

Sud Bosne i Hercegovine
Суд Босне и Херцеговине

Predmet broj: S1 1 K 003359 12 Kžk

Datum donošenja: 08.11.2013. godine

Datum otpreme: 17.04.2014. godine

Pred sudskim vijećem u sastavu:

sudija Azra Miletić, kao predsjednica vijeća

sudija Dragomir Vukoje, kao član vijeća

sudija Senadin Begtašević, kao član vijeća

PREDMET TUŽILAŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE

protiv

LUKIĆ BOŠKA I ADAMOVIĆ MARKA

DRUGOSTEPENA PRESUDA

Tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine:

Džemila Begović

Branioci optuženih:

Branilac optuženog Lukić Boška, advokat Husein Mušić

Branilac optuženog Adamović Marka, advokat Gudalo Branko

Sud Bosne i Hercegovine
Суд Босне и Херцеговине

SADRŽAJ:

P R E S U D A	4
O b r a z l o ž e n j e	13
I. TOK POSTUPKA	14
II. IZVEDENI DOKAZI	14
III. PROCESNE ODLUKE	15
A. ISKLJUČENJE JAVNOSTI	15
B. MJERE ZAŠTITE ZA SVJEDOKE.....	15
C. ODGAĐANJE PRETRESA DUŽE OD 30 DANA.....	17
IV. ZAVRŠNE RIJEČI	18
A. ZAVRŠNA RIJEČ TUŽILAŠTVA.....	18
B. ZAVRŠNE RIJEČI ODBRANE.....	20
1. Završna riječ odbrane optuženog Lukić Boška.....	20
2. Završna riječ odbrane optuženog Adamović Marka	22
V. STANDARDI DOKAZIVANJA	23
VI. BITNA OBILJEŽJA KRIVIČNOG DJELA ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI	26
A. ŠIROK I/ILI SISTEMATIČAN NAPAD	27
(a) Širina napada.....	28
(b) Sistematičnost napada.....	39
(c) Napad je bio usmjeren protiv civilnog stanovništva	40
(d) Optuženi su znali za napad i njihove radnje su bile dijelom tog napada.....	42
VII. PROGON	50
i. Ubistvo- lišenje druge osobe života.....	55
ii. Deportacija i prisilno preseljenje	56

iii. Zatvaranje i drugo teško oduzimanje fizičke slobode	56
iv. Druga nečovječna djela slične prirode	56
v. Protivpravno odvođenje u logore	57
vi. Napad na civilno stanovništvo, naselje, pojedine civilne osobe, a taj napad je posljedovao smrću, i napad ili bombardovanje bilo kojim sredstvima nebranjenih sela i nastambi	57
vii. Oduzimanje prava na pravično i nepristrasno suđenje	57

VIII. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST OPTUŽENIH U OKVIRU UDRUŽENOG ZLOČINAČKOG PODUHVATA.....	58
A. ELEMENTI OSNOVNOG UZP-A.....	60
(a) <i>Actus reus</i> element (radnje izvršenja)	60
(b) <i>Mens rea</i> element (<i>svjest i voja</i>)	63
B. UZP U KONKRETNOM PREDMETU	64
(a) <i>Actus reus</i> elementi	64
(i) Veći broj osoba	64
(ii) Postojanje zajedničkog plana ili namjere.....	69
(iii) Određeni neposredni izvršioc i čine pojedina krivična djela kojima se ostvaruje ta zajednička zločinačka namjera ili svrha	80
(iv) Učestvovanje optuženog u zajedničkom planu koji uključuje počinjenje jednog od krivičnih djela.....	80
a. Optuženi Lukić Boško.....	81
b. Optuženi Adamović Marko.....	88
(b) <i>Mens rea</i> (vinost)	93
IX. POJEDINAČNE INKRIMINACIJE.....	97
A. INCIDENT U SELU CRLJENI	98
B. UBISTVO ZAMJENIKA KOMANDIRA SJB KLJUČ, STOJAKOVIĆ DUŠANA ZV. DUĆA.....	99
C. ZASJEDA U BUSIJAMA I NAPAD NA MLADU VOJSKU.....	100
D. TAČKA 1. IZREKE OSUĐUJUĆEG DIJELA PRESUDE	100
E. TAČKA 2. IZREKE OSUĐUJUĆEG DIJELA PRESUDE.....	111
F. TAČKA 3. IZREKE PRESUDE.....	116
G. TAČKA 4. IZREKE PRESUDE.....	123
H. TAČKA 5. IZREKE OSUĐUJUĆEG DIJELA PRESUDE	134
(a) Inkriminacije tačke 5.a) izreke osuđujućeg dijela presude	136
(b) Inkriminacije tačke 5.b) izreke osuđujućeg dijela presude	141

(c) Inkriminacije iz tačke 5.c) izreke presude.....	148
(d) Inkriminacije iz tačke 5.d) izreke presude	152
(e) Inkriminacije iz tačke 5.e) izreke presude	158
X. PRIMJENA ZAKONA.....	165
XI. ODLUKA O KAZNI.....	168
A. SVRHA KAŽNJAVANJA.....	168
B. PRAVILA ZA ODMJERAVANJE KAZNE I INDIVIDUALIZACIJA KAZNI	169
XII. OSLOBAĐAJUĆI DIO PRESUDE.....	171
A. TAČKA 5. IZMIJENJENE OPTUŽNICE	171
B. TAČKA 6. IZMIJENJENE OPTUŽNICE.....	175
(a) Tačka 6.d) izmijenjene optužnice	175
(b) Tačka 6. g) optužnice	177
(c) Tačka 6 h) optužnice	182
(d) Inkriminacije iz tačke 6.i) optužnice.....	186
C. TAČKA 7 . IZMIJENJENE OPTUŽNICE.....	188
D. ZAKLJUČAK U ODNOSU NA TAČKE OPTUŽENJA ZA KOJE SU OPTUŽENI OSLOBOĐENI OPTUŽBE	191
XIII. ODLUKA O TROŠKOVIMA KRIVIČNOG POSTUPKA.....	194
XIV. ANEX 1	196
A. DOKAZI TUŽILAŠTVA	196
1. Svjedoci tužilaštva	196
2. Materijalni dokazi tužilaštva	199
B. SVJEDOCI ODBRANE.....	220
C. MATERIJALNI DOKAZI ODBRANE OPTUŽENOG LUKIĆ BOŠKA.....	221
1. Dokazi prihvaćeni iz prvostepenog postupka.....	221
2. Dokazi prihvaćeni na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja	221
D. MATERIJALNI DOKAZI ODBRANE OPTUŽENOG ADAMOVIĆ MARKA.....	222
XV. ANEX 2.....	223
A. UTVRĐENE ČINJENICE	223

U IME BOSNE I HERCEGOVINE!

Sud Bosne i Hercegovine, Odjel I za ratne zločine, u vijeću Apelacionog odjeljenja, sastavljenom od sudija Miletić Azre, kao predsjednice vijeća, te sudija Dragomira Vukoja i Senadina Begtaševića, kao članova vijeća, uz sudjelovanje pravnog savjetnika-asistenta Nevene Aličehajić, u svojstvu zapisničara, u krivičnom predmetu protiv optuženih Lukić Boška i Adamović Marka, zbog krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, u vezi sa članom 180. stav 1. istog zakona, nakon održanog pretresa pred vijećem Apelacionog odjeljenja na kojem je javnost bila djelimično isključena, u prisustvu tužiteljice Tužilaštva Bosne i Hercegovine Džemile Begović, optuženog Lukić Boška i njegovog branioca Mušić Huseina i optuženog Adamović Marka i njegovog branioca Gudalo Branka, dana 08.11.2013. godine donio je, a dana 20.12.2013. godine javno objavio sljedeću:

P R E S U D U

Optuženi:

LUKIĆ BOŠKO, sin Mane, rođen 25.11.1940. godine u Fajtovcima, opština Ključ, prijavljeno mjesto prebivališta ..., ..., po zanimanju profesor u penziji, JMBG ..., udovac, otac dvoje djece, po nacionalnosti ..., državljanin ... i ..., nalazi se u bjekstvu

ADAMOVIĆ MARKO, sin Dušana, rođenom 28.02.1946. godine u mjestu Peći, opština Ključ, nastanjen u ..., JMBG ..., oženjen, otac dvoje djece, po nacionalnosti ..., državljanin ..., nalazi se u pritvoru u KPZ „Banja Luka“ po rješenju Suda BiH broj S1 1 K 003359 12 Kžk od 20.12.2013. godine

K r i v i s u

što su:

Od aprila do kraja juna mjeseca 1992. godine, na području opštine Ključ, u okviru široko rasprostranjenog i sistematičnog napada Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, policije Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, usmjerenog na civilno stanovništvo Hrvate i Muslimane opštine Ključ, učestvovali u zajedničkom zločinačkom poduhvatu sa planom da provedu sve zacrtane aktivnosti na nivou opštine Ključ po Uputstvu o organizovanju srpskog naroda u vanrednim okolnostima od 19. decembra 1991.godine za potpuno preuzimanje vlasti u institucijama opštine od strane Srba, koji će

opštinu Ključ dovesti u kategoriju srpskih opština, potom njeno pripajanje Autonomnoj regiji Krajina i Republici srpskog naroda Bosne i Hercegovine, po mjerilima zacrtanim u „Strateškim ciljevima“, pa svjesni da svojim radnjama učestvuju u pripremi, organizovanju i izvršenju široko rasprostranjenog i sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, u cilju provođenja planiranih i pokrenutih aktivnosti od strane Glavnog odbora SDS-a, preko rukovodstva Skupštine srpskog naroda Republike Bosne i Hercegovine, i formirane Autonomne regije Krajina, zajedno i u dogovoru sa predsjednikom opštine Ključ, te članovima Kriznog štaba opštine Ključ, komandantom 17.lpbr Ključ, rukovodstvima u civilnim organima vlasti u opštini Ključ i vojnim organima 30.partizanske divizije, I Krajiškog korpusa i II Krajiškog korpusa Vojske Srpske Republike BiH, svjesni da je realizaciju ovako postavljenog zajedničkog plana i zacrtanih ciljeva, stvaranja zasebne države bosanskih Srba, koje će provesti vojska i policija u sadejstvu, jedino moguće provesti teškim i sistematičnim kršenjem međunarodnog prava, progonom muslimanskog i hrvatskog stanovništva, što ovaj plan čini udruženim zločinačkim poduhvatom u kojem,

LUKIĆ BOŠKO

Svjestan plana i zacrtanih ciljeva, spreman da podrži i lično doprinese uspješnom provođenju plana i realizaciji zacrtanih ciljeva već krajem 1991.godine prihvata ponuđenu funkciju komandanta Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane opštine Ključ i kao takav postaje član Kriznog Štaba opštine koji formira Opštinska organizacija Srpske demokratske stranke, kada započinje sa aktivnostima pripreme novog organizovanja jedinica Štaba Teritorijalne odbrane po zacrtanim smjernicama dogovorenim na sastancima Srpske demokratske stranke, kasnije Kriznog štaba opštine Ključ, odnosno Ratnog predsjedništva, koje će biti spremne za oružane napade na naselja koja nisu nastanjena srpskim stanovništvom, a u namjeri progona razoružavanjem, ubistvima, zatvaranjem i drugim teškim oduzimanjem fizičke slobode, granatiranjem nebranjenih sela i objekata za stanovanje, deportacijom i prisilnim preseljenjem, rušenjem objekata namijenjenih religiji, da bi od januara mjeseca 1992. godine preuzeo aktivno rukovođenje i komandovanje Štabom Teritorijalne odbrane, ignorišući Zakone Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u skladu sa „Uputstvom o organizovanju srpskog naroda...“, koju organizuje na način da postaje jednonacionalna i aprila mjeseca 1992. godine preusmjerava je u sastav Teritorijalne odbrane, odnosno vojske kao oružane snage Srpske Republike Bosne i Hercegovine, provodi odluku Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike Bosne i Hercegovine na način da poduzima aktivnosti oko mobilizacije, formiranja novih jedinica Teritorijalne odbrane i organizovanja obučavanja i osposobljavanja istih, uz ostvarivanje saradnje sa jedinicama JNA, čime je direktno učestvovao u stvaranju svih pretpostavki i uslova za nastanak i formiranje Vojske Republike Srpske, kada u prvoj polovini juna mjeseca 1992.godine, zajedno sa svojim Štabom i jedinicama Teritorijane odbrane, kao jezgrom, u funkciji načelnika štaba otpočinje formiranje i angažovanje 17. lake pješadijske Ključke brigade, koja i nakon dolaska komandanta Brigade nastavlja započete aktivnosti progona na teritoriji opštine Ključ,

ADAMOVIĆ MARKO

Svjestan zacrtanih ciljeva spreman da podrži i lično doprinese uspješnom provođenju plana i realizaciji zacrtanih ciljeva od aprila mjeseca 1992. godine, kao rezervni oficir Teritorijalne odbrane sa značajnim iskustvom, pridružuje se realizaciji zaključaka Kriznog štaba opštine Ključ na provođenju Odluke Ministarstva narodne odbrane i obezbjeđenju uslova za stvaranje Teritorijalne odbrane kao oružane snage Srpske Republike Bosne i Hercegovine, svjestan razloga takvog načina organizovanja već u drugoj polovini aprila 1992. godine po izvršenoj mobilizaciji bataljona Teritorijalne odbrane Ključ, odnosno vojske, u svojstvu zamjenika komandanta tog bataljona učestvuje u obuci pripadnika jedinica kako bi bile obučene i osposobljene za napade na naselja koja nisu nastanjena srpskim stanovništvom, a u namjeri progona, razoružavanjem, ubistvima, zatvaranjem i drugim teškim oduzimanjem slobode, granatiranjem nebranjenih sela i objekata za stanovanje, deportacijom i prisilnim preseljenjem, rušenjem objekata namijenjenih religiji, pa je početkom širokog i sistematičnog napada na nesrpsko civilno stanovništvo, imenovan za Komandanta odbrane grada i kao takav aktivno učestvuje u radu Kriznog štaba opštine gdje zajedno sa načelnikom Stanice Javne Bezbjednosti (SJB) izvještava o stanju na terenu, te lično na terenu sa jedinicama učestvuje u vojnom napadu na civile naselja naseljenih Muslimanima i Hrvatima, pa sa formiranjem 17. Lake pješadijske ključke brigade u funkciji pomoćnika komandanta za informisanje, moral i vjerska pitanja, u cilju provođenja zacrtanih planova, nastavlja započete aktivnosti progona, na teritoriji opštine Ključ,

kojim radnjama su direktno doprinijeli i učestvovali u realizaciji plana progona, pa je

1. Dana 27.maja 1992.godine, u okviru preuzimanja vlasti od strane srpskih snaga, vojska i policija počela sa hapšenjem, lišavanjem slobode civila nesrpske nacionalnosti po užem gradskom jezgru Ključa, iako za to nije bilo zakonskog osnova, njihovom privođenju u SJB, a da im nisu saopšteni razlozi hapšenja gdje su od strane pripadnika policije bili izloženi fizičkom premlaćivanju rukama, nogama i raznim predmetima po svim dijelovima tijela, kojom prilikom su od njih tražili da priznaju da su pripremali različite vrste zlodjela srpskom stanovništvu, što je kod zatočenika izazivalo strah ne samo za ličnu, nego i za sudbinu njihovih porodica, zatvarani su u pritvorske ćelije SJB, koje su bile neuslovne za boravak velikog broja zatvorenika, bez hrane i zadovoljenja osnovnih higijenskih potreba, a nakon dan do dva najmanje 22 civila među kojima i Brkić Luka, Filipović Muhamed, Flat Leopold, Šarić Behrem, Eljezović Muhamed, Šistek Mehmed, Jakupović Fadil, Muslimović Smajil, Džaja Darko, Šehić Mirsad, Medić Fadil, Rebac Domogoj, Kozarac Husein, Krivić Fahrudin, Dervišević Abid, Begić Mehmed, Koljić Mustafa, Bilić Alija, Mršić Mirsad, Mistrić Dževad, Vučkić Teufik i Kujundžić Šaban su transportovani za logor Stara Gradiška, da bi od posljedica premlaćivanja na putu do logora podlegao Kujundžić Šaban, a ostali premlaćivani prilikom primanja u logor i za vrijeme boravka, da bi nakon otprilike petnaest dana

bili prebačeni u drugi logor na Manjači,

2. Dana 28.05.1992.godine Ključki bataljon, potpomognut 30.Partizanskom divizijom I krajiškog korpusa, započinju artiljerijski napad na naselja Ključa, Pudin Han i Velagiće, nastanjena muslimanskim stanovništvom u kojima nisu postojali legitimni vojni ciljevi, koji napad je trajao najmanje dva dana, da bi granate pale među civile koji su se nalazili u zbjegu kojom prilikom je poginulo najmanje 12 osoba među kojima su i Bečić Esma, Bečić Refika zv. „Keka“, Bečić Hamdo, Draganović Refik,
3. Dana 01.06.1992.godine, nakon što su svi muškarci muslimanske nacionalnosti iz zaselaka Vojići, Hasići, Nezići, Hadžići i drugih naselja sela Velagići pozvani da dođu na policijski punkt u Velagićima, onima koji su se odazvali pozivu, vojni policajci oduzimali lične stvari i utjerali ih u prostore stare škole, gdje ih, iako su znali da za to nemaju zakonski osnov zatvaraju, da bi ih u kasnim večernjim satima istjerali napolje i strijeljali, kojom prilikom su ubili najmanje 78 lica među kojima i Zukić Denisa, Nezić Rezaka, Zečević Esada, Bajrić Kasima, Fazlić Huseina, Bajrić Mesuda, Nezić Atifa, Draganović Safeta, Bajrić Šefika, Delić Fadila, Čehić Ilijaza, Bečić Emsuda, Zukić Hasana, Burzić Đulagu, Dervišević Rešida, Keranović Asima, Dervišević Karanfila, Čehić Asima, Nezić Huseina, Muheljić Dedu, Draganović Ramiza, Keranović Emira, Draganović Emsuda, Bajrić Muharema, Bajrić Fehima, Bajrić Ibru, Čemal Sabahudina, Kujundžić Derviša, Muheljić Adema, Draganović Fehreta, Draganović Hilmu, Draganović Nijaza, Halilović Saima, Čemal Saifa, Zečević Omera, Bečić Refika, Nezić Nijaza, Zukić Ramiza, Bajrić Rifeta, Bajrić Huseina, Bajrić Mustafu, Muratović Ibrahim, Hotić Dževada, Nezić Islama, Draganović Hilmu, Draganović Mesuda, Draganović Adema, Draganović Teufika, Draganović Fadila, Čarkić Elvedina, Bajrić Nedima, Čehić Mirsada, Bilajac Šabana, Draganović Esmina, Čehić Huseina, Delić Almira, Bukvić Tifu, Keranović Jasmina, Bajrić Zikreta, Draganović Đemala, Bajrić Mehu, Aličić Ramiza, Delić Emila, Draganović Hamdiju, Nezić Safeta, Draganović Rufada, Gromilić Emira, Jukić Ismeta, Dervišević Safeta, koji su ekshumirani u masovnoj grobnici „Lanište II“, a za preživjelim nastavila je da traga policija ,
4. Dana 01.06.1992.godine, nakon što su pripadnici Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, zajedno sa Adamović Markom, vukući vezanog za transporter Islamagić Hamdu ušli u nebranjeno selo Prhovo, istjerali iz kuća stanovništvo sa naredbom da se okupe pred trgovinom u selu, pa nakon što su stanovnici postupili po naredbi, utjerali ih u dvorište kuće Abida i Karanfila Osmanovića, nakon čega su odmah počeli sa tučom i odvajanjem muškaraca, kojom prilikom su ubili najmanje sedam lica među kojima i Safeta Medanovića, Medanovića Hasana, Medanović Šefika, Hadžić Izeta, Mešić Isaka, Medanović Halila, Hadžić Hašima, Medanović Fatimu, zatim odvojili veći broj muškaraca među kojima i maloljetne koje su pješke povelili iz sela, a na žene, djecu i starce preostale u dvorištu otvorili vatru iz raznog naoružanja kojom prilikom su ubili

najmanje njih trideset, među kojima i Jusić Ramiza, Mešić Ismu, Medanović Hadžiru, dijete Medanović Indiru, Jusić Azeminu, Medanović Midhetu, dijete Jusić Emiru, Hadžić Rubiju, Medanović Enesu, Medanović Havu, Brković Rasemu, dijete Jusić Samiru, Jusić Hilmu, Medanović Feridu, Okić Nasihu, dijete Brković Nisvetu, dijete Hadžić Amelu, Jusić Enisu, Osmanović Karanfila, Osmanović Rufada, Medanović Arifa, dijete Medanović Muju, Medanović Teufika, Jusić Nermina, Jusić Osmana, Hadžić Hajru, koji su ekshumirani iz masovne grobnice u Prhovu, muškarce koje su povelili iz sela vodili su u pravcu sela Peći i na tom putu ubili najmanje njih 15 među kojima i Medanović Ahmu, Osmanović Tehvida, Hadžić Suvada, Hadžić Zijada, Medanović Suada, Brković Ifada, Hadžić Ekrema, Mešić Ismeta, Medanović Enesa, Medanović Čamila, Medanović Vahida, Hadžić Senada, Dedić Mehmeda, Jusić Nedžada i Jusić Latifa, koji su ekshumirani iz masovne grobnice „Ciganska dolina“, preživjele predali policiji koja ih je premlaćivala cijelu noć držeći ih vezane na otvorenom prostoru na zemlji, usljed čega je Medanović Sulejman podlegao, a ostali su transportovani u prostorije Osnovne škole „Nikola Mačkić“ u Ključu, preživjelo stanovništvo je pobjeglo iz sela i skrivalo se u susjednim selima i šumi, gdje je nastavljeno traganje za preživjelim muškarcima, njihovo hapšenje i zatvaranje u Osnovnu školu „Nikola Mačkić“ u Ključu i SJB Ključ.

5. Počev od kraja maja pa najmanje do kraja juna 1992.godine Ključki bataljon teritorijalne odbrane, odnosno 17. laka pješadijska brigada, u sadejstvu sa policijom, nakon granatiranja nebranjениh sela i naselja Ključa nastanjenih nesrpskim stanovništvom, poduzima i nastavlja sa aktivnostima progona, razoružavanjem uz ultimatum da predaju svo naoružanje koje posjeduju, u suprotnom da će selo biti vojno napadnuto, a nakon predaje naoružanja otpočinju sa nezakonitim hapšenjem i zatvaranjem muškaraca u prostore SJB ili za to već namijenjenim objektima kao što su prostori osnovnih škola, ubistvima, istjerivanjem iz kuća, deportacijom i prisilnim preseljenjem stanovništva, protivpravnim i vojnim potrebama neopravdanim uništenjem i prisvajanjem imovine, uništenjem religijskih objekata pa su:
 - a) nakon završenog granatiranja, od straha izbezumljenom stanovništvu Pudin Hana, Velagića sa zaseocima Hađići, Vojići, Hasići, Nezići i drugim, naredili da napusti svoje kuće i da se okupi kod doma u Velagićima, pa kad je više stotina žena djece i muškaraca došlo pred dom, naređeno im je da idu pred SJB Ključ, da bi bili zaustavljeni na policijskom punktu kod ROPS-a, gdje se i neposredno predao određen broj stanovnika navedenih naselja, sa kog mjesta je određen broj muškaraca, autobusima odmah odvežen u OŠ „Nikola Mačkić“ u Ključu a nakon što im je prethodno oduzet novac, dokumenti i lična imovina, dok je dio stanovništva, muškaraca, žena i djece, koji su na punktu lišeni slobode odveden u skladište „Šip-a“, pa je izvršeno razdvajanje muškaraca od žena i djece, da bi nakon nekoliko sati žene i djeca bili pušteni sa zabranom da se vrate svojim kućama dok za to ne dobiju odobrenje vlasti iz Ključa, a muškarci evidentirani na spiskove i ispitivani, odakle su neki pušteni, a njih preko 200 lišeno slobode, iako

za to nije bilo zakonskog osnova i zatvoreno u Osnovnu školu „Nikola Mačkić“ u Ključu,

- b) negdje oko 28.05.1992.godine sa zadatkom čišćenja sela na pravcu Pudin Han – Vukovo selo – Humići – Plamenice – Prhovo – Peći, istjeruju muslimansko stanovništvo iz kuća, prijeteci da će ubiti svakoga ko se krije i ko krije naoružanje, pa vrše pretrese kao da traže naoružanje koje nije bilo predato i muškarce koji se kriju, potom dio vojno sposobnih muškaraca upućuju na ispitivanje policiji u osnovnu školu u Humiće, da bi u Vukovom selu ubili Čajić Šefika, a na Ljutića Brdu u prisustvu Adamović Marka, iako za to nije postojao zakonski osnov, lišili slobode Ljutić Hamera i Ljutić Muharema, koji su naknadno pronađeni ubijeni u obližnjoj šumi,
- c) krajem maja 1992. godine svim muškarcima Donje i Gornje Sanice sa zaseocima naredili da predaju naoružanje, a potom da dođu na za to određena mjesta, pa su tako muškarci iz Donje Sanice morali doći na bivšu željezničku stanicu u Sanici, odakle su nakon ispitivanja prebačeni u osnovnu školu u Sanici, gdje su već zatvoreni muškarci iz Gornje Sanice, iako za to nije bilo zakonskog osnova, vrijeđani raznim pogrđnim psokama, bez prava da znaju zasto su zatvoreni uz pojedinačna premlaćivanja što je kod zatočenih civila izazvalo veliki strah od neizvjesnosti za svoju i sudbinu svoje porodice, da bi sutradan neki bili pušteni kućama, a veliki dio transportovan u osnovnu školu „Nikola Mačkić“ u Ključu,
- d) stanovnicima užeg gradskog jezgra Muslimanima i Hrvatima, putem radio „Ključ“ naređeno da se svi, žene, djeca i muškarci okupe na za to određenim mjestima kao što su tvornica mašina u Halinovskom Vrelu, fudbalski stadion u Ključu, što su ovi iz straha za živote i učinili, da bi nakon nekoliko sati žene i djecu pustili kućama, a muškarce ispitivali o posjedovanju naoružanja, pa nakon ispitivanja, veći broj muškaraca pustili kućama, ali njih najmanje 6, bez ikakvog zakonskog osnova i bez ikakvih prava zatvorili u SJB,
- e) počev od 26. juna 1992. godine izvršen je napad na nebranjena muslimanska sela Ramići, Krasulje sa zaseocima Hripavci i Ošiljak, kojom prilikom je stanovništvo istjerivano iz svojih kuća, zastrašivano pucanjem iz vatrenog oružja, psokama, prijetnjama, pa je tom prilikom ubijen najmanje 21 civil stanovnik ovih sela među kojima i Čarkiće Sabro, Čarkiće Husein, Čarkiće Derviš, Husić Sabit, Husić Safet, Husić Omer, Husić Teufik, Vučkiće Ifet, Kalabić Smajo, Jukić Mirsad, Delalović Šefik, Delalović Ibrahim, Đuzić Rezak, Đuzić Remzo, Đuzić Hakija, Salihović Sabit, Fazlić Aiz, Frmić Esad, Jamaković Mirsad, Bajraktarević Šukrija, a preživjeli muškarci iz Ramića privedeni u Osnovnu školu u Ramićima, a muškarci iz Krasulja u Osnovnu školu u Krasuljama kada je Adamović Marko priveo Safeta Sadikovića i Sadiković Edina, a nakon popisa i ispitivanja njih najmanje 90 nezakonito lišeni slobode, iako za to nije postojao zakonski osnov, prebačeni i zatvoreni u Osnovnu Školu „Nikola Mačkić“ u Ključu,

Dakle, u okviru širokog i sistematičnog napada usmjerenog na civilno stanovništvo sa diskriminatorskom namjerom pa znajući za taj i takav napad i svjesni da njihove radnje predstavljaju dio tog napada kao učesnici udruženog zločinačkog poduhvata u cilju progona cjelokupnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva na nacionalnoj i vjerskoj osnovi izvršili progon i to u radnjama opisanim:

- **pod tačkom 1)** – ubistvima, deportacijom i prisilnim preseljenjem, zatvaranjem i drugim teškim oduzimanjem fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, drugim nečovječnim djelima slične prirode, učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede, protivpravnim odvođenjem u logore
- **pod tačkom 2)** – napadom na civilno stanovništvo, naselje, pojedine civilne osobe, a taj napad je posljedovao smrću, bombardovanjem bilo kojim sredstvima nebranih sela i nastambi,
- **pod tačkom 3)** – ubistvima, zatvaranjem ili drugim teškim oduzimanjem fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, drugim nečovječnim djelima slične prirode učinjenim u namjeri nanošenja ozbiljne fizičke i psihičke povrede,
- **pod tačkom 4)** – ubistvima, zatvaranjem i drugim teškim oduzimanjem fizičke slobode, suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, drugim nečovječnim djelima slične prirode, učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede, prisilnim preseljenjem stanovništva,
- **pod tačkom 5 a),** zatvaranjem i drugim teškim lišenjem slobode suprotno pravilima međunarodnog prava
- **pod tačkom 5 b),** ubistvom i drugim nečovječnim djelima slične prirode, učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede, zatvaranjem i drugim teškim lišenjem slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava,
- **pod tačkom 5 c),** zatvaranjem i drugim teškim lišenjem slobode, suprotnim osnovnim pravilima međunarodnog prava, oduzimanjem prava na pravično i nepristrasno suđenje,
- **pod tačkom 5 d),** zatvaranjem i drugim teškim lišenjem slobode, suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, oduzimanjem prava na pravično i nepristrasno suđenje,
- **pod tačkom 5 e),** ubistvima, zatvaranjem i drugim teškim lišenjem slobode, suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, oduzimanjem prava na pravično i nepristrasno suđenje

čime su

počinili krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZBIH, u vezi sa članom 180. stav 1. KZ BiH

Pa ih ovo Vijeće Suda Bosne i Hercegovine, za navedeno krivično djelo, na osnovu istih zakonskih propisa i člana 285. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, i uz primjenu odredbi člana 39., 42., 42b i 48. stav 1. KZ BiH

OSUĐUJE

Optuženog Lukić Boška NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 14 (ČETRNAEST) GODINA

Optuženog Adamović Marka, NA KAZNU DUGOTRAJNOG ZATVORA U TRAJANJU OD 22 (DVADESET DVIJE) GODINE

Na osnovu člana 56. KZ BiH, optuženima se u izrečene kazne uračunava vrijeme koje su proveli u pritvoru i to:

-optuženom Lukić Bošku, od 20.03.2008. godine do 30.05.2011. godine i od dana lišenja slobode po rješenju Suda BiH broj S1 1 K 003359 12 Kžk od 20.12.2013. godine, pa nadalje

-optuženom Adamović Marku, od 20.03.2008. godine do 24.02.2009. godine i od 20.12.2013. godine, pa nadalje

Na osnovu člana 284. tačka c) ZKP BiH, optuženi Lukić Boško i Adamović Marko

OSLOBAĐAJU SE OD OPTUŽBE

da su:

Od aprila mjeseca 1992. godine do kraja decembra 1992. godine, u okviru širokog i sistematičnog napada Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, policije Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, usmjerenog na civilno stanovništvo Hrvate i Muslimane opštine Ključ, a kao učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu sa planom progona civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, optuženi Lukić Boško, u svojstvu komandanta opštinskog štaba Teritorijalne odbrane opštine Ključ, a Adamović Marko u svojstvu zamjenika komandanta bataljona Teritorijalne odbrane Ključ i Komandanta odbrane grada, odnosno pomoćnika komandanta za moral i vjerska pitanja 17.Lpbr počinili:

5. Dana 10.07.1992.godine nakon što je vojska u sadejstvu sa policijom ušla u nebranjena sela i zaseoke opštine Ključ, Donji Biljani, Botonjići, Domazeti, Brkići, Jabukovica, sve zatečene muškarce bez pravnog osnova priveli u prostorije osnovne škole u Donjim Biljanima, gdje je policija izvršila popis zatočenih, nakon čega su izvođeni i ubijani, dio muškaraca potrpan u autobuse, odvezen u nepoznatom pravcu i ubijen, dio proganjan i ubijan na različitim lokalitetima u navedenim zaseocima, pa je tako taj dan ubijeno najmanje 219 lica, među kojima i Botonjić Najil, Dervišević Husein, Omeradžić Džemal, Jašarević Almir, Dervišević Aiz, Botonjić Rifet, Hodžić Osman, Mulahmetović Smajil, Zukanović Hazim, Zukanović Salih, Avdić Nijaz, Domazet Zijad, Čehić Elvir, Džaferagić Safet, Čehić Adnan, Botonjić Ćamil, Botonjić Feriz, Kapidžić Jasmin, Botonjić Ramiz, Džaferagić Vehbija, Jašarević Sabit, Mujezinović Hamdija, Čehić Nedžad, Botonjić Zuhdija, Mujezinović Muharem, Botonjić Hilmo, Kapidžić Bećir, Jašarević Kemal, Mujezinović Nail, Domazet Mehmed, Jašarević Enes, Balagić Avdo, Jašarević Besim, Domazet Fadil, Botonjić Muharem, Avdić Fuad, Domazet Asmir, Mujezinović Asim,

Balagić Vehbija, Botonjić Husein, Omanović Enid, Šušnjar Almedin, Botonjić Aiz, Domazet Derviš, Džaferagić Ahmet, Mujezinović Ismet, Jašarević Raif, Avdić Emsud, Mešanović Suad, Avdić Hajrudin, Dervišević Omer, Omanović Saudin, Domazet Rifet, Domazet Safet, Botonjić Saim, Domazet Hamid, Kuburaš Muharem, Avdić Feriz, Balagić Abid, Čajić Ale, Avdić Smail, Mujezinović Zifad, Balagić Fikret, Botonjić Sadik, Avdić Hakija, Avdić Šefko, Botonjić Hikmet, Čehić Efrajim, Čehić Sulejman, Pehadžić Šerif, Mešanović Muhamed, Botonjić Sulejman, Sinanović Lejla, Mujezinović Osman, Čehić Ahmo, Zukanović Husein, Hodžić Adil, Avdić Muharem, Botonjić Hamid, Domazet Hamdija, Čehić Rasim, Hodžić Derviš, Botonjić Hamed, Omanović Adil, Čehić Suad, Botonjić Suad, Omanović Hilmo, Botonjić Zijad, Čehić Asim, Botonjić Sabahudin, Kuburaš Nihad, Botonjić Sabrija, Domazet Hamed, Čehić Miralem, Avdić Habir, Domazet Meho, Domazet Islam, Avdić Nail, Avdić Asim, Omanović Omer, Botonjić Mujo, Subašić Fadil, Domazet Nail, Mešanović Asim, Botonjić Ejub, Avdić Smajil, Botonjić Nijaz, Botonjić Vehbija, Subašić Izedin, Džaferagić Hamdija, Avdić Enes, Avdić Besim, Hodžić Abid, Čehić Teufik, Botonjić Omer, Domazet Fahrudin, Čehić Nail, Bajrić Ibrahim, Domazet Fuad, Mujezinović Emir, Omanović Elkaz, Omanović Mustafa, Botonjić Džafer, Čehić Latif, Omanović Zuhdija, Omanović Abid, Mulahmetović Samir, Jašarević Bego, Avdić Abid, Omeradžić Salko, Omanović Omer, Sinanović Azra, Džaferagić Mehmed, Zukanović Smail, Džaferagić Besima, Domazet Hajrudin, Šušnjar Meho, Botonjić Fadil, Crnalić Mesud, novorođenče Džaferagić Amila, dijete Džaferagić Almir, Avdić Abid, Avdić Sead, Avdić Refik, Avdić Ermin, Mešanović Asmir, Botonjić Hamdija, Avdić Ibrahim, Botonjić Nail, Zukanović Mujaga, Domazet Asim, Domazet Husein, Mujezinović Smail, Čehić Hamdija, Mujezinović Hasib, Domazet Fajka, Botonjić Ćazim, Šljivar Sabit, Omanović Asim, Omanović Tehvid, Omanović Šefkija, Omanović Pašo, Džaferagić Abid, Jašarević Ejub, Jašarević Juso, koji su ekshumirani iz masovnih grobnica „Lanište I“ i „Crvena zemlja“,

6. d) nastavili da upadaju u nebranjene zaseoke Gornje i Donje Sanice, Šljivare, Bašiče, Botonjiće, Domazete, Gornji i Donji Budelj, Biljane, gdje su vršili teror i zastrašivanja pucanjem po selu, pretresima kuća i oduzimanjem imovine, paljenem objekata i ubistvima najmanje 30 civila među kojima i Harambašić Mehmed, Čehić Bećo, Konjević Mehmed, Babović Hašim, Džafić Hazim, Omeragić Rasim, Kučuković Derviš, Keranović Edhem, Pehadžić Miralem i sin mu Pehadžić Dinko, Kučuković Husein, Medić Šukrija, Harambašić Kemal, Karadžić Fikret, Huskić Ćamka, Huskić Mustafa, Karadžić Supha, Karadžić Avdo, Vinc Horst, Šljivar Ibrahim, Šljivar Fehim, Bosnić Rasim, Kožanjić Ramiz, Šljivar Smajo, Šljivar Ćamil, Šljivar Arif, Crnalić Emin, Botonjić Abid, Šljivar Mujo, Šljivar Muharem, Fazlić Hasan, Lović Osme i Bečić Mehmed, koji su ekshumirani i identifikovani u grobnicama pronađenim u navedenim naseljima,

g) muškarce sa područja opštine Ključ koji su pokupljeni u svojim naseljima i selima i koji su bez ikakvog zakonskog osnova zatvarani u Osnovnu školu „Nikola Mačkić“, nakon što bi prošli kroz špalir sačinjen od Srba, civila, vojnika, žena, građana Ključa, koji su ih raznim predmetima udarali, bili bi smješteni u fiskulturnu dvoranu, bez ikakvih uslova za boravak, gdje su boravili na golom parketu, odakle su izvođeni na ispitivanje uz fizičko premlaćivanje nogama, rukama, raznim predmetima, kundacima puške po svim dijelovima tijela, tražeći da priznaju da su bili organizatori muslimanske vlasti ili vojske, da su pripremali različite vrste zlodjela prema Srbima ili sačinjavali spiskove za njihovu likvidaciju, suočeni sa potpunim ograničenjem osnovnih ljudskih potreba kao što je hrana, lična higijena, bez prava na pravično suđenje, što je izazivalo osjećaj poniženja i povrede ljudskog dostojanstva i ulijevalo dodatni strah za vlastiti život i život porodica, nakon čega je jedan dio pušten kućama, a njih oko dvjesto muškaraca je transportovano u Osnovnu školu na Sitnici gdje su nekoliko dana tu boravili, na golom podu, bez prostirke i pokrivača, bez dovoljno hrane, bez uslova za ličnu higijenu, u stalnom strahu za život, da bi bili

postrojeni u kolonu i najmanje 20 km pješačili po makadamskom putu u logor na Manjači, pa je tako najmanje 1160 zatvorenika transportovano na razne načine u logor „Manjača“ na Manjači, kojom prilikom je odmah po dolasku u logor podlegao Delalović Husein, a Filipović Omer i Bender Esad ubijeni premlaćivanjem, da bi nakon rasformiranja logora decembra mjeseca 1992.godine zatvorenike deportovali van teritorije Bosne i Hercegovine, a jedan manji broj transportovali u logor „Batković“ u Bijeljini,

h) za vrijeme i nakon udruženog napada sistematski su razarana ili oštećivana naselja i sela nastanjena muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, među njima muslimanski dio grada Ključa, Pudin Han, Velagići, Biljani, Plamenice, Prhovo, Krasulje, Crljeni i Sanica kao i imovina uključujući domove, poslovne prostore, pomoćne gospodarske objekte, pljačkana pokretna imovina ubijenih, zatvorenih u zatočeničke objekte i logore, iseljenih sa teritorije opštine, koja je organizovano sakupljana u skladišta ratnog plijena i sa kojom je rukovano uz uputstva Kriznog štaba opštine, pod kontrolom policije, a svo stanovništvo koje nije lišeno slobode ili zatvoreno, organizovano je iseljavano sa područja opštine, nakon što bi potpisali da teritoriju opštine napuštaju trajno, a svu svoju imovinu ostavljaju dobrovoljno vlastima, sve dok su to smatrale potrebnim opštinske vlasti,

i) dana 08.08.1992.godine iz zaseoka Botonjići stanovništvo koje je preživjelo 10. juli 1992. godine istjerali iz kuća, potom odvojili najmanje sedam muškaraca, dva maloljetna dječaka, tri žene i povelili ih u pravcu lokaliteta „Kamen“, usput su ubili starca Botonjić Abida, a ostale ubili i zapalili u štali Botonjić Hilme, preživjele žene i djecu protjerali u susjedno selo Crnalići,

7. Bez vojnih potreba, a da bi trajno onemogućili povratak izbjeglog stanovništva i osigurali progon sa opštine Ključ, te kako bi uništili tragove postojanja drugih religijskih grupa poduzeli su aktivnosti kojima su minirane i srušene katolička crkva i džamije među kojima: džamija u Tičevićima selo Velagići, džamija u Krasuljama, nova džamija u Velagićima, džamija u Biljanima, gradska džamija u Ključu

čime bi:

počinili krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav (1.) tačka h) KZBIH, u vezi sa članom 180. stav (1) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

Na osnovu člana 188. stav (4). i člana 189 stav (1.) ZKP BiH optuženi se, oslobađaju obaveze da naknade troškove krivičnog postupka i isti u cijelosti padaju na teret budžetskih sredstava.

O b r a z l o ž e n j e

I. TOK POSTUPKA

1. Izmijenjenom optužnicom Tužilaštva Bosne i Hercegovine broj KT-RZ-44/08 od 25.04.2011. godine, optuženima Lukić Bošku i Adamović Marku, stavljeno je na teret izvršenje krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav (1) tačka h) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (KZ BiH), u vezi sa članom 180. stav (1) istog zakona.
2. Prvostepenom presudom Suda Bosne i Hercegovine broj S1 1 K 003349 08 Kri (veza X-KR-05/119) od 30.05.2011. godine, optuženi Lukić Boško i Adamović Marko, oslobođeni su optužbe za krivična djela koja su im izmijenjenom optužnicom stavljena na teret.
3. Rješenjem Apelacionog vijeća broj S1 1 K 003359 12 Krž 5 od 11.10.2012. godine, uvažavanjem žalbe Tužilaštva Bosne i Hercegovine, zbog utvrđenih bitnih povreda odredaba krivičnog postupka, ukinuta je prvostepena presuda i određeno održavanje pretresa pred vijećem Apelacionog odjeljenja.

II. IZVEDENI DOKAZI

4. Na pretresu pred Apelacionim vijećem, prihvaćeni su svi dokazi Tužilaštva i odbrane, izvedeni u toku prvostepenog postupka, dok je određen broj iskaza svjedoka, reprodukovani u sudnici neposredno pred Apelacionim vijećem¹.
5. Apelaciono vijeće je prihvatilo i sve utvrđene činjenice iz predmeta IT-99-36-T od 01.09.2004. godine Brđanin i dr., prihvaćene, na osnovu člana 4. Zakona o ustupanju predmeta, rješenjem prvostepenog vijeća broj S1 1 K 003359 08 Kri od 27.03.2009. godine.²
6. Tužilaštvo nije imalo novih dokaznih prijedloga.

¹ Svi dokazi, kako subjektivni, tako i materijalni, Tužilaštva i odbrane, navedeni su u Aneksu 1 koji čini sastavni dio ove presude

² Utvrđene činjenice prihvaćene u ovom krivičnom predmetu, nabrojane su u Aneksu 2 koji čini sastavni dio ove presude

7. Odbrana optuženog Lukić Boška, predložila je, a Apelaciono vijeće prihvatilo, da se u dokaznu građu uvede i 16 materijalnih dokaza koji su također navedeni u Aneksu 1 presude.

III. PROCESNE ODLUKE

A. ISKLUČENJE JAVNOSTI

8. Apelaciono vijeće je, postupajući saglasno obavezi da održi na snazi mjere zaštite koje su određene svjedocima u toku prvostepenog postupka, a koje mjere su podrazumijevale i isključenje javnosti za vrijeme davanja iskaza, na ročištima održanim 13.05. i 14.05.2013. godine, djelimično isključilo javnost za vrijeme preslušavanja iskaza svjedoka kojima je takva mjera zaštite bila obezbijeđena i u toku prvostepenog postupka.

9. Stranke i branioci nisu imali primjedbu na održavanje na snazi takve mjere zaštite.

B. MJERE ZAŠTITE ZA SVJEDOKE

10. Apelaciono vijeće je prihvatilo i održalo na snazi sve mjere zaštite određene svjedocima u toku istrage u ovom predmetu i u toku prvostepenog postupka.

11. Naime, član 75(F) tačka (i) Pravila o postupcima i dokazima MKSJ, nalaže da *„zaštitne mjere određene za neku žrtvu ili svjedoka u nekom postupku pred Međunarodnim sudom ostaju na snazi, mutatis mutandis, u svakom drugom postupku pred Međunarodnim sudom ili u nekak drugak jurisdikciji dok god ne budu ukinute, izmjenjene ili pcjačane u skladu sa procedurom predviđenom ovim pravilom“*. Primjenom ovog Pravila, pretresno vijeće ovog Suda je 09.03.2009. godine donijelo rješenje da u predmetu koji je tada vođen protiv optuženih Kondić Vinka³, Lukić Boška i Adamović Marka, ostaju na snazi mjere zaštite koje su svjedoci uživali prema odlukama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), :

12. Svjedoka koji je pred MKSJ, u predmetu Tužilac protiv Radoslava Brđanina, svjedočio u zatvorenoj sjednici i pod pseudonimom BT-26, te uz iste mjere *mutatis*

³ U odnosu na Kondić Vinka krivični postupak je naknadno razdvojen

mutandis svjedočio i u predmetu Tužilac protiv Momčila Krajišnika sa pseudonim KRAJ-26, u postupku pred Sudom BiH svjedočio na pretresu zatvorenom za javnost i uz dodjeljeni **pseudonim A**.

13. Svjedok koji je pred MKSJ, u predmetu Tužilac protiv Momčila Krajišnika, svjedočio pod pseudonimom KRAJ 188 i uz distorziju slike i glasa, u postupku pred Sudom BiH, svjedočio uz iste mjere-primjenu elektronskog uređaja za izmjenu slike i glasa i uz **pseudonim B**.

14. U odnosu na svjedoka koji je pred MKSJ, u predmetu Tužilac protiv Slobodana Miloševića, svjedočio pod pseudonimom B-1047 i uz distorziju slike, u predmetnom postupku pred Sudom BiH održane su iste mjere zaštite te je svjedočio uz primjenu elektronskog uređaja za izmjenu slike i uz dodjeljeni **pseudonim C**.

15. Temeljem citirane odredbe, na snazi su održane i mjere zaštite za svjedoka koji je u postupku pred MKSJ Tužilac protiv Radoslava Brđanina, svjedočio pod pseudonimom BT- 79, kojim je oslovljavan tokom postupka i isti koristio van sudnice, te svjedočio u zatvorenoj sjednici, a koje mjere se *mutatis mutandis* imaju primjenjivati u bilo kojem drugom postupku, pred Sudom BiH, u ovom predmetu, svjedočio na pretresu zatvorenom za javnost i uz dodjeljeni **pseudonim D**.

16. Svi lični podaci svjedoka koji su svjedočili pod pseudonimom, njihova imena i prezimena, predstavljaju službenu tajnu. Također, adrese, mjesta boravka, drugi identifikacioni podaci svjedoka, kao i svi njihovi raniji iskazi dobiveni od MKSJ, smatraju se službenom tajnom, a osobe na službenoj dužnosti ili osobe koje na bilo koji način saznaju ili dođu u posjed povjerljivih informacija o svjedocima, dužne su da čuvaju te informacije povjerljivim. Na osnovu odredbe člana 24. Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka (Zakon o zaštiti svjedoka), neovlašteno otkrivanje takvih informacija predstavlja krivično djelo.

17. Istim rješenjem je određeno da povjerljive podatke o svjedocima pod pseudonimom, Tužilaštvo neće objelodaniti optuženim i njihovim braniocima, ali je Tužilaštvo obavezno da u skladu sa članom 12. stav 8. Zakona o zaštiti svjedoka, optuženim i njihovim braniocima otkrije dovoljno podataka kako bi se odbrana pripremila za ispitivanje svjedoka, i to najkasnije 15 dana prije nego svjedok da svoj iskaz na suđenju.

18. Valja istaći da svjedocima dodjeljeni pseudonimi, ne predstavljaju izmjenu ili pojačanje ranije određenih zaštitnih mjera, jer suštinski nije ni došlo do promjene vrste i prirode mjera određenih pred MKSJ, nego samo do njihovog drugačijeg označavanja za svrhu ovog postupka. Sud nije prihvatao bilo kakvu izmjenu ili modificiranje mjera koje su svjedoci uživali pred Tribunalom, cijeneći da bi takvo postupanje bilo protivno odredbi Pravila 75 (H) Pravilnika o postupku i dokazima.

19. Shodno svemu navedenom, u postupku pred Apelacionim vijećem, prilikom preslušavanja iskaza svjedoka svjedoka C i D Vijeće je vodilo računa da se primjene iste mjere koje su im u ranijim fazama postupka određene, odnosno preuzete iz postupaka vođenih pred MKSJ i pod kojim mjerama su svjedočili na glavnom pretresu u toku prvostepenog postupka, dok se u pogledu svjedoka čiji iskazi nisu reprodukovani na pretresu pred Apelacionim vijećem, svjedoka A i B, vodilo računa o zaštiti njihovog identiteta, a sve u skladu s mjerama zaštite koje su im određene.

C. ODGAĐANJE PRETRESA DUŽE OD 30 DANA

20. Član 251. stav 2. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (ZKP BiH) određuje: *“Glavni pretres kcji je odgođen mora ponovo početi ako se izmjenio sastav vjeća ili ako je odgađar,je trajalo duže od 30 dana, ali uz saglasnost stranaka i branioca vjeće može odlučiti da se u ovakvom slučaju svjedoci i vještaci ne saslušavaju ponovo i da se ne vrši novi uviđaj, nego da se koriste iskazi svjedoka i vještaka dati na ranijem glavnom pretresu, odnosno da se koristi zapisnik o uviđaju”*.

21. Odredba člana 317. stav 1. ZKP BiH propisuje da se odredbe koje se odnose na glavni pretres u prvostepenom postupku, shodno primjenjuju i na pretres pred vijećem Apelacionog odjeljenja, te saglasno navedenoj odredbi i odredbi člana 251. stav 2. ZKP BiH, i kada je riječ o pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja, ukoliko je odgađanje pretresa trajalo duže od 30 dana, isti mora iznova početi.

22. U postupku koji je vođen pred Apelacionim vijećem u ovom predmetu, između ročišta za nastavak pretresa, održanih 18.06. i 20.08.2013. godine, kao i ročišta održanih 03.09. i 07.10.2013. godine, protekao je vremenski period duži od 30 dana. Naime, iz objektivnih razloga, koji su se ogledali u obavezi korištenja kolektivnog godišnjeg odmora

u Tužilaštvu BiH, te planiranih godišnjih odmora članova postupajućeg Apelacionog vijeća i branilaca optuženih, te drugih objektivnih okolnosti, nastavak pretresa nije mogao biti zakazan u zakonom propisanom vremenskom okviru.

23. Iz navedenog razloga, na ročištu koje je održano 17.06.2013. godine, kada je planirana dinamika suđenja za dalji period, Vijeće je zatražilo i dobilo saglasnost stranaka i branilaca da se nastavak pretresa zakaže po proteku zakonskog roka od 30 dana. Tužilac, optuženi, te njihovi branioci su se izjasnili da neće u daljem toku postupka osporavati odluku o nastavku pretresa pred Apelacionim vijećem nakon proteka roka od 30 dana, niti će zahtijevati da glavni pretres iznova počne, na osnovu čega je Vijeće, dana 18.06.2013. godine i 03.09.2013. godine, donijelo odluku o odlaganju nastavka glavnog pretresa za period duži od 30 dana.

IV. ZAVRŠNE RIJEČI

A. ZAVRŠNA RIJEČ TUŽILAŠTVA

24. Na početku svojih završnih riječi Tužilaštvo BiH je istaklo da je predloženo dovoljno dokaza da su optuženi Adamović Marko i Lukić Boško počinili krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, na način opisan u dispozitivu izmijenjene optužnice, i da su se u njihovim radnjama stekla sva obilježja krivičnog djela koje im je stavljeno na teret.

25. U pogledu širokog i sistematičnog napada Tužilaštvo smatra da se iz provedenih dokaza nameće jedini zaključak, a to je da su optuženi Lukić Boško i Adamović Marko ne samo znali za postojanje takvog napada na teritoriji opštine Ključ, nego su bili i aktivni učesnici tog napada, pri čemu su u hijerarhiji vlasti na području opštine u kojoj su djelovali, bili visoko pozicionirani.

26. Tužilaštvo se dalje osvrnulo na elemente udruženog zločinačkog poduhvata (UZP), nalazeći da su isti i to kako *actus reus*, tako i *mens rea* elementi, dokazani na način kako ih postavlja i sudska praksa. Kada je u pitanju prvi *actus reus* element koji govori o aktivnosti više osoba, po ocjeni tužilaštva dokazano je da su Lukić Boško i Adamović Marko bili u sastavu civilnih i vojnih struktura vlasti u opštini Ključ, te da su zajedno sa drugim članovima Kriznog štaba opštine Ključ, ali i drugim predstavnicima kako

civilne, tako i vojne vlasti u novoformiranoj Srpskoj republici BiH, djelovali u pravcu provođenja politike zajedničkog plana.

27. Kada je u pitanju drugi element kao postojanje opšteg cilja ili zajedničke namjere, po ocjeni tužilaštva, utvrđeno je da su optuženi Lukić Boško i Adamović Marko preko funkcija koje su obavljali učestvovali u ostvarenju zajedničkog cilja izvršenjem krivičnog djela.

28. U pogledu trećeg elementa koji govori o potrebi da optuženi učestvuju u ostvarenju zajedničkog cilja izvršenjem nekog od krivičnih djela predviđenih zakonom, tužilaštvo smatra da su optuženi Lukić Boško i Adamović Marko svojim radnjama i aktivnostima pokazali da su istomišljenici, i da u potpunosti podržavaju odluke koje su usmjerene u pravcu stvaranja etnički čistih teritorija na području BiH.

29. Po ocjeni tužilaštva, dakle, dokazano je da su optuženi bili dio sveobuhvatnog zločinačkog poduhvata, na način što su bili dio sistema koji je funkcionisao unutar opštine Ključ, i koji je bio uspostavljen da bi se uspješno izvršio strateški plan u dijelu Srpske republike BiH gdje su oni bili pripadnici struktura vlasti.

30. Tužilaštvo ističe da su optuženi Lukić Boško i Adamović Marko zajedno sa drugim članovima Kriznog štaba i pristalicama realizacije Strateškog plana promovisali, učestvovali i podsticali provođenje politike kojom se radilo na ostvarivanju cilja udruženog zločinačkog poduhvata, tj. prisilnog i trajnog uklanjanja većine Muslimana i Hrvata, stanovništva opštine, a u okviru rasprostranjenog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo. Iz provedenih dokaza, po ocjeni Tužilaštva, proizilazi da su optuženi odigrali značajnu ulogu dajući podršku i aktivno sudjelujući u radu Kriznog štaba koji je upravljao u inkriminisanom periodu opštinom Ključ, a koji je imao zadatak koordinacije u sprovođenju cilja udruženog zločinačkog poduhvata.

31. Iz svega navedenog, tužilaštvo je predložilo da Sud BiH optužene oglasi krivim i osudi na dugotrajni zatvor. Kada je riječ o odmjeravanju krivično-pravne sankcije Tužilaštvo BiH je istaklo da se na strani optuženih Lukić Boška i Adamović Marka, treba, u smislu otežavajućih okolnosti uzeti u obzir i cijeliti njihova visokopozicionirana uloga, upornost i masovnost u izvršenju radnji sa trajnim posljedicama po žrtve, da su optuženi i Boško Lukić i Marko Adamović bili uzor svojim vojnicima, kao i činjenicu da se do danas žrtvama zločina uskraćuje informacija o tijelima njihovih najbližih, a koje kao počinioci zločina na području opštine Ključ sigurno posjeduju. Kao posebno otežavajuću

okolnost tužilaštvo ističe da kod optuženih treba uzeti očigledni nedostatak kajanja, kao i ponašanje pred sudom.

B. ZAVRŠNE RIJEČI ODBRANE

1. Završna riječ odbrane optuženog Lukić Boška

32. Branilac je na prvom mjestu, iznoseći završnu riječ, istakao da odbrana optuženog Lukića, tokom kako prvostepenog postupka, tako i postupka pred Apelacionim vijećem, nije imala bilo kakve primjedbe u pogledu pravičnosti suđenja, tačnije ističe da nalaze da je odbrana bila u potpunosti ravnopravna tužilaštvu, te da su imali fer i pošteno suđenje.

33. Međutim, kako je branilac istakao u završnoj riječi, u odnosu na optuženog Lukić Boška, nije dokazano da je izvršio krivično djelo u obliku koji mu je stavljen na teret optužnicom tužilaštva. Optuženom je, kako branilac ističe, stavljen na teret najkontroverzniji vid odgovornosti, odgovornost po principu UZP-a, a koji princip, po ocjeni odbrane u konkretnom slučaju nije dokazan. Naime, kako je to branilac istakao u završnoj riječi, upravo zahvaljujući navedenom principu, moguće je i dešava se da konkretni počinioci zločina, uključujući i zločine na području općine Ključ, ostanu nekažnjeni. Međutim, i pored brojnih dokaza kojima je odbrana tokom ovog krivičnog postupka bila „zatrpana“, navedeni princip nije primjenjiv u konkretnom predmetu, niti je dokazan od strane tužilaštva.

34. Tužilaštvo je po ocjeni branioca, optuženog teretilo samo po osnovu funkcije koju je u inkriminisanom periodu obavljao. Suprotno tezi tužilaštva, kako je to branilac istakao u završnoj riječi, optuženi nije bio niti član, niti simpatizer SDS-a, a na poziciju komandanta štaba TO postavljen je upravo zahvaljujući svom karakteru i činjenici da je među više kandidata za tu funkciju, upravo on dobio podršku SDA, te je njegovo imenovanje na tu funkciju bilo legalno.

35. Nadalje, kako branilac ističe, suprotno tezi tužilaštva, optuženi nije bio član Kriznog štaba opštine Ključ. Čak i tužilaštvo, na kraju, kako branilac ističe, priznaje kroz završnu riječ, da je navedena okolnost o članstvu optuženog u Kriznom štabu opštine Ključ, ostala „nejasna“, ali to tužilaštvo relativizira ističući da ta okolnost nije ni bitna. Međutim, po ocjeni odbrane optuženog, upravo navedena okolnost, da optuženi nije bio

član Kriznog štaba opštine Ključ, je relevantna i od velikog značaja za pitanje krivice optuženog, i treba biti cijenjena po njega *in favorem*.

36. Tačno je, kako branilac ističe, da je Teritorijalna odbrana postala jednonacionalna, ali bez krivice optuženog Lukića, nego je do takvog razvoja događaja došlo iz razloga što su je pripadnici bošnjačkog⁴ i hrvatskog naroda samovoljno napustili. Rad optuženog Lukića, na mjestu komandanta štaba TO, bio je kontrolisan od strane njegovih zamjenika, lica muslimanske nacionalnosti, a koja lica, ni svjedočeći u ovom postupku, nisu rekla jednu ružnu riječ za optuženog. Sve to, po ocjeni branioca, upravo govori o karakteru ličnosti optuženog Lukića.

37. Tužilaštvo, po ocjeni branioca, nije dokazalo ni da je optuženi imao saznanja o dešavanjima na terenu. Takve informacije nisu stizale u štab TO i saznanja optuženog su bila u granicama prosječnog građanina Ključa.

38. Nije dokazano, suprotno tezi tužilaštva, ni učešće optuženog u formiranju 17. lake pješadijske brigade.

39. Branilac ističe da tužilaštvo nije dokazalo ni postojanje širokog i sistematičnog napada. Nasuprot tome, na području opštine Ključ postojao je oružani sukob, a da su se i Muslimani i Hrvati naoružavali potvrdili su svjedoci Egrlić Asim i Medanović Senad, koji je i zarobljen sa automatskom puškom.

40. Branilac se osvrnuo na iskaze svjedoka tužilaštva, Salihović Enesa i Omerović Jusufa, te istakao da oni nisu tačni, naglasivši dodatno činjenicu da su to samo rijetki svjedoci, za razliku od niza drugih saslušanih svjedoka tužilaštva, koji su negativno govorili o optuženom Lukiću.

41. Cijeneći sve navedeno, branilac je istakao da tužilaštvo nije dokazalo da je optuženi počinio krivično djelo koje mu je stavljeno na teret, niti individualno, niti je imao namjeru s bilo kim se udruživati ili je to činio, zbog čega predlaže da Apelaciono vijeće istog oslobodi optužbi koje su mu stavljene na teret.

⁴ Kada je riječ o korištenju termina Bošnjak, vijeće nalazi potrebnim istaći da iako navedeni termin, u inkriminiranom periodu nije bio opšteprihvaćen, isti predstavlja istorijski, etnički i kulturološki pojam, te se u govoru izjednačava s pripadnikom muslimanskog naroda. Etnička i nacionalna osnova progona sadržana je u terminu Bošnjak.

42. Optuženi Lukić Boško, u cijelosti se saglasio sa izlaganjem svog branioca i istakao da nije počinio krivična djela koja su mu stavljena na teret.

2. Završna riječ odbrane optuženog Adamović Marka

43. Na početku svojih završnih riječi advokat Branko Gudalo ističe da optuženi Adamović Marko nije zločinac, niti da je izvršio bilo kakav zločin koji mu se stavlja na teret, pa samim tim i predlaže da se isti oslobodi od optužbe po svim tačkama optužnice.

44. U optužnici po kojoj se vodio glavni pretres u navedenom predmetu, kako branilac ističe, UZP se navodi mimo svih prihvatljivih standarda, jer tužilaštvo ostavlja sudu na odabir tip UZP-a, a samim tim i utvrđivanje elemenata saznanja i umišljaja, kao i članova tog navodnog UZP-a. Po ocjeni branioca, ovakvo postupanje je nedopustivo s obzirom da ne nudi dovoljno objašnjenje o navodima optužbe, što je od presudnog značaja za ostvarivanje prava na odbranu.

45. Kada je u pitanju postojanje i izvršenje plana zločina, jasno se vidi da su krucijalne odluke i koraci u ostvarivanju plana preuzimanja vlasti i stvaranja eventualno srpske države, nastali tokom 1991. godine, iz čega proizilazi da je nemoguće tvrditi da je optuženi Adamović već tada bio pripadnik struktura koje su donijele ove odluke, budući da optužnica obuhvata period od aprila 1992. godine.

46. U pogledu širokog i sistematičnog napada, advokat Branko Gudalo smatra da takav napad nije ni postojao u opštini Ključ u vrijeme koje je obuhvaćeno optužnicom, a što proizilazi iz dokaza tužilaštva i dokaza odbrane.

47. Odbrana Marka Adamovića ističe nedvojben zaključak da u radnjama optuženog ne postoje ni opšti ni posebni elementi krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, u vezi sa članom 180. stav. 1. KZ BiH.

48. Kada je riječ o pojedinačnim inkriminacijama opisanim u optužnici, na temelju iskaza niza saslušanih svjedoka, među kojima i Hrnčić Ćerima, Smajić Nafe, Islamagić Muharema i mnogih drugih, kako branilac ističe, može se zaključiti da optuženi Adamović nije preduzimao nikakve radnje koje bi predstavljale dio širokog ili sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, znajući za takav napad, pa samim tim i postojanje

progona bilo koga na rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj ili drugoj osnovi.

49. Iz navedenih razloga, branilac je predložio da sud donese presudu kojom se optuženi Marko Adamović oslobađa od optužbe.

50. Dodatno, bbranilac se osvrnuo i na pitanje primjene zakona, te istakao da je preuzeti KZ SFRJ blaži zakon u odnosu na optuženog Adamović Marka, te da iz člana 4. KZ BiH nedvosmisleno proizilazi da se KZ BiH samo izuzetno primjenjuje, ukoliko je u određenom konkretnom slučaju blaži od zakona koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja djela od strane optuženog. Shodno navedenom, branilac je iskazao stav da u slučaju da sud ipak donese osuđujuću presudu u odnosu na optuženog Adamovića je nužno primijeniti KZ SFRJ kao blaži zakon.

51. Optuženi Adamović se u cijelosti saglasio sa izlaganjem svog branioca, ističući da nije počinio krivična djela koja su mu stavljena na teret.

V. STANDARDI DOKAZIVANJA

52. Postupak donošenja presude, shodno odredbi člana 281. stav 2. ZKP BiH, podrazumijeva obavezu suda da izvrši savjesnu ocjenu svih izvedenih dokaza i to kako pojedinačno tako i dovođenjem istih u međusobnu vezu. Pri tome, sud je dužan voditi računa o temeljnim principima koje propisuje kako ZKP BiH, tako i Evropska Konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (EKLJPS), koja, na osnovu člana II.2 Ustava BiH, ima primat u primjeni nad svim domaćim zakonima.

53. Jedan od temeljnih principa krivičnog postupka, princip zakonitosti, ima za cilj da osigura da niko nevin ne bude osuđen, kao i da se učiniocu krivičnog djela izrekne kazna ili druga krivičnopravna sankcija u granicama koje su propisane odredbama krivičnog zakona.

54. Kod donošenja ove presude Vijeće je posebno imalo u vidu i pretpostavku nevinosti, sadržanu u članu 3. ZKP BiH, a koja odredba propisuje: *“Svako se smatra nevinim za krivično cjelo dok se pravomoćnom presudom ne utvrdi njegovu krivnju”*, te princip *in dubio pro reo*, propisan članom 3. stav 2. ZKP BiH, a koja odredba glasi: *“Sumnju u pogledu postojanja činjenica koje čine obilježja krivičnog djela ili o kojima ovisi primjena neke odredbe krivičnog zakona, sud riješava presudom na način koji je povoljniji*

za optuženog.”

55. Konačno, princip jednakosti u postupanju, zagaranтовan odredbom člana 14. ZKP BiH, nalaže obavezu sudu da stranke i branioce tretira na jednak način i da svakoj od strana pruži jednake mogućnosti u pogledu pristupa dokazima i njihovom izvođenju na glavnom pretresu, ali i obavezu suda, tužioca i drugih organa koji učestvuju u postupku, da ispituju i utvrđuju kako činjenice koje terete osumnjičenog, odnosno optuženog, tako i one koje im idu u korist.

56. Princip slobodne ocjene dokaza propisan u članu 15. ZKP BiH, koji se primjenjuje u našem pravnom sistemu, podrazumijeva da odluka suda o dokazanosti ili nedokazanosti neke odlučne činjenice, nije vezana niti ograničena posebnim formalnim dokaznim pravilima, s tim što sud može, a kako to propisuje odredba člana 281. stav 1. ZKP BiH presudu zasnovati samo na dokazima izvedenim na glavnom pretresu, dok je obavezan iste cijeniti na način kako to propisuje odredba člana 281. stav 2. ZKP BiH, što je već i navedeno u paragrafu 52. ove presude.

57. Iako je Vijeće presudu donijelo u cijelosti poštujući navedene principe, te iako je prilikom njenog donošenja cijenilo sve izvedene dokaze, tužilaštva i odbrane, kako subjektivne tako i materijalne, imajući u vidu obimnost dokazne građe, Vijeće u obrazloženju presude nije moglo dati osvrt na svaki izvedeni dokaz. Dakle, Vijeće je prilikom donošenja presude izvršilo uvid i cijenilo svaki izvedeni dokaz, ali se u obrazloženju presude referiše samo na one dokaze koji su bili od značaja za činjenično stanje kakvo je utvrđeno i to kako za postojanje krivičnog djela, tako i krivice optuženih.

58. Kako dokaznu građu u konkretnom predmetu, u velikom dijelu čine iskazi svjedoka, to je ocjena njihovih iskaza i procjena kredibiliteta svjedoka, pred ovo Vijeće, kao i bilo koje vijeće koje postupa u sličnoj situaciji, postavila velik izazov. Naime, u postupku ocjene iskaza svjedoka, sudsko vijeće ne smije *a priori* prihvatiti kao tačno, sve što svjedok kaže, bilo da je riječ o iskazu koji inkriminira ili pak koji ekskulpira optuženog. Naime, iskazi svjedoka moraju biti cijenjени uz posebnu pažnju, pri čemu se posebno mora voditi računa kako o sadržaju svjedočenja, tako i o sveopštem utisku koji svjedok ostavlja, te s tim u vezi njegovim ponašanjem, bojom glasa, stavom, fizičkim, ali i emocionalnim reakcijama na pitanja, te držanju svjedoka u odnosu na stranke i branioce. Naime, vijeće je u obavezi posmatrati iskaz svjedoka uzimajući u obzir cjelokupnu atmosferu u kojoj isti svjedoči.

59. To je posebno od značaja kad je riječ o iskazima svjedoka, neposrednih, ali i posrednih žrtava zločina koji su se desili i koji su predmet optuženja u ovom predmetu. Naime, takvi svjedoci koji su proživjeli traumu, u uslovima kada su obavezani ponovo govoriti o onome što su proživjeli, izloženi su dodatnoj traumatizaciji. U takvim okolnostima posebno je potrebno biti obazriv kod procjene pouzdanosti njihovih iskaza.

60. Naime, za iskaz svjedoka, nije samo bitno da je on dat iskreno (a vijeće polazi od pretpostavke da je svaki svjedok, posebno nakon polaganja zakletve pred sudom, namjeravao iskreno svjedočiti o činjenicama i okolnostima o kojima ima saznanja), nego je bitno i da je iskaz pouzdan. Na pouzdanost iskaza jednog svjedoka, utiču različiti faktori, a tu se naročito ističu sposobnost zapažanja i nestalnost ljudske percepcije, protek vremena, traumatičnost samog događaja, ali i pristrasnost svjedoka. Sve to može biti od uticaja da dva svjedoka, koja su prisustvovala istom događaju, posmatraju isti iz različite psihičke, fizičke, pa i hronološke perspektive, pa da stoga daju iskaze koji nisu identični. Stoga, kod ocjene iskaza svjedoka, Vijeće je uporedilo činjenice o kojima je svjedok svjedočio, sa činjenicama koje su utvrđene od strane drugih svjedoka, ali i činjenicama koje proizilaze iz materijalnih dokaza, te na temelju takve svestrane ocjene donosilo zaključak o pouzdanosti iskaza nekog svjedoka.

61. Pri tome, potrebno je istaći i to da je Vijeće, prilikom ocjene iskaza svjedoka, utvrdilo da su neki svjedoci bili iskreni i pouzdani čak i na ličnu štetu. Drugi svjedoci su bili iskreni, ali određeni dijelovi njihovih svjedočenja nisu bili uvjerljivi. Za to su razlozi različiti počev od ograničenosti percepcije, lošije moći zapažanja, uticaja vremena, ličnih interesa, ali i interesa da utiču na ishod postupka, lojalnosti optuženima ili pristrasnosti bilo optuženima bilo žrtvama, koja je mogla rezultirati određenim zaključcima svjedoka o tome šta su zaista vidjeli ili čuli. Ipak, i kod takvih svjedoka, bilo je situacija da iako dijelove njihovih iskaza Vijeće ocijeni nepouzdanim, s druge strane, ocijeni da su dijelovi njihovih iskaza sadržavali precizna zapažanja o određenim činjenicama, te je u takvoj situaciji Vijeće cijeno da odbacivanje u cijelosti takvih iskaza, ne bi bilo u skladu sa interesima pravde, nego su i takvi iskazi cijenjani na način da je procjenjivana pouzdanost i tačnost svake činjenice ili okolnosti na koju je svjedok pitan.

62. Nadalje, Vijeće je upoređivalo iskaze svjedoka, date u različitim fazama postupka, te analiziralo iskaze date u fazi istrage, kada su sadržavali određene razlike u pogledu odlučnih činjenica u odnosu na iskaze sa glavnog pretresa, te je na temelju takve ocjene

zaključilo kojim dokazima se može pokloniti vjera.

63. Osim iskaza svjedoka, u konkretnom predmetu, obimna materijalna dokumentacija, uložena u spis kako od strane tužilaštva, tako i odbrane optuženih, predstavlja značajan segment dokaza od značaja za pitanje kako postojanja djela, tako i krivice optuženih. Navedene dokaze, Vijeće je cijeniло polazeći prvenstveno od odredbe člana 10. ZKP BiH, koja reguliše pitanje zakonitosti dokaza.

64. Prilikom ocjene vjerodostojnosti dokumenata, Vijeće je iste razmatralo u sklopu svih ostalih izvedenih dokaza, kao što su drugi materijalni dokazi i iskazi svjedoka.

65. Pored toga, čak i kada je Vijeće bilo uvjereno da je razmatrani dokument vjerodostojan, nije automatski prihvatano da sadržaj navedenih dokumenata predstavlja tačan prikaz činjenica, već je u svakom konkretnom slučaju cijinjena vjerodostojnost tog sadržaja.

66. Imajući u vidu sve navedeno, polazeći od navedenih principa propisanih domaćim zakonom, te odredbe člana 6. stav 1. EKLJP koji nameće obavezu svim sudovima da *“ukazu dovoјno jasno na osnove na kojima oni zasnivaju svcju odluku”*, Vijeće je pažljivo cijeniло sve izvedene dokaze, čija ocjena će biti data u dalјem obrazloženju presude.

VI. BITNA OBILJEŽJA KRIVIČNOG DJELA ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI

67. Optužnicom Tužilaštva BiH optuženima je stavljeno na teret izvršenje krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, koja odredba u relevantnom dijelu glasi:

“Ko, kao dio širokog ili sistematičnog napada, usmjerenog bilo protiv kojeg civilnog stanovništva, znajući za takav napad, učini koje od ovih djela:

...

h) progon bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoј, rasnoj, nacionalnoj, etničkoј, kulturnoj, vjerskoј, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi sa bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonu ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine;

...

kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

Sam pojam progona, definisan je odredbom člana 172. stav 2. tačka g) KZ BiH, a gdje se navodi:

“Progon jest namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno uskraćivanje osnovnih prava, zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici.”

68. Opšti elementi krivičnog djela zločini protiv čovječnosti su 1) postojanje širokog ili sistematičnog napada; 2) usmjerenost napada na bilo koje civilno stanovništvo i 3) da su optuženi znali za napad i da su njihove radnje bile dijelom tog napada (*nexus*).

A. ŠIROK I/ILI SISTEMATIČAN NAPAD

69. Na temelju provedenih dokaza, Apelaciono vijeće je utvrdilo da je u periodu za koji su optuženi oglašeni krivim, dakle u periodu od aprila do kraja juna 1992. godine, na području opštine Ključ, postojao širok i sistematičan napad, vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, i policije Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, usmjeren protiv civilnog, muslimanskog i hrvatskog stanovništva te opštine.

70. Za postojanje krivičnog djela zločini protiv čovječnosti, dovoljno je dokazati da je napad bio bilo širok, bilo sistematičan, jer zakon navedene elemente postavlja alternativno, međutim, nerijetka situacija u praksi, a kakvu imamo po ocjeni ovog Vijeća i u konkretnom slučaju, je da je napad ispunjavao obje karakteristike, dakle provedeni napad su karakterisale i širina i sistematičnost.

71. Radi boljeg razumjevanja daljeg obrazloženja, Vijeće će na prvom mjestu objasniti šta oba navedena pojma karakteriše, ali i šta se podrazumjeva pod samim pojmom napada.

72. Napad, u smislu člana 5. Statuta MKSJ-a, definisan je kao „*sljed ponašanja kcje uključuje izvršenje djela nasilja*“. U kontekstu krivičnog djela zločini protiv čovječnosti, „*napad nije ograničen samo na upotrebu oružane sile, nego obuhvata i svako zlostavljanje civilnog stanovništva...Napad može prethoditi oružanom sukobu, može trajati duže od tog*

*sukoba ili se odv. jati tokom sukoba, no ne mora nužno biti njegov dio...*⁵ Pojam širine (ili rasprostranjenosti) napada, odnosi na opsežnost napada, njegove velike razmjere i broj žrtava koje su mu predmet⁶. Pretresno vijeće ovog suda u predmetu Mejakić i dr.⁷, zaključilo je da su faktori, koji se moraju uzeti u obzir prilikom procjene širine napada, posljedice napada po ciljano stanovništvo, broj žrtava, priroda djela i kumulativni efekti niza nečovječnih djela ili jedinstveni efekat jednog djela velikih razmjera.

74. Sistematičnost napada se odnosi na organizovanu prirodu djela nasilja i na malu vjerovatnoću da je do tih djela došlo nasumice. Dakle, kako je to zaključeno u presudi MKSJ u predmetu Kordić/Čerkez⁸, obrasci zločina- to jest redovito ponavljanje, koje nije slučajno, sličnog kriminalnog ponašanja – uobičajen su izraz takvog sistematičnog događanja.

75. Međunarodna pravna praksa je utvrdila kriterije koje treba uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li neki napad ispunjava uslov rasprostranjenosti ili uslov sistematičnosti ili oba uslova, a ti kriteriji su: (i) posljedica napada po ciljano stanovništvo, (ii) broj žrtava, (iii) priroda djela i (iv) eventualno učešće funkcionera ili predstavnika vlasti ili neki raspoznatljivi obrazac zločina⁹.

(a) Širina napada

76. Brojni svjedoci, saslušani na glavnom pretresu, opisali su kroz svoje iskaze napad usmjeren na muslimansko i hrvatsko civilno stanovništvo, koji se odigrao na širem području opštine Ključ, ali i njene okoline, u periodu aprila, maja i juna 1992. godine. Iz njihovih iskaza, može se zaključiti da je napad kako po njegovoj opsežnosti, tako i po broju žrtava, imao karakter širokog (rasprostranjenog) napada u onom značenju koje mu daje citirana domaća i međunarodna pravna praksa.

⁵ Tužilac protiv Brđanina, predmet IT-99-36-T, presuda pretresnog vijeća broj IT-99-36-T, para 131-pozivanje na presudu Kunarac

⁶ Tužilac protiv Kordića i Čerkeza, IT-95-14/2-A, presuda žalbenog vijeća od 17.12.2004. godine, paragraf 94

⁷ Presuda prvostepenog vijeća u predmetu Suda Bosne i Hercegovine u predmetu protiv Željka Mejakića, (X-KR-06/2009 od 30.05.2008 godine), paragraf 206

⁸ Tužilac protiv Kordića i Čerkeza, IT-95-14/2-A, presuda žalbenog vijeća od 17.12.2004. godine, paragraf 94

⁹ Drugostepena presuda u predmetu Kunarac, para.95;

77. Kako je već rečeno, sam napad „nije ograničen na upotrebu oružane sile, nego obuhvata i svako zlostavljanje civilnog stanovništva.“¹⁰ Ovo Vijeće je zaključilo da je napad koji su preduzeli najprije pripadnici TO, a kasnije 17. Ipbr, u sadejstvu sa policijom i drugim vojnim i paravojnim formacijama, manifestovan kroz različite aktivnosti privođenja uglednih građana, razoružavanje muslimanskog i hrvatskog stanovništva, pretrese stanova i kuća u potrazi za naoružanjem, ograničavanje kretanja, nezakonita zatvaranja, zabranu rada Muslimanima i Hrvatima na njihovim radnim mjestima, a potom i teška premlaćivanja, ubistva, granatiranja nebranjenih naselja, rušenja i paljenja kuća i vjerskih objekata.

78. Na pretresu su saslušani svjedoci koji su u proljeće 1992. godine, bili nastanjeni kako u gradu Ključu, tako i njegovoj okolini. Svi oni svjedoče o napetosti koja se počinje javljati među stanovništvom koje je do tada bilo jednako i jedinstveno, o međunacionalnim tenzijama, a potom i različitim stradanjima kojem su bili izloženi stanovnici muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Takvim dešavanjima prethodile su, kako je to tužilaštvo po ocjeni ovog Vijeća, uspjelo dokazati, aktivnosti na višim nivoima republičke vlasti, formiranje, u Sarajevu, Skupštine srpskog naroda u BiH¹¹, donošenje odluke o strateškim ciljevima Srpskog naroda u BiH¹², Uputstva o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima¹³. Međutim, na sve te akte i dešavanja, Vijeće će se osvrnuti kasnije, dok će se ovdje ograničiti na analizu samo onih dokaza koji su relevantni za zaključak da je napad koji se odgirao ispunjavao sve karakteristike širokog, a potom i sistematičnog.

79. Naime, kako to proizilazi iz utvrđenih činjenica iz presuda MKSJ-a „*rat i otcjep, jer je Slovenje, i osobito Hrvatske, značajno su uticali na društveno političku situaciju u BiH. Počev od kraja ljeta 1991. godine, mnogi vjčno sposobni muškarci u BiH, dobili su poziv za mobilizaciju u JNA radi borbi u Hrvatskcj. Odazvao se veliki broj bosanskih Srba, no bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, uz podršku svjnjih vođa, uglavnom nisu odgovarali na poziv. To je dovelo do porasta napetosti između nacionalnih grupa, osobito u regiji Bosanske krajine uz granicu sa Hrvatskom.*¹⁴ Od jeseni 1991. ponašanje vjcnika kcji su se vraćali s ratišta u Hrvatskcj postao je još jedan razlog za strah i napetost među ljudima u Bosanskcj krajini. Ti vjcnici često su se ponašali prjeteći prema

¹⁰ Vasiljević, Pretresno vijeće, presuda od 29. novembra 2002. godine paragraf 29-30.

¹¹ Dokaz T-132

¹² Dokaz T-154

¹³ Dokaz T-126

¹⁴ UČ-I-3

*bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima. Vrjeđali su, jude i pucali u kuće, trgovine i vjerske objekte. U nekim opštinama radnje i privatne kuće u vlasništvu bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata bile su dignute u vazduh i spačene. Bilo je više incidenata u kojima su vojnici koji su se vraćali s ratišta, bosanski Srbi, ubili bosanske Muslimane.*¹⁵ Brojni saslušani svjedoci, opisali su da uslijed pojačane napetosti i tenzija u gradu, stanovništvo počinje da se naoružava. Međutim, kako je to opisao svjedok Muhamed Filipović, dok su se Muslimani i Hrvati naoružavali individualno i sporadično, najčešće kupujući poneku pušku od Srba po cijenama od čak i 1000,00 DM, naoružavanje Srba je teklo organizovano, oružjem JNA i bivše TO.

81. U gradu Ključu, u aprilu i maju 1992. godine, Srbi preuzimaju vlast. Kako su to na jednak način opisali svjedoci Muhamed Filipović i Asim Egrlić, u proljeće 1992. godine, dolazi do smjene vlasti, tačnije Srbi samoinicijativno preuzimaju vlast u gradu Ključu. Naime, specifična situacija u pogledu nacionalne strukture grada Ključa (prema popisu iz 1991. godine 49% Srba, 47% Muslimana, 1 % Hrvata i 2% ostalih), za rezultat je imala i tijesnu međunacionalnu strukturu u Skupštini opštine grada Ključa, gdje su muslimanske (SDA i MBO) i srpske stranke (SDS) imale najviše poslanika, ali su u odnosu na Muslimane, Srbi imali jednog poslanika više i sve odluke su donosili većinom glasova. Na takav način, već u januaru 1992. godine, donosi se odluka o pripajanju opštine Ključ, Autonomnoj Regiji Krajina (ARK)¹⁶ iako su protiv takve odluke, glasali muslimanski i hrvatski poslanici. Na jednak način, sljedstveno odluci Skupštine srpskog naroda u BiH o prestanku važenja obilježja sa likom predsjednika Josipa Broza Tita, sva obilježja bivše države i u gradu Ključu se ukidaju, i uvode se nova, srpska obilježja. Tako, kako su to u svojim iskazima istakli svjedoci Džafić Atif, Lepirica Mustafa i neki drugi, policija umjesto ranijih oznaka na uniformi oblači se u uniforme sa obilježjima Srpske republike BiH, umjesto ranijih kapa sa petokrakom, koriste se beretke sa zastavom Srpske Republike BiH, a što sve doprinosi stvaranju nelagode za stanovnike muslimanske i hrvatske nacionalnosti.

82. Kako to proizilazi iz utvrđenih činjenica „U proljeće 1992. godine, od svih zaposlenih u lokalnoj Službi javne bezbjednosti (dalje u tekstu: SJB) i u drugim javnim službama zatraženo je da potpišu izjavu o lojalnosti vlastima bosanskih Srba. Bosanski

¹⁵ UČ-I-4

¹⁶ Dokaz T-129

Muslimani i bosanski Hrvati koji su odbili potpisati izjavu o lojalnosti, otpušteni su. Oni koji su izjavu potpisali, mogli su zadržati radna mjesta. Međutim, u junu 1992. politika se promijenila. Za početak, otpušteni su svi nesrbi na rukovodećim položajima i umjesto njih su imenovani bosanski Srbi. Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati otpušteni su iz sudstva, lokalnih preduzeća, medija, bolnica, policijskih snaga i vojske. Do kraja 1992. gotovo svi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili su otpušteni sa radnih mjesta. Mnogi koji su se tokom tog razdoblja pojavili na poslu odbijeni su i nije im bio dopušten pristup radnom mjestu. Ljudi su generalno slani kućama, bilo im je rečeno da se ne vraćaju i ubrzo nakon toga dobili bi otkaz.“¹⁷ Nadalje, „{...} u Bosanskoj Krajini {...} do kraja 1992. godine, skoro svi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati su otpušteni s posla, između ostalog u medijima, vojsci, policiji, pravosuđu i javnim preduzećima. Nad bosanskim Muslimanima u bosanskim Hrvatima izvršeni su brojni zločini uključujući ubistvo, mučenje, premlaćivanje, silovanje, pljačkanje i razaranje imovine. Sela su granatirana, a kuće su paljene i pljačkane. U proljeće 1992. godine, širom ARK-a je osnovano više zatočeničkih logora u kojima su civili, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, masovno hapšeni i držani u zatočeništvu. U nekoliko navrata izvršeno je masovno ubijanje civila. {...} Bosanski Srbi su silom protjerali desetine hiljada bosanskih Muslimana i Bosanskih Hrvata iz ARK-a i prevezli ih konvojima autobusa i vozovima na teritorije u BiH koje su držali bosanski Muslimani ili u Hrvatsku. {...}“¹⁸

83. I svjedok Muhamed Filipović opisao je da su 27. maja 1992. godine, prestali raditi „svi nesrbi“ u Ključkoj opštini, a da su već na 15 do 20 dana prije tog datuma, na radnim mjestima uvedene straže. Stražari koji su bili u uniformama sa srpskim obilježjima, pretresaju isključivo Muslimane i Hrvate, dok uposlenici srpske nacionalnosti prolaze bez takvih pretresa i provjera. Već prethodno su bile postavljene i barikade u gradu, a iako je na tim barikadama u početku bilo i policajaca muslimanske nacionalnosti, to je bilo samo „radi pokrića“, i ti Muslimani se nisu, kako je svjedok istakao, ni za šta pitali.

84. Takav slijed dešavanja u opštini Ključ, opisao je i svjedok Asim Egrlić koji je, kako je istakao, do 7. maja 1992. godine, radio na funkciji predsjednika Izvršnog odbora SO Ključ, zajedno sa Jovom Banjcem, kao predsjednikom opštine. Kako je svjedok pojasnio, još prije tog datuma, iako su se Muslimani i Hrvati opštine Ključ, tome protivili, uvedena su

¹⁷ UČ-II-18

¹⁸ UČ-II-20

srpska obilježja, na glavne raskrsnice u gradu i okolini, postavljeni su ježevi i punktovi na kojima su bili pripadnici vojske i policije srpske nacionalnosti i nije se moglo proći bez najave. 7. maja 1992. godine, po dolasku na posao, on je najprije pretrešen od strane portira, kako je istakao „*novog, kcji je bio u uniformi*“ i koji mu je rekao da ima naredbu da vrši pretres, te je nakratko ušao u zgradu i svoju kancelariju, i onda se vratio vidjevši da tu za njega više nema mjesta. Da u tom periodu Muslimani i Hrvati prestaju raditi na svojim radnim mjestima, potvrđuju u svojim iskazima i svjedoci Salihović Hasan, Puškar Mirsad, Filipović Merima, Bajrić Hadžija i mnogi drugi. I svjedok Ćemal Fahrudin, opisao je preuzimanje vlasti od strane Srba u opštini Ključ. Kako je istakao, 7. maja 1992. godine, iako je i ranije bilo problema za građane muslimanske nacionalnosti, totalna vlast je preuzeta od strane Srba, što se naročito manifestuje kroz odvajanje policije, koja postaje isključivo srpska. Muslimani i Hrvati su protjerani s posla, kao i u radu sjednica Skupštine opštine Ključ, kojima Muslimani i Hrvati nisu više mogli prisustvovati, nego se oni, kako svjedok ističe, počinju organizovati u pokušaju formiranja svoje opštine Bosanski Ključ na Pudinom Hanu. Prijeratni komandir policije, svjedok Atif Džafić, opisuje smjenu vlasti kroz dešavanja u stanici javne bezbjednosti gdje je bio zaposlen. Kako ističe, 7. maja 1992. godine, svi aktivni policajci iz reda bošnjačkog i hrvatskog naroda pozvani su na razgovor, na kojem se od njih tražilo da potpišu lojalnost, a što je podrazumijevalo davanje svečane izjave, kakvu su već dali Srbi zaposleni u policiji, te zamjenu uniforme koju su nosili, novom uniformom na kojoj je bio ćirilični natpis „milicija“ i srpska trobojka. Nakon što je odbio potpisivanje lojalnosti, poslan je na godišnji odmor, a poslije 15-ak dana, negdje oko 22. ili 23. maja 1992. godine, kada su on i ostali koji su odbili potpisati lojalnost, pozvani na razgovor na kojem su se izjasnili da nisu promijenili mišljenje, po nalogu Vinka Kondića, razduženi su iz policije. Već negdje oko 20. maja 1992. godine, straže na puktovima koji su već ranije postavljeni na važnijim raskrsnicama u gradu i okolini, nisu bile mješovite, nego jednonacionalne, srpske. U tom periodu, na putu kući, kako ističe, vidi vojno vozilo, bilo je primjetno kretanje vojske, supruga mu je ostala bez posla, on nije više radio, školska godina je završena ranije, a iz kojih okolnosti je zaključio da je sukob neminovan, da je sigurnost Muslimana i Hrvata ugrožena, te sa porodicom odlazi u Sanicu. Zadnjih dana maja 1992. godine, dolazi srpska vojska, pripadnici kako rezervnog, tako i aktivnog sastava, pozivajući muškarce da se pridruže konvoju i idu s njima da se dogovore kako će živjeti. Svjedok ističe da se tom konvoju pridružio dobrovoljno, ali izbor nije ni imao jer su ti vojnici bili naoružani i oružje držali upereno prema njegovoj porodici. Njega i ostale muškarce odvođe u OŠ “Sanica“, da bi na kraju završio u logoru na Manjači.

86. Svjedok Brkić Luka, također je istakao da je krajem maja 1992. godine, ostao bez posla. Kratko nakon incidenta u Busijama, po njega, kući, dolaze vojnici i policajci, vrše pretres, tražeći oružje, kojom prilikom je on „na krevet poredao“ lovačko oružje koje je posjedovao. Nakon toga ga vode u policiju, na isljeđivanje, gdje ga prelaćuju, a potom, zajedno sa grupom Ključana sprovode u logor u Staru Gradišku, a potom na Manjaću.

87. Svjedok Lepirica Mustafa, također prijeratni aktivni policajac, na istovjetan način opisuje smjenu koja se desila u policijskoj stanici. Kako ističe, početkom maja pozvan je na sastanak, kada je Vinko Kondić, koji je tad već bio u novoj uniformi sa četiri „S“, rekao da je došlo vrijeme da se odluči ko ostaje da radi, a nakon što je on odbio da potpiše lojalnost novoj vlasti, odvežen je kući u Velečevo da pokupi i preda oružje i razduži uniformu. Nakon toga, kako ističe, živjeli su u strahu, krili se u srpskim kućama, počinju pljačke muslimanskih i hrvatskih kuća, uništavanje imovine, on je bio odveden na ispitivanje i stavljen u pritvor, da bi Ključ uspio napustiti u septembru iste godine. U periodu od marta do septembra, kretanje za Muslimane i Hrvate je bilo ograničeno, dok su se Srbi mogli kretati, kako svjedok ističe, imali su i autobuske linije.

88. I svjedok Omerović Jusuf je istakao da se početak rata u Hrvatskoj odražavao i na situaciju u Ključu i okolini. Srbi iz mjesne zajednice (MZ) u kojoj je radio, MZ Sokolovo, počinju odlaziti u Hrvatsku na ratište, a po povratku kućama dolazi do provokacija usmjernih prema njegovom naselju, selu Crljeni, u kojem su živjeli Muslimani, učestalih pucnjava u toku noći. Pokušaji da se mirnim putem, kroz sastanke, riješi stanje, nisu imali uspjeha, provokacije se nastavljaju, srpski rezervisti, ljudi koje je dobro poznavao i sa kojima je godinama radio, u tom periodu već u uniformama i dobro naoružani, nerijetko ga provociraju, psujući i pokazujući tri prsta dok je čekao autobus radi odlaska na posao. Takvo stanje traje do 26. maja 1992. godine, poslije kojeg datuma je napadnuto i njegovo selo i oni su izbjegli u Plamenice, a nakon što su se uz različita obećanja da im neće biti ništa, on i grupa muškaraca iz njegovog sela predali, kako je istakao, komšijama srpske nacionalnosti, završio je u logoru.

89. Penzionisani uposlenik MUP-a, CJB Ključ, Hamedović Hilmija, opisao je lišenje slobode u vlastitom kafiću, 9. maja 1992. godine, od strane tzv. „crvenih beretki“, koje su se kako on, ali i drugi saslušani svjedoci ističu, u proljeće 1992. godine pojavile u Ključu, patrolirale gradom, te sijale strah među stanovništvom muslimanske nacionalnosti. Dakle, kako je svjedok opisao, šestorica pripadnika navedene formacije, „upadaju“ tog 9. maja 1992. godine, u njegov kafić, najprije tražeći oružje, ali nakon što je predao pištolje koje

je imao uz dozvolu, zarobljavaju ga, odvođe u zgradu policije, gdje ga uvode u ćeliju i teško premlaćuju u više navrata. Ispred ćelije u koju su ga „crvene beretke“ zatvorile i u kojoj su ga premlaćivali, kako svjedok ističe „*lomili dok se ne umore*“, dežurali su njegovi kolege sa kojima je radio. Tražio je od ključkih policajaca, kolega koje je poznao pomoć, ali su mu oni rekli da ništa nije u njihovoj moći, a da ga načelnik Vinko Kondić, sa kojim je tražio da razgovara, ne može primiti. Svjedok, nakon boravka i teških premlaćivanja u ćelijama CJB Ključ, od strane tih „crvenih beretki“ je odveden u „mali logor“, a potom na Manjaču i u logor Batković.

90. Od 27. maja 1992. godine, kako su to posvjedočili mještani grada Ključa, počinje „etničko čišćenje“. Naime, počinje, od strane srpske vojske i policije, hapšenje muškaraca muslimanske i hrvatske nacionalnosti, najprije uglednijih građana, u kojoj grupi su uhapšeni svih 21 Ključanin poimenično naveden u tački 1. izreke osuđujućeg dijela presude, a o čemu su u svojim iskazima na detaljan, uvjerljiv i međusobno saglasan način govorili svjedoci Filipović Muhamed, Egrlić Asim, Brkić Luka, Flat Leopold i neki drugi. Putem Radio Ključa tog ili narednog dana, pozivaju se svi žitelji Ključa, muslimanske i hrvatske nacionalnosti, da se jave na određena mjesta, sabirne centre, gdje se vrše odvajanja muškaraca, ispitivanja, premlaćivanja. Stanovnicima Ključa, muslimanske i hrvatske nacionalnosti, nalaže se da ostave otvorene kuće i stanove, srpska vojska i policija dolaze u pretres istih, vrše premetačine, a muškarce nerijetko odvođe u CJB na ispitivanje sa kojeg se određen broj muškaraca i ne vraćaju kućama, nego završavaju u logorima ili čak ubijeni.

91. Kako je istakla svjedokinja Bajrić Hadžija, nakon 27.05.1992. godine, bilo je nezamislivo izaći, a kamoli raditi. Borave praktično zatočeni u domaćinstvima, dok na ulici vide policiju i vojsku sa srpskim obilježjima. Mnogi svjedoci, pominju „zloglasni“ crveni kombi, koji je pripadao SJB Ključ, a patrolirao je po gradu i okolini, i koji je bio izvor straha za stanovništvo, jer je upravo tim kombijem odveden veliki broj Ključana koji su završili u različitim logorima ili su ubijeni.

92. Nadalje, govoreći u svojim iskazima o proljeću 1992. godine, svjedoci opisuju sve veće količine vojske koje viđaju na području grada Ključa i okoline. Kako je opisao u svom iskazu svjedok Puškar Mirsad, u maju 1992. godine u Domu na Kopjenici i na na Laništu je bila stacionirana vojska, rezervni sastav, koji su bili u vezi sa domaćim srpskim stanovništvom. Svjedok Puškar dalje opisuje da je s kraja svog sela, gledao kako srpska vojska prolazi, „*vuče opremu, minobacače, čak i jednu '82-cjku*“ te se smiještaju na

plato Brežčice, odakle kasnije bivaju granatirani Pudin Han i Velagići, a vojska odlazi drugim putem prema Vukovom selu, kako smo vidjeli kroz iskaze ostalih svjedoka, u „čišćenje terena“. Da je na Laništu bila vojska, tačnije da je na to mjesto dislocirana jedinica štaba TO, kojom je komandovao Boško Lukić, a sa kojeg mjesta su kasnije, zadnjih dana maja mjeseca 1992. godine, granatirani Pudin Han i Velagići, u svom iskazu je potvrdio i svjedok Ćemal Fahrudin. Također, svjedok Bajrić Ibrahim, koji je bio uposlenik u šumarstvu Ključ, kao traktorista na Laništu, istakao je da su u februaru 1992. godine, dobili informaciju da će doći vojska, zbog čega se radnici organizuju u štrajk. Iako su predstavnici vodećih stranaka u Ključu, SDS-a i SDA dali neku garanciju da vojska neće doći, kako svjedok ističe, od toga nije bilo ništa, jer radnici srpske nacionalnosti, njih 100-tinjak, se uniformišu i daju podršku dolasku srpske vojske na Lanište. Vojska koja dolazi na Lanište, bila je vojska iz Knina, ali svjedok ističe da su oni, Muslimani, više problema imali sa pripadnicima TO, građana Ključa i okoline. Naime, svjedok pojašnjava da je TO u međuvremenu postala jednonacionalna, srpska, te da počev od Nove 1992. godine, pa nadalje, Muslimani su sve manje pozivani, da bi u konačnici u proljeće 1992. godine, kada pripadnici TO dolaze na Lanište, ona bila u cijelosti jednonacionalna, srpska.

94. Stanovnici okolnih sela opštine Ključ, koja su bila nastanjena pretežno ili isključivo muslimanskim stanovništvom, opisuju početke napada na njihova sela od strane srpske vojske i policije u proljeće 1992. godine. Svi ti stanovnici, na jednoobrazan način opisuju situaciju koja se dešavala.

95. Tako svjedok Salihović Enes ističe da je u MZ Velagići, gdje je on živio, još u vrijeme dok je postojao mješoviti sastav u policiji, dakle prije 7. maja 1992. godine, jedan dio stanovnika muslimanske nacionalnosti, pretežno žena i djece, napustio to mjesto zbog osjećaja nesigurnosti. Vojno sposobni muškarci koji su ostali u Velagićima, nastojali su držanjem noćnih straža, osigurati sigurnosnu situaciju prema ostatku stanovnika koji su ostali u Velagićima. U mjestu je vladalo stanje napetosti, kako ističe, prolazile su kolone iz Srbije, Hrvatske, ali i domaćih, koji su se ekstremno ponašali, pucali po vjerskim objektima, a ista kolona se vraća iz čega svjedok zaključuje da nisu ni pošli na ratište u Hrvatsku, nego da „siju strah“ po naseljima gdje su živjeli Muslimani. Kako ističe, oni Velagiće nisu mogli napustiti, jer su čuli da vojno sposobne muškarce, Muslimane, skidaju na punktovima. Međutim, u periodu od 7. do 27. maja 1992. godine situacija se pogoršava, da bi od 27. maja izbili pravi sukobi. Novoformirana srpska vlast zahtjeva predaju naoružanja, što oni i čine, a potom se muškarci i sami predaju, ali umjesto prebacivanja na

slobodnu teritoriju, što im je obećavano, završavaju u sabirnim centrima gdje su teško premlaćivani, a potom i u logorima Stara Gradiška, Manjača, Batković, gdje proživljavaju različite vidove torture.

96. Svjedok Čehić Ekrem, koji je 1992. godine živio u selu Vojići, koji su pripadali MZ Velagići, na gotovo istovjetan način opisuje situaciju u selu u proljeće 1992. godine. Najprije su, kako ističe, formirani punktovi, na kojima su mještani, uključujući i njegovog brata, davali straže, koje su u početku bile mješovite, ali onda dolaze Crvene beretke. Kako ističe, Srbi su preuzeli vlast, njegovi komšije maltretirani na Laništu, brat izbačen iz policije, pa on osjeća nesigurnost i nabavlja od rezerviste JNA pušku. Međutim, nekad u maju, putem radio Ključa, pozvani su građani da predaju naoružanje, što oni i čine. I pored toga, dolazi do granatiranja MZ Velagići i oni bježe u Neziće. Ponovo putem radio Ključa, pozvaju mještane MZ Velagići, muškarce, da dođu po potvrde za slobodno kretanje, međutim vojska ih zaustavlja na punktu Rejzovića, utrpavaju ih u autobuse, sprovode u OŠ „Nikola Mačkić“, gdje ih ispituju, oduzimaju novac i zlato, potom premlaćuju. Kako svjedok ističe, „*pretežno su naši Ključani ispitivali i oni su najodgovorniji za tuču*“. Iz škole Nikola Mačkić, kasnije je prebačen na Manjaču.

97. Svjedok Duranović Ramo, vjerski službenik iz Velagića, govori također o pozivima putem radio Ključa za predaju naoružanja, naređenju da se jave na određena sabirna mjesta, zabrani povratka u selo, a potom kad im je konačno povratak dozvoljen, spaljenoj kući i džamiji, mogućnosti da napuste opštinu Ključ, samo ako daju izjavu u policiji da se odriču svoje imovine, stradanjima pojedinih mještana muslimanske nacionalnosti.

98. Svjedok Bajrić Ibrahim, nakon što je prestao sa radom u šumskom gazdinstvu Lanište, boravio je kako je istakao u Rejzovićima, sa ženom i troje maloljetne djece. Misli da je bio 29.05.1992. kada preko radio Ključa dobijaju naređenje da se jave u fabriku, pri čemu je naređeno da se kuće ostave otvorene radi pretresa. U krugu fabrike gdje su se morali javiti stražu su pružali pripadnici TO. Žene i djecu potom puštaju kućama, a određen broj muškaraca ostaje tu, pri čemu su neki premlaćeni, sa kog mjesta su sprovedeni u ćelije u policijskoj stanici, a potom su neki, među kojima i on, završili u logorima, najprije Staroj Gradišci, a potom i Manjači.

99. Odvođenja i zatvaranja u logore bilo je i iz drugih sela nastanjenih muslimanskim stanovništvom. Svjedok Puškar Mirsad, opisao je da je vojska, nakon što se sa artiljerijom stacionirala na Brežčici, zaravni iznad njegovog sela, sa kojeg mjesta je krajem maja

granatiran Pudin Han i Velagići, nikada se nije vratila kroz selo putem kojim je došla, nego je sa Brežčice, otišla dalje, drugim putem, prema Vukovom selu i Prhovu.

100. Mještani navedenih i drugih sela koja su se vojsci našla na putu, opisali su upravo taj prolazak i događaje. Naime, Vukovo selo, nastanjeno isključivo muslimanskim stanovništvom, je selo u koje su mnogi stanovnici prigradskih naselja Ključa i ostalih sela pobjegli, jer je gore, kako je istakao svjedok Bečić Ajiz bila pećina, pa su smatrali da će tamo naći spas od granata koje su počele padati po njegovim Hadžićima. Na jednak način, razmišljali su i stanovnici Pudinog Hana, koji je prvi pretrpio granatiranje, pa su njih 30-ak, kako je to opisao svjedok Smajić Zaim, pokušavajući naći spas za sebe i svoje porodice, otišli u Vukovo selo, planirajući da tamo ostanu par dana dok se situacija ne smiri. Međutim, nakon granatiranja Pudinog Hana i Velagića, vojska kreće i u „čišćenje terena“ prema Vukovom selu. Mještani Vukovog sela, i oni koji su se, poput Smajić Zaima tamo zatekli, opisali su prolazak vojske kroz selo, a naročito je upečatljiv osjećaj poniženja koje su oni tom prilikom osjećali, kao i straha izazvanog prijetnjama i pojedinačnim ubistvima koja su se tom prilikom desila.

101. Naime, svjedoci Smajić Zaim i Brkić Mimka, saglasno opisuju da je negdje krajem maja naišla vojska kroz Vukovo selo, dok je mještanima naređeno da izađu ispred kuća i postroje se sa rukama podignutim u vis. Svjedokinja Brkić Mimka opisuje strah koji je osjećala kada su prijetili da će ih „sve poubijati“, ili kada je jedan od vojnika njenog brata invalida, nakon što mu je tražio oružje koje njen brat nije imao, udario šakom toliko jako da ga je „prebacio preko ograde“, te ga još upitao „što bježi“. Naročito upečatljivo dešavanje, koje je rezultiralo strahom mještana Vukovog sela, je ubistvo mladića Čajić Šefke, tu pred njima, na nekoliko metara, a koji događaj saglasno opisuju navedeni svjedoci. Od mještana se dalje traži da na kuće vežu bijele zastave, a od onih koji su u Vukovo selo došli iz okolnih sela, da se vrate u svoja sela sa bijelom zastavom. Stanovnici sela koja su se vojsci dalje našla na putu, kao što su Humići, sa zaseocima Jodanovićima, Krantićima i drugim, doživjeli su gotovo istovjetan tretman kao i stanovnici Vukovog sela. Nakon što dolazi vojska, kako je to opisuju svjedoci Brkić Bedrudin i Krantić Salko, naređuju im da se predaju, stave ruke iza glave i idu na postrojavanje. Pojedinci su izdvojeni i premlaćeni, a onda je mještanima dopušteno da se vrate kućama uz prijetnje da se ne okreću, jer će naići vojska.

102. Stanovnici Plamenica, među njima i Islamagić Muharem, opisuje kako je srpska vojska najprije, tokom maja mjeseca, prolazila kroz njegovo selo tražeći oružje.

Nekoliko dana nakon kupljenja oružja, uslijedila je „hajka“, muškarce kupe, odvođe u školu sa rukama na potiljku, i iako njemu, kako ističe, te prilike se nije desilo ništa, crveni kombi, policija iz Ključa, odvođa 17 mještana iz njegovog sela na ispitivanje. Nakon nekoliko mirnih dana, počinje granatiranje i cijelo njegovo selo bježi u Humiče, da bi po povratku selo zatekli sravnjeno. Ipak ostaju u svom selu, ali ne zadugo, zato što nakon nekoliko dana dolazi policija iz Ključa, muškarce odvođe u školu u Humičima gdje ih premlaćuju, a potom odvođe na Manjaču.

103. Na pretresu je saslušano i više mještana Prhova¹⁹, sela opštine Ključ naseljenog muslimanskim stanovništvom koje je pretrpjelo izuzetno teška stradanja. Svi oni saglasno opisuju dolaske vojske u selo, pretres kuća u potrazi za naoružanjem, sprovođenje mještana, muškaraca, žena i djece, njihovo postrojavanje na središnjem mjestu u selu, prijetnje da se vrate svi koji su prethodno pobjegli u šume, kako preostalo stanovništvo ne bi bilo ubijeno, premlaćivanje muškaraca, pojedine zapaljane kuće, nakon čega vojska odlazi i stanovništvo nastavlja živjeti pod prividom mira. Međutim, nakon nekoliko dana vojska se vraća i čine pokolj u selu opisan u tački 4. izreke presude, kada veći broj mještana Prhova gubi život, određen broj muškaraca, mlađih, vojno sposobnih, su sprovedeni u zatočeničke objekte i potom logore, a dio mještana, u pokušaju da se spase, prebjegava u susjedna sela naseljena muslimanskim stanovništvom.

104. I Sanica, kao selo opštine Ključ naseljeno pretežno muslimanima, kako to proizilazi iz iskaza svjedoka koji su tamo živjeli, u aprilu, maju i junu 1992. godine, proživljava veoma sličnu sudbinu ostalim područjima opštine naseljenim muslimanskim stanovništvom. Naime, svjedoci Džafić Atif i Kujundžić Ismet saglasno opisuju dolaske vojske i policije u selo, najprije u potrazi za naoružanjem kako je to opisao svjedok Kujundžić, a potom i prozivanje muškaraca da u koloni krenu prema OŠ Sanica, gdje su uvedeni u fiskulturnu salu. Iako svjedok Džafić ističe da se koloni pridružio dobrovoljno, pojašnjava da je oružje bilo upereno prema njegovoj porodici i da zapravo nije imao izbora. Mnogi od muškaraca koji su dovedeni u OŠ Sanica, sprovedeni su u OŠ Nikola Mačkić, a potom ubijeni ili su završili u logorima Manjača i Batković, dok oni rijetki, koji su se vratili kućama, jer su dobili potvrde, kao što je to opisao svjedok Crnolić Huso, i pored te činjenice nisu mogli nastaviti život koji su do tada vodili, nego su zbog stalnog straha

¹⁹ Iskazi svjedoka Medanović Sadete, Medanović Nermine, Hadžić Alema, Hadžić Hamida, Međić Kane, Mešić Nevres

koji su osjećali, tražili način da napuste područje Ključa, a što se moglo učiniti samo davanjem izjave o odricanju od imovine. Kako ističe svjedok Crnolić, nakon što je dao, 28.08.1992. godine izjavu da se „odriče sve svcje imovine, da ide dobrovoljno i da neće nikoga teretiti“, izašao je na slobodnu teritoriju.

105. Sve navedeno, po ocjeni ovog Vijeća, predstavlja okolnosti relevantne za zaključak da je napad na području opštine Ključ bio širok. Dakle, napad je pokrивao široko područje opštine Ključ, kako samo gradsko jezgro, prigradska naselja, ali i sva sela i zaseoke naseljene muslimanskim stanovništvom na Ključkoj opštini. Osim toga, tužilaštvo je kroz dokaze (Redovne borbene izvještaja Komande 1.pbr, komandno mjesto Šipovo²⁰ i 1.Kraiškog korpusa od 28. i 29.05.1992. godine²¹) dokazalo i da napad nije bio ograničen samo na područje opštine Ključ, nego je bio aktuelan i na drugi područjima Bosanske krajine, primjerice opštinama Sanski Most i Prijedor. Teška premlaćivanja, ubistva i nezakonita zatvaranja, kojem nehumanom tretmanu je podvrgnuto više hiljada civila, a više desetina hiljada kada se uzmu u obzir i oni koji su primorani da napuste svoje domove²², i sa aspekta broja žrtava ukazuje na ispunjenost navedenog elementa, širine napada, kao bitnog elementa krivičnog djela zločini protiv čovječnosti.

(b) Sistematičnost napada

106. Kada je riječ o sistematičnosti napada, iz izvedenih dokaza, a naročito analiziranih iskaza saslušanih svjedoka, proizilazi da je napad slijedio jedan obrazac, koji je bio karakteritičan na svim područjima na kojima se napad odvijao. Naime, kroz preuzimanje vlasti u opštini Ključ, koja postaje isključivo srpska, stvara se preduslov za realizaciju takvog napada. Najprije dolazi do organizovanog naoružavanja srpskog stanovništva, uniformisanja u uniforme sa obilježjima nove države, promjene obilježja na glavnim institucijama u gradu, ograničavanja kretanja muslimanskom i hrvatskom stanovništvu, propagandnih aktivnosti putem radio Ključ, koji je takođe dobio prefiks „srpski“, pretresa kuća u potrazi za oružjem, da bi u konačnom dolazilo do privođenja, premlaćivanja,

²⁰ T-161

²¹ T-162

²² vidjeti UČ-II-20- „...Bosanski srbi su silom protjerali desetne hiljda bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz ARK-a i prevezli ih konvojima autobusa i vozovima na teritorije u BiH koje su držali Bosanski Muslimani ili u Hrvatsku...“

nezakonitih zatvaranja i ubistava. Kada je riječ o razoružavanju stanovništva, iz utvrđenih činjenica proizilazi da su se „odluke o razoružavanju od 4. i 9. maja 1992. godine, izričito [su] se odnosile na paravojne formacije i pojedince koji nelegalno posjeduju naoružanje. Dana 18. maja 1992. godine, krizni štab ARK-a je pobliže objasnio koje pojedince treba razoružati: Sve formacije koje nisu u sastavu Srpske Republike Bosne i Hercegovine ili Centra službi bezbjednosti Banja Luka na području Autonomne Regije Krajina smatraju paravojnim i moraju se razoružati.²³“ Saslušani svjedoci, na detaljan i uvjerljiv način, opisali su da se to razoružavanje odnosilo isključivo na Muslimane i Hrvate koji su posjedovali oružje ili su ga na neki način pribavili, pri čemu je naročito uvjerljiv iskaz svjedoka Ćemal Fahrudina²⁴, koji je na pitanje tužiteljice „da li je od stanovnika Kopjenice traženo da predaju naoružanje“, rekao „*Ma nisu, gaje će tražiti... Pa to, Kopjenica je ovaj, takođe mjesto mjesne zajednice Velagići, u kojem su živjeli ovaj građani srpske nacionalnosti*“. Nadalje, vrše se granatiranja nebranjanih muslimanskih sela, paljenja kuća i vjerskih objekata. Konačno, stanovništvo koje nije odvedeno u logore ili ubijeno, primorava se da napusti svoje domove i ode u nepoznato, inostranstvo ili druge teritorije BiH koje nisu pod srpskom vlašću, i to na način da prethodno potpiše izjavu da svu imovinu ostavlja Srpskoj Republici BiH.

107. Dakle, sve navedeno, po ocjeni ovog Vijeća, upućuje da je napad, pored toga što je bio širok, bio i sistematičan, da je podrazumjevaio organizovanu prirodu djela nasilja, vršenih po određenom obrascu, prema muslimanskom i hrvatskom stanovništvu opštine Ključ, ali i šire, te da je stoga imao karakter sistematičnog.

(c) Napad je bio usmjeren protiv civilnog stanovništva

108. Sva lica prema kojima je napad bio usmjeren bila su civili. Naime, od saslušanih svjedoka, kako proizilazi iz njihovih iskaza, niko nije lišen slobode i odveden u bilo koji od logora, niti u uniformi, niti naoružan. Sve su to ljudi, uglavnom izvedeni iz svojih kuća, u civilnoj odjeći, koji niti su pružali otpor, niti bili naoružani. Činjenica da su pojedinci posjedovali oružje, ne dovodi u pitanje civilni status stanovništva koje je bilo meta napada,

²³ UČ-II-16 i dokaz T-139 Zaključci sa sjednice ARK-a održane 18.05.1992. godine

²⁴ Transkript sa glavnog pretresa u predmetu X-KR-05/119 od 29.04.2008. godine, svjedočenje svjedoka Ćemal Fahrudina, str.22

iz razloga što isti, nisu bili uključeni u bilo kakve vojne aktivnosti prilikom hapšenja, sami su predali oružje, a pri tome nisu bili organizovani u bilo kakve vojne ili borbene formacije, izuzev eventualno seoskih straža, u kojima su pojedinci učestvovali, ali koje nisu imale takav karakter.

109. Da su meta napada bili civilni objekti, a nikako strateški vojni ciljevi, govore iskazi svjedoka iz kojih proizilazi da su granatirana naselja, naseljena pretežno muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, rušene i paljene kuće, uništavane džamije, te da je ubijano civilno stanovništvo u navedenim mjestima, nekada i čitave porodice, a muškarci, koji su u tim prilikama zarobljeni ili bi se predali, su odvođeni u sabirne centre i logore, što sve, zasigurno, nije predstavljalo legitimni vojni cilj. Kada je riječ o licima iz izreke presude, žrtvama zločina, kako onima koji su lišeni slobode, zarobljeni i odvedeni u logore, tako i onima koji su ubijeni, ni tu, po ocjeni ovog Vijeća, nema sumnje da se radilo o civilima. Naime, kako su to posvjedočili mnogi saslušani svjedoci, kao posljedica artiljerijskog napada na Pudin Han i Velagiće, stradalo je 9 civila među kojima i nekoliko žena i jedno dijete, u napadu na Prhovo, stradali su civili, među kojima i više žena ili djece, u koloni Prhovljana muškaraca, koja je povedena u pravcu Peći, bila su prema iskazima svjedoka, najmanje dva maloljetnika, dok je Čehić, koji je ubijen prilikom prolaska vojske kroz Vukovo selo, također bio mladić od 15-ak godina, dakle nesumnjivo ne neko ko je vojno sposoban ili pripadnik neke vojne formacije.

110. Dakle, primarni cilj napada bilo je civilno, muslimansko i hrvatsko stanovništvo.

111. Kod utvrđivanja statusa žrtava, Vijeće je pošlo od odredbe zajedničkog člana 3. Ženevskih konvencija, koji je na osnovu aneksa 6. Dejtonskog mirovnog sporazuma primjenljiv u domaćem zakonodavstvu, a koji se prema praksi MKSJ smatra i dijelom običajnog prava. Naime, navedeni član definiše uslove pod kojima lica uživaju zaštitu Konvencija, precizirajući da se civilima imaju smatrati: osobe koje ne uzimaju učešća u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje, ili su onesposobljeni za borbu.

112. Na temelju izvedenih dokaza, Vijeće je na nesumnjiv način utvrdilo da su sva lica, u momentu hapšenja i pritvaranja u naznačenim mjestima, uživala zaštitu u skladu sa odredbama zajedničkog člana 3. Konvencija. Kod prednjeg zaključka, Vijeće je imalo u vidu da su ova lica lišena slobode na način da su uglavnom prisilno odvedena iz svojih domova, ili su pod izgovorom dogovora o načinu života, predaji oružja ili dobijanja potvrda

za slobodno kretanje, pozvani da se dobrovoljno jave i pojave na mjestima određenim kao sabirni centri, odakle su odvedeni naknadno u logore, a za koje vrijeme niko od uhapšenih nije bio u uniformi, naoružan, niti je preduzimaao bilo kakvo aktivno učešće u ma kakvim neprijateljstvima. Kako zajednički član 3. Konvencija daje apsolutnu zaštitu civilima obzirom da oni ni pod kojim uslovima ne mogu biti meta napada, to je nesumnjivo da radnje usmjerene na njihovo nezakonito lišenje slobode i zatvaranje, premlaćivanje, ubistva i sve ostale radnje preduzete u okviru napada na to stanovništvo, nisu imale karakter legitimnog vojnog cilja.

(d) Optuženi su znali za napad i njihove radnje su bile dijelom tog napada

113. U analizi psihičkog odnosa (*mens rea*) optuženih prema učinjenom djelu, u vrijeme počinjenja predmetnih krivičnih djela, kako je to utvrđeno u predmetu MKSJ Kupreškić i dr.²⁵, potrebno je ograničiti se na utvrđivanje (1) namjere da se izvrši dato krivično djelo, u kombinaciji sa (2) svijesti o širem kontekstu unutar kojeg se krivično djelo događa. Dakle, da bi ovaj bitan element krivičnog djela zločini protiv čovječnosti bio ispunjen, potrebno je dokazati da je počinilac, ne samo imao namjeru da počini krivično djelo ili djela u osnovi zločina, nego mora i znati da njegova djela ulaze u okvir niza rasprostranjenih ili sistematskih zločina usmjerenih protiv civilnog stanovništva, te da se njegova djela uklapaju u taj obrazac²⁶. Počinilac ne mora biti upoznat sa pojedinostima napada, niti mora odobravati kontest u kojem se čine njegova djela²⁷. Dovoljno je da optuženi razumiju opšti kontekst u kome su djelovali²⁸.

114. Da su optuženi znali za napad, kao i da njihove radnje predstavljaju dio napada, Vijeće je zaključilo posmatrajući taj aspekt svijesti kako sa stajališta pozicija koje su u inkriminisanom periodu optuženi obavljali, tako i sa stajališta njihovih radnji, neposredno preduzimanih na terenu.

115. Kada je riječ o optuženom Lukiću, ni on sam, kroz svoju odbranu, nije sporio da je, iako prethodno penzionisan, u decembru 1991. godine, preuzeo funkciju komandanta

²⁵ Vidjeti odluku pretresnog vijeća u predmetu Kupreškić i dr., 14. januar 2000. godine, paragraf 556

²⁶ Drugostepena presuda u predmetu Tadić, par. 248

²⁷ Prvostepena presuda u predmetu Limaj, par.190

²⁸ Ibid.pozivanje na presudu pret.vijeća u predmetu Kordić,par.185

štaba Teritorijalne odbrane opštine Ključ. Međutim, nasuprot tezi njegove odbrane, Vijeće je našlo dokazanim da je on, postao članom Kriznog štaba opštine Ključ, koji je formiran od strane opštinske organizacije SDS-a, te da je imao aktivnu ulogu na sastancima Kriznog štaba, a time i u krojenju politike novouspostavljene srpske vlasti u opštini, obzirom da je upravo Krizni štab, od proljeća 1992. godine, postao najviši opštinski organ vlasti. Osim toga, optuženi Lukić Boško je u svojstvu komandanta bataljona TO, a koji je ušao u sastav 17.Lake pješadijske brigade (17.Lpbr) preduzimao aktivnosti na terenu i neposredno učestvovao u napadu na civilno muslimansko i hrvatsko stanovništvo krajem maja i tokom juna 1992. godine.

116. Optuženi Lukić svoju odbranu je temeljio na tezi da nije bio aktivan član Kriznog štaba opštine Ključ, nego da je nekolicini sastanaka prisustvovao samo kako bi informisao o stanju na terenu, ali samo u svom domenu, po pitanju materijalnotehničkih sredstava (MTS), te da na ključnim sjednicama Kriznog štaba opštine Ključ, sjednicama na kojima je odlučivano o stavovima za bezbjednosno stanje u opštini, a vezano za strateške ciljeve Skupštine srpskog naroda u BiH, kao i sjednici na kojoj je odlučivano o komandi odbrane grada, nije prisustvovao, a i negirao je svoje, bilo kakvo učešće sa jedinicama na terenu.

117. Međutim, Vijeće takvu njegovu odbranu nije našlo dokazanom, nego je analizom i dovođenjem u vezu niza, na pretresu izvedenih dokaza, izvelo drugačiji zaključak o njegovoj ulozi i radnjama u inkriminisanom periodu.

118. Optuženi Lukić je negirao svoje članstvo u SDS-u, u kom pravcu su uloženi i dokazi u postupku pred vijećem Apelacionog odjelenja, Spisak članova OO SDS i IO OO SDS Ključ, sa evidencijom prisustva sastancima navedenih tijela²⁹. Međutim, iako članstvo optuženog u SDS-u, u krajnjem, na nesumnjiv način nije ni dokazano, zapisnici sa sjednica Izvršnog odbora opštinskog odbora (IO OO) SDS-a, u periodu prve polovine 1992. godine, dakle nakon što je optuženi postavljen na poziciju Komandanta štaba TO, na nesumnjiv način potvrđuju da je on navedenim sjednicama prisustvovao, te imao aktivnu ulogu, neovisno o pitanje njegovog formalnog članstva u samoj stranci. Jednako tako, zapisnici sa sjednica Kriznog štaba opštine Ključ na nesumnjiv način potvrđuju aktivnu ulogu optuženog u radu tog, u inkriminisanom periodu, najvišeg organa vlasti.

²⁹ AO-13, pri čemu su isti dokumenti uloženi i kao dokazi Tužilaštva T-89 i T-90

119. Zapisnik sa sjednice opštinskog odbora SDS-a od 24.10.1991. godine, po ocjeni ovog Vijeća, pokazuje da postavljanje optuženog Lukića na tu poziciju, nije slučajno, jer predsjednik Izvršnog odbora OO SDS-a, Kondić Veljko, već tada prisutne upozna je da je „obavijen razgovor sa Lukić Boškom, te da je isti prihvatio punu saradnju i da prihvata da se postavi za komandanta štaba TO Ključ“³⁰. To po ocjeni ovog Vijeća, potvrđuje tezu optužbe, da dotadašnji komandant štaba TO Ključ, Dušan Petrović, nije prestao obnašati tu dužnost zbog isteka mandata, kako se to navodi u zvaničnoj dokumentaciji³¹, već zbog toga što nije bio osoba lojalna SDS-u i očigledno kao optuženi Lukić, nije prihvatao „punu saradnju“, a što u svom iskazu potvrđuje i svjedok Mršić Enes, koji je do 7. maja 1992. godine bio zaposlen u Štabu TO, kada kaže da je Petrović Dušan smijenjen zato što nije bio u SDS-u i da je na njegovo mjesto došao Lukić Boško³². Da je lojalnost stranci ključna za imenovanje na navedenu poziciju, proizilazi iz daljeg toka sjednice na kojoj se, već tada, postavlja pitanje da li je optuženi član SDS-a, te se ističe da ako nije, to stvara sumnju u povjerenje u istog. Međutim, na kraju, rezultat sastanka je taj da je Lukić predložen za komandanta štaba TO Ključ, a njegove aktivnosti na daljim sjednicama, bez obzira da li je formalno potpisao pristupnicu i postao član stranke, upravo potvrđuju da je isti djelovao u pravcu provođenja politike stranke. Kako to proizilazi već iz zapisnika sa naredne sjednice IO OO SDS Ključ³³, donosi se odluka o formiranju Kriznog štaba opštine Ključ, u skladu sa Uputstvom o organizovanju i djelovanju srpskog naroda u BiH u vanrednim uslovima, a u Krizni štab se između ostalih imenuje i komandant štaba TO. Međutim, činjenica da je na toj istoj sjednici, kada se donosi odluka o formiranju Kriznog štaba, i uključivanju Komandanta štaba TO, po automatizmu u taj novoformirani organ vlasti, istovremeno zaključeno da je potrebno donijeti odluku o razrješenju dotadašnjeg komandanta TO, dakle Dušana Petrovića, sa te funkcije, govori da se u tom novoformiranom organu vlasti nije mogao naći bilo ko. Rješenje republičkog organa o imenovanju optuženog Lukića na tu poziciju, doneseno je 24.12.1991. godine, on ga je, kako je sam istakao primio 26.12.1991. godine, te od tada počinje njegova aktivna uloga u provođenju politike SDS-a, a koju se prethodno obavezao slijediti i provoditi, odnosno kako je to Veljko Kondić istakao „prihvatio punu saradnju“.

³⁰ Dokaz T-209 Zapisnik sa 5. sjednice Izvršnog odbora OO SDS od 24.10.1991. godine

³¹ Dokaz T-206 Prijedlog za komandanta štaba TO Ključ, kojim se predlaže za komandanta štaba TO Ključ, optuženi Lukić od 15.10.1991. godin

³² Iskaz svjedoka Mršić Enesa sa glavnog pretresa, transkript u predmetu X-KR-5/119 od 26.04.2010. godine, str.11

³³ T-210, Zapisnik sa 6. sjednice Izvršnog odbora OO SDS od 23.12.1991. godine

120. Iz dokaza tužilaštva, a što će biti posebno obrazloženo kod obrazlaganja koncepta UZP-a u okviru kojeg su, kako je ovo Vijeće utvrdilo, djelovali i optuženi, proizilazi da je organizacija napada na muslimansko i hrvatsko stanovništvo opštine Ključ, započela upravo na sjednicama SDS-a, nastavljena na sastancima opštinskog Kriznog štaba, a sve se odvijalo po smjernicama ustanovljenim na sjednicama srpskog naroda Republike Bosne i Hercegovine i glavnog štaba SDS-a, a čija produžena ruka širom nekadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, su bili upravo Krizni štabovi novoformiranih srpskih autonomnih oblasti, od kojih je jedna Autonomna regija Krajina, a potom i opštinski Krizni štabovi osnovani od strane SDS-a, uključujući i opštinski štab opštine Ključ.

121. Naime, analizom sadržaja sjednica OO SDS-a opštine Ključ u koji se uvid stiže kroz zapisnike sa istih³⁴ i zapisnika sa sastanaka Kriznog štaba opštine Ključ³⁵, nameće se jasan zaključak da su to tijela koja su ponijela najveći teret organizacije napada. Naime, na sastancima OO SDS-a, održanim krajem 1991. godine, u vrijeme kada formalno postavljenje Lukić Boška na poziciju komandanta štaba TO još zvanično nije izvršeno, ali je obavljen razgovor sa istim i čekalo se na formalno rješenje tog pitanja, već se počinje raspravljati o potrebama za naoružanje, obuku rezervista, te organizaciji TO na način „da može izvršiti sve zadatke“³⁶. Nakon što je optuženi Lukić dobio rješenje o postavljanju na funkciju Komandanta štaba TO, on prisustvuje na više sastanaka OO SDS-a. Iz izlaganja optuženog Lukića na sjednicama IO OO SDS-a kojima je prisustvovao, te kasnije Kriznog štaba Opštine Ključ, proizilazi da je on, iako nije bio prisutan, kako je to u svom svjedočenju na glavnom pretresu istakao, sjednici IO OO SDS-a na kojoj se raspravljalo o formiranju jedinca TO u opštini i stanju u oblasti bezbjednosne situacije na području opštine, sve odluke donesene u tom pravcu prihvatao, slijedio i dalje provodio. Naime, nakon što je na sjednici održanoj 23.12.1991. godine, raspravljano o pitanjima organizovanja TO i zaključeno da se TO treba dovesti u stanje da može izvršiti sve zadatke, te da se sve vezano za TO, a što se odnosi kako na razrješenje ranijeg komandanta, tako i slanje oko 400 ljudi na ratište što bi predstavljao temelj da se može tražiti naoružanje na sastanku sa generalom Talićem, mora završiti najkasnije do 10. januara 1992. godine, zapisnik sa sastanka sjednice OO SDS-a od 22.01.1992. godine³⁷, pokazuje da je optuženi Lukić već tada preduzeo aktivnosti na formiranju TO u skladu sa

³⁴ T-209 do T-219

³⁵ T-229, T-231

³⁶ Vidjeti dokaz T-210 Zapisnik sa 6. sjednice IO OO SDS.a od 23.12.1991. godine

³⁷ T-218

uspostavljenim smjernicama, te nakon što se konstatuje da je popunu TO potrebno vršiti prema nacionalnom sastavu, optuženi Lukić ističe da se popuna TO po MZ vrši posebno, zbog specifičnosti svakog područja. Zapisnik sa 8. sjednice održane 06.03.1992. godine³⁸, pokazuje da je optuženi Lukić bio aktivno angažovan na organizaciji i osposobljavanju ljudi unutar TO, jer on nakon izlaganja Veljka Kondića, detaljnije upoznaje o toj tački. Nadalje, sjednica održana 23.03.1992. godine, na kojoj se između ostalog konstatuje i da je oružje TO preseljeno, pokazuje da se detaljnije raspravlja oko ustrojstva, osposobljavanja i iznalaženja rješenja koja bi mogla doprinijeti unaprijeđenju stručnosti, da bi konačno 30.03.1992. godine, sam Lukić istakao da je potrebno „*prikupiti svo slobodno ljudstvo...voditi aktivnosti na svakom mjestu*“. Sve ovo Vijeće navodi u cilju sagledavanja onoga što je prethodilo samom napadu na nesrpsko stanovništvo. Dakle, aktivno su preduzimate radnje naoružavanja, osposobljavanja i organizovanja TO, koja je u međuvremenu postala jednonacionalna, a u kojim aktivnostima je očigledno važna uloga optuženog Lukića.

122. Kada bi se navedene aktivnosti na organizaciji TO posmatrale izolovano od drugih dokaza, možda bi se moglo reći da je optuženi djelovao u granicama ovlaštenja funkcije na koju je postavljen. Međutim, dovođenjem u vezu navedenih dokaza, sa svim kasnijim dešavanjima, jasno je da je sve to izvršeno s ciljem napada. Naime, pripadnici TO, a kako to proizilazi iz iskaza na pretresu saslušanih svjedoka, o čemu će kroz obrazloženje inkriminacija po pojedinim tačkama osuđujućeg dijela presude biti više riječi, zajedno sa pripadnicima policije i vojske, aktivno sudjeluju u razoružavanju muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, zarobljavanju i sprovođenju kako u prostorije CJB Ključ gdje je veći broj Ključana pretrpio teška premlaćivanja, tako i na mjesta označena kao sabirni centri, te obezbjeđenju ljudi koji su se na ta mjesta predali, a kasnije i u samom napadu, granatiranju artiljerijskim naoružanjem i čišenju terena šireg područja opštine Ključ.

123. Osim toga, Vijeće, kako je to prethodno već istaknuto, nije našlo dokazanom odbranu optuženog usmjerenu na dokazivanje da on nije bio član Kriznog štaba opštine Ključ. Naime, da je optuženi Lukić bio član Kriznog štaba, proizilazi najprije iz dokaza-Uputstva o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u BiH u vanrednim okolnostima, a po kojem je komandant ili načelnik opštinskog štaba TO, ulazio u sastav Kriznog štaba kao najvišeg organa vlasti, a obrazloženje iz paragrafa 119. pokazuje da je

³⁸ T-218

upravo iz tog razloga na funkciju komandanta štaba morao biti postavljen neko lojalan stranci. Nadalje, zapisnici sa sjednica kriznog štaba kojima je prisustvovao i označen kao član, održanim na dane 14.05.1992. godine³⁹, 1.06., 05.06.,06.06. i 30.06.1992. godine⁴⁰, kao i dnevnika svjedoka D⁴¹, iskaza svjedoka Muratagića, koji je istakao da je optuženi Lukić po formaciji morao ući u sastav kriznog štaba, te prijedloga organizacione šeme rada opštinskih organa u ratnim uslovima⁴², a u kojim dokumentima je optuženi Lukić označen kao član Kriznog štaba, negiraju takvu njegovu odbranu. Krizni štab, kao najviši organ vlasti u inkirminisanom periodu, preduzimao je aktivnosti, tačnije upravo na sjednicama Kriznog štaba donošene su odluke o razoružanju Muslimana i Hrvata, hapšenjima, te razmatrana pitanja transporta zarobljenih u Gradišku, donošene odluke o razrješenju Muslimana i Hrvata sa pozicija, najprije rukovodećih, a onda i uopšte pitanje njihovog zaposlenja, pitanja organizovanog iseljavanja stanovništva, Muslimana i Hrvata, sa područja opštine Ključ, dok u danima od 27.05.1992. godine, Krizni štab biva informisan redovno o stanju na terenu, koje izvještaje podnosi između ostalih i optuženi Lukić⁴³.

124. Da su aktivnosti optuženog u organizovanju i osposobljavanju TO, bile upravo s ciljem preduzimanja takvih kasnijih aktivnosti, kao i da je on tih pojedinih segmenata napada na civilno muslimansko i hrvatsko stanovništvo opštine Ključ, bio svjestan i htio da njegove radnje budu dio tog napada, na nedvojben način potvrđuje, po ocjeni ovog Vijeća, snimak uložen od strane Tužilaštva kao dokaz T-9, iz kojeg proizilazi da je optuženi ne samo upoznat sa zarobljavanjima muslimana u gradu Ključu, hapšenjem Omera Filipovića i Asima Egrlića, koji su, kako ističe, predati nadležnim organima, a od svjedoka, posebno brata Omera Filipovića, Muhameda Filipovića, te neposredno Asima Egrlića, smo čuli šta je "obrada nadležnih organa", policije, podrazumjevala, nego da kao komandant štaba TO i sam, u sadejstvu sa ostalim sljedbenicima plana, preduzima aktivnosti na provođenju napada. Naime, optuženi dalje na istom snimku ističe da će *"muslimanski ekstremisti biti prisiljeni da se predaju i da predaju naoružanje, da u drugom obliku nemaju šanse, te da je bolje da to učine što prije."*⁴⁴ Na pretresu je saslušan niz svjedoka Muslimana, koji su se predali i predali naoružanje, koji čak nisu bili nikakvi ekstremisti, ako su takvi negdje i postojali, nego civili koji su došli na mjesta predaje iz svojih kuća, dignutih ruku ili pod

³⁹ T-231

⁴⁰ T-229

⁴¹ T-453

⁴² T-225

⁴³ T-229

⁴⁴ Dokaz T-9, snimak 45:30 do 46:40 min

bijelom zastavom kako im je naloženo, ali i pored toga, kako je to optuženi Lukić na snimku istakao, *nisu imali šanse*, jer su mnogi završili ubijeni ili u najmanjem premlaćeni i zatvoreni u logorima. Osim toga, dokazi Tužilaštva, redovni borbeni izvještaji⁴⁵ u čijem potpisu je ime majora Lukić Boška, a koji govore o aktivnostima „čišćenja terena“ u selima, u kojima su se upravo u periodu od kraja maja i početka juna, nakon kojeg datuma su i sačinjeni navedeni izvještaji, desila različita zlodjela, ne dovode, po ocjeni ovog Vijeća, u pitanje njegovu involviranost u napad i svijest o napadu.

125. Kada je riječ o optuženom Adamović Marku, zaključak o tome da je isti bio svjestan napada, kao i da je postojao *nexus* između njegovih radnji i napada, odnosno da su njegove radnje bile dijelom napada, po ocjeni ovog Vijeća, dokazane su na nesumnjiv način kroz činjenicu da je optuženi Adamović, od strane niza svjedoka, prepoznat kao osoba koja je vodila vojsku kroz sela u kojima je pravljen masakr. Optuženi Adamović, kao bivši učitelj i osoba rođena na tom području, je ne samo poznat u narodu i likom i glasom, nego i osoba čije prisustvo narodu u prvi mah ulijeva sigurnost⁴⁶, dok, kratko nakon toga, ne postanu svjedoci zločina koju vojska koju predvodi, čini. Niz mještana Prhova prepoznalo je optuženog Adamovića, kao osobu koja sa transportera poziva muškarce da se predaju, odnosno govori Sadeti Medanović na koji način da poziva muškarce iz sela megafonom na predaju, pod prijetnjom da neće imati milosti ni prema njoj, ni prema bebi koju je držala u naručju. Majka ubijenog Ljutić Hamera, je upravo optuženog Adamovića pitala gdje joj odvodi sina, nakon čega ga je još jednom kratko vidjela živog, da bi ga potom dva vojnika odvela, a ona, nekoliko dana kasnije, pronašla njegovo tijelo u obližnjoj šumi. Prepoznao je optuženog Adamovića, kao osobu koja je vodila vojsku i Islamagić Muharem, čiji brat je stradao vezan za transporter, prepoznali su ga i drugi mještani Prhova, Vukovog sela, Krantića, a i oni koji ga nisu vidjeli čuli su da je vodio vojsku koja je činila masakr. Prepoznao je optuženog Adamovića i svjedok Mirsad Puškar, kako sa vojskom prevozi artiljeriju na plato Brežčice, odakle su poslije, kako je već istaknuto, gađani Pudin Han i Velagići.

126. Nadalje, iako je optuženi Adamović, negirao svoje članstvo u Kriznom štabu opštine Ključ, takvu njegovu odbranu ovo Vijeće nije našlo osnovanom. Naime, nasuprot

⁴⁵ Dokazi T-175-T-179

⁴⁶ Vidjeti iskaz npr. svjedokinje Kane Mešić, transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 06.07.2009. godine

iskazu optuženog Adamovića, stoji niz dokaza tužilaštva, koji istog direktno vežu sa aktivnostima opštinskog Kriznog štaba i potvrđuju njegovo članstvo u istom, iako ne u prvim danima djelovanja ovog tijela, nego nešto kasnije. Naime, upravo u vrijeme kada počinju aktivnosti „čišćenja terena“ po širem području opštine Ključ, optuženi Adamović je osoba koja na sastancima Kriznog štaba, zajedno sa Kondić Vinkom i Lukić Boškom, informiše o stanju i dešavanjima na terenu⁴⁷. Nadalje, u dokazu tužilaštva, prijedlogu organizacione šeme rada opštinskih organa u ratnim uslovima⁴⁸, navodi se među članovima Kriznog štaba i optuženi Adamović, pod rednim brojem 4. Optuženi Adamović je u Krizni štab ušao u svojstvu komandanta odbrane grada. Ovo Vijeće nije našlo osnovanom tezu odbrane da navedeno tijelo, za čijeg komandanta je najprije predložen Lukić Boško⁴⁹, a potom postavljen Adamović Marko, nije zaživjelo. Naime, dokazi potvrđuju da je komanda odbrane grada postojala, ali je za komandanta imenovan ne prvobitno predloženi Lukić Boško, nego Adamović Marko. Naime, iz zapisnika sa sjednice Kriznog štaba SO Ključ od 03.06.1992. godine, proizilazi da optuženi Adamović na sjednici Kriznog štaba sudjeluje upravo u svojstvu komandanta odbrane grada, a što po ocjeni ovog Vijeća, u cijelosti negira tvrdnje odbrane o tome da navedeno tijelo nije zaživjelo, jer se logičnim postavlja pitanje zašto bi se u dokumentu, kakav je rukom pisani zapisnik sa sjednice kriznog štaba, spominjao optuženi Adamovića u funkciji koju nije obnašao. Svjedok odbrane Kalabić Rajko, iako negira funkcionisanje ovog organa, jer je njegovo svjedočenje u velikom dijelu usmjereno na pomoć optuženima, ali i izbjegavanje vlastite krivične odgovornosti obzirom da je isti i sam bio član Kriznog štaba, potvrđuje da je on optuženog Adamovića predložio na poziciju komandanta odbrane grada. Svjedok Mršić, pak ističe da planove odbrane grada, po zaduženjima u okviru štaba TO je trebao raditi načelnik Zukić, međutim, njemu nije dopušteno da na tim planovima radi, nego je taj zadatak povjeren optuženom Adamoviću, kojem je u tu svrhu osigurana i prostorija u zgradi opštine. Sve to, po ocjeni ovog Vijeća, ne samo da ne ostavlja dvojbe da je optuženi znao za napad, nego na nesumnjiv način upućuje i da je svojim radnjama učestvovao u istom.

⁴⁷ Dokaz T-229, zapisnici sa sjednica Kriznog štaba opštine Ključ od 02. i 03.06.1992. godine, 18.06.1992. godine, 30.06.1992. godine

⁴⁸ Dokaz T-225

⁴⁹ T-229 zapisnik sa sjednice Kriznog štaba od 29.05.1992. godine, dokaz T-164 Akt komande 30. partizanske divizije sp.broj 939-1 od 31.05.1992. godine u kojem se navodi „U zoni opštine Ključ formirati komandu odbrane Ključa sastava: -... -Komandant štaba TO Ključ, -...“

128. Sve navedeno, po ocjeni ovog Vijeća, ne ostavlja ni najmanji stepen sumnje da je ispunjen i treći bitan element za postojanje krivičnog djela zločini protiv čovječnosti, dakle da su optuženi znali za napad, te da su njihove radnje bile dijelom napada, tačnije da je postojao *nexus* između njihovih radnji i napada.

VII. PROGON

129. Izmijenjenom optužnicom Tužilaštva BiH optuženima je stavljeno na teret, a presudom su oglašeni krivim, da su počinili krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, dakle počinili *progon* civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, nizom protivpravnih radnji i to: ubistvima, deportacijom i prisilnim preseljenjem, protivpravnim zatvaranjem i drugim teškim oduzimanjem fizičke slobode, drugim nečovječnim djelima slične prirode, napadom na civilno stanovništvo, naselje, pojedine civilne osobe, a taj napad je posljedovao smrću, bombardovanjem bilo kojim sredstvima nebranjenih sela i nastambi, oduzimanjem prava na pravično i nepristrasno suđenje.

130. Progon, kako je definisan odredbom člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, podrazumjeva

- a. namjerno i teško,
- b. međunarodnom pravu suprotno
- c. uskraćivanje osnovnih prava,
- d. zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici
- e. protiv bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu;
- f. u vezi s bilo kojim krivičnim djelom iz ovog stava ovog člana zakona, bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonu ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine.

131. U članu 172. stav 2. tačka g) KZ BiH, dato je značenje pojma progon i to:

“Progon jeste namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno uskraćivanje osnovnih prava zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici.”

U praksi MKSJ-a⁵⁰ progon kao zločin protiv čovječnosti definisan je kao :

- 1) de facto diskriminacija i kojim se uskraćuje ili narušava neko temeljno pravo definisano međunarodnim običajnim ili ugovornim pravom; i
- 2) izvršeni su hotimično, sa namjerom diskriminacije po jednoj od navedenih osnova, tačnije, na osnovu rasne, vjerske ili političke pripadnosti“

132. Na navedeni način definisan progon, može biti počinjen sa svim radnjama koje, u cjelini ili djelimično, predstavljaju namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno, uskraćivanje osnovnih prava, zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici.

133. Iz navedenog se može zaključiti da progon predstavlja oblik diskriminacije na osnovu rase, religije ili političkog mišljenja sa namjerom i rezultatom kršenja temeljnih prava pojedinca, tačnije međunarodno pravo navedene osnove, rasnu, vjersku i političku, priznaje kao isključive osnove počinjenja progona kao zločina protiv čovječnosti.

134. Progon je, dakle, krivično djelo u osnovi zločina protiv čovječnosti. Zločini protiv čovječnosti predstavljaju gruba i flagrantna kršenja osnovnih ljudskih prava, dok je za krivično djelo progona, u kontekstu navedenog krivičnog djela, nužno dokazati i postojanje diskriminatorne namjere.

135. Kako je to zaključeno u presudi Apelacionog vijeća ovog suda u predmetu Bundalo i drugi,

“Samo gruba i flagrantna uskraćivanja temeljnih ljudskih prava mogu predstavljati zločine protiv čovječnosti, a progonom dodatno i da su izvršena sa diskriminatornom namjerom. Pojedinačne krivične radnje možda ne moraju zadovoljiti ovaj standard ukoliko se krivično djelo posmatra izolovano. U pogledu krivičnog djela progona, krivične radnje se moraju posmatrati u cjelini i zajedno moraju zadovoljiti ovaj standard.”⁵¹

136. Zločini za koje su optuženi Adamović i Lukić oglašeni krivim, nesumnjivo predstavljaju najgrublja kršenja temeljnih ljudskih prava i osnovnih sloboda, u suprotnosti sa međunarodnim pravom, i po ocjeni ovog Vijeća počinjeni su sa diskriminatornom namjerom.

⁵⁰ Tužilac protiv Kvočke i drigih, IT-98-30/1-A, presuda od 28.02.2005. godine, paragraph 320.

⁵¹ Drugostepena presuda Suda BiH u predmetu X-KRŽ-07/419 Bundalo i dr, paragraf 302

137. Na takvu prirodu počinjenih zločina upućuje niz pojedinosti. Naime, kako je to već opisano u dijelu presude gdje je obrazlagano pitanje ispunjenosti širine i sistematičnosti napada kao bitnih elemenata krivičnog djela zločina protiv čovječnosti, isključivi razlog zbog kojeg su određene nezakonite i međunarodnom pravu suprotne radnje, preduzimane prema grupama građana, jeste njihova nacionalna pripadnost, tačnije činjenica da su bili pripadnici muslimanskog ili hrvatskog naroda.

138. Tako, iz zapisnika sa sjednica Kriznog štaba, a čijem određenom broju su, kako je to istaknuto prisustvovali optuženi Adamović i Lukić, a i iskaza niza saslušanih svjedoka, proizilazi da su u periodu aprila, maja i juna 1992. godine, bez posla ostajali samo Muslimani i Hrvati, i to samo iz razloga što su bili te nacionalnosti. Isto tako, samo Muslimani i Hrvati, kako je to potvrdio svjedok Filipović, dok još nisu u potpunosti prestali obavljati poslove na kojima su bili raspoređeni, su pretresani prilikom dolaska na posao. Muslimani i Hrvati su, kako to proizilazi iz iskaza svjedoka Lepirice, skidani sa konvoja na punktovima, bilo im je ograničeno kretanje. Niz svjedoka⁵² potvrdio je da su građani muslimanske i hrvatske nacionalnosti morali pribaviti odgovarajuće potvrde za kretanje, kako bi, primjerice, iz svojih sela došli u grad, dok posebno opisuju zahtjeve nove vlasti u gradu Ključu, koja je od Muslimana i Hrvata tražila da potpišu da Srpskoj republici BiH ostavljaju svu svoju imovinu, kako bi mogli uopšte slobodno napustiti područje Ključa, a u kojem je zbog stalnog straha u kojem su živjeli, samo zbog činjenice što pripadaju muslimanskom ili hrvatskom narodu, život za njih postao nepodnošljiv. Nadalje, Muslimani i Hrvati, muškarci koji su privedeni u prostorije SJB Ključ i koji su pretrpjeli teška premlaćivanja, ni tada, a ni kasnije, nisu saznali za razloge niti samog lišenja slobode, niti premlaćivanja, i jedini razlog koji su mogli dovesti u vezu sa tim radnjama, jeste činjenica što su bili Muslimani ili Hrvati. Naime, u prilikama kada su bili zatvoreni u ćelije u CJB boravili su u većem broju, nagurani u tom malom prostoru, ali ono što je bilo zajedničko za sve njih, jeste to da nisu bili Srbi. Također, pozivi upućivani preko radio Ključa za predaju naoružanja, ili pak za javljanje u određene sabirne centre, odnosili su se na građane muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Prilikom prolaska vojske kroz, uglavnom muslimanska sela opštine Ključ, jer je samo mali broj Hrvata na tom području bio nastanjen, stanovništvo je tjerano da izađe ispred kuća, stoji mirno, postrojeni sa rukama

⁵² Iskazi svjedoka C, Čerima Hrnčića, Salke Krantića, Mimke Brkić, Nafe Smajić, Alema Hadžića i Enesa Mršića

iznad glave, pri čemu nije bilo rezerve ni prema onima koji su bili stari ili bolesni. Od Muslimana iz Vukovog sela primjerice, traženo je da na kućama istaknu bijele zastave.

139. Dakle, u preduzimanju svih tih nezakonitih radnji, nije bilo propusta u kategoriji stanovništva prema kojoj su iste preduzimate, uvijek su to Muslimani i mali broj Hrvata, a razlog za preduzimanje takvih radnji je isključivo njihova nacionalna, odnosno vjerska pripadnost. Sve to upućuje, po ocjeni ovog Vijeća, na diskriminatorni karakter napada preduzetog protiv muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, isključivo na osnovu njihove nacionalne, odnosno vjerske pripadnosti.

140. Međutim, da bi optuženi Lukić Boško i Adamović Marko, bili oglašeni krivim za krivično djelo progona kao zločina protiv čovječnosti, bilo je nužno dokazati da su i oni sami dijelili tu diskriminatornu namjeru, Naime, kako je to zaključilo vijeće MKSJ-a u predmetu *Tužilac protiv Radislava Brđanina*

„postojanje diskriminacione namjere ne može se dokazati posredno, izvedeno iz opšteg diskriminacionog karaktera nekog napada na civilno stanovništvo. Međutim, ono se može posredno dokazati na osnovu konteksta djela, ako razmatrajući činjenice predmeta, okolnosti u kojima su počinjena [ta] djela potvrđuju postojanje takve namjere.“⁵³

141. U konkretnom predmetu, po ocjeni ovog Vijeća, upravo *činjenice predmeta i okolnosti u kojima su počinjena predmetna krivična djela*, potvrđuju postojanje takve, diskriminatorne namjere na strani optuženih Lukića i Adamovića.

142. Zaključak o diskriminatornoj namjeri optuženih Lukića i Adamovića, proizilazi, po ocjeni ovog Vijeća, iz njihovog revnosnog sprovođenja zadataka, a kojima su, prema funkcijama koje su obavljali, zaduženi u cilju provođenja politike zajedničkog plana, zasnovanog na strateškim ciljevima uspostavljenim na Skupštini srpskog naroda u BiH održanoj 12.maja 1995. godine, i to primarno, prvog strateškog cilja - razgraničenje od druge dvije nacionalne zajednice.

143. Kada je riječ o optuženom Lukiću, isti je, a kako to proizilazi najprije iz zapisnika sa sjednica OO SDS-a opštine Ključ, a potom i sjednica Kriznog štaba, u skladu sa smjernicama novouspostavljene srpske vlasti u opštini, koja je djelovala u skladu sa pomenutim strateškim ciljevima, koje time i on sam prihvata, počeo aktivno preduzimati

⁵³ Presuda MKSJ-a *Tužilac protiv Radislava Brđanina* broj IT-99-36-T od 01.09.2004. godine, para.997, i drugostepena presuda u predmetu Knojelac, par.184

radnje na okupljanju, osposobljavanju, a potom i angažovanju jedinica TO. Te nove jedinice TO, na čijem formiranju radi optuženi Lukić, imaju jednonacionalni karakter, u njima su angažovani samo mještani Ključa srpske nacionalnosti, o čemu su u svojim iskazima svjedočili mnogi saslušani svjedoci. Te jedinice, kako će se to kasnije ispostaviti, osposobljene su i angažovane upravo s ciljem napada na muslimansko i hrvatsko stanovništvo opštine Ključ, a koji je izvršen samo zbog nacionalne i vjerske pripadnosti tog stanovništva. Da je optuženi i sam dijelio tu diskriminatornu namjeru, direktno potvrđuje svjedok Mršić koji u svom iskazu ističe da su on i još dvojica prijeratnih radnika štaba TO, poslani od strane Lukić Boška na godišnji odmor, da bi im on lično, 27.maja 1992. godine i saopštio da za njih više u štabu TO nema mjesta. Razlog za navedeno udaljenje s posla je isključivo nacionalna pripadnost navedenih lica.

144. Nakon donesene odluke o opštoj mobilizaciji na nivou Srpske republike BiH, Štab TO, na čelu sa Lukić Boškom, na Sitnici okuplja mobilisane pripadnike tih novih jedinica TO, tačnije Ključkog bataljona, a u čijoj obuci učestvuje i optuženi Adamović Marko. Činjenica da je sama mobilizacija i okupljanje bataljona na Sitnici, izvršena u skladu sa Odlukom o opštoj mobilizaciji na nivou Srpske republike BiH, a koja je djelovala u skladu sa prethodno uspostavljenim strateškim ciljevima, na nedvojben način upućuje na cilj sa kojim se okupljanje bataljona na Sitnici vrši, a sa kojim ciljem su nesumnjivo morali biti upoznati, tačnije dijeliti isti, i optuženi, angažovani u komandnoj strukturi tog bataljona. Bataljon je nakon 27.aprila 1992. godine, bio angažovan, što će biti detaljno obrazloženo u okviru pojedinačnih inkriminacija, na napadu na muslimanska sela opštine Ključ. Međutim, već za vrijeme boravka na Sitnici, bataljon se naoružava naoružanjem TO, koje je prethodno bilo izmješteno na Kulu, a za šta je odluku mogao donijeti i naredbu izdati, kako je to istakao svjedok Mršić, samo komandant štaba TO, tačnije optuženi Lukić. Optuženi Adamović, u maju mjesecu, zajedno sa još nekim pripadnicima Ključkog bataljona, vrši premještanje naoružanja, uključujući i artiljeriju, na mjesta sa kojih će, sa početkom napada biti granatirana nebranjena muslimanska sela opštine Ključ⁵⁴. Kroz takve svoje aktivnosti, po ocjeni ovog Vijeća, optuženi na nesumnjiv način pokazuju da dijele diskriminatornu namjeru, tačnije, da svjesno učestvuju u napadu na ona naselja koja su nastanjena isključivo muslimanskim stanovništvom, a čiji osnov i razlog predstavlja samo nacionalna i vjerska pripadnost tog stanovništva.

⁵⁴ iskaz svjedoka Puškar Mirsada

145. Konačno, zaključak o postojanju diskriminatorne namjere na strani optuženih, proizilazi iz njihovih aktivnosti nakon 27.maja 1992. godine. Iz snimka, dokaz T-9, i govora izlaganja optuženog Lukića, jasno je da je upoznat sa nezakonitim hapšenjima građana muslimanske (i hrvatske nacionalnosti), te da takva hapšenja podržava. Naime, optuženi Lukić, kako se to vidi sa navedenog snimka, poziva „muslimanske ekstremiste“ na predaju. Osnov za nezakonita zatvaranja je nacionalna pripadnost tih lica, a što je jasno i iz izlaganja optuženog Lukića na snimku, koji to potvrđuje korištenjem termina „muslimanski ekstremisti“.

146. Da je i optuženi Adamović dijelio tu diskriminatornu namjeru, na nedvojben način se zaključuje i kroz njegove aktivnosti na terenu. Naime, vojska koju mnogi od mještana različitih sela opštine Ključ identifikuju upravo kao „Markovu vojsku“, učestvovala je u „čišćenju“ sela nastanjenih muslimanskim stanovništvom. Iz iskaza svjedoka jasno je da su i pretresi i hapšenja i premlaćivanja vršena samo zbog činjenice da su isti bili pripadnici muslimanskog naroda, a diskriminatorna namjera optuženog Adamovića, naročito dolazi do izražaja u selu Prhovu, kada na predaju poziva „zelene beretke“ i prijeti ubistvom cijelog sela.

147. Dakle, ako se analizira cjelokupna kontekstualna osnova zločina, koji će kroz pojedinačne inkriminacije biti detaljno opisani, a u čijoj je pripremi i sprovođenju nesumnjiva uloga optuženih Lukića i Adamovića, po ocjeni ovog Vijeća, na nedvojben način se zaključuje da ne samo da je napad imao diskriminatorni karakter, nego da su i sami optuženi posjedovali i dijelili diskriminatornu namjeru.

148. Krivično djelo zločina protiv čovječnosti progonom, izvršeno je, po ocjeni ovog Vijeća, nizom protivpravnih radnji, kakve su opisane kroz supstrat optužnice i to:

i. Ubistvo- lišenje druge osobe života

149. Ubistvo jeste lišenje druge osobe života, a ono što podrazumjeva krivično djelo ubistva propisano u članu 172. stav 1. tačka a) KZ BiH, jeste lišenje života druge osobe u okviru širokog i sistematičnog napada protiv civilnog stanovništva, uz svijest i znanje optuženog o lišenju života. Bitni elementi krivičnog djela ubistva jesu: a) smrt žrtve; b) da je smrt posljedica činjenja ili nečinjenja optuženog ili njegovog podređenog; c) pri čemu je optuženi ili njegov podređeni imao namjeru da žrtvu liši života ili da nanese tešku povredu

njenom fizičkom integritetu, a za koju je razumno mogao pretpostaviti da će izazvati smrt.

ii. Deportacija i prisilno preseljenje

150. Deportacija ili prisilno preseljenje stanovništva jest prisilno iseljenje osoba s teritorije na kojoj su zakonito prisutne protjerivanjem ili drugim mjerama prisile, bez osnova dopuštenih po međunarodnom pravu.

iii. Zatvaranje i drugo teško oduzimanje fizičke slobode

151. Da bi zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode, kao krivično djelo zločina protiv čovječnosti, postojalo, odnosno da, kao u konkretnom slučaju predstavlja radnju izvršenja progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva, ono mora biti u suprotnosti sa pravilima međunarodnog prava. MKSJ je opisao obilježja krivičnog djela protivpravnog zatvaranja kao zločina protiv čovječnosti na sljedeći način: „osoba je lišena slobode; lišenje je izvršeno samovoljno, tj. ne postoji pravni osnov za lišenje slobode; činjenje ili nečinjenje kojim se osoba lišava slobode djelo je optuženog ili osobe, tj. osoba za koje optuženi snosi krivičnu odgovornost sa namjerom da osobu samovoljno liši slobode ili znajući da njegovo činjenje ili nečinjenje može dovesti do samovoljnog lišenja slobode.“

iv. Druga nečovječna djela slične prirode

152. Druga nečovječna djela slične prirode jesu krivična djela koja su učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja. To su djela za koja je potrebno dokazati postojanje radnje ili propusta slične težine, kao i za druga djela koja su propisana u članu 172. KZ BiH. Iako je formulacija „*druga nečovječna djela slične prirode*“, prilično neprecizna, odabrana je upravo zato da nijedan počinilac ne izbjegne kažnjavanje za sve vrste nečovječnih djela, uključujući i ona koja ne bi bila taksativno nabrojana u zakonu. Kako je vijeće MKSJ-a utvrdilo u predmetu Kupreškić, iscrpno nabranje šta se to ima smatrati nečovječnim djelima, odnosno

„iscrpna kategorizacija bi naprosto stvorila mogućnost za izbjegavanje slova zabrane.“

v. Protivpravno odvođenje u logore

153. Obzirom da KZ BiH, ne daje definiciju šta bi se to smatralo protivpravnim odvođenjem u logore, kojom radnjom je, kako je to ovo Vijeće na temelju izvedenih dokaza zaključilo, također počinjen progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva, u definisanju te kategorije, Vijeće se rukovalo ustanovljenom praksom MKSJ-a. Naime, žalbeno vijeće MKSJ-a u predmetu *Čelebići*⁵⁵ zauzelo je stav po navedenom pitanju zaključivši: „*da bi neko mogao biti oglašen krivim za protivpravno zatočenje, potrebno je da postoji nešto više od svjesnog učešća u općem sistemu ili operaciji na osnovu kcje su lica zatočena. Npr., potrebno je da je izvršilac odgovoran za smještanje lica u logor iako nema osnova za sumnju da zatočeno lice predstavlja bezbjedonosni rizik; ili, da izvršilac kcji ima ovlaštenja u objektu zatočenja, prihvati lice bez bilo kakvog osnova za sumnju da lice predstavlja bezbjedonosni rizik; ili, da izvršilac, kcji ima moć da oslobodi lice, to ne učini iako zna da nema osnova za da je zatočenje lica*“.

vi. Napad na civilno stanovništvo, naselje, pojedine civilne osobe, a taj napad je posljedovao smrću, i napad ili bombardovanje bilo kojim sredstvima nebranjenih sela i nastambi

154. Napad, usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva jest ponašanje koje uključuje višestruko činjenje djela iz stav 1. ovog člana, bilo protiv kojeg civilnog stanovništva na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad.

155. Napad ili bombardovanje bilo kojim sredstvima nebranjenih sela i nastambi, definisan je u okviru krivičnog djela Povrede zakona i običaja rata iz člana 179. KZ BiH, a po ocjeni ovog Vijeća, u konkretnom slučaju, predstavlja jednu od radnji izvršenja progona kao zločina protiv čovječnosti.

vii. Oduzimanje prava na pravično i nepristrasno suđenje

⁵⁵ presuda žalbenog vijeća MKSJ-a u predmetu *Čelebići*, paragraf 342.

156. Vijeće je zaključilo i da je oduzimanje prava na pravično i nepristrasno suđenje, predstavljalo vid progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva općine Ključ. U definisanju pojma oduzimanja prava na pravično i nepristrasno suđenje, vijeće se koristilo praksom MKSJ-a. U predmetu Brđanin, zaključak da je riječ o oduzimanju prava na pravično i nepristrasno suđenje na diskriminatornoj osnovi, dakle o oduzimanju prava na pravično suđenje kao vidu progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva, vijeće je zaključilo kroz činjenicu da su „bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, u opštinama ARK-a samovoljno hapšeni i zatočavani u logore i druge zatočeničke objekte, na znatne vremenske periode. Većini njih nikada nije bilo saopšteno na osnovu kcjih optužbi su pritvoreni, niti je ikada pokrenut sudski postupak protiv njih. Zapravo, teško se može reći da je sudskog postupka, uključujući i pravo na obraćanje sudu, uopšte bilo.“⁵⁶

VIII. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST OPTUŽENIH U OKVIRU UDRUŽENOG ZLOČINAČKOG PODUHVA

157. Po ocjeni ovog Vijeća, tužilaštvo je, isključujući svaku razumnu sumnju, dokazalo da su optuženi Adamović i Lukić, kao učesnici udruženog zločinačkog poduhvata, počinili krivičnopravne radnje činjenično opisane u izreci osuđujućeg dijela presude, a u kojima su se ostvarila bitna obilježja krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, u vezi sa članom 180. stav 1. istog zakona.

158. Član 180. stav 1. propisuje radnje izvršenja i oblike učešća u izvršenju krivičnih djela kojima lice postaje lično odgovorno za određena krivična djela iz Glave XVII KZ BiH (Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom), uključujući i zločine protiv čovječnosti (član 172. KZ BiH), a koje krivično djelo je optuženima u konkretnom predmetu stavljeno na teret.

159. Odredba člana 180. stav 1. KZ BiH po svom sadržaju identična je članu 7. stav 1. Statuta MKSJ-a, i dijelom domaćeg zakonodavstva postala je nakon stupanja na snagu člana 7. stav 1. Statuta i tumačenja MKSJ-a da on obuhvata, konkretno, udruženi

⁵⁶ Presuda pretresnog vijeća u predmetu Brđanin, IT-99-36-T od 01.09.2004. godine, para1044

zločinački poduhvat kao oblik saizvršenja kojim se stiče individualna krivična odgovornost⁵⁷.

160. Međunarodno sudsko tumačenje termina "počinjenje" iz člana 7.1, koji je ugrađen u domaći zakon kao član 180. stav 1., utemeljuje oblik počinjenja krivičnog djela u kojem pitanje krivnje povezuje sa postojanjem prethodnog "zločinačkog plana", tako da svaki od njih odgovara ne samo za vlastito sudjelovanje u krivičnim djelima, nego i za radnje drugih učesnika. Udruženi zločinački poduhvat opisuje kolektivnu prirodu kriminaliteta i omogućava kažnjavanje političkih i vojnih lidera, jer fokus suđenja pomjera s nivoa pojedinačnih zločina (koji uvijek moraju biti dokazani) na jedan opštiji nivo, na pitanje postojanja zajedničke namjere ili plana i značaja doprinosa koji su učesnici u poduhvatu dali ostvarenju te namjere, odnosno plana.

161. Iako Statut MKSJ eksplicite ne spominje udruženi zločinački poduhvat, Žalbeno vijeće MKSJ u predmetu Tadić⁵⁸ je ustanovilo običajni status ovog oblika učešća i iz njega izvedene krivične odgovornosti u međunarodnom krivičnom pravu, prihvaćen i od drugih vijeća MKSJ, na osnovu analize relevantnih međunarodnih dokumenata i prakse 27 zemalja, te da kao takav ispunjava uslove principa zakonitosti u međunarodnom krivičnom pravu. Ostali međunarodni sudovi preuzeli su doktrinu udruženog zločinačkog poduhvata, Međunarodni krivični sud tako što je ugrađena u Rimski statut, dok neki sudovi za ovaj vid učešća i odgovornosti primjenjuju institute posrednog izvršilaštva, a postao je i sastavni dio krivičnog zakonodavstva mnogih zemalja, primjerice R Srbije (član 33 Krivičnog zakonika).

162. Udruženi zločinački poduhvat smatra se oblikom saizvršilaštva sa slijedećim elementima: (1) u njemu učestvuje više osoba (2) te osobe dijele zajedničku zločinačku namjeru ili svrhu (3) određeni neposredni izvršioc i čine pojedina krivična djela kojim se ostvaruje ta zajednička zločinačka namjera ili svrha, (4) konkretni optuženi o čijoj krivici se odlučuje učestvovao je u tom poduhvatu, dijeleći zajedničku zločinačku namjeru i bitno ili značajno mu je doprinio. Ako se svi ovi elementi dokažu, isključujući svaku razumnu sumnju, optuženi će biti kriv ne samo za svoj doprinos poduhvatu, nego i za sve

⁵⁷ Vidjeti presudu pretresnog vijeća Suda BiH u predmetu X-KR-06/275 od 22.02.2008. godine, str. 114, pozivanje na predmet Tadić

⁵⁸ *Tužilac protiv Tadića*, IT-95-1-A, Presuda Žalbenog vijeća, 15.07.1999.godine ("Tadić Drugostepena presuda") paragrafi 191 do 193, para.220

pojedinačne zločine koje su neposredno izvršili drugi učesnici poduhvata sprovodeći zajedničku namjeru.

163. Kada je riječ o udruženom zločinačkom poduhvatu, kao obliku učešća u izvršenju krivičnog djela, jer UZP ne predstavlja sam po sebi krivično djelo, nego poseban oblik saizvršilaštva, kao oblika učešća u izvršenju krivičnog djela, kroz međunarodnu pravnu praksu iskristalisala su se tri tipa istog. Najprije je Žalbeno vijeće MKSJ-a u predmetu Tadić, utvrdilo tri različita tipa UZP-a, da bi kasnije kroz praksu MKSJ-a, ta tri tipa UZP-a izdefinisali kao osnovni ili opšti, sistemski ili logorski, te prošireni UZP. Sva tri tipa UZP-a imaju iste *actus reus* elemente, dok se razlikuju u pogledu elementa svijesti, dakle *mens rea* elementa.

164. Za konkretan krivični predmet relevantan je prvi tip UZP-a, dakle, osnovni ili opšti UZP, te će se u daljem tekstu Vijeće ograničiti na njegovu definiciju i elemente.

165. Osnovni tip UZP-a, kvalifikovan je kao zajedničko djelovanje grupe ljudi s ciljem ostvarivanja "zajedničkog plana" koji posjeduju istu zločinačku namjeru. Ukoliko grupa počini krivično djelo u skladu sa tim zajedničkim planom, osobe koje su dobrovoljno učestvovala u nekom aspektu tog plana i htjele zločinački ishod mogu se smatrati krivično odgovornim kao saizvršioc⁵⁹. Primjer za to je plan ubijanja koji su formulisali učesnici u UZP-u u kojem, iako svaki od učesnika može imati drugačiju ulogu, svaki od njih ima namjeru da ubije.⁶⁰

A. ELEMENTI OSNOVNOG UZP-A

(a) Actus reus element (radnje izvršenja)

166. *Actus reus* elementi za sve, uključujući i osnovni tip UZP-a, podrazumijevaju sljedeće:

1. **Veći broj osoba.** One ne moraju biti organizovane u nekoj vojnoj, političkoj ili upravnoj strukturi.

⁵⁹ presuda pretresnog vijeća Suda BiH u predmetu X-KR-07/386 Trbić, para 214, pozivanje na presudu žalbenog vijeća u predmetu Tadić, para 196

⁶⁰ Ibid, pozivanje na presudu žalbenog vijeća u predmetu Vasiljević, para 97

2. **Postojanje zajedničke namjere ili svrhe koja predstavlja ili uključuje počinjenje krivičnog djela.** Nema potrebe da taj plan, zamisao ili namjera budu prethodno dogovoreni ili formulisani. Zajednički plan ili namjera može biti improvizovana na licu mjesta, a izvodi se iz činjenice da više osoba djeluje zajedno kako bi sproveli u djelo udruženi (zajednički) zločinački poduhvat.

3. **Određeni neposredni izvršioči čine pojedina krivična djela radi ostvarenja te zajedničke zločinačke namjere ili svrhe,** često sami nisu učesnici udruženog zločinačkog poduhvata.

4. **Učestvovanje optuženog u zajedničkom planu koji uključuje počinjenje određenih krivičnih djela.** To učešće ne mora uključivati izvršenje nekog konkretnog krivičnog djela iz jedne od tih odredbi (na primjer, ubistvo, istrebljenje, mučenje, silovanje, itd.), nego se može sastojati u pomoći ili doprinosu izvršenju zajedničkog plana ili namjere. Taj doprinos ne mora da bude neophodan odnosno odlučujući, ali mora biti u najmanju ruku značajan doprinos zločinima za koje se odgovornost pripisuje optuženom.⁶¹

167. Kad je riječ o većem broju osoba, da bi se ovaj bitan *actus reus* element smatrao ispunjenim, nužno je utvrditi da je UZP-u pripadalo više osoba, iako nije neophodno utvrditi identitet svake od njih. Nadalje, potrebno je precizno definisati zajednički zločinački cilj, kako u smislu namjeravanog kažnjivog cilja, tako i u pogledu njegovog opsega (vremenske i geografske okvire tog cilja i opšti identitet namjeravanih žrtava). Osim toga, vijeće mora utvrditi da taj zločinački cilj, nije samo isti, nego i zajednički za sve osobe koje su zajedno djelovale u okviru UZP-a, te tačno okvalifikovati doprinos optuženog tom zajedničkom planu. Doprinos optuženog zločinima za koje je potrebno utvrditi postojanje njegove odgovornosti mora biti u najmanju ruku značajan⁶².

168. Uz ispunjenje svih navedenih *actus reus* elemenata, postoje različiti modaliteti djelovanja i učešća počinioaca u udruženom zločinačkom poduhvatu, a za koje može biti oglašen krivim za počinjeno krivično djelo. Tako, kako je to utvrđeno u presudi MKSJ-a u predmetu Krnojelac⁶³, načini na koje osoba može počiniti krivično djelo kao učesnik u UZP-u jesu:

(i) neposrednim sudjelovanjem u počinjenju dogovorenog zločina (kao glavni počinilac);

(ii) prisustvovanjem u vrijeme počinjenja zločina (sa znanjem da će se zločin počiniti ili se čini) namjernim pomaganjem ili ohrabrivanjem drugog učesnika u udruženom zločinačkom poduhvatu da poćini taj zloćin; ili

⁶¹ Ibid, pozivanje na Drugostepena presuda u predmetu Brđanin, paragraf 414; Tužilac protiv Krajišnika, IT-00-39-A, Presuda, 17.mart 2009.godine, ("Krajišnik Drugostepena presuda") paragraf 215.

⁶² Ibid, pozivanje na Drugostepena presuda u predmetu Brđanin, paragraf 430

⁶³ Tužilac protiv Krnojelca, IT-97-25-T, Presuda, 15.03.2002.godine, ("Krnojelac Prvostepena presuda") paragraf 81.

(iii) djelovanjem u potporu nekom konkretnom sistemu u kojem se zločin čini putem položaja vlasti ili funkcije optuženog, sa znanjem o karakteru tog sistema i namjerom da se on realizuje.

169. Dakle, preduzimanjem bilo koje od navedenih radnji, a kojom se učestvuje u ostvarivanju zajedničkog cilja, plana ili namjere, bez obzira da li radnja predstavlja radnju izvršenja nekog konkretnog krivičnog djela, ili se pak time na drugi način doprinosi ili pomaže realizacija zajedničkog cilja, plana ili namjere, počinitelj može odgovarati po osnovu UZP-a. Iz navedenog prozilazi, da će svaki optuženi biti oglašen krivim, ako je kao učesnik u UZP-u dao svoj doprinos realizaciji zajedničkog cilja, plana, namjere, sa namjerom da se taj zabranjeni cilj realizuje, odnosno da je lično kao glavni izvršilac počinio dogovoreno krivično djelo, ili ako je kao saizvršilac glavnom počinio pružao pomoć u izvršenju dogovorenog krivičnog djela od strane glavnog počinioaca ili, ako je svojim radnjama pomagao određenom sistemu u kojem je određeno krivično djelo počinjeno zahvaljujući rukovodećem položaju i funkciji optuženog i uz postojanje svijesti o karakteru tog sistema i namjere da se taj sistem pomaže, dakle, kako je to objasnilo žalbeno vijeće MKSJ-a u predmetu Vasiljević „*obično je dovoljno da učesnik udruženog zločinačkog poduhvata izvrši djela koja su na ovaj ili onaj način usmjerena ka ostvarivanju zajedničkog plana.*“⁶⁴

170. Ako dogovoreni zločin počinu jedan od učesnika u tom udruženom zločinačkom poduhvatu, svi učesnici u tom poduhvatu biće krivi za taj zločin bez obzira na ulogu koju je svaki od njih imao u njegovom počinjenju.⁶⁵ Iako samo neki od članova grupe mogu fizički počinuti krivično djelo (ubistvo, istrebljenje, bezobzirno razaranje gradova, naselja i sela, itd.), učestvovanje i doprinos drugih članova grupe često je ključno u omogućavanju izvršenja tog krivičnog djela. Iz ovoga slijedi da moralna težina takvog učestvovanja često nije nimalo manja, zapravo nimalo različita, od moralne težine /učestvovanja/ onih koji izvrše navedena djela.⁶⁶

171. U tim okolnostima smatrati krivično odgovornom kao izvršioca samo osobu koja fizički izvodi krivično djelo, značilo bi zanemariti saizvršilačku /*de coateur*/ ulogu svih onih koji su na neki način omogućili počinioocu /*auteur principal*/ da fizički izvrši to krivično djelo.

⁶⁴ Vasiljević, Presuda Žalbenog vijeća, paragraf 102

⁶⁵ Krnojelac, Presuda Žalbenog vijeća, paragraf 82

⁶⁶ Žalbeno vijeće u predmetu MKSJ-a Krnojelac, para 29.

Istovremeno, ovisno o okolnostima, smatrati ove druge odgovornim samo kao pomagače i podržavaoce /*complices*/ moglo bi podcijeniti stepen njihove krivične odgovornosti⁶⁷.

172. Optuženi ili drugi član UZP-a može koristiti glavne počinioce za izvršenje *actus reus-a* zločina⁶⁸. Međutim, „nužan uslov da se bilo koji optuženi član UZP-a tereti za djela počinjena od strane druge osobe je da predmetno djelo predstavlja dio zajedničkog zločinačkog plana.“ Navedeno se, između ostalog, može zaključiti iz činjenice da je „optuženi ili bilo koji drugi član UZP-a blisko sarađivao sa glavnim počiniocem u cilju ostvarenja zajedničkog zločinačkog plana.“⁶⁹

173. Ovdje je potrebno još istaći i da sve osobe (glavni izvršioци) koje preduzmu radnju izvršenja /*actus reus*/ krivičnog djela, ne moraju biti članovi udruženog zločinačkog poduhvata⁷⁰. U isto vrijeme, nije nužno da optuženi bude prisutan prilikom počinjenja krivičnog djela kako bi bio okrivljen za to krivično djelo kao član UZP-a⁷¹.

(b) Mens rea element (svijest i vođa)

174. Tražena *mens rea* za opšti UZP je da optuženi mora imati namjeru da počini krivično djelo (to je namjera koju dijele svi saizvršioци)⁷² i namjeru da učestvuje u zajedničkom planu sa ciljem počinjenja krivičnog djela.⁷³ Ukoliko zajednički zločinački cilj uključuje počinjenje krivičnog djela koje zahtijeva posebnu namjeru, na primjer, progona, tada učesnik mora imati tu istu namjeru.⁷⁴ Međutim, zajednička namjera, čak i posebna namjera, može biti izvedena u zaključku.⁷⁵

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Drugostepena presuda u predmetu Martić, paragraf 68 koji citira *Tužilac protiv Martića*, IT-95-11-T, Presuda, 12.06.2007.god. („Prvostepena presuda u predmetu Martić“), paragraf 438.

⁶⁹ Drugostepena presuda u predmetu Martić, paragraf 68 koji citira prvostepenu presudu u istom predmetu, paragraf 438; Drugostepena presuda u predmetu Brđanin, paragraf 418.

⁷⁰ *Brđanin*, Presuda Žalbenog vijeća, paragraf 414

⁷¹ *Krncjelac*, Presuda Žalbenog vijeća, paragraf 81

⁷² Vasiljević, Presuda Žalbenog vijeća, paragrafi 97,101; Krnojelac, Presuda Žalbenog vijeća, para. 31. (tekst naglašen)

⁷³ *Brđanin*, Presuda Žalbenog vijeća, paragraf 356 u kojem se citira Žalbena presuda iz predmeta *Tužilac protiv Kvočke i dr.*, IT-98-30/1-A, 28.02.2005.godine, („*Kvočka i dr.* Drugostepena presuda“) paragraf 82 (gdje se zahtijeva „namjera da se postigne zajednički cilj“).

⁷⁴ *Tužilac protiv Kvočke i dr.*, IT-98-30/1-T Presuda, 02.10.2001.godine („*Kvočka i dr.* Prvostepena presuda“) paragraph 288.

⁷⁵ *Kvočka*, Presuda pretresnog vijeća, paragraf 288.

175. Ipak, koncept UZP-a se ne smije postaviti i posmatrati preširoko. Tako je i sudska praksa, suzila isti, te je u presudi ovog suda u predmetu Stupar i dr.⁷⁶, konstatovano:

“Ni sudska praksa niti literatura ne podržavaju prijedlog da se jedan osnovni oblik UZP proširi od najvišeg ešalona vojnog rukovodstva do najnižeg pješadijskog vojnika, uključujući lica sa toliko različitim ulogama i dijelovima, dodjeljujući svima njima *isti stepen krivične odgovornosti*”

176. Ovaj oblik saizvršilaštva u počinjenju krivičnog djela nije prikladan za svaki predmet ili svakog optuženog. On se s oprezom primjenjuje na određene počinioce čije radnje i namjera ispunjavaju tražene kriterije.

B. UZP U KONKRETNOM PREDMETU

(a) Actus reus elementi

(i) Veći broj osoba

177. Vijeće je zaključilo da je tužilaštvo, izvedenim dokazima, učinilo nespornim da je pored optuženih Adamovića i Lukića, veći broj lica učestvovao u ostvarivanju zajedničkog cilja ili plana stvaranja zasebne države bosanskih Srba, progonom muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ nizom protivpravnih radnji koje će kroz dalji tekst obrazloženja biti detaljno analizirane.

178. Iako će neka pitanja biti detaljnije razmotrena u okviru analize drugog *actus reus* elementa, postojanja zajedničkog cilja ili namjere, Vijeće se i na ovom mjestu mora dotaći određenih pitanja, kako bi dovelo u međusobnu vezu sve, ili bar određen broj onih, koji su sa optuženima učestvovali u UZP-u.

179. Plan stvaranja zasebne države bosanskih Srba i progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva, nije plan koji je formiran na nivou opštine Ključ, nego je dio politike viših nivoa vlasti u novoformiranoj Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini. Kako je već

⁷⁶ Vidjeti presudu pretresnog vijeća u predmetu X-KR-05/24 Stupar i dr., str.204, pozivanje na Antonio Cassese, *Međunarodno krivično pravo*, (Oxford: Oxford University Pres, 2. izd.), str. 209-10

Vijeće iznijelo u paragrafu 120. presude, takav plan progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva, realizovan kroz širok i sistematičan napad koji je već opisan, je bio dio politike utemeljene na Skupštini srpskog naroda Republike Bosne i Hercegovine, a čija produžena ruka širom nekadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, su bili Krizni štabovi novoformiranih srpskih autonomnih oblasti, od kojih je jedna Autonomna regija Krajina, a potom i opštinski Krizni štabovi osnovani od strane SDS-a, uključujući i opštinski štab opštine Ključ, čiji članovi su postali i u okviru kojeg djelovali, zajedno sa ostalim sljedbenicima tog zajedničkog plana, optuženi Adamović i Lukić.

180. Takav plan, koji je strateški razvijan već od kraja 1991. godine, od donošenja najprije odluke o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovine, preko odluke o ostajanju srpskog naroda BiH u zajedničkoj državi Jugoslaviji, pa dalje Uputstva glavnog odbora SDS-a, o organizovanju i djelovanju organa Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima, da bi konačno taj plan progona i formalno bio artikulisan na sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini od 12.05.1992. godine, kada su uspostavljeni strateški ciljevi, među kojima je prvi strateški cilj, razgraničenje od druge dvije nacionalne zajednice, a koji cilj, kako je to vidljivo iz stenograma sa navedene sjednice, naročito kroz izlaganja Karadžić Radovana, Mladić Ratka i Krajišnik Momčila, nije bilo moguće realizirati mirnim putem⁷⁷. Smjernice uspostavljene na sjednicama Skupštine Srpske Republike BiH, od strane čelnih ljudi Glavnog odbora SDS-a, prije svega Karadžića i Krajišnika, a potom i Brđanin Radislava, koji je postavljen na čelo novoformirane ARK, kao predsjednik Kriznog štaba ARK-a, infiltrirane su na niže nivoe upravo kroz aktivnosti onih koji su obnašali funkcije u organima vlasti na tim nižim nivoima.

182. Brđanin Radislav, postaje dakle, dijelom UZP-a, od njegovih začetaka i kao član Skupštine srpskog naroda u BiH čijim sjednicama prisustvuje, politiku kreiranu na tom nivou, prenosi na nivo ARK-a, na čije čelo je postavljen, a koja autonomna regija, kao i ostale tri, što će biti u dijelu zajedničkog cilja kao drugog *actus reus* elementa UZP-a detaljnije objašnjeno, je i formirana radi lakšeg provođenja u djelo na najvišim nivoima vlasti države u formiranju, Glavnog odbora SDS-a i Skupštine srpskog naroda u BiH, politike progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva radi stvaranja zasebne države bosanskih Srba.

⁷⁷ Vidjeti dokaz T-154 Zapisnik sa 16. sjednice Srpskog naroda u BiH održane 12.05.1992. godine u Banja Lucii

183. Brđanin Radislav tako, a što proizilazi iz službenog glasnika ARK-a 2/92, odlukama koje donosi Skupština ARK-a, i Krizni štab ARK-a koji je i sam formiran u skladu sa Uputstvom, omogućava sprovođenje smjernica i politike ustanovljene na Skupštini srpskog naroda u BiH, a koje se najočiglednije manifestuju kroz doneseno Uputstvo i to njegovu varijantu A. Tako Radislav Brđanin, kao čelni čovjek, predsjednik Kriznog štaba ARK-a, se nalazi u potpisu niza odluka koje su omogućile i realizaciju uspostavljenog zajedničkog cilja. Naime, Krizni štabovi se uspostavljaju kao naviši organi vlasti, počinje se sa aktivnostima razoružavanja stanovništva⁷⁸, pitanjima mobilizacije⁷⁹, razrješenju dužnosti s funkcija sudija i tužilaca, tačnije nalaže se predsjednicima opština, da predlože sudije i tužioce za osnovne sudove, te nadalje, da na rukovodećim mjestima u društvenim i javnim subjektima mogu raditi samo najstručniji kadrovi koji su apsolutno odani Srpskoj Republici BiH. Osim toga, razmatraju se pitanja iseljavanja stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti, saradnja civilnih i vojnih vlasti, i donosi niz odluka po tim i sličnim pitanjima.

184. Obzirom da je Krizni štab opštine Ključ, na sjednici održanoj 27.05.1992. godine, dao legitimitet odlukama Kriznog štaba ARK-a, a niz svjedoka je u svojim iskazima opisao kako su te odluke, kako one koje su se ticale razoružavanja, tako i zabrana dolaska na posao, iseljavanja, a u konačnici i zarobljavanja, sprovedene u praksi, jasno je da su članovi Kriznog štaba opštine Ključ, slijedili tu politiku, sprovodili takve odluke u djelo i na nivou opštine Ključ, a sve te odluke su imale jedan cilj - realizaciju plana progona. Da su odluke Kriznog štaba ARK-a bile prihvaćene kao obavezujuće još prije donošenja odluke o davanju legitimiteta istima 27.05.1992. godine, govori činjenica da je znatno prije tog datuma jedna od tačaka dnevnog reda na sjednicama Kriznog štaba opštine Ključ, bilo razmatranje zaključaka sa sjednica ARK-a, te da su odluke opštinskog Kriznog štaba u suštini sljedile već donesene odluke ARK-a⁸⁰.

⁷⁸ Zaključak sa sjednice KŠ ARK-a od 09.05.1992. godine, „...ponovo apelujemo da predsjednici SNO odmah preduzmu radnje oko razoružavanja paravonih formacija i pojedinaca koji nelegalno osjeduju noaružanje i municiju. Oružje treba da se preda najbližoj SJB najkasnije do 11.05.1992. godine“, te nadalje Zaključak sa sjednice KŠ ARK-a od 11.05.1992. godine, „da je rok za predaju nelegalno nabavljenog oružja produžen do 14.05.1992. godine“

⁷⁹ Zaključak sa sjednice KŠ ARK-a od 09.05.1992. godine, “Da sva lica u privrednm i javnim subjektima koja se nisu odazvala dosadašnjim mobilizacijama, ne mogu učestvovati u odlučivanju o procesu rada i obezbjeđenju objekata...”

⁸⁰ Vidjeti Zapisnik sa sjednice Krznog štaba od 13/14.05.1992. godine- T-231

185. Navedeno proizilazi iz zapisnika sa sjednica OO SDS-a u Ključu, te kasnije zapisnika sa sjednica opštinskog Kriznog štaba opštine Ključ, a u kojim organima su djelovali više manje isti ljudi i to Banjac Jovo, kao predsjednik SO Ključ, Kondić Veljko, predsjednik opštinskog odbora SDS-a, Kondić Vinko, načelnik CJB Ključ, a koji su ujedno bili i članovi Kriznog štaba Opštine Ključ, zajedno sa optuženim Lukićem i Adamovićem. Tako je na jednoj od sjednica OO SDS-a, sa kraja 1991. godine, nakon upoznavanja prisutnih sa Uputstvom o organizovanju i djelovanju organa Srpskog naroda u vanrednim okolnostima od strane Kondić Veljka, konstatovano između ostalog da se prijedlozi Karadžića, mogu prihvatiti čak i "na neviđeno"⁸¹.

186. Kondić Vinko, član OO SDS-a, a kasnije i Kriznog štaba opštine Ključ, i ujedno načelnik SJB Ključ, djelovao je kao član UZP-a. Naime, Kondić Vinko, još u jesen 1991. godine, djeluje kao aktivista OO SDS-a u Ključu, prisustvuje sjednicama na kojima su članovi OO SDS-a upoznati kako sa Uputstvom, tako i sa smjernicama ustanovljenim na formiranoj Skupštini Srpskog naroda u BiH, te kao prvi čovjek u policiji, značajno doprinosi realizaciji zajedničkog cilja. Naime, kako su to u svojim iskazima opisali svjedoci Lepirica Mustafa, Atif Džafić i neki drugi, prijeratni radnici policije, on se među prvima pojavljuje u uniformi sa srpskim obilježjima, poziva prijeratne radnike muslimanske i hrvatske nacionalnosti da daju izjavu o lojalnosti, te radnike muslimanske i hrvatske nacionalnosti otpušta s posla. "Vinkova policija", kako je to u svom iskazu opisao svjedok Muhamed Filipović, njegovog brata Omera odvozi nakon što je on pozvan na predaju i predao se, nakon čega, Omer završava teško premlaćen u logorima, da bi bio i ubijen na Manjači. Crveni policijski kombi je po selima, kako to proizilazi iz iskaza svjedoka kupio muškarce muslimanske nacionalnosti, koji su odvoženi u policijsku stanicu, ispitivani, premlaćivani, da bi potom bili prebačeni u neki od logora, a neki od njih i ubijeni. Policija je najzaslužnija, kako to proizilazi iz iskaza niza svjedoka, za hapšenja građana muslimanske nacionalnosti u Ključu i okolini. Mnogi od njih, koji su Kondić Vinka poznavali od ranije, traže prilikom hapšenja razgovor s njim, jer su znali da je on osoba koja u tim trenucima ima njihovu sudbinu u svojim rukama, ali to ne dobijaju, upravo jer i Kondić Vinko sve te nezakonite radnje podržava, i učestvuje u istima kao dio sistema progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva radi ostvarenja zajedničkog cilja.

⁸¹ T-209, Zapisnik sa 6 sjednice IO OO SDS-a od 23.12.1991. godine kada Vojvodić Brane ističe: „Sve prijedloge Karadžića mogu neviđeno prihvatiti“

187. Sve navedeno ne bi bilo moguće realizirati bez saradnje vojnih vlasti. Tako se u realizaciji plana progona značajnu ulogu i mjesto uzimaju stariješine vojnih organa 30. partizanske divizije, pukovnik Galić Stanislav, te komandni kadar I i II Krajiškog korpusa (u daljem tekstu KK) - Talić Momir i Grujić Boro. Da su i navedeni predstavnici vojnih vlasti bili angažovani u realizaciji uspostavljenog zajedničkog cilja, tačnije, da je postojala tijesna saradnja civilnih i vojnih vlasti, potvrđuje i dokaz T-155 zapisnik sa sastanka predstavnika opština u zoni odgovornosti 30 divizije, održanom 14.05.1992. godine, kojem sastanku prisustvuje između ostalih i pukovnik Galić, a gdje se prisutnima prezentiraju strateški ciljevi uspostavljeni na sastanku u Banja Luci. Sa rezultatima tog sastanka, Banjac Jovo i Lukić Boško, koji su istom prisustvovali, još istog dana informišu Krizni štab opštine Ključ.

189. Plan progona civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, taktički je dakle razrađivan na sjednicama OO SDS-a i opštinskog Kriznog štaba, dok su na terenu preduzimate aktivnosti u cilju provođenja u djelo istog, u čemu glavnu ulogu imaju policija i vojska. Stoga nema sumnje, da čelni čovjek policije, načelnik SJB Ključ Kondić Vinko, i komandant štaba TO, Lukić Boško, djeluju kao članovi UZP-a. Naime, jasno je iz navedenih dokaza, zapisnika sa sjednica OO SDS-a i Kriznog štaba, da se na tim sastancima, vode ključne rasprave i planiranja kako angažmana i mobilisanja TO, naoružavanja TO, reorganizacije i poboljšanja stručnosti u okviru rukovodnog kadra, a u kojim pitanjima Lukić Boško, a kasnije i Adamović Marko imaju uloge od izuzetnog značaja.

190. Naime, sama reorganizacija TO koja postaje jednonacionalna i kao takva naoružava se oružjem koje je pripadalo TO u bivšoj državi i koje je izmješteno upravo kako bi se spriječili Muslimani i Hrvati da na bilo koji način do tog oružja dođu, ostvaruje tijesnu saradnju sa ostacima JNA, koji se, opet prema odlukama donesenim na sjednicama OO SDS-a i Kriznog štaba, smještaju na području opštine Ključ. Sve te jedinice, postaju karike i temelj u formiranju Vojske Srpske Republike BiH, a kasnije i VRS, za čije formiranje na nivou ARK-a su najzaslužniji već pominjani Galić Stanislav, Talić Momir, Grujić Boro, ali se ne smije zanemariti uloga onih na nižim, opštinskim nivoima, kao što je optuženi Lukić, koji preduzima aktivnosti na formiranju najprije srpske TO, potom sa mobilizacijom pješadijskog bataljona, a potom 17. Ključke lake pješadijske brigade, čijim dijelom postaje i taj prethodno formirani pješadijski bataljon (*dokaz T-196*), a koje jedinice, svaka u svoje vrijeme bivaju angažovane na realizaciji progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ (17.Lpbr kasnije i šire), a sve radi realizacije zajedničkog cilja u čiju svrhu su i

formirane.

191. O povezanosti učesnika UZP-a kako su prethodno nabrojani, a koji su djelovali na različitim nivoima vlasti, počev od najvišeg državnog nivoa (misleći pri tome na novoformiranu Srpsku Republiku BiH) i Glavni odbor SDS-a, preko članova kriznog štaba ARK-a, do članova OO SDS-a i Kriznog štaba opštine Ključ, dakle pluralitetu osoba u okviru navedenog UZP-a, očigledno je iz Zapisnika sa 11. sjednice Izvršnog odbora SDS-a Ključ održane 30.03.1992. godine, a kojoj sjednici je prisustvovao i optuženi Lukić, na kojoj Kondić Veljko, upoznaje prisutne da je bio na sastanku u Sarajevu i u Banja Luci, te da ih je Karadžić upoznao "oko razgovora o BiH i ostalog". Iako je ta informacija navedena u Zapisniku ovako kako je i citirana na ovom mjestu, zaključak koji slijedi to izlaganje, ne ostavlja dileme o tome na šta se Karadžićevo saopštenje o BiH odnosilo. Naime, u zaključku se ističe "da sve nadležne službe preduzmu sve kako bi odziv mobilizaciji bio bolji". Na istom sastanku se ističe i to da je oružje štaba TO preseljeno, a optuženi Lukić Boško, dalje ističe da "*treba prikupiti svo slobodno ljudstvo...govori o pripremama za odbranu*".

192. Optuženi Adamović, iako u početku nije prisustvovao sjednicama Kriznog štaba, takođe je postao članom UZP-a. Njegove aktivnosti na Sitnici, u obuci rezervnog sastava vojske, potom referisanja na sjednicama kriznog štaba u svojstvu komandanta odbrane grada i konačno aktivnosti na terenu usmjerene na progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva, nesumnjivo predstavljaju radnje preduzete u cilju realizacije zajedničkog cilja. Cijeneći navedeno, Vijeće je zaključilo da je tužilaštvo dokazalo učešće većeg broja osoba u UZP-u koji je sproveden na području opštine Ključ, dok će u daljem obrazloženju, kod razmatranja drugog *actus reus* elementa UZP-a, postojanja zajedničkog cilja i namjere, uloga svakog ili bar većine navedenih učesnika, postati mnogo jasnija.

(ii) Postojanje zajedničkog plana ili namjere

193. Po ocjeni ovog Vijeća, tužilaštvo je, isključujući svaku razumnu sumnju, dokazalo da je postojao zajednički cilj, plan ili namjera, a koji je bio formulisan kao stvaranje zasebne države bosanskih Srba, koji zajednički plan je bilo moguće provesti isključivo teškim i sistematičnim kršenjem međunarodnog prava - progonom muslimanskog i

hrvatskog stanovništva na diskriminatornoj osnovi.

194. U cilju boljeg razumjevanja zajedničkog plana, kao drugog *actus reus* elementa UZP-a, neophodno je malo detaljnije sagledati cjelokupnu političku situaciju počev od prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini, u novembru 1990. godine, pa do proljeća 1992. godine, kako uopšte u Bosni i Hercegovini, tako i na području same opštine Ključ.

195. Iz utvrđenih činjenica iz presuda MKSJ-a proizilazi: *“U novembru 1990. održani su prvi višestranački izbori u BiH, na kojima su birani Skupština SRBiH, Predsjedništvo SRBiH te opštinske i lokalne skupštine u svim opštinama u BiH. SDA, SDS i HDZ zajedno su osvojili ogromnu većinu glasova. Glasovi su tačno odražavali tadašnju situaciju polarizovanih stanovišta različitih etničkih zajednica u BiH. U skladu sa sporazumom o pocjeli vlasti postignutim prije izbora, SDA, kcji je dobio većinu glasova na nivou republike, imao je pravo imenovati predsjednika sedmočlanog Predsjedništva. Na taj položaj imenovan je Alija Izetbegović. SDS je imenovao predsjednika Skupštine SRBiH, Momčila Krajišnika, a HDZ predsjednika Izvršnog vijeća, tj. premijera Juru Pelivana”*⁸². *“U početku su tri nacionalne stranke saradivale dobro, čak i s poletom i oduševljenjem, u euforiji kcja je usljedila nakon poraza Saveza komunista. Međutim, raspad SFRJ kcji je počeo 1991. doveo je do pogoršanja kako opšte situacije u BiH, tako i odnosa između etničkih grupa. Skupštine Slovenije i Hrvatske proglasile su 25. juna 1991. nezavisnost, što je dovelo do oružanih sukoba u obje republike kcje su se otcijepile. Iz Slovenije JNA se povukla nakon desetodnevnog rata. U Hrvatskcj je rat trajao duže. Hrvatskcj vjsci suprotstavile su se JNA i lokalne paravkcjne skupine kcje su organizovali hrvatski Srbi i Srbi iz Republike Srbije. Neprjateljstva u Hrvatskcj privremeno su zaustavljena 2. januara 1992. sporazumom o prekidu vatre između JNA i Hrvatske. Razmještene su snage UN-a (Zaštitne snage Ujedinjenih nacija – UNPROFOR) kako bi održavale mir. Evropska zajednica je 15. januara 1992. priznala nove države Sloveniju i Hrvatsku.”*⁸³

196. Razlike u stavovima nacionalnih stranaka postaju sve očitije, a ti stavovi naročito su suprotstavljeni u pogledu ustavnog položaja BiH. Tako, iz utvrđenih činjenica proizilazi sljedeće: *“U takvoj atmosferi napetosti tri glavne nacionalne stranke – s različitim nacionalnim programima i suprotstavljenim interesima – nisu uspjevale pomiriti svjce*

⁸² UČ-I-1

⁸³ UČ-I-2

razlike i počele su se razvijati u suprotnim smjerovima. Do najvećeg razmimoilaženja u stavovima došlo je povodom pitanja ustavnog položaja BiH. Dok su SDA i HDZ zagovarali otcjepljenje SRBiH od SFRJ, SDS se čvrsto zalagao za očuvanje Jugoslavije kao države kako bi svi Srbi i da je živjeli zajedno u jednoj državi i kako ne bi postali manjina u nezavisnoj bosanskoj državi. Predsjednik SDS-a Radovan Karadžić održao je 15. oktobra 1991. strastveni govor u Skupštini SRBiH u Sarajevu i najavio da bi bosanski Muslimani mogli nestati kao zajednica ako proglase nezavisnost SRBiH od SFRJ. Predsjednik SDA Alija Izetbegović odgovorio je da Karadžićeva prijeteća poruka i njegov način izlaganja pokazuju zašto će SRBiH možda biti prisiljena da se odvoji od SFRJ. Nakon što je Skupština SRBiH završila s radom za taj dan, a delegacija SDS-a otišla, delegati HDZ-a i SDA ponovo su se sastali bez njih i usvojili Deklaraciju o nezavisnosti, učinivši korak bliže nezavisnosti SRBiH.”⁸⁴

197. Dakle, već tada, u drugoj polovini 1991. godine, počinju se nazirati konture, pola godine kasnije, od strane Karadžić Radovana predloženih, a na Skupštini srpskog naroda u BiH, jednoglasno usvojenih strateških ciljeva srpskog naroda. “Na 16. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 12. maja 1992., kada je oružani sukob već započeo, Radovan Karadžić je iznio šest strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Prvi {...} cilj bilo je “razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice – državno razdvajanje”. Drugi ciljevi bili su uspostava koridora između Semberke i Krajine, uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, formiranje granice na rijekama Uni i Neretvi, početak grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio i konačno – pristup moru za Srpsku Republiku BiH.”⁸⁵

198. Također, već tog 15. oktobra 1991. godine, “Savjet SDS-a raspravljao je [15. oktobra 1991.] o strategiji uspostave srpske vlade, što je obuhvatalo formiranje paralelnih organa vlasti, regionalizaciju BiH i vojnu organizaciju.”⁸⁶

199. U takvim okolnostima, “poslanici SDS-a u Skupštini SRBiH osnovali su 24. oktobra 1991. na sastanku svog kluba zasebnu Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Skupština Srpske Republike BiH) i izabrali Momčila Krajišnika za njenog predsjednika. Skupština Srpske Republike BiH usvojila je odluku o plebiscitu srpskog

⁸⁴ UČ-I-5

⁸⁵ UČ II-17

⁸⁶ UČ-II-6

naroda u BiH u vezi s pitanjem ostanka BiH u Jugoslaviji. Bosanski Srbi su 9. i 10. decembra 1991. velikom većinom glasova odlučili da ostanu dio SFRJ.”⁸⁷

200. Međutim, odluka o ostanku BiH u Jugoslaviji, kako se vrlo brzo pokazalo, bila je samo paravan za neke druge aktivnosti. Donošenje takve odluke, samo je otvaralo prostor za realizaciju uspostavljenih zajedničkih ciljeva, koji su vodili putem preuzimanja vlasti u opštinama, ka realizaciji konačnog cilja stvaranja zasebne države bosanskih Srba kroz progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Takav zaključak naročito proizilazi iz, svega nekoliko mjeseci kasnije, jednoglasno usvojene *“Preporuke o prestanku isticanja obježja sa imenom i likom Josipa Broza Tita”*, na 14. sjednici Skupštine srpskog naroda u BiH održane 27. marta 1992. godine⁸⁸, a koja je uslijedila, i to je potrebno ovdje naglasiti, nakon diskusije i svečanog proglašenja Ustava Srpske Republike BiH, kojom prilikom se između ostalog u izlaganju Karadžić Radovana ističe: *“...mogu da kažem da nema nijednog Srbina koji je odbacio, mogao je privremeno da stavi u stranu ali iz taktičkih razloga, ali nje odbacio konačni strateški cilj srpskog naroda da živi u jedncj državi, odnosno u jedncj zajednici država, u jednom savezu država...”*

201. “U govoru održanom povodom plebiscita srpskog naroda u Sarajevu u novembru 1991. godine, Radovan Karadžić je predstavnicima opština, članovima SDS-a, dao uputstvo da u svojim opštinama, regijama i mjesnim zajednicama uvedu vlast koja će se u potpunosti sastojati od bosanskih Srba. Skupština srpskog naroda u BiH izglasala je 11. decembra 1991. preporuku za osnivanje posebnih srpskih opština. Otvoreno proklamovani cilj ove odluke bio je “razvaljivanje postojećih opština gdje Srbi nisu u većini.”⁸⁹ Dalja razrada navedenog cilja, izvršena je kroz Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima, doneseno od strane glavnog odbora SDS-a u decembru 1991. godine, sa oznakom “strogo povjerljivo”⁹⁰. Kako je to konstatovano i u utvrđenim činjenicama: “Glavni odbor SDS-a objavio je **19. decembra 1991.** dokument pod naslovom “Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima” (dalje u tekstu: Uputstvo). To Uputstvo propisuje na koji način će biti provedene određene utvrđene aktivnosti u svim opštinama u kojima žive Srbi, a u suštini se radi o nacrtu za preuzimanje vlasti od strane

⁸⁷ UČ-I-6

⁸⁸ dokaz T-142, 4.tačka dnevnog reda

⁸⁹ UČ-II-7

⁹⁰ Dokaz T-126

bosanskih Srba u opštinama u kojima oni predstavljaju većinu stanovništva (Varijanta A) i opštinama gdje su u manjini (Varijanta B). Formulirani cilj Uputstva s varijantom A i B bio je "provođenje plebiscitarne odluke kojom se srpski narod u Bosni i Hercegovini opredijelio da živi u jedinstvenoj državi" i "povećanje mobilnosti i spremnosti za odbranu interesa srpskog naroda".⁹¹ "Uputstvo s varijantom A i B sadržavalo je, između ostalog, i direktivu prema kojoj će opštinski odbori SDS-a formirati krizne štabove srpskog naroda u svojim opštinama. »Zadaci, mjere i druge aktivnosti« o kojima se govori u Uputstvu s varijantom A i B provodiće se isključivo po nalogu predsjednika SDS-a."⁹²

202. Dok su se muslimanske i hrvatske stranke u BiH zalagale za neovisnost Bosne i Hercegovine kao države, a nakon potpisane Deklaracije o nezavisnosti od 15. oktobra 1991. godine, i pored raskola koji je nastao kako u Skupštini SRBiH, iz koje poslanici Srpskog naroda 24. oktobra 1991. godine istupaju, te formiraju zasebnu Skupštinu srpskog naroda u BiH, aktivnosti muslimanskih stranaka, prvenstveno SDA u pravcu osamostaljenja države, ne jenjavaju. "**Početakom 1992. SDA je pojačao pritisak za proglašenje nezavisnosti SRBiH od SFRJ. Referendum o pitanju nezavisnosti održan je 29. februara i 1. marta 1992. Bosanski Srbi su u velikom broju bojkotovali referendum, na kojem je velikom većinom izglasana nezavisnost BiH. S obzirom na rezultat referenduma, Evropska zajednica je 6. aprila 1992. priznala BiH kao nezavisnu državu. Priznanje od strane SAD-a uslijedilo je 7. aprila 1992**"⁹³. Međutim, istovremeno, rukovodstvo bosanskih Srba aktivno djeluje u pravcu ostvarivanja svojih ciljeva, te "**Početakom 1992., dok su trajali međunarodni pregovori kojima se pokušavalo riješiti pitanje statusa BiH, rukovodstvo bosanskih Srba provelo je svoj plan da teritorije koje su smatrali svojim odvoje o postojećih struktura SRBiH i stvore zasebnu državu bosanskih Srba. Skupština Srpske Republike BiH proglasila je 9. januara 1992. Srpsku Republiku BiH, koja će 12. avgusta 1992. biti preimenovana u Republiku Srpsku (da je u tekstu: RS), ona se sastojala od tzv. srpskih autonomnih regija i oblasti, među kojima je bila i Autonomna Regija Krajina**".⁹⁴

203. Na taj način počinje ostvarivanje strateških ciljeva, koji, iako zvanično proklamovani na Skupštini Srpske Republike BiH od strane Radovana Karadžića, tek u

⁹¹ UČ-II-8

⁹² UČ-II-9

⁹³ UČ I-7

⁹⁴ UČ II-10

maju 1992. godine, očigledno, imajući u vidu sve prethodno analizirane aktivnosti, egzistiraju znatno duži period i sve aktivnosti se preduzimaju u cilju njihovog ostvarenja.

204. Regionalno organizovanje, predstavlja jednu od osnovnih karika u procesu preuzimanja vlasti. Formirane autonomne srpske oblasti, omogućile su lakšu koordinaciju i efikasnije sprovođenje u praksi i realizaciju zajedničkog cilja, stvaranja države bosanskih Srba, a ostvarivog isključivo kroz progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva.

205. Kada je riječ o opštini Ključ, ARK tu ima najznačajniju ulogu. Naime, na čelo ARK-a, tačnije na mjesto predsjednika Kriznog štaba, a koji se formira saglasno već pominjanom Uputstvu postavljen je Radislav Brđanin, ujedno član Skupštine srpskog naroda u BiH, koji je na taj način mogao direktno, na području ARK-a, implementirati sve odluke donesene na Skupštini srpskog naroda u BiH i Glavnog odbora SDS-a. Tako se Radislav Brđanin, kao čelni čovjek, predsjednik kriznog štaba ARK-a, nalazi u potpisu niza odluka, a koje su omogućile i realizaciju uspostavljenog zajedničkog cilja. Naime, Krizni štabovi se uspostavljaju kao naviši organi vlasti, počinje se sa aktivnostima razoružavanja stanovništva⁹⁵, pitanjima mobilizacije⁹⁶, razrješenju dužnosti s funkcija sudija i tužilaca, tačnije nalaže se predsjednicima opština, da predlože sudije i tužioce za osnovne sudove, te nadalje, da na rukovodećim mjestima u društvenim i javnim subjektima mogu raditi samo najstručniji kadrovi koji su apsolutno odani Srpskoj Republici BiH⁹⁷. Osim toga, razmatraju se pitanja iseljavanja stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti⁹⁸, saradnja civilnih i vojnih vlasti⁹⁹, i donosi niz odluka po tim i sličnim pitanjima. Koliko daleko se ide sa planom realizacije zajedničkog cilja, po ocjeni ovog Vijeća posebno govori činjenica da se na nivou ARK-a već 11.05.1992. godine, donosi odluka kojom se nalaže završetak nastave u školama najkasnije do 20.05.1992. godine, a

⁹⁵ T-139, Zaključak sa sjednice KŠ ARK-a od 09.05.1992. godine, „...ponovo apelujemo da predsjednici SNO odmah preduzmu radnje oko razoružavanja paravonih formacija i pojedinaca koji nelegalno osjeduju noaružanje i municiju. Oružje treba da se preda najbližoj SJB najkasnije do 11.05.1992. godine“, te nadalje Zaključak sa sjednice KŠ ARK-a od 11.05.1992. godine, „da je rok za predaju nelegalno nabavljenog oružja produžen do 14.05.1992. godine“

⁹⁶ T-139, Zaključak sa sjednice KŠ ARK-a od 09.05.1992. godine, “Da sva lica u privrednm i javnim subjektima koja se nisu odazvala dosadašnjim mobilizacijama, ne mogu učestvovati u odlučivanju o procesu rada i obezbjeđenju objekata...”

⁹⁷ T-139, Zaključak sa sjednice KŠ ARK-a od 26.05.1992. godine

⁹⁸ T-139 Zaključak sa sjednice Kriznog štaba ARK-a od 29.05.1992. godine “Odlučeno je da se svim Muslimanima i Hrvatima, koji to žele omogućiti iseljavanje sa područja ARK-a...”

⁹⁹ T-139 Zaključak sa sjednice Kriznog štaba ARK-a od 27.05.1992. godine

koja odluka ima jedan jedini očigledan cilj- da djeca u školama ne budu smetnja planiranim aktivnostima.

206. Kada je riječ o rukovodstvu opštine Ključ, već je u paragrafu 81. pojašnjena nacionalna struktura i način na koji je, shodno tome, preglasavanjem, SDS imao mogućnost donositi važne političke odluke. Na taj način, uz protivljenje predstavnika muslimanske i hrvatske nacionalnosti, donosi se odluka o pristupanju opštine Ključ, Autonomnoj regiji "Bosanska Krajina" (ARK)¹⁰⁰. Naime, svjedok Egrlić je na detaljan način pojasnio okolnosti vezane za pripajanje opštine Ključ, najprije regiji Banja Luka, a potom ARK-u. Kako je istakao, inicijator odluka o regionalnom organizovanju bilo je rukovodstvo SDS-a, naročito Radislav Brđanin. U Hrvatskoj su već bile formirane takve regionalne oblasti, pa je regionalno organizovanje u BiH, teklo po tom obrascu. U početku se to regionalno organizovanje vršilo kao organizovanje na privrednoj osnovi. Po toj osnovi nastala je regija Banja Luka, kojoj je opština Ključ u kontekstu udruživanja na privrednoj osnovi, ionako pripadala, zbog čega su muslimanski odbornici u Skupštini Grada, smatrali suvišnom donošenje odluke o pripajanju. Međutim, taj novi vid regionalnog organizovanja, gubi karakter privrednog i postaje udruživanje na političkoj osnovi. O tome govori i UČ II-13 „Dana 7. aprila 1991., Regionalni odbor SDS-a je donio odluku da se osnuje Zajednica opština Bosanske Krajine (da je u tekstu: ZOBK). Za predsjednika Skupštine ZOBK-a izabran je Vcjo Kuprešanin, dok je za prvog potpredsjednika izabran optuženi Radoslav Brđanin a za drugog potpredsjednika Dragan Knežević. ZOBK je činilo šesnaest opština iz Bosanske Krajine i bosanski Srbi su u svim tim opštinama izuzev opštine Kijuč predstavljali znatnu većinu stanovništva {...} Za razliku od Zajednice opština Barja Luka (da je u tekstu ZOBL) kcja je postcjala ranje, mandat ZOBK-a je obuhvatao jaku odbrambenu komponentu. Odluke Skupštine ZOBK-a i zapisnici sa njenih sjednica pokazuju da je to bila zajednica kcja je trebala da koordinira sve glavne oblasti uprave u opštinama kcje su se pridružile ZOBK-u, te da je njen program bio političke prirode.”¹⁰¹

207. Politički karakter tih novoformiranih srpskih oblasti, naročito dolazi do izražaja u fazi kada je ZOBK, već postala ARK. Naime, “Skupština Zajednica opština Bosanska Krajina (u da jem tekstu: ZOBK-a) se na svcjcy 7. sjednici, održancj 16. septembra 1991., transformisala u Autonomnu Regiju Krajina (da je u tekstu: ARK). U tcj odluci o

¹⁰⁰ Dokaz T-129 Odluka o pristupanju opštine ključ Autonomnoj regiji "Bosanska Krajina" broj 05-023-3/92 od dana 16.01.1992. godine

¹⁰¹ UČ II-13

transformiranju objavljuje se osnivanje ARK-a kao „neodvojivog dijela Savezne države Federativne Jugoslavije i sastavnog dijela Federativne jedinice BiH“. Istog dana usvojen i Statut ARK-a, koji je bio gotovo identičan Statutu ZOBK-a. Sjedište ARK-a, kao i ZOBK-a, bilo je u Banjoj Luci.”¹⁰² „ARK je bio nadležan za širok spektar poslova. To je bilo političko tijelo kojem su data ovlaštenja koja su pripadala opštinama, uključujući ona na polju odbrane. Shodno svom Statutu, ARK je, pored ostalog, bio nadležan za ostvarivanje društveno-političkih ciljeva. U pravnom rječniku bivše Jugoslavije, društveno-političke zajednice su označavale organe vlasti. Regionalna zajednica opština, kako je bila propisana zakonom, nije bila organ vlasti, tako da nije mogla biti nadležna za poslove odbrane, koji su pripadali isključivo društveno-političkim zajednicama, među kojima su bili republički i opštinski organi vlasti.”¹⁰³ „ARK je, međutim, imao nadležnost i u oblasti odbrane. Njegov Statut je predviđao da ARK „prati stanje i koordinira aktivnosti na organizovanju i sprovođenju priprema za opštenarodnu odbranu u skladu sa Zakonom, planovima odbrane opština i planom odbrane Republike“. U Statut ARK-a bila je ugrađena i odredba prema kojoj Skupština ARK-a ima stalni „Politički savjet“, koji se bavi „pitanjima razvoja političkog sistema“, i stalni „Savjet za narodnu odbranu“, koji se bavi „pitanjima iz oblasti narodne odbrane od interesa za Autonomnu Regiju Krajina.“ {...}”¹⁰⁴

208. Protivljenje muslimanskih odbornika pripajanju opštine Ključ, ZOBL, a potom i ZOBK, odnosno ARK-u, nije rezultiralo uspjehom. Naime, kako je istakao svjedok Egrlić, na sastanku na koji su, u pokušaju iznalaženja nekog kompromisnog rješenja, u Banja Luku, kod Župljanin Stojana, otišli Filipović Omer i on, zajedno sa Banjac Jovom, Kondić Veljkom i Kondić Vinkom, Omer i on su bili „ismijani“. Naime, kako je svjedok istakao sva njegova pitanja nisu shvaćena ozbiljno, a na njegovo pitanje upućeno Župljaninu, „gdje smo u ovome mi Bošnjaci“, Župljanin mu je odgovorio „prepoznajte se, svakako ste nastali od Srba“. Tom prilikom Omeru i njemu, Župljanin je dao dvije beretke sa trobojkom-obilježjem srpske države. Poslije toga, donosi se odluka o pripajanju opštine Ključ formiranoj regionalnoj organizaciji, koju donose predstavnici SDS-a na skupštini opštine, koju su muslimanski odbornici napustili, kako je svjedok Filipović pojasnio, nakon namjerno izazvanog incidenta, koji je predstavljao posljednji pokušaj da se spriječi donošenje iste i preglasavanje.

¹⁰² UČ-II-2

¹⁰³ UČ II-4

¹⁰⁴ UČ II-5

209. Opština Ključ, u januaru 1992. godine, postaje zvanično, verificiranjem već ranije donesene odluke o pripajanju, članca ARK-a, regionalne oblasti formirane po direktivi Glavnog odbora SDS-a i Skupštine srpskog naroda u Banja Luci.

210. I politički život same opštine Ključ, tada već, kako to proizilazi iz zapisnika sa sjednica OO SDS-a, funkcionise upravo po tim direktivama i smjernicama, a ne u skladu sa politikom na nivou Socijalističke Republike BiH.

211. Naime, i u opštini Ključ, prema smjernicama iz Uputstva, i to njegovoj varijanti A, opštinski odbor SDS-a na sjednici 23.12.1991. godine donio je odluku o osnivanju Kriznog štaba opštine, u čiji sastav ulaze Banjac Jovo, Kondić Veljko, Kondić Vinko, Bajić Ljuban, Dakić Tihomir i neki drugi. Shodno smjernicama iz uputstva, u taj opštinski krizni štab, ulazi i komandant štaba TO, a što kako je to već obrazloženo u paragrafu 119. postaje Lukić Boško. Kasnije, u funkciji komandanta odbrane grada, kako je to takođe obrazloženo u paragrafu 126. u Krizni štab ulazi i Adamović Marko.

212. Zapisnik sa 6. sjednice izvršnog odbora OO SDS-a, na kojem se prisutni upoznaju sa Uputstvom, a shodno sadržaju istog donosi i dluka o osnivanju Kriznog štaba opštine Ključ, ukazuje da članovi opštinskog odbora SDS-a nemaju rezervi u pogledu provođenja aktivnosti Glavnog odbora SDS-a i Skupštine srpskog naroda u BiH, tačnije da dijele zajednički cilj uspostavljen na tim višim nivoima. Da su članovi opštinskog odbora SDS-a, uključujući i Banjac Jovu, Kondić Veljka, Kondić Vinka, ali i optuženi Lukić Boško i nešto kasnije Adamović Marko, postali sljedbenici uspostavljenog zajedničkog plana, govore zapisnici sa narednih sjednica OO SDS-a i Kriznog štaba opštine Ključ. Sve aktivnosti SDS-a, usmjerene su na realizaciju ciljeva iz Uputstva. Tako, pored odluke o osnivanju Kriznog štaba, koji će postati najviši organ vlasti u opštini, na sjednicama se govori o obavezi poštivanja Saveznih zakona, organizovanju TO, naoružavanju i premještanju naoružanja TO, potrebi smjene kadrova koji nisu srpske nacionalnosti itd. Paralelno sa donošenjem odluke Skupštine o prestanku isticanja obilježja Josipa Broza Tita¹⁰⁵, uvode se srpska obilježja u opštinu Ključ. O tome saglasno svjedoče Egrlić Asim, Filipović Muhamed, Salihović Enes i mnogi drugi, koji ističu da je na zgradu opštine stavljena

¹⁰⁵ T- 142 Stenogram sa 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH "Preporuka o prestanku isticanja obilježja sa imenom i likom Josipa Broza Tita", na 14.sjednici Skupštine srpskog naroda u BiH održane 27.marta 1992. godine

zastava trobojnica, simbol srpskog naroda u Bosni i Srbiji, a koju oznaku nose i vojska i policija.

213. Krizni štab postaje najviši organ vlasti u opštini¹⁰⁶. Na sjednici Kriznog štaba održanoj 27.05.1992. godine, dat je legitimitet odlukama ARK-a, a već prije je razmatranje odluka ARK-a postalo redovno pitanje u zasjedanju Kriznog štaba¹⁰⁷. Posebno, o tome da Krizni štab dijeli uspostavljeni zajednički cilj, govori činjenica da se on od početka napada na civilno muslimansko stanovništvo nalazi u stalnom zasjedanju¹⁰⁸, te da se redovno, na sjednicama Kriznog štaba, podnose izvještaji sa terena u kojim aktivnostima je od naročitog značaja uloga optuženih Lukića, Adamovića, te Kondić Vinka načelnika SJB. Sadržaj zapisnika sa sjednica Kriznog štaba, kao i Izvještaj o radu Kriznog štaba/Ratnog predsjedništva SO Ključ za period od 15.05.1992. godine (Krizni štab kasnije odlukom preimenovan u Ratno predsjedništvo, ali je iz sastava članova i aktivnosti nedvojbeno da je riječ o istom organu), upućuje da ovo tijelo donosi ključne odluke koje su vezane za radnje kojima je vršen progon civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, dakle da njegovi članovi slijede zajednički cilj uspostavljen na višim nivoima vlasti novoformirane države.

214. O tome naročito, po ocjeni ovog Vijeća, svjedoči zapisnik sa sastanka Kriznog štaba opštine od 30.05.1992. godine, gdje se navodi „*Na sjednici Kriznog štaba, kcjcj su prisustvovali komandanti jedinica je zaključeno: (1) prihvatljiva je odluka komandanta da se izvrši blokada Ramića, Plamenica, Vukovog sela, Krasuja i Kamička, uz obavezu da se pozovu na безусловnu predaju i predaju naoružanja, a zatim ukoliko ne bude pružanja otpora da se izvrši čišćenje terena...*“ Navedeni zaključak, nužno je posmatrati u vezi sa iskazima niza svjedoka, koji su svjedočili upravo o dešavanjima u navedenim selima prilikom prolaska srpske vojske tih i narednih dana, a o čemu će se govoriti u okviru pojedinačnih inkriminacija iz izreke presude. Nadalje, na sjednicama Kriznog štaba, u više navrata se raspravlja o pitanju iseljavanja muslimanskog stanovništva. Kriznom štabu se podnose izvještaji o aktivnostima na terenu, kako vojske, koja preduzima aktivnosti

¹⁰⁶ T-229 Zaključak sa sjednice Kriznog štaba opštine Ključ od 27.05.1992. godine (tačka 3.), T-260 „Izvještaj o radu Kriznog štaba /Ratnog predsjedništva/ SO Ključ u periodu od 15.05.1992. godine do danas“- dokument datira iz jula 1992.godine

¹⁰⁷ Dokaz T-229

¹⁰⁸ T-229 Zapisnici sa sjednica Kriznog štaba Opštine Ključ od 27.05.-30.05., 01.06.-06.06.1992. godine, pa i 09.06.1992. godine

čišćenja terena, tako i policije, koja vrši aktivnosti na razoružavanju, lišavanju slobode, te obradi uhapšenih¹⁰⁹. Ako se ima u vidu da Kondić Vinko, kao načelnik SJB, na sjednici održanoj 01.06.1992. godine, obavještava krizni štab između ostalog o „obradi uhapšenih“, te se taj zapisnik dovede u vezu sa iskazima svih onih svjedoka koji su u danima od 27.05. do 01.06. lišeni slobode, zarobljeni, te sprovedeni bilo u CJB, bilo u OŠ „Nikola Mačkić“ ili neko drugo mjesto predviđeno za obradu lica lišenih slobode, a koja „obrada“ je, kako su to opisali svi svjedoci, podrazumijevala teška premlaćivanja prije sprovođenja onih, koji bi tu torturu preživjeli, u neki od formiranih logora, to sve ne ostavlja prostora bilo kakvoj sumnji da su članovi Kriznog štaba sljedbenici zajedničkog cilja u pravcu čijeg ostvarivanja su preduzimate sve navedene aktivnosti.

215. U kontekstu zajedničkog cilja, moraju se posmatrati i odluke Kriznog štaba, koje su se odnosile na (ne)mogućnost za rad i o stavljanju na čekanje radnika muslimanske nacionalnosti, razrješavanju dužnosti sudija muslimanske nacionalnosti i postavljanje na njihova mjesta kadrova srpske nacionalnosti. Imajući u vidu da je, a kako su to pojasnili brojni saslušani svjedoci, isključivi kriterij zbog kojih je pojedinim licima zabranjen dolazak na njihova radna mjesta i prekidan radni odnos, njihova nacionalna pripadnost, a takve aktivnosti su dakle, preduzimate na temelju odluka Kriznog štaba, jasno je da su i takve odluke dio progona Muslimana i Hrvata sa teritorije opštine Ključ (a posmatrano u širem kontekstu i sa teritorije ARK-a, jer su odluke Opštinskog Kriznog štaba po tom pitanju, slijedile istovrsne odluke Kriznog štaba ARK-a), a sve radi ostvarenja zajedničkog cilja - stvaranja zasebne države bosanskih Srba.

216. Konačno, Krizni štab opštine Ključ imao je ključnu ulogu kada je riječ o pitanjima iseljavanja civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Pitanje iseljavanja, bilo je na dnevnom redu više sjednica Kriznog štaba opštine Ključ, u inkriminisanom periodu, a Krizni štab je izdao i Saopštenje broj 20/92¹¹⁰ u kojem se navodi:

“1. Svim građanima opštine Ključ, koji izraze želju da trajno isele sa područja opštine Ključ, omogućiće se organizovano iseljenje sa područja opštine Ključ u organizaciji međunarodnih humanitarnih organizacija i nadležnih organa Skupštine opštine Ključ.

2. Zainteresovani građani mogu se prijaviti u Skupštinu opštine- resor Civilne zaštite ili mjesne odbore u mjesnim zajednicama...”

¹⁰⁹ T-229 Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba Opštine Ključ od 01.06.1992. godine

¹¹⁰ Saopštenje Kriznog štaba opštine Ključ broj 20/92 od 04.06.1992. godine

217. Međutim, navedeno saopštenje Kriznog štaba, Vijeće je cijenilo u vezi sa dva dana kasnije, na sjednici Kriznog štaba donesenim zaključkom “*rješiti pitanje organizovanog iseljavanja stanovništva muslimanske nacionalnosti*”, iz kojeg proizilazi da se to pitanje iseljavanja nije odnosilo na srpsko stanovništvo, kao i iskazima svjedoka koji su opisali procedure vezane za napuštanje opštine Ključ. Naime, kako su to u svojim iskazima saglasno opisali svjedoci Hrnčić Ćerim, Brkić Mimka, Filipović Merim, Mršić Enes, ali i neki drugi, to napuštanje opštine Ključ, bilo je sve, samo ne dobrovoljno. Naime, sve okolnosti, koje su prethodile takvim odlukama navedenih svjedoka, koji su svi bili građani muslimanske nacionalnosti, a usljed kojih je dalji život postao nepodnošljiv, dovele su do odluke o napuštanju njihovih kuća, ali prije samog napuštanja, morali su pribaviti potvrdu da svu imovinu “ostavljaju srpskoj Republici BiH”. Svjedoci koji su živjeli u selima opštine Ključ, prethodno su u mjesnim odborima i na sličnim mjestima, morali pribaviti i potvrde za slobodno kretanje do grada, da bi mogli dati izjavu da imovinu ostavljaju novoj vlasti. Za one građane, koji su već prethodno na neki način, napustili područje opštine Ključ, odlukom Kriznog štaba sa sjednice od 27.05.1992. godine, zabranjen je povratak. Iz svega navedenog, Vijeće je zaključilo da su i navedene odluke donesene u cilju realizacije cilja progona.

218. Cijeneći sve navedeno, Apelaciono vijeće nalazi da je ispunjeni i drugi *actus reus* element UZP-a, postojanje zajedničkog cilja (plana ili namjere).

(iii) Određeni neposredni izvršioi čine pojedina krivična djela kojima se ostvaruje ta zajednička zločinačka namjera ili svrha

219. U pogledu ovog uslova postojanja UZP-a biće više riječi kod obrazloženja vezanog za pojedinačne inkriminacije u poglavlju IX A. do H. presude. Na ovom mjestu, važno je istaknuti da je izvršenje pojedinačnih zločina dokazano, te da samo objektivno učinjenje istih, odbrane nisu osporavale, negirajući bilo kakav doprinos njihovom počinjenju.

(iv) Učestvovanje optuženog u zajedničkom planu koji uključuje počinjenje jednog od krivičnih djela

220. Apelaciono vijeće je utvrdilo, da je tužilaštvo na nesumnjiv način dokazalo da su

obojica optuženih, svojim radnjama, dali svoj doprinos progonu muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, te da je taj njihov doprinos, bio usmjeren na realizaciju zajedničkog cilja, stvaranja zasebne države bosanskih Srba, što ih čini odgovornim kao učesnike u UZP-u. Naime, obojica optuženih, a što će biti u daljem tekstu obrazloženo, djelujući sa pozicija koje su obnašali i to komandanta štaba TO i člana Kriznog štaba opštine Ključ (Lukić Boško), odnosno rezervnog oficira TO, a kasnije pomoćnika komandanta za informisanje, moral i vjerska pitanja (Adamović Marko), posjedujući svijest o sistemu progona i s namjerom da se taj sistem pomaže, podržali su taj sistem, i svojim radnjama, koje će kroz opis njihovog učešća biti detaljno obrazložene, dali svoj doprinos realizaciji zajedničkog plana.

a. Optuženi Lukić Boško

222. Vijeće nije našlo osnovanom, a kako je to obrazloženo u paragrafima 116-119 presude, odbranu optuženog Boška Lukića, koji je isticao da nije, u inkriminisanom periodu bio član Kriznog štaba opštine Ključ. Osim toga, neovisno o činjenici da li je optuženi Lukić Boško, formalno bio član SDS-a, izvedeni dokazi, kako je to ovo Vijeće zaključilo, potvrđuju da je od januara 1992. godine, kada je postavljen na funkciju komandanta štaba TO, isti prisustvovao na više sastanaka OO SDS-a. Optuženi Lukić, ne samo da je prisustvovao, nego je i aktivno učestvovao na tim sastancima, kao i kasnije, na sastancima Kriznog štaba opštine Ključ. Analizom, njegovih aktivnosti na navedenim sastancima, kao i aktivnosti na terenu, Vijeće će objasniti element učešća, kao *actus reus* element UZP-a.

225. Naime, prateći vremensku hronologiju optužnice, proizilazi da je optuženom stavljeno na teret da je nakon što je od januara mjeseca preuzeo funkciju komandanta štaba TO, te je sa te pozicije, vršio aktivno rukovođenje i komandovanje Štabom TO, organizovanje i osposobljavanje novih jedinica TO, a potom i preduzimao aktivnosti na formiranju 17.Lpbr. Iako aktivnosti oko TO, predstavljaju sasvim sigurno opis poslova i

zadataka radnog mjesta komandanta štaba TO, obzirom da je optuženi na to radno mjesto postavljen odlukom Republičkog organa (SRBiH)¹¹¹, na kojoj činjenici je odbrana posebno insistirala tokom postupka, logično bi bilo da je isti slijedio smjernice Republičkih organa, međutim on, rukovođenje i komandovanje štabom TO vrši u skladu sa Uputstvom, ignorišući Republičke zakone i postupajući u skladu sa politikom Skupštine srpskog naroda u BiH i politikom SDS-a.

226. Optuženi Lukić je, kako to proizilazi iz sadržaja zapisnika sjednica OO SDS iz prve polovine 1992. godine, kojima je prisustvovao, aktivno preduzimaio radnje na organizovnju jedinica Štaba TO. Tako iz zapisnika sa 5. sjednice OO SDS i Kluba odbornika održane 22.01.1992. godine¹¹², proizilazi da je jedna od tačaka dnevnog reda (tačka 3.), "formiranje jedinica TO na opštini", te da je Boško Lukić izlagao o navedenom pitanju istakavši "Što se tiče popune TO radilo bi se za svaku M.Z.¹¹³ posebno zbog specifičnosti svakog područja". Na istom sastanku zaključeno je da sve aktivnosti oko organizovanja TO, treba završiti do kraja januara 1992. godine, međutim iz zapisnika sa sjednice Izvršnog odbora OO SDS-a održanog 25.02.1992. godine, proizilazi da svi poslovi u navedenom roku nisu završeni, jer se kao prva tačka dnevnog reda stavlja "Dogradnja TO", i Veljko Kondić, referišući na tu tačku, naglašava "potrebu završetka svih poslova u vezi TO po MZ"¹¹⁴. Već na sljedećoj sjednici Izvršnog odbora OO SDS-a, koja je održana 06.03.1992. godine, a kojoj prisustvuje i Lukić Boško, prilikom raspravljanja po tački dnevnog reda "Informacija o odbrambenim pripremama na području opštine Ključ", nakon što Kondić Veljko ističe "naše ljude treba organizovati i osposobiti", daje se riječ optuženom Lukić Bošku, koji je, kako se u zapisniku ističe "detaljnije upoznao o ovoj tački"¹¹⁵. Nakon izlaganja Lukića, Banjac Jovo iznosi prijedlog da se svo oružje TO "otjera u Kulu", a Bojić Ljuban ukazuje na potrebu da se izvrši obuka, koji prijedlog će, kako to proizilazi iz drugih dokaza koji će dalje biti analizirani, biti prihvaćen i u toj obuci optuženi Lukić, aktivno angažovan. Na istoj sjednici, konstatuje se i sljedeće "*Pod hitno održati mjesne odbore i razraditi koncept, bez papirologije*". Na narednoj, 9. sjednici Izvršnog odbora OO SDS-a, koja je održana 12.03.1992. godine, aktivno se raspravlja o manjku naoružanja, potrebi saradnje sa JNA, potrebi da se za Ključ proširi krug rezervnih starješina, za koji posao se angažuje Jurišić

¹¹¹ Dokaz T-443

¹¹² Dokaz T-218

¹¹³ M.Z. skraćena oznaka za mjesnu zajednicu

¹¹⁴ Dokaz T-211

¹¹⁵ Dokaz T-212

Slobodan, dok se, kako se ističe, za sve ostale poslove angažuje nekolicina članova među kojima i Lukić Boško. Konačno Kondić Veljko ističe “angažovat ćemo se za dodatno naoružanje.”¹¹⁶ Da se i dalje aktivno radi na započetim aktivnostima, potvrđuje zapisnik sa 10. sjednice Izvršnog odbora OO SDS-a koji je održan dana 23.3.1992. godine¹¹⁷, gdje je kao prva tačka dnevnog reda stavljeno “Analiza izvršenih zaključaka sa prošlog Izvršnog odbora”, a u okviru koje tačke dnevnog reda optuženi Lukić ističe sljedeće: “*dobro je da M.O.¹¹⁸ kod sebe [vode] evidenciju. Prema ranijem, vodove treba povećati na čet. Nada je govorio je o oficirima kcji mogu pomoći oko stručnosti. Za Rudenice se zadužuje Babić Živko da osvari potrebnu saradnju*”, a nakon čega Izvršni odbor donosi zaključak da se svi poslovi oko organizacije TO završe do kraja sedmice. Nadalje, Kondić Vinko konstatuje potrebu da se na Lanište pošalje 250 ljudi i konačno, donosi se zaključak “*da se angažuju svi nadležni organi da se svi Srbi odazivaju na vjenu vježbu.*”

227. Kako se približavao april mjesec, aktivnosti oko organizacije TO se privode kraju, te tako, na sjednici Izvršnog odbora opštinskog odbora SDS-a Ključ, održanoj 30.03.1992. godine, konstatuje se: “*oružje štaba TO je presejano*”. Kondić Veljko dalje upoznaje prisutne, među kojima je i Lukić Boško, o sastanku sa Karadžićem u Sarajevu i Banja Luci, posjeti generalu Taliću, te se dalje razgovara o potrebi preduzimanja svih mjera da odziv Srba na mobilizaciju bude bolji. Na navedenom sastanku optuženi Lukić ističe “*Treba prikupiti sve slobodno ljudstvo kcje ne radi i ljudstvo iz RO-a¹¹⁹ kcje nemaju dovoljno posla. Treba voditi aktivnosti na svakom mjestu...*”¹²⁰

228. Imajući u vidu sve obavljene pripreme, Štab TO Ključ, na čelu sa Lukić Boškom, u stanju pripravnosti dočekao je dvije Odluke Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike BiH od 16. aprila 1992. godine¹²¹, donesene na osnovu Odluke Predsjedništva Srpske Republike BiH od 15. aprila 1992. godine, u kojima se ističe:

“1. Formira se Teritorijalna odbrana Srpske Republike Bosne i Hercegovine kao oružana snaga SBiH. Teritorijalnom odbranom će rukovoditi i komandovati opštinski, oblasni, regionalni štabovi i republički stab TO SBiH.

¹¹⁶ Dokaz T-214

¹¹⁷ Dokaz T-214

¹¹⁸ M.O. skraćena oznaka za mjesni odbor

¹¹⁹ RO skraćena oznaka za radnu organizaciju

¹²⁰ Dokaz T-215

¹²¹ Dokaz T-441 Odluka Ministarstva narodne odbrane Srpske Republike Bosne i Hercegovine, broj 1/92 od 16.04.1992. godine, u potpisu Subotić Bogdan

2.Odluka o ostalim komponentama oružanih snaga biće donesena u skladu sa rješenjem političkog uređenja Bosne i Hercegovine i Statusa JNA.

a u drugoj odluci Predsjedništva:

“1. Proglašava se neposredna ratna opasnost

2. Naređuje se opšta javna mobilizacija TO na cjelokupnoj teritoriji SBiH.

- svi vojni obveznici dužni su da se stave na raspolaganje opštinskim štabovima TO na području SBiH.”

229. Iako optuženi Lukić, negira svoju bilo kakvu aktivnost i učešće u angažmanu bataljona TO na Sitnici, ističe da mu je poznato da je u periodu negdje od 18. do 23. aprila 1992. godine, u rejonu Sitnice bio lociran bataljon, ali u čijem formiranju, kako ističe nije učestvovao, niti je na Sitnici bio prisutan, jer je navedeni bataljon “formirala 30.Divizija”. Optuženi je nastojao istaći da mu je činjenica formiranja bataljona bila poznata isključivo iz razloga što je preko Sitnice, prolazio put za Banja Luku, pa je prolazeći tim putem vidio aktivnosti o kojima je riječ.

230. Međutim, Vijeće je našlo da izvedeni dokazi Tužilaštva negiraju takvu njegovu odbranu. Naime, analizirani zapisnici sa sjednica Kriznog štaba pokazuju da se aktivno radilo na pripremi kako komandne strukture jedinica TO, tako i na mobilizaciji ljudstva, i to isključivo srpske nacionalnosti. Optuženi Lukić u tome je figura od izuzetnog značaja, kako to proizilazi iz analize paragrafa 121. ove presude.

231. Zatim, svjedok Kuburić Radenko¹²², u svom iskazu je istakao da je na Sitnici, u aprilu 1992. godine vidio i Lukić Boška i Adamović Marka.

232. Konačno, da je riječ o bataljonu formiranom od jedinica TO, a ne bataljonu koji je mobilisala 30. divizija i 13. Partizanska brigada, kako je to kroz svoju odbranu nastojao dokazati optuženi Lukić, potvrđuju dokazi Tužilaštva T-196 Prilog za monografiju I krajiškog korpusa i T-361 dokument Komande 30. partizanske divizije, sa oznakom “strogo povjerljivo” od 09.06.1992. godine.

233. Naime, iz dokaza T-196 proizilazi da je “...*formirar je ovog [Ključkog] batajona započeto 18. aprila 1992. godine. Početne aktivnosti realizovane su u etapama: formirar je*

¹²² Transkript iz predmeta X-KR-06/119 od 10.06.2009. godine

užeg dijela komande, određivanje starijehinskog sastava potčinjenih jedinica, izbor ljudstva za popunu jedinica i stvaranje materijalne osnove za formiranje jedinica. Okupljanje jedinica izvršeno je 26.04.1992. godine u s. Sitnica...” Nadalje, iz istog dokumenta proizilazi da je bataljon *naoružan oružjem TO opštine Ključ iz kasarne Kula*. Ako je bataljon koristio naoružanje TO opštine Ključ, koje je očigledno u svrhu naoružavanja tih jedinica i premješteno u Kulu, u skladu sa smjernicama SDS-a¹²³, a po naređenju koje je mogao dati, kako je to u svom iskazu istakao svjedok Enes Mršić¹²⁴, isključivo Lukić Boško kao komandant štaba TO, po ocjeni ovog Vijeća, rezultira isključivo zaključkom da je riječ o bataljonu formiranom od jedinica TO.

234. Međutim, da bi se isključio svaki stepen sumnje u takav zaključak, potrebno je analizirati i sadržaj dokaza T-361, iz kojeg proizilazi da je sa formiranjem 17.lpbr, prvi njen bataljon formiran od odreda TO Ključ, koji joj je kao takav pretpotčinjen, a što je saglasno sadržaju analiziranog dokaza T-196 u kojem je navedeno da je Ključki bataljon ušao u sastav 17.lpbr Ključ, kao prvi bataljon.

235. Optuženi Lukić je, kako to proizilazi iz izvedenih dokaza, aktivno radio i na formiranju i angažovanju 17.lpbr, koja nastavlja, od strane TO, policije i različitih paravojnih formacija započete aktivnosti na progonu muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ. Aktivnosti Lukića u tom pravcu vidljive su iz sadržaja zapisnika sjednica Kirznog štaba opštine Ključ, a koji u prvim danima juna mjeseca 1992. godine, na sjednicama Kriznog štaba, upoznaje članove istog oko aktivnosti vezanih za formiranje brigade. Tako je 02.06.1992. godine, Lukić Boško upoznao članove Kriznog štaba oko mogućnosti za dobijanje određenih tehničkih sredstava za potrebe buduće lake brigade koja će se vjerovatno formirati u Ključu, dok već 09.06.1992. godine, upoznaje Krizni štab oko formiranja brigade i organizovanja odbrane u opštini Ključ, da bi konačno, na sjednici Kriznog štaba 30.06.1992. godine ponovo izlagao oko organizovanja brigade, kadrovskih rješenja koja je trebalo u narednih nekoliko dana raspraviti. 17.lpr, formirana je početkom juna mjeseca¹²⁵.

236. Imajući u vidu da je Ključki bataljon, kako to takođe proizilazi iz dokaza T-196, angažovan početkom oružane borbe, na čišćenju grada i okolnih naselja, a što potvrđuju i

¹²³ T-229, T-212 Zapisnik sa 8. sjednice IO SDS Ključ od 06.02.1992. godine, T-215 Zapisnik sa 11. sjednice IO SDS Ključ od 30.03.1992. godine.

¹²⁴ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 26.04.2010. godine, str 20-21, dokazi T-214,

¹²⁵ Dokaz T-182, iskaz Jurišić Slobodana- formirana 4.juna 1992. godine

svjedoci koji su Ključki bataljon vidjeli na terenu kroz svoja sela¹²⁶, nije dovedeno u pitanje učešće optuženog Lukića u izvršenju progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ. Odbrana optuženog Lukića je nastojala osporiti navedene, prethodno analizirane dokaze Tužilaštva, kroz ulaganje u postupku pred Apelacionim vijećem redovnih borbenih izvještaja Komande 2.KK¹²⁷, u pravcu dokazivanja tvrdnji da Ključki bataljon nije bio raspoređen na području opštine Ključ. Međutim, obzirom da Ključki bataljon sve do 09.06.1992. godine¹²⁸, nije bio prepotčinjen komandi 2.KK, jasno je da iz redovnih borbenih izvještaja komande 2.KK ne mogu proizilaziti podaci o rasporedu i angažmanu istog, nego je Vijeće zaključak o ulozi bataljona na području Ključa i okoline izvelo na temelju prethodno analiziranih, međusobno saglasnih, subjektivnih i objektivnih dokaza Tužilaštva, pri čemu istovremeno učešće nekih drugih jedinica u napadu na civilno muslimansko i hrvatsko stanovništvo opštine Ključ, nije u konkretnom predmetu bilo ni sporno.

237. Osim toga, optuženi Lukić, u junu mjesecu, zajedno sa Adamović Markom i Kondić Vinkom, Krizni štab redovno informiše o stanju na terenu. To optuženi Lukić, ne bi sasvim sigurno mogao činiti, da na terenu, sa jedinicama TO, odnosno formiranim Ključkim bataljonom, nije prisutan. Tako iz izvještaja Lukića i Kondića od 28.05.1992. godine, podnesenog na sjednici Kriznog štaba, proizilazi da je *“potrebno aktivirati vezu sa srpskim područjima; da se resorski stupi u kontakt i daje iješerija na područjima sa muslimanskim stanovništvom; novoformiranu četu dooružati i naoružati iz kontigenta oduzetog oružja; za obezbjeđerje tehnike zadužuju se Boško Lukić i Dane Pejić”*¹²⁹.

238. Konačno o učešću optuženog Lukića, u aktivnostima progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, a u svrhu ostvarenja zajedničkog cilja, na nesumnjiv način govore dokazi T-175 do T-179, redovni borbeni izvještaji, čiji tvorac je, kako se u potpisu navodi, optuženi Lukić Boško. Naime, u navedenim dokumentima, a koji datiraju iz perioda 12.06. do 17. 06.1992. se navodi sljedeće:

“...Odlučio sam glavnim snagama pojačati kontrolu teritorije s ciljem obezbjeđenja zauzetog prostora, izviđanja i prikupljanja poodataka o kretanju muslimanskih ekstremista, a dijelom snaga u sadejstvu sa milicijom izvršiti

¹²⁶ Svjedok Mimka Brkić je istakla da je vidjela i „Boška, nastavnika s Velagića“, pri prolasku vojske kroz njeno selo

¹²⁷ Dokazi AO-1 do AO-6,

¹²⁸ Dokaz T-361

¹²⁹ Dokaz T-229

blokadu, pretres i čišćenje rejonu s.Islamagići-Ljutići, s ciljem hvatanja preostalog dijela muslimanskih ekstremista...¹³⁰

“...Odlučio sam glavnim snagama pojačati kontrolu teritorije s ciljem obezbjeđenja zauzetog prostora, izviđanja i prikupljanja podataka o kretanju muslimanskih ekstremista, a dijelom snaga u sadejstvu sa milicijom i bov-om izvršiti ponovnu blokadu, pretres i čišćenje rejonu s.Islamagići (k.2333,417) s. Josipovići- s Đukići, s ciljem hvatanja, uništenja i razoružavanja preostalog dijela muslimanskih ekstremista...u toku akcije koja je izvedena 12.06. ove godine od strane SJB priveden je određen broj muslimana iz s.Islamagići na operativnu obradu i oduzet je jedan broj vatrenog naoružanja i municije. Naši zahtjevi za popunu jedinica potrebnim sredstvima ostaju i dalje isti...¹³¹

“...Odlučio sam glavnim snagama pojačati kontrolu teritorije s ciljem obezbjeđenja zauzetog prostora, izviđanja i prikupljanja podataka o kretanju ustaških snaga koje se kriju po pošumljenim predjelima u rejonima Golaja i Plamenice, a dijelom snaga u sadejstvu sa milicijom izvršiti blokadu, pretres i čišćenje s. Dubočani s ciljem prikupljanja preostalog dijela municije i naoružanja...¹³²

“...Odlučio sam nastaviti čišćenje i kontrolu teritorije s ciljem prikupljanja preostalog dijela ustaških snaga koje se kriju po rejonima Golaje i padina lijeve obale rijeke Sane i Vukova sela. Ostalim snagama vršiti kontrolu i pretres teritorije, patroliranje u rejonima razmještaja u zoni njihove odgovornosti...¹³³

“...Odlučio sam blokadom, čišćenjem i pretresom terena prisiliti ostatak ustaških snaga na bezuslovnu predaju u rejonu Ljutića brdo-Islamagići-Gornje Prhovo, a zatim preći u pretres čitave teritorije mjesnih zajednica Humići i Peći, s ciljem hvatanja i likvidiranja preostalog dijela ustaških odmetnika na ovom prostoru...¹³⁴

239. Iako je optuženi Lukić, osporavao svoju vezu sa navedenim dokumentima, ističući da, iako se njegovo ime nalazi na istima, on nije njihov tvorac, Vijeće nije našlo uporište za takve njegove tvrdnje. Naime, nema logičnog niti adekvatnog razloga, koji bi opravdavao potpisivanje imena majora Lukića na takvim dokumentima da ih isti nije sačinio. Kada se analizira, kroz navedene dokumente, područje na kojem optuženi Lukić, kako ističe odlučuje nastaviti kontrolu i čišćenje teritorije, te istovremeno dovede u vezu sa dokazom T-196, nameće se zaključak da je riječ o istim terenima i istim selima u napadu na koja je taj isti Ključki bataljon prvobitno učestvovao.

¹³⁰ Dokaz T-175 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-25/92 od 12.06.1992. godine

¹³¹ Dokaz T-176 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-31/92 od 13.06.1992. godine

¹³² Dokaz T-177 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-12/92, od 10.06.1992. godine

¹³³ Dokaz T-178 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-05/92, od 07.06.1992. godine

¹³⁴ Dokaz T-179 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-31-5/92, od 17.06.1992. godine

240. Konačno, kada je riječ o analizi učešća optuženog Lukića, kao trećem *actus reus* element UZP-a, ne smije se zanemariti ni dokaz T-9, video snimak na kojem optuženi Lukić otvoreno poziva "muslimanske ekstremiste" na predaju, ističući da u drugom obliku "neće imati šanse".

241. Ocjenom i analizom izvedenih dokaza, ovo Vijeće je zaključilo da je optuženi Lukić, svojim radnjama, dao značajan doprinos progonu muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, a koji progon je izvršen nizom nezakonitih radnji, te da iste, po svom kvalitetu i značaju jesu radnje kada više lica zajednički učine djelo, čime je ostvaren potreban nivo ličnog, saizvršilačkog učešća optuženog u konkretnom udruženom zločinačkom poduhvatu.

b. Optuženi Adamović Marko

242. Optuženi Adamović, kako je sam istakao u svom iskazu, a što su potvrdili i brojni saslušani svjedoci i izvedeni materijalni dokazi, u aprilu 1992. godine, odlazi na Sitnicu, te učestvuje u obuci mobilisanog bataljona TO.

243. Optuženi Adamović, u svom iskazu ističe da je u aprilu 1992. godine, dobio poziv da se javi na mobilizacijsko mjesto u selu Sitnica, gdje je saznao da će biti oformljen jedan pješadijski bataljon u sastavu 30. Pješadijske divizije. Za komandanta bataljona postavljen je Ribič Branko, dok je za zamjenika postavljen on.

244. Navedeno djelimično odgovara i sadržaju materijalnog dokaza T-196, iz kojeg proizilazi da je formiranje Ključkog bataljona počelo na Sitnici, 18. aprila 1992. godine, da je teklo kroz nekoliko etapa, a da je okupljanje jedinica izvršeno 26.04.1992. godine, kada je formirana i komanda bataljona, a u starješinski sastava Bataljona ušao i Adamović Marko, kao zamjenik komandanta istog. Međutim, dok odbrane optuženih, kako Lukića, tako i Adamovića, nastoje prikazati da bataljon koji je formiran na Sitnici, nema veze sa jedinicama TO, nego da je pripadao 30. Diviziji, odnosno Partizanskoj brigadi, iz materijalnih dokaza (T-196 i T-361) se, po ocjeni ovog Vijeća, a suprotno takvoj njihovoj odbrani, na nesumnjiv način može zaključiti da je riječ o bataljonu koji je fomriran od jedinica TO.

245. Svjedok Kuburić Radenko u svom iskazu je istakao da u maju 1992. godine, pozvan na Sitnicu, na vojnu vježbu, te da je tada stvorena 17. ključka brigada kojoj je pripadao. Svjedok je istakao da je komandni kadar slabo poznavao, ali da su od komandnog kadra bili Pešović Boro i Adamović Marko, kojeg je i vidio na Sitnici.

246. Iako su svjedoci odbrane Prolić Dušan, Škavić Krstan, Radojčić Drago, Kosić Branko kroz svoje iskaze nastojali ekskulpirati optuženog Adamovića, a vezano za aktivnosti nakon 27.05.1992. godine, na koje okolnosti će se Vijeće posebno referisati, oni svi na istovjetan način govore o mobilizaciji na Sitnicu u aprilu 1992. godine, te činjenici da je optuženi Adamović bio tamo u starješinskom kadru bataljona.

247. Optuženi Adamović, u iskazu koji je dao u svojstvu svjedoka odbrane, istakao je da je dužnost zamjenika komandanta bataljona obavljao do 12. maja 1992. godine, a kada je formirana VRS, prešao je na dužnost komandanta za informisanje, moral i vjerska pitanja. To su potvrdili i svjedoci Kosić i Škavić. Međutim, materijalni dokaz T-368, potvrđuje da je Adamović, na poziciju komandanta za informisanje, moral, vjerska pitanja prešao znatno kasnije, jer je takav prijedlog, za njegovo imenovanje na tu funkciju, upućen, kako to iz navedenog dokumenta proizilazi, tek nakon 29.12.1993. godine, a ne kako je to optuženi Adamović tvrdio od 12.maja 1992. godine, ili pak čak 18. aprila 1992. godine, kako to proizilazi iz personalnog kartona¹³⁵. Ipak, neovisno na kojoj poziciji je formalno bio u periodu maja i juna 1992. godine, Vijeće je na temelju saglasnih iskaza niza svjedoka tužilaštva, zaključilo da je optuženi vodio bataljon koji je formiran krajem aprila 1992. godine, na Sitnici, u čišćenje sela opštine Ključ.

248. Naime, iz dokaza T-196, proizilazi da je:

“početkom oružane borbe u Ključu, bataljon u cjelokupnom sastavu premješten na periferiju Ključa, odakle je upotrijebljen za čišćenje grada i okolnih naselja. Odluka o angažovanju na ovom zadatku donesena je 27.05.1992. godine, a jedinice su upotrijebljene po sljedećem:

“1.četa napadala je u pravcu s.Reizovići-s. Hadžići- s.Pudin Han

2. četa i POv napadali su sa položaja Brežčica, pravcem s. Poni...-s. Hadžići- s.Pudin Han

Zadatak četa bio je razoružavanje svih paravojnih formacija na pravcu napada i prinudno privođenje pripadnika tih formacija...

¹³⁵ Dokaz T-365

...

Narednog dana bataljon je angažovan na istom zadatku na pravcu s.Pudin Han-Vukovo selo, Humići- Plamenice- Prhovo-Peći. Slijedio je zadatak čišćenja sela Kamičak, Vrhpolje, gdje je ostvaren spoj sa brigadom Sanskog Mosta. Naredno angažovanje bataljona bilo je na kontroli i obezbjeđenju teritorije opštine Ključ na pravcu Velagići, Pudín Han- Ramići- Krasulje- Peći. Tokom vršenja tog zadatka formirana je 17. Lp. br. Ključ i bataljon je ušao u njen sastav kao prvi..."

249. Da je bataljon, upravo tog 27. maja 1992. godine, dislociran sa Sitnice, te da je došao na područje Ključa, potvrdio je u svom iskazu u svojstvu svjedoka i optuženi Adamović, iako on negira da mu je bilo poznato na koje područje i sa kojim zadatkom. Premještanje bataljona na periferiju Ključa, u svojim iskazima potvrđuju i ostali svjedoci odbrane, svjedok Dragić, Škavić Krstan, Prolić Dušan i Radojičić Drago, ali svi oni se "ograđuju" od daljih aktivnosti. Tako svjedok Dragić ističe da je on baš 26. maja 1992. godine, otišao sa vojne vježbe kući na kosidbu i od rođaka je čuo za dešavanja. Svjedok Prolić ističe da je bataljon smješten najprije u Šip, pa potom u školu u Ramićima, ali je on bio angažovan sa sanitetom i osim što mu je bilo poznato da se ide na izviđanja, ne zna za bilo kakve aktivnosti. Svjedok negira bilo kakva privođenja za vrijeme boravka sa bataljonom u Ramićima.

250. Međutim, iskazima navedenih svjedoka, u pogledu daljeg angažmana bataljona Vijeće nije moglo pokloniti vjeru, nalazeći da su isti u suprotnosti sa iskazima svjedoka očevidaca strahota koja su pojedina sela općine Ključ pretrpjela, a koji su kao počinioc tih zlodjela identificirali "vojsku koju je vodio Adamović Marko".

251. Naime, sadržaj dokaza T-196 o aktivnostima bataljona, potkrijepljen je iskazima svjedoka Puškar Mirsada, Islamagić Muharema, Medanović Senada, Medanović Sadete, Hadžić Hamida, Mešić Kane, Hadžić Edina, Krantić Salke, Brkić Bejrudina, Brkić Milmke, Smajić Nafe, svjedoka C, Kozarac Muhameda, Bajrić Teufika i nekih drugih.

252. Naime, svjedok Puškar je istakao da je u posljednjim danima maja vidio da srpska vojska prolazi na plato Brežčice, da vuče opremu, minobacače, čak i '82-ku. Sa tom vojskom, između ostalih, vidi Adamović Marka. Sa tog mjesta granatiran je Pudín Han, koji je, kako je svjedok pojasnio 1 km udaljenosti vazdušnom linijom. Nakon odlaska vojske, a koja, kako ističe, odlazi prema Pudínom Hanu, on na platou Brežčice vidi čahure. Granatiranje Pudínog Hana toga dana, rezultiralo je ubistvom 12 osoba kako je to opisano u tački 2. izreke osuđujućeg dijela presude.

253. Vojska je ponovo, nakon par dana zatišja, došla iz pravca Vukovog sela i

Joldanovića. Dolazi u Humiće, idu prema Krantićima i Ljutića Brdu, a dalje odlaze u pravcu Plamenica i Prhova. U selima koja svjedok vidi sa mjesta sa kojeg posmatra (Joldanoviće, Humiće sa raskrsnicom prema Krantićima i Ljutića Brdu), kako ističe *vidi da hvataju, biraju da se postrcje, tuku, čuje vrisku, plač, ljudi bježe...*¹³⁶

254. Svjedok Islamagić Muharem, ističe da nakon što je njegovo selo Plamenice, granatirano, svi mještani bježe u Humiće. Na raskrsnici u Humićima, 01.06.1992. godine, njega i brata presreće vojska, brata mu zarobljavaju i počinju tući, a on pokušava izdejstvovati od Kuburić Radenka, koji je pripadnik te vojske, da im pomogne, da ga puste. Radenko mu tom prilikom kaže: *“evo Marke ispod, ja ne smjem ni blizu”*¹³⁷, misleći na Marka Adamovića. Svjedok nedugo nakon toga vidi i Adamovića koji za vojnicima koji su njegovog brata vezali i odveli tako vezanog cestom, odlazi u pravcu Prhova.

255. Vojska je po dolasku u Prhovo napravila masakr opisan u tački 4. izreke. Naime, mještani Prhova opisali su da nakon što je palo par granata po rubnim dijelovima sela, vojska sa transporterom, za koji je bio vezan brat svjedoka Islamagića, već polumrtav, ulazi u selo. Sa vojskom u selo dolazi, tačnije vojsku vodi, kako ga pojedini svjedoci doživljavaju i opisuju “kapetan” Adamović. Svi svjedoci saglasno opisuju kako je Medanović Sadeta izvedena iz grupe prethodno okupljenih Prhovljana ispred prodavnice u selu, i kako joj je vojnik u uniformi naložio da govoreći u megafon, ponavljajući njegove riječi, poziva „zelene beretke” na predaju, pod prijetnjom da će vojska pobiti cijelo selo, uključujući i nju i njenu bebu. Svjedoci Medanović Senad i Mešić Kana, sa sigurnošću ističu da je taj “kapetan”, optuženi Adamović, a za kojeg je svjedoku Islamagiću, Kuburić Radenko toga dana nešto ranije rekao da je “glavni”, tačnije da on zbog toga što je Marko tu, ne smije preduzeti ništa. Svi na pretresu saslušani mještani Prhova, opisuju i da je dok su stajali okupljeni pred prodavnicom u selu, izdvojeno i ubijeno 5 momaka, pri čemu svjedokinja Kana Mešić, koja je Adamovića poznavala od ranije, i kako je istakla osjetila u prvi mah sigurnost kada je vidjela da je on na čelu vojske, ističe da je naredbu za strijeljanje petorice izdvojenih Prhovljana dao upravo optuženi Adamović, koji je potom rekao “pokoj im duši”. Hadžić Edin, koji je sa grupom muškaraca iz Prhova, od strane vojske odveden iz Prhova u pravcu sela Peći prije masakra, čuo je da je optuženi Adamović naredio da pobiju žene i djecu u selu.

¹³⁶ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 20.05.2009. godine, iskaz svjedoka Puškar Mirsada, str 18-19

¹³⁷ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 15.06.2009. godine, iskaz svjedoka Islamagić Muharema, str.39-40

256. Svjedok Krantić Salko, rekao je u svom iskazu da je od žena izbjeglih iz Prhova, čuo da spominju "Adamovića po genocidu u Prhovu", a kako svjedok ističe, on je tim pričama vjerovao, jer je Adamović Marko, kroz selo Krantiće, prošao prema selu Plamenice i ušao u selo Prhovo. Svjedok ističe i da je Marko prilikom prolaska sa vojskom kroz njegovo selo istakao "da on komanduje jedinicom, da se ne boje".

257. Marko Adamović je od strane svjedokinje Brkić Mimke, viđen i prilikom prolaska vojske kroz Vukovo selo, a koji prolazak je rezultirao jakim osjećajem straha među stanovništvom, naročito pojačanim činjenicom da je tada, bez bilo kakvog povoda ili razloga, ubijen Ćajić Šefko.

258. Vojska Adamović Marka, u kojoj svjedokinja Nafa Smajić prepoznaje kako njega, tako i Kuburić Radenka, prolazi i kroz Plamenice, a odakle su odvedeni i ubijeni Ljutić Hamir i Muharem. I iz pročitanoog iskaza umrle svjedokinje Ljutić Mine, proizilazi da je Adamović Marko vodio vojsku koja je došla su selo, i da se njemu obratila sa pitanjem gdje joj vojnici odvođe sina.

259. Svjedok Kozarac Muhamed iz Hripavaca, ističe da je Adamović Marko bio glavni, da je bio u Musićima kada su 22 muškarca zarobljena, pretučena i odvedena na Manjaču.

260. Svjedok Bajrić Teufik, opisuje kako su muškarci iz Ramića i Krasulja, imali namjeru pobjeći, ali preko šume Golaja nisu mogli. Vraćaju se nazad i bivaju zarobljeni, a tom prilikom svjedok vidi puno vojske među kojima i optuženog Adamovića.

261. Dakle, iskazi svjedoka na nedvojben način potvrđuju da je optuženi Adamović, sa vojskom na terenu, učestvovao u napadu na nebranjena muslimanska sela, nizom nezakonitih radnji koje će biti opisane kroz pojedinačne inkriminacije po tačkama optužnice.

262. O učešću Adamovića u napadu na civilno muslimansko i hrvatsko stanovništvo općine Ključ, dodatno svjedoče i zapisnici sa sjednica Kriznog štaba kojima prisustvuje, a najaktivnije upravo u danima kada je izvršen najintenzivniji napad na ta sela- posljednjih dana maja i početkom juna mjeseca.

263. Naime, optuženi Adamović, na sjednicama Kriznog štaba od 03.06., 04.06., 05.06., pa onda 18.06. i 30.06. informiše Krizni štab o dešavanjima na terenu, dnevnim aktivnostima, razbijanju neprijatelja, aktivnosti oko razoružavanja. Optuženi, imajući u vidu

njegovo prisustvo na terenu sa jedinicama, razumljivo nije mogao prisustvovati svim sjednicama Kriznog štaba, ali one pomenute, kojima je prisustvovao i obavještavao prisutne o stanju i dešavanjima na terenu na nesumnjiv način, po ocjeni ovog Vijeća, potvrđuju njegovu involviranost u napad.

264. Cijeneći sve navedeno, ovo Vijeće zaključuje i da je na strani optuženog Adamović Marka ispunjen *actus reus* element za odgovornost po principu UZP-a, učešće u zajedničkom planu, koji podrazumijeva izvršenje ili radnje doprinosa zajedničkom cilju nekog krivičnog djela. Vijeće nalazi da je optuženi Adamović, svojim radnjama dao značajan doprinos progonu civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva općine Ključ, koji progon je vršen u svrhu izvršenja zajedničkog cilja.

(b) Mens rea (vinost)

265. *Mens rea*, koju optuženi mora posjedovati, da bi odgovarao za osnovni oblik UZP-a, kako je to utvrđeno u domaćoj i međunarodnoj pravnoj praksi, podrazumijeva da optuženi mora imati namjeru za počinjenje krivičnog djela (koja je zajednička namjera svih saizvršilaca)¹³⁸ kao i namjeru da učestvuje u zajedničkom planu sa ciljem njegovog ostvarenja.¹³⁹

266. Kod utvrđivanja tog elementa svijesti, tačnije utvrđivanja da li optuženi posjeduju traženu *mens rea* za osnovni tip UZP-a, vijeće mora imati u vidu ponašanje optuženog/ih iz kojeg, kako je to definisalo pretresno vijeće MKSJ-a u predmetu Krajišnik, proizilazi *mens rea* u traženom stepenu.

“Obaviještenost optuženog o događajima, prihvatanje novih okolnosti i generalno posjedovanje namjere tokom perioda na koji se odnosi optužnica predstavljaju oblast u kojoj se zaključci moraju izvoditi. Informacije koje je optuženi dobio tokom tog perioda predstavljaju važan element za utvrđivanje njegove odgovornosti zato što se na osnovu toga što je neka osoba bila obaviještena, a nastavila je svoje učešće, može izvući zaključak o njenoj namjeri.”¹⁴⁰

267. Na temelju izvedenih dokaza, Apelaciono vijeće je zaključilo da su optuženi Lukić i Adamović, bili upoznati sa situacijom kako u ARK -u, tako i u samom gradu Ključu i njegovoj okolini, te da su dijelili namjeru za počinjenje krivičnog djela progona

¹³⁸ Drugostepena presuda Vasiljević, paragraf 97,101; Drugostepena presuda u predmetu Krnojelac, paragraf 31. (naglašeno u tekstu)

¹³⁹ Drugostepena presuda u predmetu Brđanin, paragraf 356 u kojem se citira drugostepena presuda u predmetu Kvočka i dr., paragraf 82 (potrebna „namjera da se ostvari zajednički cilj“).

¹⁴⁰ Presuda u predmetu *Tužilac protiv Momčila Krajišnika* broj: IT-00-39-T od 27. septembra 2006, paragraph 890.

muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, kao zločina protiv čovječnosti, a sve u cilju ostvarenja zajedničkog plana.

268. Naime, kako je već istaknuto, na Skupštini Srpskog naroda u BiH, održanoj 12. maja 1992. godine, usvojeni su Strateški ciljevi, gdje je kao prvi cilj definisano „razgraničenje od druge dvije nacionalne zajednice“, dok je još znatno prije toga doneseno Uputstvo o organizovanju i djelovanju srpskog naroda u vanrednim okolnostima, a u skladu s kojim Uputstvom, postupa i planira aktivnosti OO SDS-a, a poslije i Krizni štab opštine Ključ. Aktivnosti na uspostavljanju nove, jednonacionalne TO, te mobilizacije stanovništva srpske nacionalnosti koje popunjava redove te nove TO, preduzima, kako to proizilazi sa sjednica OO SDS-a, uglavnom optuženi Boško Lukić u saradnji sa ostalim članovima OO SDS-a, a sve u skladu sa navedenim Uputstvom, te smjernicama ustanovljenim na višim nivoima vlasti Srpske republike BiH.

269. Tako, iako je okupljanje Odreda TO na Sitnici, u aprilu 1992. godine, organizovano kao „vojna vježba“, ipak sve dalje aktivnosti upućuju na zaključak da je to bio samo paravan za dalje aktivnosti oko formiranja pješadijskog bataljona. Tako i svjedok odbrane Prolić Dušan, kada govori o danima mobilizacije na Sitnici, ističe da su oni gore živjeli „mirnodopski“, da to nije bila vojna vježba u pravom smislu riječi. Optuženi Adamović, pak, u svom iskazu potvrđuje da je dolaskom na Sitnicu saznao da se treba formirati jedan pješadijski bataljon. Kako to proizilazi iz dokaza T-196, jedan takav bataljon je i formiran, ali formiranje, što je i razumljivo nije moglo biti završeno odjednom. Tako proces formiranja bataljona, od dana okupljanja odreda TO na Sitnici, 18.aprila 1992. godine, prolazi kroz nekoliko etapa, a prva je formiranje užeg dijela komande, do konačnog okupljanja jedinica 26. aprila 1992.godine. Od prvih dana formiranja bataljona, optuženi Adamović ulazi u njegov sastav, te nema dokaza da mijenja položaj i funkciju ni kada bataljon, sa formiranjem 17.Lpbr ulazi u njen sastav. U međuvremenu, taj formirani bataljon, tzv. Ključki bataljon naoružava se naoružanjem TO, koje je već prethodno, kako je konstatovano na sjednici Kriznog štaba kojoj je prisustvovao i optuženi Lukić, premješteno u Kulu i to po naređenju koje je, po svojoj funkciji, mogao dati samo komandant štaba, dakle optuženi Lukić¹⁴¹.

¹⁴¹ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 26.04.2010. godine, iskaz svjedoka Mršić Enesa, str.21

270. Dakle, imajući u vidu da je optuženi Lukić, kroz sastanke OO SDS-a kojima je prisustvovao, a kasnije i Kriznog štaba opštine Ključ, sve aktivnosti u formiranju TO preduzimao u skladu sa smjernicama Skupštine srpskog naroda u BiH, i djelovao u skladu sa varijantom A Uputstva, da je upoznat sa Strateškim ciljevima ozvaničenim 12. maja 1992. godine od strane Skupštine, da je prisustvovao sastanku u zoni odgovornosti 30. Divizije na kojem se o tim strateškim ciljevima raspravlja, zajedno sa Banjac Jovom¹⁴² i iznose, između ostalog, informacije o bezbjednosnom stanju u opštini Ključ, a potom istoga dana u popodnevnim satima, i na sjednici Kriznog štaba na kojem se članovi upoznaju sa zaključcima sa tog sastanka¹⁴³, te da u takvim okolnostima i dalje preduzima aktivnosti u pravcu organizovanja 17.Lpbr, u čiji sastav treba da uđe, bataljon na čijem je formiranju nakon dolaska na funkciju komandanta štaba TO aktivno radio, jesu okolnosti koje pokazuju da je isti posjedovao namjeru kako za počinjenje krivičnog djela progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, tako i namjeru da sudjeluje u zajedničkom planu, s ciljem njegovog ostvarenja.

271. Njegove dalje aktivnosti, učestvovanje s jedinicama TO na širem području opštine Ključ, u „čišćenju terena“ nastanjenog muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, kao i činjenica da je isti bio upoznat, a što na nesumnjiv način potvrđuje dokaz T-9, sa hapšenjima Filipović Omera i Egrlić Asima, ali i ostalim hapšenjima na području opštine Ključ, kao i sa aktivnostima usmjerenim na predaju i razoružavanje stanovništva muslimanske nacionalnosti, a koje aktivnosti su vršene, kako će to kroz pojedinačne inkriminacije biti detaljno opisano, uz gruba kršenja odredaba međunarodnog humanitarnog prava, dodatno potvrđuju element njegove svijesti, tačnije namjeru da realizuje politiku progona iz prvog strateškog cilja (uklanjanje nesrpskog stanovništva).

272. Optuženi Adamović, kao osoba koja je od prvih dana mobilizacije na Sitnici, bila upoznata sa ciljem te mobilizacije, formiranjem pješadijskog bataljona, i osoba koja od tih prvih dana formiranja bataljona, ulazi u njegov starješinski sastav, nesumnjivo je morala biti upoznata sa razlogom njegovog formiranja, a koji je postao očigledan sa angažovanjem bataljona u napadima na šire područje opštine Ključ.

273. Da je optuženi Adamović, posjedovao namjeru za progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, potvrđuje na očigledan način činjenica da je on, u

¹⁴² Dokaz T-155

¹⁴³ Dokaz T-1

posljednjim danima maja, ali prije 27.05.1992. godine, kada je počeo artiljerijski napad na sela Pudin Han i Velagići sa platoa Brežčice, viđen da sa ostalim pripadnicima bataljona, prevlači artiljeriju upravo na taj plato, sa kojeg je artiljerijski napad izvršen. Vojska, a s njom i optuženi Adamović, sa tog mjesta, kako to dalje potvrđuju izvedeni dokazi, odlazi putem kroz sela opštine Ključ, nastanjena pretežno ili u cijelosti muslimanskim stanovništvom, vrši pretres kuća, oduzimanje naoružanja, premlaćivanje, odvođenje određenog broja muškaraca kojima se gubi svaki trag, te pojedinačna, kao u Vukovom selu, ili skupna ubistva, većeg broja mještana, kakav zločin se desio u Prhovu. Optuženog Adamovića i u Vukovom selu i u Prhovu i u Krantićima i na mnogim drugim mjestima kroz koja je vojska prošla, mještani, koji su ga kao učitelja poznavali od ranije, prepoznaju kao osobu koja je vodila vojsku. Sve te okolnosti, po ocjeni ovog Vijeća, ne dovode u pitanje zaključak da je optuženi Adamović, posjedovao namjeru za progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ.

274. Nadalje, iako je optuženi Adamović negirao bilo kakvu vezu sa Kriznim štabom, kao i činjenicu da je u gradu Ključu zaživjela komanda odbrane grada i da je on bio na čelu iste¹⁴⁴, Apelaciono vijeće je na temelju izvedenih dokaza zaključilo da je navedeno tijelo (Komanda odbrane grada) funkcionisalo, a da je optuženi Adamović, djelovao i sjednicama Kriznog štaba prisustvovao upravo u svojstvu komandanta komande odbrane grada.

275. Naime, u Prijedlogu organizacione šeme rada opštinskih organa u ratnim uslovima¹⁴⁵ koje datira iz maja 1992. godine, proizilazi da je među članovima Kriznog štaba naveden i optuženi Adamović. Nadalje, akt 30. partizanske divizije od 31.05.1992. godine, u kojem je sadržano naređenje za formiranje komande odbrane Ključa, a u kojem se između ostalog konstatuje da u sastav komandanta odbrane Ključa ulazi i komandant Štaba TO Ključ, odgovara sadržaju zapisnika sa sjednica Kriznog štaba opštine Ključ¹⁴⁶, kada je za komandanta odbrane grada predložen Lukić Boško. Međutim, već od 02.06.1992. godine, upravo u svojstvu komandanta odbrane grada se pojavljuje i na sjednicama kriznog štaba o stanju na terenu informiše Adamović Marko. Upravo zapisnik sa sjednice od 02.06.1992. godine, na nesumnjiv način potvrđuje da je navedeno tijelo zaživjelo, jer je optuženi Adamović, u svojstvu komandanta odbrane grada, pred krizni

¹⁴⁴ Iskaz Kalabić Rajka, Adamović Marka, Lukić Boška

¹⁴⁵ T-164

¹⁴⁶ T-229 Zapisnik od 29.05.1992. godine

štab iznio određena „organizacijska pitanja, formiranje jedinica, naoružavanje...“, a komanda odbrane je od kriznog štaba dobila i određena zaduženja.

276. Na daljim sastancima Kriznog štaba, u toku juna 1992. godine, Adamović redovno podnosi Kriznom štabu izvještaje sa terenu, sudjeluje na sjednicama na kojima se raspravljalo o različitim pitanjima, a kakva su pitanja iseljavanja, zarobljavanja, razoružavanja muslimanskog stanovništva, imenovanje i razrješenje na pozicije osnovnih sudova i općinskog suda za prekršaje, zabrani rada „ekstremnih organizacija“ SDA i MBO, uopšte pitanja bezbjednosno političke situacije i djelovanja na terenu, a što sve upućuje na nesumnjiv zaključak da je bio saglasan sa politikom Kriznog štaba opštine Ključ, koja je vođena po direktivama ARK-a i Skupštine srpskog naroda u BiH, kako je to prethodno već objašnjeno, te da je i on, kao i optuženi Lukić, dijelio namjeru da realizuje politiku progona iz prvog strateškog cilja (uklanjanje nesrpskog stanovništva).

277. Cijeneći navedeno ovo Vijeće je zaključilo da je optuženi Adamović posjedovao potrebnu namjeru da izvrši zločin i da učestvuje u zajedničkom planu s ciljem njegovog provođea.

IX. POJEDINAČNE INKRIMINACIJE

278. Optuženi Lukić Boško i Adamović Marko, oglašeni su krivim, da su učestvovali u progону muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, protivpravnim radnjama kakve su: ubistvo, deportacija i prisilno preseljenje, zatvaranje i drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, drugim nečovječnim djelima slične prirode učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke i psihičke povrede, protivpravnim odvođenjem u logore, napadom na civilno stanovništvo, naselje, pojedine civilne osobe, a taj napad je posljedomao smrću, bombardovanjem bilo kojim sredstvima nebranijenih sela i nastambi, a u kojim radnjama su ostvarena obilježja krivičnog djela zločini protiv čovječnosti.

279. Prije nego što se upusti u analizu pojedinih tačaka optuženja, ovo Vijeće će se najprije osvrnuti na određene incidente, koje mnogi svjedoci opisuju kao prekretnicu u životu opštine Ključ, i momente kada dolazi do kulminacije napetosti, koji incidenti su, kako to proizilazi iz iskaza svjedoka, poslužili kao izgovor, ili moguće okidač, ali nikako

opravdan razlog za sve naknadne aktivnosti, kako su to odbrane optuženih nastojale kroz svoje dokaze prikazati.

A. INCIDENT U SELU ČRLJENI

280. Selo Črljeni, smješteno na području MZ Sokolovo, na području opštine Ključ, je prvo selo u kojem dolazi do ozbiljnijeg incidenta i to već 26. maja 1992. godine. Naime, kako je to u svom iskazu opisao svjedok Omerović Jusuf¹⁴⁷, do kulminacije napetosti u selu, a koja se ogledala u konstatnim sporadičnim pucnjavama i vrijeđanjima od strane vojnika koji su se vraćali sa hrvatskog ratišta, a koju napetost su mještani bezuspješno nastojali riješiti kroz mirotvorne sastanke na koje su pozivali predstavnike opštinskih organa vlasti, Srba i Muslimana, i trajala već mjesecima prije, dolazi 26. maja 1992. godine. Kako je svjedok opisao, toga dana, vraćajući se pješice u selo, čuje pucnje sa brda „Malevića strana“, te od mještana, uglavnom žena i djece iz sela, koji mu trče plačući u susret, čuje povike „da su napadnuti“ i „da je rat počeo“. Odlazi vidjeti šta se dešava, te na rubnom dijelu sela, nailazi na grupu mještana koji su zarobili 7 srpskih vojnika koji su bili naoružani, čak imali i mitraljez „Garo 53“, koji su im priznali da su poslani u selo Črljeni da naprave incident, koji bi bio prvi incident takve vrste na području opštine Ključ. Mještani, koji su bili naoružani uglavnom lovačkim puškama ili pištoljima koje su imali od ranije, zarobljene vojnike su sproveli u selo i smjestili u jednu kuću, s namjerom da ih čuvaju kao dokaz da je selo Črljeni, prvo selo na području opštine Ključ, napadnuto od strane srpskih rezervista. O zarobljavanju vojnika, srpskih rezervista, črljenčani obavještavaju predstavnike bošnjačke vlasti u Ključu, Filipović Omera i Egrlića Asima, međutim, kako od istih ne dobijaju odgovor, dok istovremeno dobijaju pismo kapetana Miličevića sa prijetnjom da će selo biti „*sravnjeno sa zemljom*“ ukoliko zarobljene vojnike do večeri ne puste, a svjesni činjenice da je selo Črljeni okruženo srpskim selima, oni u strahu od odmazde, odlučuju da napuste selo i odu u pravcu Plamenica, najbližeg sela nastanjenog muslimanskim stanovništvom.

281. Napuštanje sela, za mještane nije bilo jednostavan zadatak. Bili su primorani kretati se kanjonom Sane, a kako je prvi most za prelazak na drugu obalu, bio u susjednom srpskom selu u koje nisu smjeli otići, morali su pregaziti rijeku, koja je, kako je

¹⁴⁷ Transkript sa glavnog pretresa u predmetu X-KR-05/119 od 22.10.2008. godine

svjedok istakao, zbog sezone kiša, bila širine 30-40m, a mjestimično dubine i do 3-4 metra. Ipak, oko 570 mještana sela Crljeni, prelazi rijeku i dolaze u Plamenice. Zarobljene vojnike su povelili sa sobom, da bi ih iz Plamenica prosljedili u Krasulje.

282. U Plamenicama nailaze na tešku situaciju, manjak kuća u koje bi se mogli smjestiti. Za vrijeme boravka u Plamenicama, saznaju za hapšenja i dešavanja u gradu Ključu, hapšenja, privođenja i granatiranja Pudinog Hana i Velagića. Muškarci se uglavnom kriju u šumi iznad kanjona Sane, da bi, zbog teške situacije u kojoj su se nalazili, ali faktički prevareni i pozvani na predaju naoružanja i date garancije da će im biti obezbjeđen siguran povratak u selo, od komandanta štaba TO Boška Lukića, odlučuju da se predaju, nakon čega bivaju sprovedeni najprije u OŠ „Nikola Mačkić“, a potom i u logor na Manjači.

B. UBISTVO ZAMJENIKA KOMANDIRA SJB KLJUČ, STOJAKOVIĆ DUŠANA ZV. DUĆA

283. Veliki broj saslušanih svjedoka, kako Tužilaštva, tako i odbrana optuženih, momenat ubistva zamjenika komandira SJB Ključ, Stojaković Dušana zvanog Duća, identifikuje kao početak ratnih dejstava na području opštine Ključ. Naime, 27. maja 1992. godine, u periodu između 11-11.30 sati, ubijen je Stojaković Dušan zvan Duća u rejonu Krasulja, a još nekoliko lica je ranjeno, pa je, kako su to opisali svjedoci, nastao sveopšti metež među stanovništvom. Na lice mjesta, da bi preuzeli tijelo ubijenog zamjenika komandira, odlaze iz Ključa zajedno Kondić Vinko i Filipović Omer. Međutim, radio Ključ, počinje sa propagandnom aktivnošću „da su muslimanski ekstremisti ubili i drže tijelo komandira i još nekih lica“, kako svjedok Krivić Fahrudin ističe, u gradu je vladala čudna tišina. Nakon odlaska Filipovića i Kondića na Krasulje, dolazi do kratkotrajnog smirivanja tenzija, ali kako to proizilazi iz iskaza svjedoka, to je bilo isuviše kratko, jer već istog dana, počinju masovna hapšenja po gradu Ključu i okolini, a potom i sva kasnija dešavanja opisana u tačkama osuđujućeg dijela izreke koja će biti analizirana u daljem obrazloženju.

284. Kako je to svjedok Filipović Muhamed istakao, nikada nije obavljen uviđaj, niti utvrđeno ko je ubio Stojaković Dušana. Međutim, iz knjige primopredaje dežurstva¹⁴⁸

¹⁴⁸ Dokaz T-13

proizilazi da je on prethodnog dana bio poslan na rejon Krasulja, a gdje je dolazilo do kretanja žena i djece, da zajedno sa TO utvrdi da li treba zatvoriti punkt.

C. ZASJEDA U BUSIJAMA I NAPAD NA MLADU VOJSKU

285. Istoga dana, kada se desilo ubistvo Stojaković Dušana, naoružani Muslimani presreli su u Busijama autobus sa mladim vojnicima koji su se vraćali sa ratišta u Hrvatskoj i u toj zasjedi ranjeno je 20-ak vojnika. Navedeni incident opisali su svjedoci Aničić Lako i Grabež Dušan. Kako je to u svom iskazu opisao svjedok Grabež, on je bio kod benzinske pumpe, na ulazu u grad i čuo je jaku rafalnu paljbu, nakon čega je vidio vojnike „ogoljene“, bez opasača, kapa i bluza, kako iskaču iz autobusa i bježe iza kafane „Izletnik“. Čuo je da ima mrtvih i ranjenih, u šta se i neposredno uvjerio po ulasku u autobus.

286. I svjedoci tužilaštva opisali su incident na Busijama 27. aprila 1992. godine. Kako je svjedok Filipović Muhamed istakao, mještani su na ulazu u selo napravili rovove, da bi zaštitili selo. Naime, kako je to slikovito opisao svjedok Filipović, a što je saglasno i iskazima drugih svjedoka tužilaštva, vojska, Kninski korpus i policija, u to vrijeme su hodali po Ključu, kako je svjedok istakao „kao da je lov“. Ti ljudi u Krasuljama su izašli tu da bi zaštitili svoja domaćinstva. Ipak da li je bilo povoda za napad na autobus mladih rezervista koji su se vraćali sa ratišta, nije utvrđeno, niti je od značaja za ovaj predmet, ali je nesporno da je do navedenog incidenta došlo i da je on od strane mnogih svjedoka, označen kao povod za naknadna dešavanja. O tome svjedoči i propagandna aktivnost radija Ključ, a na kojem je novinar Volaš, pozivao stanovnike Šarić brda da ne pucaju na most i pripadnike rezervnog sastava. Naime svjedok Aničić, koji je bio prisutan na navedenom lokalitetu, rekao je da se pucnjava nije ni čula, pa se može zaključiti da je radio Ključ imao svrhu da dodatno pojača napetost i napravi pogoršanje već napete situacije i zapravo isprovocira napad na naselja naseljena muslimanskim stanovništvom.

D. TAČKA 1. IZREKE OSUĐUJUĆEG DIJELA PRESUDE

“Dana 27.maja 1992.godine, u okviru preuzimanja vlasti od strane srpskih snaga, vojska i policija počela je sa hapšenjem, lišavanjem slobode civila nesrpske nacionalnosti po užem gradskom jezgru Ključa, iako za to nije bilo zakonskog osnova, njihovom privođenju u SJB, a da im nisu saopšteni razlozi hapšenja

gdje su od strane pripadnika policije bili izloženi fizičkom premlaćivanju rukama, nogama i raznim predmetima po svim dijelovima tijela, kojom prilikom su od njih tražili da priznaju da su pripremali različite vrste zlodjela srpskom stanovništvu, što je kod zatočenika izazivalo strah ne samo za ličnu, nego i za sudbinu njihovih porodica, zatvarani su u pritvorske ćelije SJB, koje su bile neuslovne za boravak velikog broja zatvorenika, bez hrane i zadovoljenja osnovnih higijenskih potreba, a nakon dan do dva najmanje 22 civila među kojima i Brkić Luka, Filipović Muhamed, Flat Leopold, Šarić Behrem, Eljezović Muhamed, Šistek Mehmed, Jakupović Fadil, Muslimović Smajil, Džaja Darko, Šehić Mirsad, Medić Fadil, Rebac Domogoj, Kozarac Husein, Krivić Fahrudin, Dervišević Abid, Begić Mehmed, Koljić Mustafa, Bilić Alija, Mršić Mirsad, Mistrić Dževad, Vučkić Teufik i Kujundžić Šaban su transportovani za logor Stara Gradiška, da bi od posljedica premlaćivanja na putu do logora podlegao Kujundžić Šaban, a ostali premlaćivani prilikom primanja u logor i za vrijeme boravka, da bi nakon otprilike petnaest dana bili prebačeni u drugi logor na Manjači,”

287. Na okolnosti tačke 1. izreke osuđujućeg dijela presude, iskaze je dao veći broj svjedoka tužilaštva, neposredno oštećenih opisanim radnjama, a tužilaštvo je uložilo i određen broj materijalnih dokaza koji potkrijepljuju navode iz navedene tačke izreke. Ovdje je bitno naglasiti da događaje opisane u navedenoj tački, nije sporila ni odbrana, samo su sporili vezu optuženih sa navedenim radnjama. Ipak, Vijeće je našlo da su navedene radnje preduzete u cilju progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ i da su dio politike uspostavljene na sjednicama Kriznog štaba opštine Ključ.

288. Da su lica navedena u tački 1. izreke presude, na dane 27.05.1992. godine, a nekolicina i u prijepodnevnim satima 28.05.1992. godine, privedeni u policijsku stanicu Ključ, proizilazi najprije iz „Knjige primopredaje dežurstava“¹⁴⁹ za dane 27/28.05.1992. godine, a gdje su svi navedeni, izuzev Bilić Alije, evidentirani u koje su tačno vrijeme privedeni i zadržani. U knjizi primopredaje dežurstva dalje se navodi da su 22 lica koja su bila privedena prethodnog dana, 28.05.1992. godine, oko 18:30 sati sprovedeni u Banja Luku. Navedeno je saglasno iskazima svih saslušanih na okolnosti opisane u navedenoj tački izreke i to Filipović Muhameda, Brkić Luke, Krivić Fahrudina, Šarić Behrema, Begić Mehmeda i Flat Leopolda, s tim što je, kako su ovi svjedoci opisali, Mali Logor u Banja Luci bio samo prolazna stanica, gdje su se zaustavili, te su ih izbacili iz kamiona i teško pretukli, a nakon što su ponovo vraćeni u kamion, dalje su nastavili put prema zatvoru Stara Gradiška. Nadalje, dokaz T-321, Spisak lica pritvorenih u SJB Ključ¹⁵⁰, sadrži imena

¹⁴⁹ dokaz T-13

¹⁵⁰ dokaz T-231 Spisak lica pritvorenih 29.05.92. godine SJB Ključ, sa imenom načelnika Kondić Vinka u potpisu

22 lica koja su 28.02.2013. godine, transportovana u logor Stara Gradiška. Iako je u samom dokumentu naznačen datum 29.05.1992. godine, iz rukom napisane zabilješke na istom, „Gradiška, 27.05.92. godine“, jasno je da su u pitanju lica koja su lišena slobode i protivpravno zatvorena 27. i 28. maja 1992. godine u policijskoj stanici Ključ, a potom 28. maja u popodnevnim satima transportovana za Staru Gradišku.

289. Navedeni materijalni dokazi u cijelosti su potkrijepljeni iskazima svjedoka, Filipović Muhameda, Brkić Luke, Krivić Fahrudina, Šarić Behrema, Begić Mehmeda i Flat Leopolda, a koji su svi, opisali najprije svoje lišenje slobode, koje su vršili, kako će iz analize njihovih iskaza biti vidljivo, pripadnici vojske, tačnije TO ili policije, sprovođenje u SJB Ključ, isljeđivanje u kancelarijama Gajić Tode ili Aničić Srete, obojice policajaca u SJB Ključ, bez da su im saopšteni razlozi njihovog lišenja slobode, a nakon kojeg isljeđivanja su sprovedeni u ćelije u podrumskim prostorijama SJB Ključ, koje su bile neuslovne za boravak većeg broja zatvorenika koji su u njima boravili, da bi potom, istog (oni koji su lišeni slobode 28.05.1992. godine) ili narednog dana (oni koji su lišeni slobode 27.05.1992. godine su u tim prostorijama prenoćili), njih 22 Ključana, čija imena su navedena i u dokazu T-321, kako su to saglasno opisali svi naprijed navedeni svjedoci, jednim šleperom, uz teška premlaćivanja usput, kojem premlaćivanju je Kujundžić Šaban podlegao, prebačeni u logor Stara Gradiška, a potom nakon 15-ak dana, na Manjaču.

290. Svi saslušani svjedoci, govore da je u toj grupi koja je kamionom sprovedena u logor Stara gradiška, a odakle su nekih 15-ak dana poslije prebačeni na Manjaču, bila 22 Ključana, Muslimana i Hrvata, od kojih je jedan, Kujundžić Šaban, na putu za logor Stara Gradiška, podlegao usljed pretrpljenog premlaćivanja.

291. Svjedok Brkić Luka¹⁵¹ u svom iskazu opisao je da je 1992. godine, živio u gradu Ključu, te da koncem maja, njegovoj kući dolazi grupa, kako navodi „vojnika ili policajaca“ u potrazi za naoružanjem, kojom prilikom je on istima predao lovačko oružje koje je posjedovao. Međutim, kako dalje ističe, ta lica koja su došla u pretres njegove kuće, kontaktirali su Todu Gajića¹⁵², koji im nalaže da njega dovedu u MUP, a da oni nastave sa pretresom. Prilikom odvođenja u MUP, kako svjedok dalje ističe, oni ga udaraju, „*apludiraju*“ zbog činjenice što ga vode u MUP, a po dolasku tamo, nastupa pravo

¹⁵¹ Transkript iz predmeta X-KR:05/119 od 12.11.2008. godine, iskaz svjedoka Brkić Luke

¹⁵² Kako to proizilazi iz iskaza svjedoka, ali i dokaza T-308 Gajić Tode, je radnik tadašnje milicije i nalazi se na „listi radnika milicije i ostalih OSL koja supotpisala svečanu izjavu“

isljeđivanje i premlaćivanje. Kako svjedok ističe, pitaju ga za oružje, automate, mitraljeze, na šta je svjedok rekao da to ne posjeduje, a lovačko oružje, za koje je imao dozvolu, oružani list, je već predao. Ranko Kovačević¹⁵³ i izvjesni Đaković, kojeg svjedok poznaje po prezimenu, su ga prilikom tog ispitivanja udarali, a Tode Gajić je bio prisutan. Svjedok kaže da ne zna zašto je priveden, kako ističe, vjerovatno zato što nije bio Srbin i što su mislili da sprema nešto protiv njih. U međuvremenu su doveli i Medić Fadila, geometra iz Ključa, kojeg su takođe ispitivali i udarali, te ga natjerali da pojede komad papira na kojem je pisao latinicom, pri čemu su mu rekli „*ovo je Srbija, ovo se piše ćirilicom*“. Svjedoka nakon ispitivanja i premlaćivanja, odvoze u ćeliju u podrumskim prostorijama u SJB Ključ, gdje zatiče veći broj takođe privedenih Muslimana i Hrvata iz Ključa. U toj ćeliji su prenoćili. Sutradan ujutro dolazi vojnik sa crvenom beretkom, koji ih proziva riječima „*ustaše izadite*“, penju se uz stepenice, vezuju im ruke na leđima, a potom ulaze u kamion sa ceradom koji je čekao ispred MUP-a. U kamionu ih je bilo 22, i dok su vezanih ruku klečali, ulaze tri vojnika koji ih počinju tući. To premlaćivanje je trajalo oko pola sata. Najteže je premlaćen Kujundžić Šaban koji je poslije toga svo vrijeme bio u nesvijesti. Kamion je u policijskoj pratnji, sa policijskim vozilom ispred i iza, krenuo u pravcu najprije Malog logora Banja Luka, gdje ih izbacuju iz kamiona i teško premlaćuju, a potom, nakon što su ih ponovo ubacili u kamion, odvoze ih u Staru Gradišku. Po izlasku iz kamiona, prolaze kroz špalir vojnika koji ih tuku nogama, lancima i drugim predmetima, da bi ih potom uveli u jednu prostoriju gdje ih prislonjene uza zid, vojnici tuku pendrecima. U logoru u Gradišci provode 15-ak dana, a nakon čega bivaju prebačeni na Manjaču.

292. Svjedok Filipović Muhamed, ističe da 28. maja 1992. godine, na putu kući susreće dvojicu komšija, Atiković Miralema i Gomilović Saliha, koji mu kažu da su putem radio Ključa, a koji je, kako je to već prethodno opisano, djelovao po direktivi Kriznog štaba opštine Ključ, čuli da je upućen poziv za njegovu predaju. Po dolasku kući, žena, „*sva isplahirena*“ mu kaže „*bila je sad ovde vcjska, tražili te*“, te na njegovo pitanje kakva vojska, od žene i snahe saznaje da su dolazili vojnici koji su pričali ekavicu, te da je jedan čak rekao da je iz Kragujevca. Izvršili su pretres njegove kuće, uzeli mu pištolj i knjigu geodezije, rekavši „*da ustaša sprema napad na Beograd*“. Naime, svjedok je bio po zanimanju geometar, a riječ je bila o knjizi beogradskog autora. Kada je vidio kuću brata Omera, koja je bila odmah kraj njegove, a koja je bila sva ispremetana i bratovo vozilo „*stojadin*“ odvežen, dobio je, kako ističe, napad ljutnje, pa je pošao u policijsku stanicu da

¹⁵³ T-308 Lista radnika milicije i ostalih OSL koja supotpisala svečanu izjavu, redni broj 19

razgovara sa Kondić Vinkom kojeg je zajedno sa Banjac Jovom, kao članove Kriznog štaba smatrao odgovornim za dešavanja u Ključu.

293. Međutim, već na dnu njegove „bašče“, svjedoka su presreli Radojičić Ratko i Čavka Radenko, pripadnici rezervnog sastava TO, koji su ga legitimisali iako su ga od ranije poznavali i sproveli u policijsku stanicu. Na putu ka policijskoj stanici, nailaze na veliku grupu vojnika i policajaca koji ga počinju premlaćivati, tako da gubi svijest, da bi se osvijestio, skinut samo u gaće, u kancelariji Gajić Tode u zgradi MUP-a. Tode ga je ispitivao, ali tokom tog ispitivanja, svakih 15-20 minuta bi izlazio iz kancelarije i ulazila bi grupa vojnika, u SMB i tamno plavim šarenim policijskim uniformama, koji bi ga premlaćivali. Za ta lica svjedok je siguran da nije riječ o Ključanima. Isljeđivanje i premlaćivanje u kancelariji Gajić Tode, po procjeni svjedoka traje od nekih 11h kada je doveden, pa do 18h, kada ga sprovode u ćelije u podrumu. U ćeliji zatiče veći broj zarobljenih Ključana, među kojima prepoznaje Džajić Darka, doktora Flat Leopolda, Brkić Luku i neke druge. Shvata da je svima zarobljenim zajedničko to što nisu Srbi, te da je razlog njihovog privođenja isključivo njihova nacionalnost.

294. U popodnevnim satima, svjedok Filipović, saglasno svjedoku Brkić Luki, opisuje da su izvedeni iz ćelija u koje su bili zatvoreni, svezane su im ruke, i izvedeni su pred zgradu MUP-a gdje je već čekao kamion sa ceradom i prislonjenim merdevinama uz koje su se morali popeti. U kamion se popelo njih 21, a u kamionu je bio i Kujundžić Šaban, kako svjedok ističe, u „samrtnom hropcu“, od pretrpljenih batina. U kamionu su bili pored njega i doktor Flat Leopold, Džajić Darko, Brkić Luka, Jakupović Fadil, Begić Mehmed, Vučkić Teufik, Mršić Enes i neki drugi. Nisu znali gdje ih vode, ali kako svjedok opisuje, u par navrata bi zaustavljali kamion i tukli ih, a najintenzivnije premlaćivanje bilo je u Malom logoru u Banja Luci, gdje su, kako je svjedok istakao, otvorili stranicu kamiona, pobacali njih 22 zarobljenika na kamaru i pretukli, a potom ubacili ponovo u kamion i krenuli dalje. U pratnji kamiona bila je policija. Dovedli su ih u Staru Gradišku u zatvor. Prilikom izlaska iz kamiona i ulaska u zatvor, prolaze kroz špalir vojnika koji su ih tukli kundacima pušaka, a najviše batina dobili su četvorica zarobljenika koji su nosili Kujundžić Šabana koji je bio nepokretan. Njih dvadeset jednog zarobljenika, izuzev Kujundžića kojeg više nije vidio, ali je čuo da je preminuo, smještaju u jednu malu ćeliju, veličine 6-7 m² u kojoj su, kako svjedok ističe, morali, da bi imali zraka, naizmjenično polovica čučati, a polovica stajati. Sutradan su ih razmjestili u druge ćelije, u kojima su imali ćebad za pokrivanje, ali su generalno uslovi bili loši, hrana slaba, primjerice jedan kruh je dijeljen na 44 osobe. On je imao teško

ozlijeđenu nogu i modra, kao indigo, leđa od pretrpljenih batina, a kada se jedne prilike u ambulanti kod doktorice vidio u ogledalu, kako je istakao, glava mu je najviše ličila na fudbalsku loptu. Dobio je 10 pencilina koja su mu kako ističe spasili život.

295. Za vrijeme boravka u zatvoru u Gradišci susreo se sa bratom Omerom. Naime, brat koji je tu takođe bio zarobljen, čuo je da prozivaju Filipovića na injekcije pa je uspio izdejtstvovati da se sretnu. Od Omera je saznao za način njegove predaje, prijetnje da će pobiti civile, ukoliko se on ne preda. Iako je znao da njegova predaja neće ništa značiti, pod pritiskom civila na Pudinom Hanu koji su to od njega tražili, predao se i već u momentu kada je ulazio u policijski auto, njegova razmišljanja su se obistinila, jer već tada počinje granatiranje Pudinog Hana. Kako je svjedok Filipović Muhamed dalje istakao, Omer mu je rekao da pretpostavlja da će ih prebaciti na Manjaču, što se i desilo 15.juna. Na Manjači su ubijeni njegov brat, Filipović Omer i Bender Esad, u julu 1992. godine. On u logoru ostaje do 15. septembra 1992. godine, kada je došao Crveni Križ i on je bio među 68 zatvorenika iz logora koji su prozvani i deportovani u London.

296. Svjedok Krivić Fahrudin opisao je da je 27.05.1992. godine, priveden u policijsku stanicu, kako mu je rečeno, kako bi dao izjavu. Već na putu za policijsku stanicu, vidi određen broj mještana Ključa naoružanih automatskim puškama i mitraljezom, a u parku veći broj vojnika sa oznakama bijelih orlova. U policijskoj stanici dolazi prvo Aničić, koji nije bio policajac, ali je nosio plavu policijsku bluzu od uniforme, a potom trojica vojnika u zelenim maskirnim uniformama, koji ga prelaćuju i ispituju o „zelenim beretkama“. Potom svjedoka sprovode u ćeliju, u podrumskim prostorijama gdje zatiče Kujundžić Šabana i Brkić Luku, koji su bili u lošem stanju, već prelaćeni. Bilo je još Ključana koje je poznao od ranije. Kasnije ih, kako svjedok ističe, izvode kod dežurane, vežu im ruke i ukrcavaju u kamion, šleper, sa ceradom. Svjedok dalje, saglasno svjedocima Filipoviću i Brkiću, opisuje prelaćivanja na putu do logora Stara Gradiška, te izlazak iz kamiona uz prelaćivanje. Svjedok ističe da je on bio jedan od četvorice koji su na nosilima nosili Kujundžić Šabana, zbog čega, niti su se mogli brzo kretati, niti zaštititi, pa su dobili najviše batina. Kujundžić Šabana nakon ulaska u logor više nije vidio, a njih preostalih 21 zarobljenik smješteni su u jednu malu ćeliju.

297. U logoru Stara Gradiška ostaju po procjeni svjedoka 14 dana, nakon čega su prebaćeni na Manjaču. Povremeno ih ispituju, svjedoku je poznato da su neki od zarobljenika vođeni na isljeđivanje i prelaćivani, ali on lično je batine dobio samo jednom. Svjedok je istakao kako je od zatvorenika Šarić Behrema čuo da su zatvoreni jer su ih

sumnjičili za ubistvo Duće. Međutim, iako je isljednik, već 29.05. ustanovio da nemaju veze sa ubistvom, nisu pušteni na slobodu nego su zadržani u logoru Stara Gradiška i poslije toga prebačeni na Manjaču, gdje je svjedok ostao do decembra 1992. godine.

298. Svjedok Šarić Behrem, kako je opisao u svom iskazu, 27. maja 1992. godine, bio je na pecanju. On i kolega su primjetili mnogo vojnika uz cestu koji su bili u uniformama i naoružani. Kako svjedok ističe, to su sve bili srpski vojnici, neki nisu imali oznake, neki su nosili kape, neki beretke, sa trobojnicom ili bez nje, ali kako je istakao, *neshvatljivo je bilo da u to vrijeme Musliman sa puškom šeta po ulici*¹⁵⁴. Jedan stariji vojnik im je oko podne prišao i rekao da je ubijen Duća i da idu kući, što su oni poslušali i krenuli. Međutim, zarobljeni su na putu kući, zatvoreni u jedan *furgon*. Kada je vidio da su iz autobusa koji je prolazio izdvojili i skupa s njima zatvorili dvoje starijih ljudi, Muslimana, shvatio je da je situacija ozbiljna, te da hapse Muslimane, neovisno o tome da li je neko nešto skrivio. Kasnije su sprovedeni u policijsku stanicu u Ključu, a u međuvremenu su premlaćeni i on je zadobio posjekotinu bajonetom po rebrima. U policijskoj stanici uvedeni su na sprat u kancelariji kod Gajić Tode, a nakon što je dao izjavu sproveden je u podrum gdje zatiče 10-ak ljudi od kojih je većinu poznao, a na kojima su bile vidljive povrede. Primjetili su da i u drugim ćelijama ima zatvorenika. U ćelijama ostaju do predveče, kada ih izvode, vezuju im ruke, a potom njima 21 naređuju da uđu u šleper koji je bio parkiran ispred zgrade policije, a prilikom ulaska u kamion ih premlaćuju. Kamion se zaustavio u Malom logoru u Banja Luci, gdje su ih izbacili iz kamiona na gomilu i premlatili, a potom im je naređeno da se popnu u kamion. Kujundžić Šaban je ostao ležati na zemlji, ubačen je u kamion, ali se više nije pomaknuo. Sljedeće zaustavljanje, kako je svjedok opisao, bilo je u Staroj Gradišci. Dolazak i boravak u logoru u staroj Gradišci, svjedok opisuje na istovjetan način kao i ostali saslušani svjedoci. Pri samom ulasku u logor su premlaćeni, potom smješteni u malu ćeliju u kojoj nisu svi istovremenom mogli sjediti, da bi nakon što su tu prenoćili bili razvrstani po ćelijama, a za vrijeme boravka u logoru premlaćivani i konačno transportovani za Manjaču. Iz logora na Manjači izašao je najprije u Karlovac, a potom, shodno sporazumu vlasti sa Crvenim Krstom da nema povratka kući, nego da idu u treće zemlje, završio u inostranstvu.

299. Svjedok Begić Mehmed opisao je kako su 28. maja 1992. godine, u ranim jutarnjim satima, šestorica lica u vojnim uniformama, od kojih prepoznaje samo jednog,

¹⁵⁴ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 12.01.2009. godine, str.8

došli na njegova vrata, te su ga već tu počeli premlaćivati, nakon čega su ga sproveli u policijsku stanicu. Po dolasku u stanicu milicije, sreće Gajić Todu, koji mu, iako su bili dobri prijatelji kaže „*Begiću tebe će zaklati, ti ćeš bez glave Savom za Crno More*“¹⁵⁵, a potom ga odvede u kancelariju na sprat, na isljeđivanje. Prvi udarac koji je zadobio po dolasku u stanicu milicije, bio je udarac vojničkom čizmom u lice od izvjesnog Ćirića kojeg poznaje od ranije. Nakon isljeđivanja kod Aničić Srete u kancelariji na spratu, isti je pozvao dvojicu policajaca i rekao im da ga odvedu i odsjeku mu jedno uho. Oni ga odvede u prostoriju u prizemlju, gdje dolaze njemu nepoznati ljudi u maskirnim vojničkim uniformama, koji ga ispituju i svo vrijeme tuku, najviše policijskom palicom po rukama tako da mu je ruka poslije toga bila sva modra i krvava. Nakon tog dugotrajnog i mukotrpnog isljeđivanja, sprovode ga u podrumске prostorije u ćeliju gdje zatiče sedmoricu Ključana koje je poznao. I u drugim ćelijama bilo je zatvorenih Ključana, koji su zajedno s njima iz te njegove ćelije izvedeni u hodnik da bi bili popisani, svezani i transportovani za logor Stara Gradiška. Svjedok je rekao da je svih dvadeset i dva Ključana koje su skupili tu u hodniku policijske stanice poznao, a zajedničko im je bilo to da nisu Srbi- pretežno je bila riječ o Bošnjacima, te nekolicina Hrvata i Njemač, dr. Flat Leopold.

300. Svjedok opisuje ukrcavanje u kamion koji je bio ispred zgrade policije, i premlaćivanje kojem su tom prilikom bili podvgnuti, od strane uniformisanih lica za koja se nije mogao odrediti je li riječ o vojnicima ili policajcima. Dobio je, kako je izbrojao 20 udaraca pendrekom po glavi, od kojih je počeo gubiti svijest. Glava mu se kako ističe, bila deformisala od tih udaraca. Šleper je zaustavljen u Malom Logoru u Banja Luci, kada ih izbacuju iz kamiona, bacaju na gomilu i premlaćuju. Skakali su po njima, udarali ih kundacima pušaka, cijevima po svim dijelovima tijela. Svjedok je, kako je istakao, vidio trenutak kada je stradao Kujundžić Šaban, koji je izbačen iz kamiona i pao glavom na betonsku podlogu. Nakon premlaćivanja, naređeno im je da se popnu u kamion, a Kujundžić Šabana su oni ubacili jer je ostao ležati nepokretan na zemlji. Doktor Flat je pogledao Kujundžića i rekao da misli da neće preživjeti, a što se i desilo. U pratnji kamiona je svo vrijeme bilo policijsko vozilo.

301. Po dolasku u Staru Gradišku, kako svjedok ističe, prolaze kroz špalir, dobijaju udarce po svim dijelovima tijela. Prostoriju u koju ih zatvaraju svjedok opisuje istovjetno kao i ostali svjedoci- mala prostorija, u kojoj svi nisu mogli istovremeno sjediti, a sutradan

¹⁵⁵ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 10.03.2010., iskaz svjedoka Begić Mehmeda, str.18

ih razmještaju po ćelijama. Kako svjedok ističe 11. juna ih odvoze na Manjaču, gdje ostaje do 14. decembra 1992. godine, kada preko Crvenog križa izlazi iz logora, ali bez mogućnosti da se vrati kući, nego na osnovu dokumenta koji je prethodno potpisao, u treće zemlje.

302. Ni iskaz svjedoka Flat Leopolda, ne razlikuje se u bitnom od iskaza svjedoka koji su prethodno analizirani. Naime, 27. maja 1992. godine, svjedok je bio na poslu, u Domu zdravlja, kada negdje oko 11-12 sati svi Srbi napuštaju svoja radna mjesta i za kratko vrijeme su se našli „do zuba naoružani“. Svjedok dolazi kući, ali po njega dolazi 5-6 nepoznatih lica koji ga premlaćuju i odvoze u SUP u ćeliju. Uveče ga izvode kod Gajić Tode na ispitivanje, koje je trajalo cijelu noć, a tokom kojeg ispitivanja su ga tukli i od batina je bio sav krvav. Nakon ispitivanja ga vode ponovo u ćeliju, ali drugu, kako ističe da ga tako premlaćenog ne vide oni zatvorenici koji još nisu bili maltretirani. Kasnije ih izvode iz ćelija, vežu im ruke špagom, popisuju ih i naređuju da uđu u kamion. I svjedok Flat opisuje maltretiranje prilikom ulaska u kamion, kao i zaustavljanje u Malom Logoru Banja Luka gdje su izbačeni iz kamiona i pretučeni toljagama. Krajnja destinacija je bila Stara Gradiška. Svjedok Flat takođe opisuje malu prostoriju u kojoj su smješteni, u kojoj je falilo vazduha, a u kojoj ostaju do ujutro, kada ih razmještaju po ćelijama. Kujundžić Šaban je podlegao premlaćivanju. U Gradišci ostaju 15 dana, nakon čega ih transportuju za Manjaču gdje ostaje do 15.09.1992. godine.

303. Dakle, svi svjedoci su na istovjetan način opisali kako su nakon lišenja slobode, koje su izvršili bilo pripadnici vojske ili TO, kao u slučaju Muhameda Filipovića, bilo pripadnici policije, sprovedeni u policijsku stanicu, gdje su kako prilikom uvođenja u zgradu policije, tako i prilikom samog ispitivanja, teško premlaćeni, da bi potom bili smješteni u ćelije u podrumskim prostorijama stanice policije, koje su bile neuslovne za boravak, u kojima su oni koji su lišeni slobode 27.05.1992. godine, prenoćili, a oni koji su lišeni slobode 28.05.1992. godine, proveli neko vrijeme, da bi u popodnevnim satima, bili izvedeni iz ćelija, te u hodniku policijske stanice popisani i vezane im ruke, a potom natjerani da uđu u šleper koji je već bio parkiran ispred zgrade policijske stanice, prilikom ulaska u koji su, od okupljenih vojnika i policajaca, dobijali udarce. Nadalje, svi oni saglasno opisuju, da je kamion kojim su prevoženi u logor Stara Gradiška, cijelim putem imao policijsku pratnju, kao i da je zaustavljen u Malom Logoru u Banja Luci, kojom prilikom su u prikolicu gdje su oni bili smješteni ušla uniformisana lica, tukli ih palicom po glavama, a potom ih izbacili iz kamiona na gomilu, da bi skakali po njima i tukli ih

kundacima i cijevima pušaka, a koje maltretiranje je rezultiralo teškim tjelesnim povredama 21 zarobljenika i smrću oštećenog Kujundžić Šabana. Konačno, uslijedilo je premlaćivanje po dolasku u Gradišku, isljeđivanja pojedinaca za vrijeme 15-odnevnog boravka u tom zatvoru u lošim uslovima, transport na Manjaču, a nakon čega, mnogi od njih bivaju deportovani u treće zemlje, jer je to bio jedini način za napuštanje logora uz zabranu povratka u Ključ.

304. U navedenim radnjama, ostvarena su obilježja svih pojedinačnih inkriminacija kojima je počinjeno krivično djelo progona kao ratnog zločina protiv čovječnosti i to:

305. Ubistvo- kako su saglasno opisali svi saslušani svjedoci, navedene radnje rezultirale su smrću najmanje jednog lica, Kujndžić Šabana. Isti je u logor Stara Gradiška, dovežen, kako su svjedoci opisali, u „samrtnom hropcu“ u kojem se našao usljed pretrpljenih batina. Kako su opisali svjedoci, on je već prilikom zaustavljanja u Malom logoru u Banja Luci, ubačen u kamion jer je ostao ležati na zemlji nakon premlaćivanja u besvjesnom stanju, a po dolasku u logor Gradiška, morala su ga četvorica zarobljenika iznijeti iz kamiona. Niko od dvadeset i jednog Ključana koji su sa Kujundžićem doveženi u Gradišku istim šleperom ga poslije nije vidio, ali su čuli da je u Gradišci i preminuo. Da je to tačno, potvrdio je i svjedok Egrlić Asim, koji je, policijskim vozilom koje je bilo u pratnji kamiona sa zarobljenim Ključanima, prevežen istoga dana u logor Stara Gradiška, pa je posvjedočio svim dešavanjima koja su opisali i navedeni svjedoci, uključujući i teško premlaćivanje u Malom Logoru Banja Luka. Svjedok Egrlić je po dolasku u Staru Gradišku smješten u ćeliju u kojoj je bio čovjek u „samrtnom hropcu“, a prepoznaje da je to Kujundžić Šaban. Svjedok je opisao da je tek narednu večer po dolasku došla doktorica ili medicinska sestra, koja je rekla da ga treba iznijeti i kasnije čuje da je preminuo. Smrt oštećenog Kujundžića konačno potvrđena je izvodom iz matične knjige umrlih¹⁵⁶.

306. Zatvaranje i drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava - svi svjedoci oštećeni saglasno su opisali da je njihovo lišenje slobode, a potom i zatvaranje, bilo isključivo iz razloga njihove nacionalne pripadnosti. Za isto nije postojao zakonski osnov, niti su bilo kojem od zatočenih saopšteni razlozi za takvo lišenje slobode ili zatvaranje.

¹⁵⁶ Dokaz T-452

307. Druga nečovječna djela slične prirode učinjena u namjeri nanošenja teške patnje i ozbiljne fizičke ili psihičke povrede - iskazi svjedoka koji su prethodno analizirani, saglasni su u pogledu činjenice da su premlaćivanja kojima su bili podvrgnuti u momentu lišenja slobode ili nakon što su sprovedeni u stanicu policije, prilikom isljeđivanja, i kasnije, prilikom transporta u logor Stara Gradiška, i u samom logoru, bila izuzetno teška, da su rezultirala teškim tjelesnim povredama, ali i psihičkoj patnji oštećenih, čije posljedice osjećaju i danas. Dakle, navedene radnje, imaju tu težinu, i posljedice, koje nisu ništa manjeg intenziteta od ostalih posljedica drugih opisanih radnji, zbog čega je Vijeće zaključilo da i te radnje, zasigurno, imaju karakter radnji izvršenja progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, kao dio politike progona stvorene na višim nivoima vlasti i stvaranja zasebne države Srba, odnosno proklamacija definisanih u Strateškim ciljevima.

308. Prisilno preseljenje i deportacija - kako su saglasno opisali svi saslušani svjedoci, i nakon dugotrajnog boravka u logorima, njima je zabranjen povratak u grad Ključ. Od njih se zahtijevalo da potpišu dokument da će otići u treće zemlje. Ovdje, ovo Vijeće nalazi, nužno je imati u vidu činjenicu da oštećeni, koji su mjesecima bili zatvoreni u logorima, nisu najčešće ništa znali o svojim porodicama, a koje su u momentu njihovog lišenja slobode ostale u gradu Ključu. Međutim, jedini način za izlazak iz logora bio je pristati na odlazak u neku od dalekih zemalja, što oni i čine. Dakle, navedene radnje, nezakonitog lišenja slobode, protivpravnog zatvaranja i protivpravnog odvođenja u logore, na koji način su muškarci odvojeni od svojih porodica, pa su i žene i djeca koji su ostali u gradu Ključu, najčešće tražili izlaz u napuštanju svojih domova i odlasku u nepoznato, za rezultat su imale prisilno preseljenje i deportaciju cijelih muslimanskih i hrvatskih porodica iz Ključa i okoline, a na koji način je ostvarivan cilj zajedničke politike najviših organa vlasti novoformirane države, koju je, kako je to opisano u dijelu UZP-a, provodio Krizni štab opštine kroz aktivnosti vojske i policije.

309. Protivpravno odvođenje u logore - jednako kao što nije postojao zakonski osnov lišenja slobode, i isto je izvršeno iz razloga nacionalne pripadnosti oštećenih, njihovo odvođenje u logore, a gdje su bili podvrgnuti teškim uslovima života, premlaćivanjima, kojem je određen broj (Filipović Omer, Bender Esad) podlegao, nesumnjivo nije imao bilo kakvo legitimno uporište, i predstavljao je radnju izvršenja progona kao zločina protiv čovječnosti. Navedna lica, lišena slobode kao civili, odvedeni od svojih kuća ili primjerice sa pecanja, kao svjedok Šarić Behrem, sasvim sigurno nisu predstavljala bezbjednosni

rizik, a nikakvog zakonskog osnova za njihovo zatočenje, kako je opisano, nije bilo.

310. Cijeneći sve navedeno, ovo Vijeće je zaključilo da su radnje, opisane u tački 1. izreke presude, dio politike progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, koja politika je kroz aktivnosti vojske i policije, kreirana i stvarani uslovi za njenu realizaciju na sjednicama Kriznog štaba opštine, gdje je, kako je to već opisano, nesumnjiva uloga optuženih Lukića i Adamovića. Iako niti jedan od njih, nije imao aktivnu ulogu u konkretnim radnjama izvršenja progona, opisanim u ovoj tački, obzirom da je riječ o prvim danima napada na civilno muslimansko i hrvatsko stanovništvo, a u čijoj pripremi su, kako je to prethodno opisano, aktivno učestvovali, nesumnjivo su posjedovali svijest o takvim aktivnostima vojske i policije, koje su i sami htjeli. Snimljeni govor Lukić Boška (dokaz T-9), aktivnosti na sjednicama Kriznog štaba i aktivnosti na terenu obojice optuženih, kako će to i kroz dalje tačke obrazloženja biti detaljnije opisano, na nesumnjiv način potvrđuju da su isti bili upoznati kako sa protivpravnim hapšenjima i isljeđivanjima, tako i sa zajedničkim ciljem, koji su i sami dijelili, a radi čijeg ostvarenja su i navedene radnje preduzimate, što ih, kao članove UZP-a čini odgovornim i za radnje opisane u tački 1. izreke presude.

E. TAČKA 2. IZREKE OSUĐUJUĆEG DIJELA PRESUDE

“Dana 28.05.1992.godine Ključki bataljon, potpomognut 30. Partizanskom divizijom I krajiškog korpusa, započinju artiljerijski napad na naselja Ključa, Pudina Han i Velagiće, nastanjena muslimanskim stanovništvom u kojima nisu postojali legitimni vojni ciljevi, koji napad je trajao najmanje dva dana, da bi granate pale među civile koji su se nalazili u zbjegu kojom prilikom je poginulo najmanje 12 osoba među kojima su i Bečić Esmā, Bečić Refika zv. „Keka“, Bečić Hamdo, Draganović Refik,”

311. Kako su to opisali brojni saslušani svjedoci, Pudina Han i Velagići su dva naselja opštine Ključ koja su bila naseljena muslimanskim stanovništvom, a koja su među prvima pretrpjela teška granatiranja, već 28.05.1992. godine. Kako iz iskaza svjedoka proizilazi, granatiranje je vršeno sa platoa Brežčice i Starog grada, te Laništa, odakle su pretežno granatirani Velagići. Granatiranje Pudina Hana i Velagića počelo je nakon što je stanovništvu tih naselja dat ultimatum za predaju naoružanja, ali pucanje je počelo i prije isteka datog roka. Svjedok Salihović Hasan je tako u svom iskazu opisao da u vrijeme kada su od strane Kondić Vinka pozivani na predaju naoružanja, na punktu kod ROPS-a,

vide haubice i transporter okrenute prema Pudinom Hanu.

312. Odbrane optuženih Lukića i Adamovića, nisu sporile navedene događaje, kao ni stradanje 12 civila kako je to opisano u ovoj tački izreke presude, ali su kroz dokazivanje da Ključki bataljon nije bio u inkriminisanom periodu na navedenim lokalitetima, kao i da nije raspolagao teškim, artiljerijskim naoružanjem, u dokazivanju kojih tvrdnji se odbrana naročito oslanja na nalaz vještaka Kosovac Slobodana, te iskaze svjedoka Radojičić Drage i Škavrić Krstana, te iskaze koje su optuženi dali lično, nastojali osporiti bilo kakvu povezanost optuženih sa navedenim aktivnostima. Međutim, cijeneći izvedene dokaze tužilaštva, kako subjektivne, tako i materijalne, Vijeće ovakvu odbranu optuženih nije našlo uvjerljivom niti dokazanom.

313. Iako je nesumnjivo tačno da je na Lanište, kada je OO SDS-a odobrio smještaj jedinica JNA na području opštine Ključ, smješten ostatak Kninskog korpusa, a što su potvrdili mnogi saslušani svjedoci, Vijeće je imalo u vidu iskaze svjedoka, koji su saglasno i uvjerljivo, svjedočili da je na Lanište dislocirana i jedinica štaba TO, kojom je komandovao Lukić Boško. Svjedoci Salihović Enes i Bajrić Ibrahim to saglasno opisuju u svojim iskazima. Svjedok Bajrić Ibrahim, koji je bio traktorista u šumskom gazdinstvu Lanište, ističe da su oni, radnici muslimanske nacionalnosti, više problema imali sa pripadnicima TO, koja je u međuvremenu postala jednonacionalna, i koji su, takođe u međuvremenu uniformisani i naoružani, davali podršku dolasku vojske na Lanište, čemu su se radnici muslimanske nacionalnosti protivili, više nego pripadnicima Kninskog korpusa koji su došli. Dakle, i svjedok Bajrić Ibrahim, kao i svjedok Salihović Enes, potvrđuju da su se pripadnici Štaba TO, a od kojeg je, kako je već opisano, formiran Ključki bataljon, bile smještene na Laništu, mjestu sa kojeg su granatirani Velagići. Svjedok Begić Mehmed, istakao je da je od poznanika čuo da su 27.05.1992. godine, na Laništu, *sve cijevi bile okrenute prema gradu*. Osim toga, u rejonu Laništa, bile su raspoređene i snage 30.partd, a što proizilazi iz dokumenta Komande 5. Korpusa od 03.04.1992. godine¹⁵⁷.

314. Svjedok Salihović Enes, 27.05.1992. godine, bio je u svom selu Velagićima. Nakon što je čuo od ljudi da je na radiju objavljena informacija da je ubijen Stojaković Dušan, svjedočio je prolasku kolone vojnih vozila, picgauera, koji su imali dva

¹⁵⁷ Dokaz T-144 „...c) 2/13. partbr je razmješten u rejonu prevoja Lanište zapadno od Ključa 15 km u zahvatu puta AVNOJ-a...”

puškomitraljeza, u pravcu Pudinog Hana i Ključa. 5 do 10 minuta nakon njihovog prolaska, začuo se, kako je opisao, najprije kratki rafal, pa pucnjavu koja je bila jeziva iz pravca Ključa. Počinju se pucati i sa punkta na Velagićima, ali iako je situacija bila „panična i haotična“, ranjen Muratović Šefik, zapaljene neke kuće, toga dana nije bilo više žrtava. Međutim, zatišje nije dugo trajalo, jer već narednog dana, kako svjedok ističe, počela je „opšta artiljerijska kanonada“ po užem jezgru Velagića iz pravca Laništa. Kako svjedok ističe, padale su granate, mještani bježe i tada naselje ostaje bez bilo kakve zaštite. Granatiranje je trajalo cijeli dan i do kasno u noć.

315. Istovremeno sa granatiranjem Velagića iz pravca Laništa, kako to proizilazi iz saglasnih iskaza svjedoka, granatiran je i Pudin Han iz pravca Brežčice i Starog grada.

316. Tako je svjedok Puškar Mirsad, koji je u maju mjesecu 1992. godine, iz Humića u kojima je živio, zbog napete situacije i straha koji se osjećao, boravio u staroj kući u Rakovićima, opisao u svom iskazu kako je krajem maja 1992. godine, vojska, među kojim vojnicima prepoznaje i Adamović Marka, Adamović Milana, Ribič Branka, prolazi na plato Brežčice, gdje kako svjedok ističe „vuku opremu, minobacače, čak i jednu *osamdesetdvcjku*¹⁵⁸“. Svjedok je plato Brežčice na koji se vojska popela, mogao vidjeti iz svog sela, pa je pratio šta se dalje dešava. Kako je istakao, vidio je da se kroz selo vratio samo kamion. Sa platoa Brežčice, kako svjedok ističe, „*tukli su*“ Pudin Han. Svjedok je čuo ispaljenje granata, ali i njihovo padanje, jer je Pudin Han, kako je istakao, bio svega 1 km udaljenosti vazdušnom linijom. Kada je nastupilo zatišje, svjedok se uputio do platoa gdje je ranije bila smještena vojska i tu nalazi ostatke čahura i slično. Obzirom da vojska nije prošla nazad kroz selo, svjedok zaključuje da je otišla dalje putem sa platoa Brežčice prema Pudin Hanu.

317. Iskaz navedenog svjedoka Vijeće je dovelo u vezu sa materijalnim dokazom T-196 (Prilog za monografiju prvog krajiškog korpusa). Naime, sadržaj navedenog dokaza, po ocjeni ovog Vijeća, upravo potkrijepljuje iskaz svjedoka Puškar Mirsada, jer iz istog proizilazi da je 27.05.1992. godine, Ključki bataljon, u kojem su se u komandnoj strukturi nalazili Ribič Branko, kao komandant i Adamović Marko, kao njegov zamjenik, dislociran iz rejona Sitnice, gdje je bio na obuci, te da je jedna od četa tog bataljona napadala sa položaja Brežčice u pravcu Pudin Hana.

¹⁵⁸ minobacač kalibra 82mm

318. Granatiranje Pudin Hana, u svojim iskazima opisali su i svjedoci Bečić Ajiz, Salihović Latif i Draganović Senad, ali i neki drugi. Svedok Bečić Ajiz, kako ističe u svom iskazu, živio je u Hadžićima, kada je zapucalo. Zajedno sa ostalim mještanima bježi u pravcu Vukovog sela, gdje je bila pećina, smatrajući da će u njoj naći sklonište od granata koje su padale svuda u okolini. Međutim, granata pada na raskrsnici na narod koji je bio u zbijegu i to upravo na članove njegove uže porodice. Kako svjedok ističe,

„...Pa ja sam vidio ispred sebe svoju ženu i sve je pošlo oni gelerci mali nije joj ništa, ali dole niže sin mi je pao i curicu je on nosio onu svoju, ovaj, malu, a ona mi je ćerka na drugu stranu pala ona se koprca, ovaj noge su joj odbijene, a sinu ja podiže glavu na svoje ruke i on izdaše na mojim rukama. I ja uzmem onu malu njegovu ćerkicu i iznio je tako i mi smo krenuli i ope' nazad gore u Hadžice u onu šumu...”¹⁵⁹

319. Od te granate na raskrsnici ubijeno je najmanje 12 lica¹⁶⁰. Svjedok Salihović Latif, također je bio svjedok tragičnog prizora kao posljedice granate koja je pogodila traktor i stanovnike Hadžića koji su bježeći od granata koje su počele padati po šumi, nastojali naći spas u pećini u Vukovom selu. U tome njih najmanje 12 nije uspjelo. Kako svjedok ističe, vidio je raskomadana tijela, da bi kasnije je saznao da su stradali Draganović Fikret i porodica Bečića. I svjedok Vejin Marinko, potvrdio je da je u knjizi dežure¹⁶¹, konstatovao kao dežurni policajac, da je dana 28.05.1992. godine iz Doma zdravlja javljeno da je premila Bečić Esma.

320. Svjedok Salihović Enes je, kako je istakao u svom iskazu, nakon teškog granatiranja, kada svi napuštaju Velagiće, otišao u Pudin Han, gdje su Filipović Omer i Egrlić Asim formirali kao neki „*organ kcjem se moglo obratiti*“, odakle su imali vezu sa policijskom stanicom Ključ. Svjedok ističe da je Filipović Omer ostvario vezu sa policijskom stanicom Ključ, te ističe da su Kondić Vinko i pukovnik Galić Stanislav, tražili da se preda jer imaju njegovu ženu i djecu. Narod se okupio oko Omera, tražeći da se preda, zbog brojnih žrtava, a po riječima svjedoka, Omer je u tom trenutku „*jezivo plakao*“, pokazujući rukom prema raskrsnici prema Draganovićima na kojoj se nalazio traktor pogođen minobacačkom granatom pored kojeg su bila tijela stradalih muškaraca, žena i djece.

¹⁵⁹ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 16.09.2009. godine, iskaz svjedoka Bečić Ajiza, str.8

¹⁶⁰ T-451 Zapisnik o obdukciji i identifikaciji sa popratnom dokumentacijom na području Velagija, T-452 Izvodi iz MKU za poginule na spisku od broja 95 do 104

¹⁶¹ Dokaz T-13

321. Kako je dalje opisao svjedok Filipović Muhamed, koji se u zatvoru Stara Gradiška, susreo sa bratom Filipović Omerom, isti mu je opisao sva dešavanja tog 28.maja 1992. godine, na Pudin Hanu. Naime, Omer mu je rekao da je srpska strana iz Ključa tražila njegovu predaju ili da će u protivnom pobiti civile. Kako je dalje istakao, tada dolazi do podjele među Muslimanima okupljenim na Pudin Hanu, dio je od njega tražio da se preda, dio da se ne predaje. Omer je tada rekao da će se predati, ako će na taj način spasiti 5000 civila, ali da će im biti isto „i sa njim i bez njega“, dakle, neovisno o njegovoj predaji. Omer se zaista predao, ali kada je rekao da njegova predaja neće ništa promijeniti, bio je u pravu. Kako je rekao bratu Muhamedu, već u momentu kada je ulazio u policijsko vozilo, granate su počele padati po Pudinom Hanu.

322. Dakle, kako je to opisano u optužnici tužilaštva, a što ni odbrana nije sporila, Vijeće je našlo dokazanim da je artiljerijski napad na Pudin Han i Velagiće, počeo 28.05.1992. godine, da je trajao najmanje 2 dana, te da je rezultirao stradanjem civila, i to njih najmanje 12, među kojima i porodice Bečić i Draganović Senada. Međutim, suprotno navodima odbrane, Vijeće je našlo dokazanim da je u napadu na navedena sela učestvovao Ključki bataljon u sadejstvu sa jedinicama 30. divizije. Naime, osim već analiziranih iskaza svjedoka, i materijalnih dokaza, koji govore o angažmanu Ključkog bataljona u navedenom artiljerijskom napadu, Vijeće je imalo u vidu i dokaze koji govore o aktivnostima 30. divizije 1 KK na navedenom području¹⁶².

323. Pored već analiziranog dokaza T-144 Raspored snaga 30. partizanske divizije, iz kojeg proizilazi da je određen broj snaga bio raspoređen u rejonu Laništa na području opštine Ključ, iz dokaza Tužilaštva T-161¹⁶³ u kojem se konstatuje:

“Jedinice 1.KK nalaze [se] na ranije posednutim opoložajima i nije došlo do pomeranja linije fronta. Nastavlja se sadejstvo organima MUP-a SR BiH u čišćenju terena i oduzimanja naoružanja nelegalnim formacijama na prostoru Prijedor, Sanski Most i Ključ.”

Navedeni dokaz, Vijeće je dovelo u vezu sa dokazom tužilaštva T-329 Informacija o radu i aktivnostima SJB Ključ u vrijeme borbenih dejstava na području opštine Ključ¹⁶⁴, iz jula 1992. godine, a u kojem se ističe da nakon incidenta u Busijama, kreće „*akcija jedinica 30.*

¹⁶² Dokazi T-144, T-156, T-161

¹⁶³ Dokaz T-161 Redovni borbeni izveštaj broj 44-1/152 od 29.05.1992. godine

¹⁶⁴ T-329

divizije, kojima su pridodate snage SJB Ključ“. Naime, kako to proizilazi iz navedenog dokumenta, istog dana kada je došlo do zarobljavanja 7 vojnika u rejonu sela Crljeni,

„od strane Komande 30.Divizije izdata je naredba o upotrebi jedinica vojske Srpske Republike BiH....Akcija jedinica 30. Divizije, kojima su bile pridodate snage SJB Ključ bile su brze, energične i efikasne. Otpor ekstremista i fundametnalista je slomljen. Tom prilikom su im nanijeti veći gubici u živoj sili i uništen je jedan broj materijalnih dobara iz kojih je pružan oružani otpor.“

Sve je to Vijeće dovelo u vezu i cijeniilo zajedno sa Izvještajem načelnika Kondića od 25.09.1992. godine¹⁶⁵, a u kojem je opisano stanje u opštini za prethodni period, pa se navodi da su nakon oružane pobune i zasjede u Busijama, „[naše] snage isplaniranim dejstvom artijerije i pješadije slomile otpor muslimana“, a konačno i sa iskazom svjedoka Salihovića, koji je opisao da je po njegovom dolasku na Pudin Han iz Velagića, upućen zahtjev srpske strane za predaju Filipović Omera, a da je to, uz Kondić Vinka, načelnika SJB Ključ, predaju Filipović Omera tražio Galić Stanislav, dakle komandant 30. Divizije.

324. Nadalje, iz dokaza T-455/24, Ratni dnevnik 17.Lpbr za period od 27.05.1992. godine do 21.03.1994. godine, proizilazi da je dana 28.05.1992. godine, na Pudin Han i Velagiće ispaljeno nekoliko upozoravajućih granata. Iako je riječ o ratnom dnevniku 17.Lpbr, jasno je da u to vrijeme, ista još nije bila formirana, pa je očigledno da su i te informacije, evidentirane vezano za jedinice od kojih je brigada formirana, a jedna od tih jedinica je Ključki bataljon.

325. Imajući u vidu sve navedeno, ovo Vijeće je našlo da dokazi, cijenjени zasebno i u međusobnoj vezi, potvrđuju činjenično stanje opisano u tački 2. izreke presude. Kako je riječ o prvim danima napada na civilno muslimansko stanovništvo opštine Ključ, a u kojem je učestvovao i Ključki bataljon, po ocjeni ovog Vijeća nema sumnje da su optuženi imali svijest o napadu i htjeli njegovu realizaciju, a radi ostvarenja zajedničkog cilja.

F. TAČKA 3. IZREKE PRESUDE

“Dana 01.06.1992.godine, nakon što su svi muškarci muslimanske nacionalnosti iz zaselaka Vojići, Hasići, Nezići, Hadžići i drugih naselja sela Velagići pozvani da dođu na policijski punkt u Velagićima, onima koji su se odazvali pozivu, vojni policajci oduzimali lične stvari i utjerali ih u prostore stare škole, gdje ih, iako su znali da za to nemaju zakonski osnov zatvaraju, da bi ih u kasnim večernjim

¹⁶⁵ Dokaz T-332

satima istjerali napolje i strijeljali, kojom prilikom su ubili najmanje 78 lica među kojima i Zukić Denisa, Nezić Rezaka, Zečević Esada, Bajrić Kasima, Fazlić Huseina, Bajrić Mesuda, Nezić Atifa, Draganović Safeta, Bajrić Šefika, Delić Fadila, Čehić Ilijaza, Bečić Emsuda, Zukić Hasana, Burzić Đulagu, Dervišević Rešida, Keranović Asima, Dervišević Karanfila, Čehić Asima, Nezić Huseina, Muheljić Dedu, Draganović Ramiza, Keranović Emira, Draganović Emsuda, Bajrić Muharema, Bajrić Fehima, Bajrić Ibru, Čemal Sabahudina, Kujundžić Derviša, Muheljić Adema, Draganović Fehreta, Draganović Hilmu, Draganović Nijaza, Halilović Saima, Čemal Saifa, Zečević Omera, Bečić Refika, Nezić Nijaza, Zukić Ramiza, Bajrić Rifeta, Bajrić Huseina, Bajrić Mustafu, Muratović Ibrahima, Hotić Dževada, Nezić Islama, Draganović Hilmu, Draganović Mesuda, Draganović Adema, Draganović Teufika, Draganović Fadila, Čarkić Elvedina, Bajrić Nedima, Čehić Mirsada, Bilajac Šabana, Draganović Esmina, Čehić Huseina, Delić Almira, Bukvić Tifu, Keranović Jasmina, Bajrić Zikreta, Draganović Đemala, Bajrić Mehu, Aličić Ramiza, Delić Emila, Draganović Hamdiju, Nezić Safeta, Draganović Rufada, Gromilić Emira, Jukić Ismeta, Dervišević Safeta, koji su ekshumirani u masovnoj grobnici „Lanište II“, a za preživjelim nastavila je da traži policija.“

326. Na okolnosti opisane u tački 3. izreke presude, iskaze su dali brojni svjedoci. Bitno je naglasiti da same događaje i da su se isti odigrali na opisani način, nije sporila odbrana optuženih, ali je sporila vezu i učešće optuženih u izvršenju opisanih zločina.

327. Međutim, Apelaciono vijeće je našlo dokazanim da i događaji koji su se desili 01.06.1992. godine, na punktu u Velagićima, te ubistva u staroj školi u koju su muškarci koji su se predali na punktu bili sprovedeni, predstavljaju dio plana UZP-a, a u kojem su učešće uzeli i svoj značajan doprinos dali i optuženi Lukić Boško i Adamović Marko.

328. Kako to proizilazi iz iskaza svjedoka Salihović Hasana, nakon granatiranja Pudinog Hana 28.05.1992. godine, mještani provode otprilike 3 dana van svog sela (navedena dešavanja bit će detaljnije opisana u okviru tačke 5a) izreke osuđujućeg dijela presude), a kada dobiju odobrenje da se mogu vratiti, zatiču selo popaljeno. Ipak, odlučuju tu ostati, okupiti se u jednoj kući koja je ostala cijela. Međutim, kratko nakon povratka u selo, dolazi Vejin Duje, obučen u uniformu sa činovima, te mu naređuje da obiđe zaseoke naselja Velagića i popiše stanovništvo, što on i čini. Donosi spiskove na punkt u Velagićima, gdje zatiče poručnika Marijanovića, a onda dolazi Vejin Duje i kaže: „*Hasane dolazi 'vamo. Šta je, kaže, moraš obić' ova zaseoka kaže, ovi kaže, nisu došli, a autobusi će doći*“¹⁶⁶, te dobija naređenje da ponovo traktorom obiđe zaseoke Velagića- Vojiće, Hasiće, Neziće, Čustoviće, pa sve do Pudinog Hana i prenese naređenje da se svi vojno sposobni muškarci jave na punkt u Velagićima, a radi ispitivanja, zbog njihove

¹⁶⁶ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 13.04.2009. godine, iskaz svjedoka Salihović Hasana, str.26

bezbjednosti, što on i čini. Sela su bila prilično opustošena, saznaje da je vojska vršila čišćenje cijelog tog terena, ne samo Pudinog Hana, nego cijele teritorije Velagića. Obilazeći ta sela, sreo je grupu od 10-ak mještana, među kojima prepoznaje Bajrić Mehu, koji su išli prema Velagićima. Uveče se, kako ističe, čula detonacija, a sutradan saznaje da se ti ljudi, koji su otišli na punkt u Velagićima nisu vratili, da su pobijeni, a da je stara škola minirana.

329. Svjedok A, bio je u svom selu Hasićima, kada je naišao Salihović Hasan traktorom kako bi popisao stanovništvo, a potom i ponovo istog dana u predvečerje, kada im kaže *„momci morate svi odazvat' se na Velagiće gore u osnovnu školu Velagiće, da Vam se izdaju potvrde za slobodno kretanje, i da možete normalno živjeti kod svojih kuća“*¹⁶⁷. Mještani njegovog sela odlučuju da postupe po tom naređenju koje je prenio Salihović Hasan, uzimaju štap i prave bijelu zastavu, te tako u grupi kreću prema punktu u Velagićima. Kada stižu na punkt, već su bili stigli mještani Vojića, a čekalo se na stanovnike Častovića i Hasića, koji pristižu u međuvremenu. Postrojeni su u kolonu, naređeno im je, kako svjedok opisuje, da sve što su imali u džepovima, novac, dokumente i sl. bace 2 metra ispred sebe, nakon čega su bačeni novac, ti vojnici i policajci, koji su se tu zatekli, pokupili. Svjedok je opisao da je po dolasku na punkt primjetio policijski kontejner i vojnu zemunicu. Dolaze potom Dvizac Zoran, Radojičić Željko i još dva vojnika, koji ih popisuju, a neki su i pretučeni. Ta dvojica vojnika su, kako je svjedok opisao, psovali „balijsku majku“, govorili da muslimani planiraju praviti „džamahiriju“, a jedan je i svjedoku opsovao majku i prijetio nožem. Iako je, za vrijeme dok su bili postrojeni u koloni, naređenje bilo da drže sagnute glave i gledaju u pod, svjedok je mogao vidjeti teško premlaćivanje Zukić Ramiza, koji je zajedno sa Bajrić Huseinom i Fazlić Huseinom, odveden do kontejnera gdje su Ramiza skinuli i skakali po njemu. Nakon što su popisani uslijedila je komanda da svi u koloni uđu u staru školu. Tada ih je u staru školu, po procjeni svjedoka, uvedeno otprilike 80. U jednoj maloj prostoriji, kako svjedok ističe, *„mi smo pučili jedni drugima u krilu“*¹⁶⁸, ostaju do negdje pola 12 naveče. Kako to proizilazi iz iskaza svjedoka A, a što potvrđuje i iskaz Miljević Marinka, oko 22-23h su došli autobusi kojima su trebali biti prebačeni u Ključ, međutim njih najmanje 78 u Ključ nikada nisu prebačeni, nego su ubijeni tu kod stare škole.

¹⁶⁷ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 15.04.2009. godine, iskaz svjedoka A, str.6

¹⁶⁸ Ibid.str.9

330. Naime, kako je svjedok opisao, negdje oko pola dvanaest navečer, dolazi naređenje da napuste školu i formiraju kolonu po dvojica na poligonu ispred škole. U tom trenutku svjedok primjećuje „*dvcjicu kako čuče tamo na poligonu*“, sa automatskim oružjem, koji ih drže na nišanu. Kada su svi izašli, naređeno je da se okrenu prema toj dvojici koji su ih držali na nišanu, bila je naredba „*pali*“, i počinju pucati rafalno po njima, muškarcima koji su izvedeni iz škole. Svjedok se odmah bacio na zemlju, i po njemu počinju padati leševi. Svjedok je ostao živ ispod te gomile tijela. Kako ističe, nakon što su završili strijeljanje, počinju se veseliti, piju rakiju, sjede na tim tijelima. Svjedok to opisuje riječima „*mene je tolki teret pritisno, da sam ja sam razmiš'j'o da se, da kažem, ubij me da se ne patim. Jel' to je, to je bilo neizdržljivo...*“¹⁶⁹ Potom čuje da se dogovaraju kako će ukloniti tijela, dogovaraju se da idu po bager i kamione na Lanište. U jednom trenutku svjedok čuje glas Jukić Ismeta koji je bio ranjen i koji traži „*još jedan metak da se ne pati*“. Iako su se ti vojnici tad već počinju udaljavati, kada su čuli glas Jukića, „*zavraćaju se*“, ispaljuju još jedan rafal u njega, a potom se udaljavaju. Kako svjedok ističe, on se uspeva osloboditi ispod te gomile tijela. Prvo pokušava vidjeti da li njegov najmlađi brat, čije tijelo je bilo na njegovom, daje bilo kakve znakove života, a potom i ostale oko njega, ali svi su mrtvi. Ipak nailazi na Stričević Fadila, koji je bio živ i Keranović Enesa, kaže Enesu da „*mora izbjeći*“ i on potom bježi, krije se u nekoj brini, da bi konačno došao u svoje selo. Međutim, kako svjedok ističe, u narednom periodu, sve do 23. juna 1992. godine se krio u šumi, jer se vojska „*digla dan-noć po selima, traži sve, sve starje od 18 godina, kako god nađu ubjali su, hapsili, gonili...*“¹⁷⁰. 23. juna 1992. godine, zbog prijetnji upućenih njegovoj porodici, on se javlja u policiju, daje izjavu, potom se vraća kući. Ipak, nedugo zatim hapsi ga policija ponovo, vode ga na ispitivanje kod policajca Stojčića i zatvaraju u policijskoj stanici. Svjedok tu vidi i poznanika Čekić Boru, moli ga za pomoć, ali on mu kaže „*ništa ti ja ne mogu pomoći. Danas je gospodin Vinko Kondić, načelnik kaže bio u Barja Luci na sastanku, na kcjeme je donešeno odluka, čišćenje terena Bošrjaka*“. Nakon toga svjedok je završio na Manjači.

331. Iz iskaza svjedoka proizilazi da su policija i vojska tražili one koji su preživjeli strijeljanje, a takvih je bilo nekolicina. Sam svjedok nije ni porodici ispričao šta je preživio, a i prilikom ispitivanja u policijskoj stanici, slagao je da je rana na glavi, a koja je bila

¹⁶⁹ Ibid., str.11

¹⁷⁰ Ibid str.18

posljedica strijeljanja koje je preživio, rezultat ozljede pri padu merdevina. Svjedok je čuo da su dvojica Muslimana koji su preživjeli strijeljanje, Čehić Enver i Bukviš Ifet, ubijeni i to Čehić Enver, nakon što je u logoru Kamenica, priznao da je preživio strijeljanje na punktu u Velagićima.

332. Svjedok Dervišević Mirsad, 1992. godine živio je u Hadžićima. I on opisuje kako je u njegovo selo dolazio Salihović Hasan, da obavijesti ljude da predaju oružje. Kako svjedok dalje ističe, kada je prva grupa mještana njegovog sela otišla u pravcu Velagića, on nije htio ići, jer je vido da niko od tih koji su otišli ne dolazi nazad. Međutim, kad mu je otac krenuo prema Velagićima kreće i on. Na punktu ih dočekuje „rezervisti četnici“ i komšije civili koje je poznao i koji ga počinju tući, govore „evo Mirse taksiste“, te traže pare. Svjedok prepoznaje u toj grupi vojnika i policajaca Radojičić Željku, Čurčiju Boška i Vejin Duju. U međuvremenu nailaze cestom autobusi iz Sanice u pratnji policijskog golfa. U policijskom golfu bio je Vujičić Simo, sa kojim je svjedok bio dobar, i upitao ga je „odakle ti Mirsade ovdje?“ Vujičić Simo se dalje obratio licu u vojnoj uniformi, rekavši „komandante, ovaj mora sa mnom u glavni SUP na ispitivanje?“¹⁷¹. Njega odvođe u SUP i na taj način svjedok uspjeva izbjeći sudbinu koja je snašla sve one koji su se, skupa s njim predali na punktu, da bi bili zatvoreni u staru školu, a potom i strijeljani, uključujući i njegovog oca.

333. Da su policajci i vojnici na punktu, znali kakva sudbina čeka muškarce koji su se tu predali, može se zaključiti ako se dalje analizira iskaz svjedoka Derviševića. Naime, svjedok je Vujičić Simi, u policijskom vozilu na putu prema SUP-u rekao da mu je na punktu ostao otac Rešad, a Simo mu tada kaže „što mi nisi reko odma', ja bi i oca povuko. Kaže, ja se više ne smjem vraćati, ja ne mogu više ništa“¹⁷². Osim toga, svjedok Radojičić Željko, potvrdio je navode svjedoka Derviševića, istakavši da su njega, sa punkta u Velagićima, pokupili iz razloga što je bio dobar sa Vujičić Simom, iz kakvih navoda takođe proizilazi zaključak da je zbog prijateljstva među njima Vujičić Simo odlučio spasiti Dervišević Mirsada. Svjedok Vujičić, u iskazu iz istrage koji je pročitao, jer je svjedok u međuvremenu preminuo¹⁷³, potvrđuje da je bio dobar sa Dervišević Mirsadom, ali očigledno, da opravda svoj postupak i izbjegne bilo kakvu vezu sa dešavanjima na punktu u Velagićima, ističe da je već na punktu od vojnika koji je bio sa Derviševićem čuo da je on

¹⁷¹ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 23.03.2009. godine, iskaz svjedoka Dervišević Mirsada, str.19

¹⁷² ibid, str.21

¹⁷³ Dokaz T-123 Zapisnik o saslušanju svjedoka Vujičić Sime broj KT-RZ-119/05 od 25.02.2008. godine i Izvod iz MKU za Vujičić Simu

priveden, jer mu je poznato ko je pucao na mladu vojsku, pa ga navodno radi davanja izjave na te okolnosti sprovodi u policijsku stanicu. Međutim, niti svjedok Dervišević, niti bilo ko drugi ko je lišen slobode i zatvoren u školu u Velagićima, ne navodi da je bilo kada od bilo koga pitan na okolnosti napada na mladu vojsku u Busijama, pa takvim navodima iz iskaza svjedoka Vujičića, Vijeće nije poklonilo vjeru.

334. Otac svjedoka Dervišević Mirsada, Dervišević Rešid, ekshumiran je iz masovne grobnice Lanište II. Iz masovne grobnice Lanište II ekshumirana su tijela svih onih, čijih imena se svjedok A mogao sjetiti nabrajajući ko je sve ubijen kod stare škole¹⁷⁴. Iz zapisnika o izvršenoj ekshumaciji¹⁷⁵, također proizilazi da su ubijeni civili naredni dan odvezeni na lokalitet „Laništa II“ gdje su zakopani u masovnu grobnicu. Škola je minirana i lice mjesta očišćeno, na koji način su uklonjeni tragovi zločina.

335. Iako svjedoci saslušani na okolnost navedene tačke, i to, svjedok A, Dervišević Mirsad, Salihović Hasan, nisu u svojim iskazima određeno mogli istaći kojim jedinicama ili čak formacijama su pripadala uniformisana lica na punktu kojima su se predavali, odnosno koji su na zatvorene muškarce u kasnim noćnim satima 01.06.1992. godine, pucali, na osnovu materijalnih dokaza tužilaštva, te iskaza svjedoka Gajić Vitomira koji je vodio istragu zbog navedenog događaja kao OSL, 1992. godine, Vijeće je zaključilo da su navedene radnje neposredno izvršili pripadnici vojne policije.

336. Naime, svjedok Gajić, potvrdio je da je 1992. godine učestvovao u istrazi u navedenom predmetu, te da, iako nije izlazio na lice mjesta, saslušao je osumnjičene za navedeni događaj u kancelariji, a o čemu je sačinio službene zabilješke¹⁷⁶. Iako se svjedok, kako je istakao na pretresu, poslije 15 godina ne sjeća ni osoba sa kojima je tada razgovarao, niti sadržaja onoga što su mu rekli, potvrdio je da je riječ o zabilješkama koje je on sačinio i istakao da je u njima prenesen doslovno sadržaj onoga što su mu navedena lica rekla. Iz navedenih službenih zabilješki, proizilazi da su vojni policajci, Petrović Mile,

¹⁷⁴ Kada svjedok nabraja ko je ubijen kod stare škole kaže: "Pa tu je u mene bio otac Adem, brat Rufad, Safet, ondak bili su... jel' u nas je selo sve od tri brata. Bili su ovi stričevići, bio Ramiz, bio njegov sin Hamdija, brat Fehret, ondak isto Fadil, onda gore Nijaz, Džemal, dole Keranovići, Asim, Enes, Emir, Jasmin... četiri njija brata... Bajrić je ovaj, ima Rifet, pa Zikret, pa Mesud, pa Fehim, Mustafa, Muharem, ondak Husein, Šefik, Nedim, ondak 'vamo sam reko Rifet, ondak bili su i Zečevići, isto iz toga sela Častovića, Omer, Esad, Bečić Refik, Emsud, to su sve iz tog dijelaNezići bili, ovaj Nezić Husein, Safet, ondak njihovo, njihova su bila Huseinova dva sina, Safetov jedan i tako dalje..."

¹⁷⁵ Dokaz T-451-T-452

¹⁷⁶ Dokaz T-39

Ćuk Nikola, Miljević Marinko i Banjac Zoran, opisali događaj ubistva Muslimana u staroj školi na punktu u Velagićima, za koji su bili osumnjičeni. Svi oni govore o pokušaju bjega u kojem su ti civili pobijeni, a kakav stav je prihvaćen i od strane odbrane optuženog Lukića, koja iako sam događaj ubistva civila u Velagićima nije sporila, osporava način na koji je ubistvo izvršeno, kroz ulaganje u dokaznom postupku pred vijećem Apelacionog odjeljenja akta Komande 2 KK od 02.06.1992. godine¹⁷⁷ u kojem se takođe govori da je došlo do „*tjekstva zarobljenika (muslimansko življe) i otvaranja vatre od strane čuvara, kcjom prilikom je pobinula veća grupa ljudi*“, ali ako se analizira cjelokupan slijed događaja, činjenica da su Muslimani prvo predali oružje, pa se potom pod bijelim zastavama javili na punkt u Velagićima kako je od njih traženo, a nakon čega su zatvoreni u malu prostoriju u staroj školi u kojoj su ih čuvali naoružani pripadnici vojne policije, da bi u kasnim noćnim satima bili izvedeni, i kako je to svjedok A opisao, po komandi strijeljani na gomili njih gotovo 80, jasno je da se ne može govoriti o pokušaju bijega i da je takav sadržaj njihovih iskaza morao biti potaknut nastojanjem da izbjegnu vlastitu krivicu. Svjedok Miljević Marinko čak, svjedočeći na glavnom pretresu pred ovim sudom, ne spominje nikakav pokušaj bijega protivpravno, u staroj školi zatvorenih muslimana, nego ističe da je u večernjim satima, oko 22-23, „jednostavno došao jedan čovjek sa 84-vorkom i sve ih pobio“. Svjedok ističe da je tom prilikom vidio i komandanta Amidžića među vojnicima „koji je preklinjao osobu koja je pucala da ne ubija ljude.“

337. Pri tome, nužno je imati u vidu, a što je relevantno za konkretan predmet, da ni odbrane optuženih nisu sporile da se ubistvo civila u školi u Velagićima dogodilo, nego su sporile vezu optuženih sa navedenim radnjama. Međutim, ako se analizira cjelokupan kontekst događaja, jasno je da su i radnje opisane u tački 3. izreke presude, dio plana progona muslimanskog (i hrvatskog) stanovništva opštine Ključ, koji su dijelili optuženi. Riječ je o prvim danima napada na muslimanska sela opštine Ključ i protivpravno lišenje slobode, ali i premlaćivanje, zastrašivanje i oduzimanje ličnih dokumenata, na način koji je opisan kroz iskaze saslušanih svjedoka, a u kojim radnjama su se ostvarila obilježja drugih nečovječnih djela slične prirode, i konačno ubistvo najmanje 78 lica, nesumnjivo predstavlja jedan od segmenata napada koji su, u cilju plana progona, sprovodile vojska i policija u sadejstvu, a u kojem planu su svoj značajan doprinos dali i optuženi. Naravno, ni optuženi Lukić, ni optuženi Adamović nisu fizički mogli biti prisutni na svim lokalitetima, u

¹⁷⁷ Dokaz AO-4, Akt komande 2 KK, stro.pov.br. 2-65 od 02.06.1992. godine

svako vrijeme, ali jasno je da sve radnje opisane kroz pojedine tačke izreke presude, predstavljaju jednu kontinuiranu aktivnost za koju su polazna osnova odluke Kriznog štaba u čijem donošenju su učestvovali i optuženi. Tako i kada je riječ o konkretnim dešavanjima na punktu u Velagićima, tog 01.06.1992. godine, vezu Kriznog štaba, a time i optuženih sa navedenim aktivnostima, na nesumnjiv način dodatno potvrđuje i dokaz tužilaštva T-167¹⁷⁸, a iz koje proizilazi da su Krizni štab i SUP opštine Ključ, bili angažovani za rješavanje pitanja prevoza lica koja su se predala na punktu na Velagićima i nadalje, da nakon počinjenog zločina u kojem je stradalo najmanje 78 lica, čija imena su navedena u izreci presude i koja su ekshumirana iz masovne grobnice Lanište II¹⁷⁹, Kondić Vinko i potkupovnik Vukašević, kako to proizilazi iz navedene krivične prijave, su angažovani na organizaciji uklanjanja i ukopa tijela ubijenih narednog jutra.

G. TAČKA 4. IZREKE PRESUDE

“Dana 01.06.1992.godine, nakon što su pripadnici Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, zajedno sa Adamović Markom, vukući vezanog za transporter Islamagić Hamdu ušli u nebranjeno selo Prhovo, istjerali iz kuća stanovništvo sa naredbom da se okupe pred trgovinom u selu, pa nakon što su stanovnici postupili po naredbi, utjerali ih u dvorište kuće Abida i Karanfila Osmanovića, nakon čega su odmah počeli sa tučom i odvajanjem muškaraca, kojom prilikom su ubili najmanje sedam lica među kojima i Safeta Medanovića, Medanovića Hasana, Medanović Šefika, Hadžić Izeta, Mešić Isaka, Medanović Halila, Hadžić Hašima, Medanović Fatimu, zatim odvojili veći broj muškaraca među kojima i maloljetne koje su pješke povelili iz sela, a na žene, djecu i starce preostale u dvorištu otvorili vatru iz raznog naoružanja kojom prilikom su ubili najmanje njih trideset, među kojima i Jusić Ramiza, Mešić Ismu, Medanović Hadžiru, dijete Medanović Indiru, Jusić Azeminu, Medanović Midhetu, dijete Jusić Emiru, Hadžić Rubiju, Medanović Enesu, Medanović Havu, Brković Rasemu, dijete Jusić Samiru, Jusić Hilmu, Medanović Feridu, Okić Nasihu, dijete Brković Nisvetu, dijete Hadžić Amelu, Jusić Enisu, Osmanović Karanfila, Osmanović Rufada, Medanović Arifa, dijete Medanović Muju, Medanović Teufika, Jusić Nermina, Jusić Osmana, Hadžić Hajru, koji su ekshumirani iz masovne grobnice u Prhovu, muškarce koje su povelili iz sela vodili su u pravcu sela Peći i na tom putu ubili najmanje njih 15 među kojima i Medanović Ahmu, Osmanović Tehvida, Hadžić Suvada, Hadžić Zijada, Medanović Suada, Brković Ifada, Hadžić Ekrema, Mešić Ismeta, Medanović Enesa, Medanović Ćamila, Medanović Vahida, Hadžić Senada, Dedić Mehmeda, Jusić Nedžada i Jusić Latifa, koji su ekshumirani iz masovne grobnice „Ciganska dolina“, preživjele predali policiji koja ih je premlaćivala cijelu noć držeći ih vezane na otvorenom prostoru na zemlji, usljed čega je Medanović Sulejman podlegao, a ostali su transportovani u prostorije Osnovne škole „Nikola Mačkić“ u Ključu, preživjelo stanovništvo je

¹⁷⁸ Krivična prijava broj KU 33/92 od 05.06.1992. godine protiv Amidžić Gorana i dr.

¹⁷⁹ Dokaz T-451

pobjeglo iz sela i skrivalo se u susjednim selima i šumi, gdje je nastavljeno traganje za preživjelim muškarcima, njihovo hapšenje i zatvaranje u Osnovnu školu „Nikola Mačkić“ u Ključu i SJB Ključ“

338. Na okolnosti tačke 4. izreke osuđujućeg dijela presude iskaze su dali svjedoci Islamagić Muharem, Medanović Senad, Medanović Sadeta, Medanović Nermin, Hadžić Hamid, Mešić Kana, Hadžić Edin, Hadžić Alem, te Krantić Salko, Hrgić Milorad, Kuburić Radenko, ali i sam optuženi Adamović u svojstvu svjedoka.

339. Zločine u Prhovu, nije osporavao niti dovodio u pitanje niti jedan od optuženih, samo su osporavali, kao i u odnosu na ostale tačke izreke, svoju vezu sa istima. Posebno, kada je riječ o Adamović Marku, a kojeg je određen broj mještana Prhova, identifikovao kao osobu koja je “vodila vojsku” koja je počinila pokolj u ovom selu, isti je nastojao, kroz svoju odbranu dokazati da je on u Prhovu bio, ali ne 01.06.1992. godine, kada je počinjen navedeni masakr, nego prilikom prethodnog prolaska vojske kroz selo. Naime, ovo Vijeće nalazi, a na temelju analize svih izvedenih dokaza, nespornim da je vojska najmanje u dva navrata dolazila u selo Prhovo, i to prvi put, negdje krajem maja mjeseca, kada je pokupljeno oružje, a potom 01.06.1992. godine, kada je izvršen opisani masakr.

340. Kako to proizilazi iz činjeničnog opisa ove tačke, optuženima je stavljeno na teret da su dana 01.06.1992. godine, nakon što je srpska vojska zajedno sa Adamović Markom, vukući vezanog za transporter Islamagić Hamdu, ušla u nebranjeno selo Prhovo, stanovništvo istjerali iz kuća, tukli i odvajali muškarce, kojom prilikom su ubili najmanje 7 lica, a veći broj muškaraca pješice povelili iz sela, dok su na žene i djecu u selu otvorili vatru, ubili najmanje 30 lica, a muškarce odvedene iz sela, među kojima su bili i maloljetnici, predali policiji, koja ih nastavlja premlaćivati, da bi od tog premlaćivanja Medanović Senad podlegao, a ostali su prebačeni u školu “Nikola Mačkić”, dok je preživjelo stanovništvo moralo pobjeći iz svojih domova i skrivali su se u susjednim selima i šumi.

341. Vezano za sam događaj lišenja slobode i fizičkog maltretiranja Islamagić Hamde, iskaz je dao njegov brat Islamagić Muhrem, a čiji iskaz je potkrijepljen iskazima ostalih saslušanih svjedoka. Naime, svjedok Islamagić Muharem, opisao je kako je 01.06.1992. godine otišao iz svog sela Plamenice, zajedno sa ostalim mještanima, u susjedno selo Humiće, jer je počelo granatiranje Plamenica. Iako svjedok nije siguran i ne može datumski odrediti događaje o kojima je svjedočio, o datumu napuštanja svog sela nema dileme. Kako je istakao “*ja samo znam kad sam sišo u Humiće nisam nikad zaboravio 1.6.*”

to nisam nikad zaboravio nit ću zaboraviti, jer tad mi je brata nestalo"¹⁸⁰. Dakle, tog 01.06.1992. godine, kako je svjedok istakao, cijelo selo odlazi u Humiće, jer su usljed granatiranja Plamenice za 2 sata u cijelosti srušene. On zajedno sa bratom odlazi do raskrsnice za Krantiće i Bešiće. Tu ih je dočekala vojska koja mu zarobljava brata. Svjedok pojašnjava da je vojske bilo svuda, od Ljutića Brda, Krantića, po žbunju, ali da ih je tu sačekala. Ti vojnici, dakle, kako je svjedok opisao u svom iskazu, zarobljavaju njegovog brata i počinju ga tući. Obzirom da je tu bio i Kuburić Radenko, kojeg je poznao, svjedok od njega traži pomoć, da mu spasi brata, da ostanu živi, ali Radenko mu kaže: "evo Marke ispod, ja ne smjem ni blizu"¹⁸¹. Potom, dvojica vojnika koji su bili sa Radenkom svjedoku kažu da pusti brata i skloni se u žbunje, jer će otići i njegova glava. Svjedok ih je poslušao, jer nije mogao ništa uraditi. Kako ističe, dalje je posmatrao šta se dešava s njegovim bratom. Na raskrsnicu gdje su vojnici zarobili i tukli njegovog brata, najprije, kako je svjedok istakao, dolazi kamion. Vojnici konopcima vezuju njegovog brata ispod ramena, vezuju ga za kamion i odvlače. Svjedok opisuje da je mogao pratiti nekih 70 m do krivine, kako su mu tako zavezanog brata odveli. Poslije je pojasnio da je brat prvo zavezan za kamion, ali nakon par minuta je došao transporter, pa su ga vezali za kuku transportera i tako su ga odveli, da bi kratko nakon što mu brata odvlače i on ih zbog krivine dalje ne vidi (kako svjedok ističe sve to se odigralo u nekih desetak minuta), naišao i Adamović Marko koji odlazi za njima.

342. On brata više nije vidio. Kako ističe, uveče je u Bešiće došla Brković Kadira iz Prhova, ranjena, prljava i od nje saznaje za bratovo ubistvo. Kako ističe, Kadira mu je rekla:

"...Hare hodi vamo da ti nešto rečem...upravo je pobilo sve. Evo ja sam ranjena, pogledaj mi noge i gelera. Vid'la sam kad su Hamdu dovukli i kad su ga ubili... Vojska ga dovukla... jer tad kad je pobila one ostale sve momke, tad je i on platio. Jer bio je kaže sav poderan, pocijepan, meso, koža, sve je sa njega visilo. Ležo je, nije mogo ni govoriti i ovaj je jedan prešo kaže i ubio ga..."¹⁸²

Svjedok pojašnjava da je od raskrsnice na kojoj mu je brat zarobljen i vezan za transporter, do Prhova, bilo otprilike 12 km makadamskog puta.

¹⁸⁰ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 15.06.2009. godine, iskaz svjedoka Islamagić Muharema, str.34

¹⁸¹ Ibid., str.40- svjedok pojašnjava da je Kuburić Radenko, kada je rekao "evo Marke...", mislio na Adamović Marka

¹⁸² Ibid. str.43

343. Svjedok Hadžić Hamid, bio je neposredni očevidac dolaska vojske u selo Prhovo, a kada je vojska dovela za transporter vezanog Islamagić Hamdu. To je, kako proizilazi iz iskaza svjedoka, drugi dolazak vojske u selo, jer su već prethodno vojnici dolazili u selo kada su kupili oružje i neki od mještana tom prilikom maltretirani. Uglavnom, toga dana, kako je svjedok opisao, počele su padati granate po rubnim dijelovima sela, počelo se pričati da dolazi vojska, pet-šest vojnika dolazi i pred njegovu kuću, te naređuju da otac, Brković Ilfad, Hadžić Fuad i on, koji su se tu zatekli, idu pred prodavnicu u centralnom dijelu sela, kod kuće Osmanović Abida, gdje se već okupio veći broj Prhovljana koji su postrojani u koloni u 3-4 reda, da bi tada primjetili da iz pravca Plamenica dolazi transporter, za koji je bio vezan Islamagić Hamdo, koji je bio sav krvav i pretučen. Iako svjedok ne određuje datumski kada se navedeni događaj desio, ako se analizira sadržaj njegovog iskaza i dovede u vezu sa iskazima ostalih svjedoka koji su saslušani na navedene okolnosti, jasno je da je riječ o 01.06.1992. godine, kada je izvršen i masakr opisan u tački 4. izreke presude.

344. Naime, svjedok dalje opisuje da su, kada su mještani Prhova, i muškarci i žene i djeca, okupljeni pred kućom Osmanović Abida i Karanfila, počeli izvoditi vojno sposobne muškarce. Tada izvode i Medanović Diku¹⁸³ i čuje da ista, putem megafona, poziva "zelene beretke" da dođu u selo, a da će u protivnom vojska pobiti žene i djecu. Dok je stajao u toj vrsti, posljednji put čuje glas brata, Hadžić Hašima, koji je molio da ga ne ubiju, jer će ostati iza njega petero djece, a vidi i da iz vrste izvode Hadžić Izeta. Kako ističe, Hadžić Izet je pljunuo, a jedan od vojnika je rekao "*kapetane, vidite kako p.juje na vas*". Kasnije, kada je u grupi vojno sposobnih muškaraca koji su prethodno izdvojeni, krenuo prema Pećima, vidi tijelo Hadžić Izeta koji je ubijen par metara niže.

345. Dakle, iz iskaza svjedoka proizilazi da je nakon nekih pola sata od dolaska vojske u selo, naređeno da se vojno sposobni muškarci izdvoje na drugu stranu ceste, te on staje u tu vrstu koja je po njegovoj procjeni brojala 40-50 muškaraca, koja se formira, sa rukama iza vrata i pognutom glavom što niže, u kojem položaju su nakon dobijenog naređenja morali krenuti cestom u pravcu Peći. Usput vidi ubijene Medanović Šefika, Osmanović Rufada, Medanović Halila i njegovog brata Medanović Muju, a za svog brata, iako mu tijelo ne vidi, čuje da je ubijen. Svjedok je čuo i glas Medanović Fatime koja je rekla: "kad ste ubili mog sina, ubijte i mene", a kasnije je čuo da je i ona ubijena.

¹⁸³ svjedok pojašnjava da je Dika nadimak, i da ju on zna po nadimku, a da joj pravo ime ne zna

346. Kako dalje ističe, kolona koja je krenula prema Pećima, zaustavljena je prvi put, na jednoj njivi, na udaljenosti 200-300m od sela, gdje nailaze na neki auto zaglavljnjen u blatu, te dobijaju naređenje da isti izguraju, ali u tome ne uspijevaju i ti momci koji su gurali, izuzev njega, koji se slučajno okliznuo, bivaju ubijeni. Njemu prilazi čovjek u uniformi, sa 4 zvjezdice na ramenu, udara ga puškom i on se priključuje koloni. Kako ističe, tada dolazi informacija da je jedan njihov vojnik poginuo, i taj čovjek, sa zvjezdicama na ramenu, putem megafona vojsci koja je ostala u selu, naređuje da pobiju žene i djecu i popale selo.

347. Kolona muškaraca, kojoj se priključuje i transporter koji prelazi preko tijela ubijenih, nastavlja dalje, da bi na raskrsnici prema Pećima i Donjem Sokolovu bilo ubijeno opet 4-5 muškaraca. Najmasovnija ubistva u toku kretanja kolone, dešavaju se u tzv. "Ciganskoj dolini", kada ponovo počinje pucnjava na kolonu i ostaje njih svega 12 živih koji nastavljaju put u pravcu Peći. Vojska ih dovodi do Peći, uz različita maltretiranja, premlaćivanja (kako svjedok ističe onaj ko je išao posljednji najviše je dobijao, a zadnji su bili uglavnom Medanović Sulejman i Jusić Safet) i tu ih predaju rezervnoj policiji, koji su "napravili igranku tu na rjima"¹⁸⁴, te su tako na zemlji prenoćili, a ujutro su prebačeni u SUP u Ključ, a potom u OŠ "Nikola Mačkić" da daju izjave, odakle je određen broj njih sproveden na Manjaču.

348. Iako svjedok Adamović Marka u to vrijeme nije poznavao, čuo je od mještana da je on čovjek koji je vodio vojsku i govorio na megafon.

349. Hadžić Edin, navedena dešavanja opisuje saglasno svjedoku Hadžić Hamidu. I ovaj svjedok, iako se ne može odrediti je li bio 31.05. ili 01.06.1992. godine, ističe da su mještani Prhova pozvani da dođu u stroj kod kuće Osmanović Abida, a iz njegovog iskaza proizilazi da je to već drugi dolazak vojske u selo. Naime, svjedok ističe da ga je jedan vojnik izveo iz stroja kod kuće Osmanović Abida i pitao ko sve u selu ima oružje i svjedok mu je odgovorio ko je imao oružje i predao kada je vojska, nekoliko dana prije, došla u selo, pa je nakon toga vraćen u stroj. Kako ističe, na mjestu gdje su mještani Prhova postrojeni, kod kuće Osmanović Abida, bilo je puno vojske, a i ovaj svjedok primjećuje transporter.

350. Svjedok dalje opisuje da je na 10-ak metara od njih čuo da je neko rekao "pokoj im duši", te glas Hamdinice Medanović koja govori "kad si mi pobio sinove, ubij i mene".

¹⁸⁴ svjedok pojašnjava da su im naredili da legnu potrbuške, vezaliim ruke žicom, te ih tako pretukli

351. Svjedok dalje ističe da su odvojili muškarce, te ih u koloni povelu prema Pećima. I ovaj svjedok, saglasno svjedoku Hadžić Hamidu, opisuje da je prvi put kolona zaustavljena na livadi "Runjevici" gdje je nekolicini naređeno da izguraju automobil koji je bio zaglavljen u blatu, kojom prilikom je pucano na muškarce koji su gurali i neki su ubijeni. Nadalje, i ovaj svjedok, kao i svjedok Hadžić, ističe da je tada čuo razgovor između dva vojnika koji su im bili u pratnji, da je jedan njihov vojnik poginuo, te je tada, Adamović Marko, putem megafona naredio da pobiju žene i djecu u selu. Obzirom da se livada na kojoj su zaustavljeni, nalazila na svega oko 300m udaljenosti od sela, svjedok ističe da se čulo pucanje i bacanje bombi po selu.

352. Naređeno je da kolona muškaraca nastavi dalji put u pravcu Peći, usput su dobijali batine, a bilo im je naređeno da skinu jakne kako bi osjećali što jaču snagu udaraca. Usput je dolazilo do sporadičnih ili grupnih ubistava muškaraca iz kolone¹⁸⁵, tako da u konačnici njih 12 dolazi u Peći. Vojska koja ih je tu dovela, predaje ih vojnoj policiji, koja im naređuje da skinu majice, vezali im ruke na leđima, natjerali a legnu na asfalt, te ih premlaćuju, od kojih batina je podlegao Medanović Sulejman¹⁸⁶. Ujutro ih kombijem prevoze u Ključ u osnovnu školu, maltretiranje se nastavlja, tjeraju ih da pjevaju četničke pjesme, da bi bili prebačeni na Sitnicu, a potom i na Manjaču.

353. Kako je svjedok opisao, dok su stajali pred školom, saznali su da je "kapetan" koji je bio s vojskom u selu Adamović Marko.

354. Svjedok Medanović Senad, u svom iskazu istakao je da su muškarci iz Prhova, od 30. maja 1992. godine, uglavnom boravili i krili se po šumi, da bi 01. juna 1992. godine, došla naredba da su svi obavezni prisustvovati sastanku pred kućom Medanović Šefika, te da će biti likvidiran onaj ko ne dođe. To je, kako svjedok ističe, govorio Adamović Marko na megafon sa oklopnog vozila koje je došlo u selo. Kako svjedok ističe "*bilo je puno vjere u komšije Srbe*", pa i on kreće prema mjestu na kojem se narod okupljao u selu, međutim u jednom trenutku čuje glas Ris Milana "*da im jebe četu tursku*", što ga odvraća od prvobitne namjere da se priključi okupljenom narodu, nego bježi van sela. Iako je selo već bilo opkoljeno, i neki vojnici su zapucali za njim, uspijeva se sakriti u "*gustiš*". Sa tog

¹⁸⁵ svjedok je vidio da su ubijeni Hadžić Suad, Brković Ilfad, te Hadžić Senad i Mešić Ismet koji su bili maloljetni

¹⁸⁶ svjedok pojašnjava da je riječ o Medanović Sulejmanu, starijem čovjeku, a ne mlađem, sa istim imenom i prezimenom, koji je imao nadimak Uka.

mjesta nije mogao vidjeti šta se dešava u selu, ali je čuo glas sestre Sadete koja je u megafon govorila *“da izađu zelene beretke, jer će biti pobijeno sve stanovništvo, a kapetan neće imati milosti ni na bebi od godine dana, ni na njencj majci.”* Kasnije je saznao da je Adamović Marko držao megafon, dok je ona s bebom u rukama morala govoriti ono što joj je on rekao.

355. I svjedokinja Medanović Sadeta, opisala je da je vojska u više navrata dolazila u selo, tukli su muškarce i prozivali ih po imenima i prezimenima, zbog čega svjedokinja zaključuje da su to bili komšije iz okolnih srpskih sela, da bi ih jedne prilike, postrojili kod kuće Karanfila Osmanovića, kada je nju jedan muškarac pozvao da izađe i da poziva *zelene beretke* da se predaju. Kako je svjedokinja opisala, morala je ponavljati njegove riječi, jer se bojala za bebu koju je držala u naručju. Da je Sadeta Medanović natjerana da poziva zelene beretke da se predaju, po nalogu vojnika koji ju je izveo iz stroja, uz prijetnju da će pobiti cijelo selo i njenu bebu potvrdila je i svjedokinja Nermina Medanović, dok je svjedokinja Mešić Kana, opisujući navedeni događaj na isti način kao i ostali svjedoci, identifikovala osobu koja je izvela Medanović Sadetu da poziva zelene beretke na predaju, kao Adamović Marka, kojeg je od ranije poznavala kao prosvjetnog radnika.

356. Iz iskaza svjedokinje Mešić Kane proizilazi da su od maja mjeseca počela provociranja Muslimana od strane Srba, pa mještani Prhova već u tim zadnjim danima maja počinju da se kriju po šumama. Jedne subote, kako je svjedokinja opisala, krajem maja, došla je vojska, uglavnom komšije Srbi koji su bili naoružani, koji su pohvatali i tukli muškarce koje su zatekli u selu, ali te prilike vojska odlazi u pravcu Peći. Međutim, u ponedjeljak¹⁸⁷ su se, kako je svjedokinja istakla, *vratili i napravili masakr*. Kako je svjedokinja opisala u svom iskazu, taj ponedjeljak, kada vojska ponovo dolazi u selo, mještane su *“otjerali pred trgovinu”*, u jedan tor kod kuće Adila i Karanfila Osmanovića.

357. Svjedokinja ističe da je sa vojskom došao Adamović Marko. Kada je vidjela Adamović Marka, kojeg je poznavala od ranije kao prosvjetnog radnika, mislila je da im vojska neće ništa. Međutim, počinju ih maltretirati, kako je već opisano, Adamović Marko izvodi Medanović Sadetu, a potom i Medanović Halila da pozivaju *“zelene beretke”* na predaju, a kako se nije imao ko predati, počinju izvoditi momke, tući ih, *“ubijati u mrtve*

¹⁸⁷ I iz iskaza svjedoka proizilazi da je 01.06.1992. godine, dakle dana kad je počinjen zločin u Prhovu, bio ponedjeljak, a što proizilazi i iz kalendara za 1992. godinu

hajine". Izveli su i njenog sina Isaka, tukli ga, i kako svjedokinja ističe, iako je zatvorila uši rukama, čula je kako jauče i vdjela kako mu krv lije.

358. Svjedokinja je istakla da je Adamović Marko naredio da izvedu 5 momaka, među kojima je bio i njen sin Isak, koje su strijeljali na 5 metara udaljenosti od mjesta gdje su se oni nalazili, a ona tada čuje glas Adamović Marka koji kaže "*poklj im duši*". Drugog sina Ismeta, koji je tada imao 15 godina, kako ističe, odvojili su u grupu muškaraca koja je odvedena prema Pećima, i nikada ga više nije vidjela. Čula je od Jusić Elvira da je Ismet ubijen na Pećima, dok je Isakovo tijelo nađeno u selu.

359. Kako svjedokinja dalje opisuje, nakon ubistva tih 5 momaka, i odvajanja grupe vojno sposobnih muškaraca koja kreće u pravcu Peći, među njih su bacili nešto, "neka detonacija", vojska je počela pucati i ona u tom haosu koji je nastao, uspijeva pobjeći u Hripavce. U međuvremenu je izgubila i najmlađeg sina Nevresa, koji je tada imao 9 godina, ali i on uspijeva pobjeći iz sela, te se susreću u Hripavcima.

360. Mešić Nevres, također je saslušan kao svjedok, opisujući na istovjetan način sva dešavanja u selu tog 1. juna 1992. godine, kako su postrojeni kod kuće Osmanovića, okrenuti prema zidu, uz prijetnje da će biti ubijeni, potom prozivanje muškaraca po imenima, zbog čega svjedok zaključuje da su u toj vojsci komšije koji ih poznaju, premlaćivanje i potom ubistvo njegovog brata Isaka. Opisao je dalje kako je bila neka eksplozija, vojska počela pucati po njima, narod je počeo bježati i on je u tom bijegu izgubio majku, koju tek sutradan susreće u Hripavcima.

361. Svjedok, kao devetogodišnjak u to vrijeme, nije poznavao nikoga od vojnika koji su došli u selo, ali je čuo da je majka spominjala Adamovića kao počinioca zločina u Prhovu, kao i učitelja Stojana, a spominjan je i Pešević Boro.

362. Odbrana optuženog Adamovića, nastojala je dokazati da on nije bio tog 01.06.1992. godine u Prhovu, kada je počinjen masakr nad muslimanskim stanovništvom, nego da je tog dana bio u Ključu, gdje je prisustvovao sjednici Kriznog štaba opštine, a da ga svjedoci spominju iz razloga što je on prethodno prolazio sa vojskom kroz selo, pa su se zbunili u pogledu dana kada je viđen. U dokazivanju takvih tvrdnji, odbrana optuženog Adamovića, oslanjala se prvenstveno na iskaze onih svjedoka koji su ga poznavali, a nisu ga vidjeli kritičnog dana, kao što je svjedok C, ili pak one koji su potvrđivali njegov alibi.

363. Naime, svjedok C u svom iskazu rekao je da je 01.06.1992. godine, prošla vojska

kroz njegovo selo, te da je od tih vojnika čuo da idu u Prhovo. Sutradan, od izbjeglica koje dolaze iz Prhova, saznaje za zločin koji se tamo desio. Međutim, svjedok je istakao da Adamović Marka nije vidio sa vojskom koja je prošla kroz njegovo selo. Adamovića je svjedok, kako je istakao u svom iskazu, vidio prilikom prolaska vojske kroz selo prethodnog dana, kada je čak rekao *“ne bcjte se komšje”* i uputio starije da sjednu u hladovinu. Međutim, sama činjenica da svjedok C nije vidio optuženog Adamovića da vodi vojsku tog 01.06.1992. godine, ni u kom slučaju ne znači da isti nije bio u selu Prhovo kritičnog dana.

364. Vijeće nije našlo osnovanom odbranu optuženog da je 01.06.1992. godine, prisustvovao sjednici Kriznog štaba. Naime, takve navode optuženog Adamovića, a koje je iznio svjedočeci u svojstvu svjedoka svoje odbrane, potvrdio je samo svjedok Kalabić Rajko, koji je, po ocjeni ovog Vijeća, i zbog vlastitog angažmana u Kriznom štabu opštine, imao razloga da prikriva radnje optuženog. U zapisniku sa sjednice Kriznog štaba opštine Ključ, održane 01.06.1992. godine, nije navedeno ko su prisutni članovi, niti se iz samog sadržaja zapisnika može izvesti zaključak o prisustvu optuženog Adamovića toj sjednici. Ipak imajući u vidu niz aktivnosti na terenu, logično bi bilo očekivati da je, ako je i prisustvovao navedenoj sjednici, u radu iste aktivno učestvovao, kao što je aktivno učestvovao i na sjednicama održanim 02. i 03.06.1992. godine, kada je, kako je već istaknuto podnosio izvještaje sa terena ili izlagao o određenim organizacijskim pitanjima.

365. Također, imajući u vidu niz saglasnih iskaza svjedoka, Vijeće nije poklonilo vjeru ni iskazu Kuburić Radenka, a koji je tvrdio da su tih dana, na prostoru Prhova, pored pripadnika vojne policije, bili prisutni i diverzanti i izviđači iz Drvara za koje, kako je svjedok istakao *“malo ko zna kcjcj su vcjscj pripadali, nosili su crne marame i šarena zelena odjela”*. Međutim, kako niko od Prhovljana, nije na navedeni način opisao pripadnike vojske koja je došla u selo, nego su čak naprotiv, isticali da su vojnici mještane Prhova prozivali po imenima, na osnovu koje činjenice su zaključili da je riječ o njihovim komšijama, da je svjedok Islamagić Muharem, na raskrsnici gdje mu je brat zarobljen, sreo Kuburić Radenka, koji je bio pripadnik Ključkog bataljona, a da su mnogi svjedoci, kako je to prethodno opisano, prepoznali i optuženog Adamovića u selu tog kritičnog dana, po ocjeni ovog Vijeća ne ostavlja mogućnost za sumnju u pogledu činjenice da su zločin u Prhovu 01.06.1992. godine počinili pripadnici Ključkog bataljona, a koje je tog dana vodio optuženi Adamović.

366. Obzirom da optuženom komandna odgovornost nije ni stavljena na teret,

pitanje odnosa nadređeni podređeni nije bilo predmetom ocjene ovog Vijeća. Za njegovu krivicu kao učesnika UZP-a, sasvim je dovoljno bilo utvrditi njegov doprinos predmetnim zločinima, a što nesumnjivo proizilazi iz saglasnih iskaza saslušanih svjedoka.

367. Također, imajući u vidu niz saglasnih izjava svjedoka koji su prepoznali optuženog Adamovića kritičnog dana u selu, i nemaju nikakvu dilemu da je to bio upravo on, sama činjenica da li je imao ili nije imao zvjezdice i činove na uniformi, sastavljene ili rastavljene obrve, po ocjeni ovog Vijeća nije od odlučujućeg značaja za pitanje pravilnog utvrđivanja činjeničnog stanja. Naime, nesporno je da su brojni svjedoci potvrdili da je isti oslovljavan i od drugih, ali i sam sebe nazivao kapetanom¹⁸⁸, te da je vodio vojsku, da je naredio da žene i djeca budu ubijeni, a što ne ostavlja dilemu u pogledu njegovog ne samo značajnog, nego i odlučujućeg doprinosa u izvršenju navedenog zločina.

368. Osim toga, zločin u Prhovu, nesumnjivo predstavlja dio politike progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ. Napad na muslimansko nebranjeno selo Prhovo, rezultirao je ubistvima više od 50 lica, među kojima i određenog broja žena i djece. Naime, po dolasku vojske u selo, kada je narod okupljen kod kuće Osmanović Abida i Karanfila, ubijeno je najmanje 7 lica (5 muškaraca koji su izvedeni iz vrste i strijeljani, Hadžić Izet, par metara dalje i Medanović Fatima koja je vojnicima rekla da ju ubiju kada su joj ubili sina). Grupa vojnosposobnih muškaraca je odvojena i sprovedena u pravcu Peći, a tokom puta, ubijeno je najmanje 15 lica, dok ih je svega 11 preživjelo. Na mještane Prhova, pretežno žene i djecu, koji su ostali u selu, otvorena je vatra iz različitih vrsta naoružanja, na koji način je ubijeno najmanje 30 lica. U panici, preostalo stanovništvo, bez igdje ičega, moralo je bježati i spas potražiti u susjednim muslimanskim selima. Tako mještani Krantića, Vukovog sela i drugih okolnih mjesta, govore o izbjeglicama iz Prhova koji pristižu u njihova sela. Muškarci, sprovedeni u koloni iz sela, tokom puta su teško premlaćivani, da bi premlaćivanja kulminirala njihovim dolaskom na Peći gdje su od strane vojnika koji su ih vodili, predati vojnoj policiji, a koja nastavlja sa njihovim teškim premlaćivanjem. Njih 11, koliko ih je tu torturu preživjelo, zatvoreni su u OŠ "Nikola Mačkić" u Ključu.

369. Redovni borbeni izvještaji, u čijem potpisu se nalazi ime majora Lukić Boška, potvrđuju iskaze svjedoka da je vojska, nakon masakra u selu, nastavila čišćenje terena.

¹⁸⁸ Iskaz svjedokinje Medanović Sadete

Tako iz dnevnog izvještaja, str.pov.br.01-/92 od 05.06.1992. godine, u čijem potpisu se nalazi ime majora Lukić Boška, gdje se navodi pod tačkom 2:

“odlučio sam: ½ lab.izvršiti čišćenje rejonu Islamagići-Prhovo sa zadatkom prisiljavanja ustaša u tom rejonu na predaju...”¹⁸⁹,

što proizilazi iz izvještaja od 17.06.1992. godine¹⁹⁰, gdje se navodi da je i selo Prhovo Gornje bilo na meti čišćenja, tačnije „*hvatarja i likvidirarja preostalog djela ustaških odmetnika*“. Svjedok Medanović Senad istakao je da je pokušao u nekoliko navrata prići selu, u narednih 5 dana nakon počinjenog zločina, ali ne uspijeva jer je svuda bila vojska. Dalje se krio po susjednim muslimanskim selima. U Kozarcu mu je prišao Kozarac Safet zv. Cajo i rekao da je bio Adamović Marko s vojskom i da je zarpijetio, pošto nije znao da li je svjedok ubijen, *da će pobiti komplet stanovništvo u zaseoku Kozarci i šire, ako ga neko primjeti tu, a posebno ako mu da hrane i vode*. Dakle, potraga za preživjelim je nastavljena.

370. Nadalje, u aktu istog potpisnika, Lukić Boška, od 09.06.1992. godine, navodi se:

“odlučio sam nastaviti sa blokadom, čišćenjem i kontrolom teritorije s ciljem sprječavanja prodora ustaških snaga sa pravca Kamičak-Peći i Vrpolje Sanica, kao i obezbjeđenje snaga koje vrše asanaciju terena u rejonu Plamenice-Prhovo.”¹⁹¹

371. Svjedok Hadžić Alem, koji je uspio izbjeći masakr u Prhovu, istakao je da je prijavio vlastima u Ključu šta se desilo, te da je tražio dozvolu da ukopaju mrtve. Međutim, dok su dobili dozvolu da izvrše ukop, bilo je prošlo nekoliko dana, i tijela su, kako je svjedok istakao bila već u fazi raspadanja. Vlast iz Ključa im je poslala bager, i naloženo je da se svi zakopaju u jednu masovnu grobnicu, čak nije dozvoljeno ni da se odvoje muškarci od žena. Svjedok je dalje istakao da je vojska obezbjeđivala taj ukop, dakle asanaciju terena. Svjedok Hrgić Milorad, pripadnik bataljona TO, u svom iskazu je rekao da je bio u Prhovu i obezbjeđivao ukop ubijenih Prhovljana.

372. Konačno, o posljedici počinjenih zločina, zaključak se može izvesti na temelju dokaza T-451 Zapisnika o ekshumaciji, zapisnika o identifikaciji sa crtežima lica mjesta i fotodokumentacijom masovnih grobnica „Prhovo“ i „Ciganska dolina“, zapisnik o uviđaju na lokalitetu Brežica, zapisnik o identifikaciji i obdukciji sa popratnom dokumentacijom za

¹⁸⁹ Dokaz T-455/34

¹⁹⁰ Dokaz T-179

¹⁹¹ Dokaz T-445/33

Medanović Sulejmana, te Izvoda iz MKU za Medanović Sulejmana¹⁹². Osim toga, i u dokazu T-440, navode se imena stradalih Prhovljana, s tim što se navodi da su isti stradali u borbenim dejstvima. Ipak iz saglasnih iskaza svjedoka jasno proizilazi da nije bilo nikakvih borbenih dejstava u Prhovu navedenog dana, čak šta više, da je selo prethodno razoružano, a da je pored muškaraca čija imena su navedena u dokumentu, stradao i određen broj žena i djece, kako je to navedeno u izreci presude, te navedeni dokument, po ocjeni ovog Vijeća, ima očigledno svrhu prikrivanja zločina koji je počinjen.

373. Sve navedeno, upućuje na zaključak da je napad na Prhovo, na način na koji je isti izveden, predstavljao dio plana progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, i kao takav je realizovan kroz radnje ubistva, nezakonitog zatvaranja i drugih teških oduzimanja fizičke slobode, a koje je suprotno odredbama međunarodnog prava, dakle, lišeno bilo kakvog zakonskog osnova, drugim nečovječnim djelima slične prirode učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede, te prisilnim preseljenjem stanovništva, dakle, realizovan kao dio UZP-a, a u čijem izvršenju su značajan doprinos dali optuženi Lukić i Adamović, što ih i čini odgovornim za navedene inkriminacije.

H. TAČKA 5. IZREKE OSUĐUJUĆEG DIJELA PRESUDE

“5. Počev od kraja maja pa najmanje do kraja juna 1992.godine Ključki bataljon teritorijalne odbrane, odnosno 17. laka pješadijska brigada, u sadejstvu sa policijom, nakon granatiranja nebranjenih sela i naselja Ključa nastanjenih nesrpskim stanovništvom, poduzima i nastavlja sa aktivnostima progona, razoružavanjem uz ultimatum da predaju svo naoružanje koje posjeduju, u suprotnom da će selo biti vojno napadnuto, a nakon predaje naoružanja otpočinju sa nezakonitim hapšenjem i zatvaranjem muškaraca u prostore SJB ili za to već namijenjenim objektima kao što su prostori osnovnih škola, ubistvima, istjerivanjem iz kuća, deportacijom i prisilnim preseljenjem stanovništva, protivpravnim i vojnim potrebama neopravdanim uništenjem i prisvajanjem imovine, uništenjem religijskih objekata pa su:

nakon završenog granatiranja, od straha izbeumljenom stanovništvu Pudin Hana, Velagića sa zaseocima Hađići, Vojjići, Hasići, Nezići i drugim, naredili da napusti svoje kuće i da se okupi kod doma u Velagićima, pa kad je više stotina žena djece i muškaraca došlo pred dom, naređeno im je da idu pred SJB Ključ, da bi bili zaustavljeni na policijskom punktu kod ROPS-a, gdje se i neposredno predao određen broj stanovnika navedenih naselja, sa kog mjesta je određen

¹⁹² Dokaz T-452

broj muškaraca, autobusima odmah odvežen u OŠ „Nikola Mačkić“ u Ključu a nakon što im je prethodno oduzet novac, dokumenti i lična imovina, dok je dio stanovništva, muškaraca, žena i djece, koji su na punktu lišeni slobode odveden u skladište „Šip-a“, pa je izvršeno razdvajanje muškaraca od žena i djece, da bi nakon nekoliko sati žene i djeca bili pušteni sa zabranom da se vrate svojim kućama dok za to ne dobiju odobrenje vlasti iz Ključa, a muškarci evidentirani na spiskove i ispitivani, odakle su neki pušteni, a njih preko 200 lišeno slobode, iako za to nije bilo zakonskog osnova i zatvoreno u Osnovnu školu „Nikola Mačkić“ u Ključu.”

374. Prije nego što se upusti u analizu konkretnih inkriminacija opisanih po tačkama 5. a) do e) ove presude, Vijeće nalazi potrebnim, imajući u vidu činjenični opis *chapou* dijela tačke 5. izreke, a u kojoj su nabrojane i konkretne radnje izvršenja kojima je izvršen progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva Pudinož Hana i Velagića sa svim njegovim zaseocima, u periodu juna mjeseca 1992. godine, dodatno se osvrnuti na pitanje jedinica koje su u tom napadu učestvovala, tačnije pitanje i trenutak uspostave 17.lpbr, koje jedinice su ušle u njen sastav, te pitanje sadejstva tih jedinica i policije.

375. Kako to proizilazi iz iskaza svjedoka, ali i u spis uloženi materijalnih dokaza¹⁹³, 17.lpbr se formira početkom juna mjeseca. Tako iz iskaza svjedoka Kalabić Rajka, proizilazi da je 17.lpbr formirana 04. juna 1992. godine, a što svojim iskazima potvrđuju i optuženi Lukić i Adamović, saslušani u svojstvu svjedoka. Lukić Boško u svom iskazu ističe da 27.maja 1992. godine, nije postojala 17.lpbr na području Ključa, nego samo Ključki bataljon u rejonu Sitnice, koji 28. maja 1992. godine dolazi na područje Ključa, s tim što optuženom, kako ističe, nije poznato sa kojim zadatkom. Istina, optuženi tvrdi i da navedeni “Ključki bataljon” nema veze sa bataljonom TO, ali takve tvrdnje Vijeće nije našlo uvjerljivim niti potkrijepljenim bilo kojim drugim dokazom, pa ih nije ni prihvatilo.

376. Optuženi Adamović je istakao da je 2. ili 3. juna 1992. godine, “došla informacija” da će se odustati od formiranja komande odbrane grada i da će se formirati 17.lpbr. Kako je dalje istakao, već 04.06.1992. godine, došlo je naređenje da se Ključki bataljon, prevede u njen sastav kao njen 1. bataljon, a da se dva bataljona formiraju naknadno. Kako to proizilazi iz izvedenih dokaza, Ključki bataljon, i to bataljon koji je bio sastavljen od jedinica TO Ključ, ušao je u sastav 17.lpbr po njenom formiranju¹⁹⁴.

¹⁹³ Dokaz T-189 Izvještaj o radu i aktivnostima komande brigade od 28.07.1992. godine, u kojem se navodi „početkom juna mjeseca tekuće godne počela se realizovati dugo čekana ideja o formiranju brigade Ključ...”

¹⁹⁴ Dokaz T-361 i T-196

377. Za komandanta 17. Ipbr postavljen je, kako to svjedoci saglasno ističu, Drago Samardžija. Navedeno proizilazi i iz Naredbe komandanta 2. KK¹⁹⁵ u kojem se navodi da je Samardžija Drago, privremeno upućen u 17.br. "Ključ", na koju dužnost se ima javiti 09.06.1992. godine. I odbrana optuženog Lukića, očigledno u nastojanju da isključi vezu optuženog sa bilo kakvim aktivnostima sa jedinicama na terenu u tom periodu, navedenu naredbu ulaže u postupku pred Apelacionim vijećem kao svoj dokaz¹⁹⁶. Međutim, kako to proizilazi iz provedenih dokaza, Samardžija Drago, faktički na dužnost komandanta 17.Ipbr, dolazi tek polovinom juna 1992. godine, a do kojeg datuma, tu dužnost obavlja optuženi Lukić Boško. Naime, iz redovnih borbenih izvještaja za navedeni period, proizilazi da se u potpisu istih, tek nakon 17.06.1992. godine, počinje nalaziti ime komandanta Samardžija Drage, a do tog perioda operacijama rukovodi optuženi Lukić Boško¹⁹⁷.

378. U navedenom periodu Ključki bataljon, najprije kao bataljon jedinica TO Ključ, a potom kao 3.pješadijski bataljon 17.Ipbr, nakon što je ista formirana, uzima aktivno učešće u "čišćenju grada i okolnih naselja" opštine Ključ¹⁹⁸, a koje aktivnosti se, kako su to svjedoci opisali, preduzimaju u sadejstvu sa policijom, kako aktivnim, tako i rezervnim sastavom, a što će kroz obrazloženje za svaku pojedinačnu inkriminaciju biti detaljno obrazloženo.

(a) Inkriminacije tačke 5.a) izreke osuđujućeg dijela presude

379. Na okolnosti opisane u tački 5.a) izreke osuđujućeg dijela presude, saslušan je veći broj svjedoka optužbe, između ostalih i: Ćemal Fahrudin, Salihović Enes, Duranović Ramo, Salihović Latif, Salihović Hasan, svjedok A, Vejtin Marinko, Draganović Senad, Dervišević Mirsad i neki drugi.

380. Svi svjedoci, saglasno opisuju strah i paniku, koji su zavlitali u selima Pudin Han i Velagići poslije granatiranja kojem su ista bila izložena¹⁹⁹, te izbezumljenost nakon što su vidjeli raskomadana tijela mrtvih i ranjenih koji su stradali u pokušajima da pronađu spas od granata koje su padale.

¹⁹⁵ Dokaz T-455/49 Naredba komandanta 2.KK, pov.br 11/28-201 od 09.06.1992. godine, u potpisu pukovnik Borić Grujo

¹⁹⁶ Dokaz AO-7

¹⁹⁷ Dokaziti T-175-T-179, T--455

¹⁹⁸ Dokaz T-196

¹⁹⁹ vidjeti tačku 2. osuđujućeg dijela presude

381. Potom se stanovništvu navedenih naselja, putem radio Ključa, ali i putem megafona, nalaže da predaju oružje, a zatim i da se stanovništvo preda. Kako ističe svjedok Ćemal Fahrudin "puške su bile izgovor, Bošnjaci su stradali". Naime, svjedok Ćemal Fahrudin, opisao je da je oružje, zbog mnogobrojnih poziva za predaju istog, već 27./28.maja 1992. godine, sakupljeno i dva momka su to odvezla u Ključ. Međutim, nakon granatiranja i poziva da se svi vojno sposobni okupe kod doma u Velagićima, a koje pozive je policijska vlast upućivala putem megafona kroz sela, njih više od 500 dolazi pred dom na Pudinom Hanu. Na tom mjestu okupljene muškarce, upućuju da pješice krenu u pravcu Ključa. Svjedok se ne može sjetiti ko je naredio da krenu u pravcu Ključa, jer kako ističe :

"dođe ta informacija, ne znam ni ja otkud je došla, al' došla je uglavnom da se moramo krenuti dole, kako, šta, razumijete, to je vrlo, poslije tih žrtava prvih, to je vrlo teško bilo i ljudi su bili van sebe..."²⁰⁰

382. Međutim, naređenje su poslušali, pošli pješice u pravcu Ključa, a kada su se približili ROPS-u, primjećuju autobuse koji su tu čekali, policiju koja je izašla 50-100m ispred i naložila im, putem megafona, da se postroje u kolonu "jedan po jedan", kako postrojeni ulaze u autobuse koji ih prebacuju u Ključ, u fiskulturnu salu OŠ "Nikola Mačkić". Pored policije, na punktu gdje su uvedeni u autobuse, svjedok primjećuje i vojsku, koji su svi bili naoružani. Po dolasku pred školu Nikola Mačkić, uvode ih u fiskulturnu salu. Svjedok to opisuje na sljedeći način:

"Pa normalno kaže da izađemo i da svi, sve nas je onda ubacilo u fiskulturnu salu, ovaj, u fiskulturnoj sali nam je naredilo da normalno uz ve., maltretiranja, već, udaranja, tuču, ovaj, da uđemo, ulazili smo u salu... To je bio njihov metod. To je tuča i sve, metod koji je već što kaže, nažalost, ja sam proveo dugo u logoru, i zato sam to spomenuo, normalno..."²⁰¹

Svjedok dalje opisuje da je njega ispitivao Ljubljankić Boro, koji je bio u uniformi bivše JNA i poznavao ga je kao komšiju, a tu u školi je bilo i pripadnika tzv. "crvenih beretki", koje su u Ključ došle u prethodnim mjesecima i još neki ljudi sa šeširima koje nije od ranije poznavao. U OŠ "Nikola Mačkić" pretrpio je teška premlaćivanja, a potom transportovan u Staru Gradišku i konačno na Manjaču.

²⁰⁰ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 24.09.2008. godine, iskaz svjedoka Ćemal Fahrudina, str.24

²⁰¹ Ibid, str.26

383. I svjedok Salihović Enes, na sličan način opisuje dešavanja na Pudinom Hanu i Velagićima. Kako ističe, nakon granatiranja, dolazi najprije do predaje Filipović Omera, a potom i do predaje naoružanja, jer je takav ulitimum postavljen kako bi prestalo granatiranje. U Velagićima je bilo njih 40-50 koji su imali oružje, a koje su natrpali u traktor i predali. Međutim, i pored predaje oružja, naređeno je da njih 40-50 iz Velagića, koji su imali i prethodno predali naoružanje, sa bijelom zastavom dođu i predaju se na punktu kod ROPS-a, što oni i čine. Postrojeni su u kolonu pored puta, a kada su došli autobusi, pretrešeni, ugurani u autobuse i preveženi u OŠ "Nikola Mačkić" u Ključu.

384. Svjedok Salihović Latif, takođe ističe da je nakon granatiranja Pudnog Hana i, od strane Kondić Vinka postavljenog ultimatumu da će granatiranje prestati ukoliko mještani Pudnog Hana predaju oružje i dođu vojno sposobni muškarci "na razgovor", njih oko 350 mještana iz Pudnog Hana i Velagića, sa svim zaseocima²⁰², odlučilo je da postupe u skladu sa tim zahtjevom, te ujutro, nakon tog granatiranja Pudnog Hana i Velagća, sa bijelom zastavom kreću "niz Busije", do punkta²⁰³. Svjedok na punktu prepoznaje Stojčić Dragana, kojeg je poznavao od ranije, koji je s nekim kontaktirao rekavši "da ih ima puno", pa počinje dolaziti rezervna policija. Kako svjedok ističe imali su uniforme kakvu je imao i Dragan. Potom na punkt dolaze autobusi u koje su potrpani, da bi bili odveženi pred fiskulturnu salu OŠ "Nikola Mačkić" u Ključu. Uz "veliki pretres" ulaze u fiskulturnu salu. Njega pretresa rezervni policajac Gajić, kojeg je poznavao. Svjedok to opisuje riječima:

"on me pretres'o i ja sam ga pito, dal' mogu ostaviti lijekove, on je reko da može samo lijekove ostavit', drugo sve da se mora bacit' iz džepova..."²⁰⁴

U fiskulturnoj sali ih razvrstavaju, traže da se odvoje oni koji su imali oružje, a potom počinje izvođenje u učionice na ispitivanje, kojom prilikom su premlaćivani. Kako svjedok opisuje, nakon toga su prebačeni u logore, najprije Staru Gradišku, a potom i Manjaču.

385. Pored vojno sposobnih muškaraca koji su se predali nakon ultimatumu Kondić Vinka na punktu kod ROPS-a, određen broj stanovnika, i muškaraca, ali i žena i djece, također su postupili po upućenom zahtjevu za predaju, te se javili ispred Doma u Velagićima, sa kojeg mjesta su upućeni pred SJB, da bi bili zaustavljeni na punktu kod ROPS-a, a potom odvedeni u skladište "Šip"-a.

²⁰² Kako svjedok ističe „Hadžići, Hasići, ko je htjeo doći, taj je doš'o. A oni koji su ostali, većinom su ubijeni.“

²⁰³ na Busijama se nalazi punkt kod „ROPS“-a

²⁰⁴ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 08.04.2009. godine, iskaz svjedoka Salihović Latifa, str.14

386. Tako svjedok Duranović Ramo, vjerski službenik iz Velagića, ističe da je koncem maja, nakon poziva na radiju za predaju naoružanja, za koje je čuo da je predato, uslijedila naredba tadašnje vlasti da stanovništvo dođe u Ključ. Krenuli su svi, muškarci, žene i djeca sa Velagića, ali ih zaustavljaju na Busijama²⁰⁵. Vojska koja je tu bila, razdvaja ih u dvije kolone te ih "pregledaju" i smještaju ih u, kako svjedok opisuje, natkriveni prostor, neku vrstu skladišta. Određen broj mještana Velagića, koji su zajedno s njima došli na punkt na Busijama, odmah je prebačen na druga sabirna mjesta. Određen broj njih, pak, ostaje tu negdje do 7 sati navečer, kada ih puštaju, ali uz zabranu da se vrate svojim kućama. Kako svjedok opisuje, rečeno im je *"imate na raspolaganju Huskiće, Šehiće..."*

387. Svjedok Salihović Hasan, kako je opisao, nakon predaje naoružanja na zahtjev Kondić Vinka, upućenog putem radio Ključa stanovnicima Pudinog Hana i Velagića, naređeno je da se kod Doma na Pudinom Hanu predaju vojno sposobni muškarci. Mještani njegovog sela postupaju po naredbi, i na to mjesto dolazi njih oko 100. Međutim, dok su bili kod Doma, dobijaju informaciju da je potrebno da idu u Ključ, kako vojno sposobni muškarci, tako i žene i djeca, pa se vraćaju po žene i djecu koji su ostali u šumi. Žene i djeca, koji su bili ostali u selu, te muškarci koji su već prethodno pristupili na mjesto predaje, potom kreću pješice prema gradu Ključu. Međutim, na punktu kod ROPS-a, nailaze na vojsku i policiju, koji ih tu zaustavljaju i zatvaraju u magacin "Šipad komerca". Kako svjedok ističe, to mjesto je on smatrao logorom, jer su okolo bili naoružani vojnici i vidio je da izlaza nije bilo. Dok su tu boravili, crveni kombi policije iz Ključa dovozi neke ljude, tako da je tu nastao "kotljanac", došlo je stanovništvo Pudin Hana, Rejzovića, bilo je djece koja su plakala, jer su *"pila vodu umjesto mljeka"*...U predvečerje, rekli su da žene i djeca mogu ići, ali ne kućama, nego u Rejzoviće ili u Ključ, dok su u skladištu Šipad komerca zadržani vojno sposobni muškarci. Muškarce, koji tu ostaju, ispituje i popisuje policija. Svjedok prepoznaje Gajić Todu, policajce Simu i Željka. Određen broj muškaraca, nakon ispitivanja, policajci odvoze na neka druga mjesta, dok određen broj njih, biva pušten da ide u Ključ. Naime, zabranjeno im je da se vrate u svoja sela, koja nakon nekog vremena po povratku zatiču spaljena.

388. Svjedoci koji su nakon lišenja slobode, sprovedeni u fiskulturnu salu OŠ "Nikola Mačkić" u Ključu, opisali su da, iako su bili podvrgnuti ispitivanju, nikada im nije saopšten razlog zbog kojeg su lišeni slobode. Tako svjedok Ćemal Fahrudin ističe da im nikada nije

²⁰⁵ Punkt kod ROPS-a

saopšten razlog zbog kojeg su tu, a bio je podvrgnut različitim maltretiranjima, od prijetnji da će mu odsjeći dva prsta, jer je bio primoran da se prekrsti, a to je učinio sa svih pet prstiju, preko teškog premlaćivanja zbog kojeg je dosta vremena proveo u besvjesnom stanju, pa do toga da je od njega traženo da odredi imenom drugog Muslimana zatvorenog u fiskulturnoj sali škole, koji će dalje biti premlaćivan umjesto njega.

389. I svjedok Čehić Ekrem, koji je nakon granatiranja Velagića i upućenih zahtjeva da se vojno sposobni muškarci jave u SJB Ključ, kako bi dobili potvrde za kretanje, postupio po zahtjevu, ali potvrdu za kretanje nije dobio, nego je završio u OŠ "Nikola Mačkić" u Ključu. Naime, kako svjedok ističe,

"Vojici su komplet, Nezići, Hasići, Častovići jedan dio, jedan dio Pudin hana, Velagića, sve je to krenulo dole... I kad idemo slijevamo se, svi idemo u jednom istome pravcu prema Ključu. I niz Busije kolona ljudi, niz taj glavni put prema Ključu, kolona ljudi... mi se na magistralnom putu sastajemo, niz te Busije..."²⁰⁶

Na punktu su ih utrpali u autobuse. Svjedok ističe "*kako se kcji autobus puni, odlazi*", te ih odvoze u školu "Nikola Mačkić" u Ključu. Tu su podvrgnuti ispitivanjima i premlaćivanjima, od strane pripadnika rezervnog sastava policije, vojnika u uniformama bivše JNA. On je bio na isljeđivanju kod Gajić Tode. Na pitanje tužiteljice da li zna zašto je tučen, svjedok ističe

"ja znam zašto je mene tuklo. U svoje ime govorim, znam zašto me tuklo. Tuklo nas, upravo samo zbog imena, ništa više..."²⁰⁷

390. Dakle, razlog lišenja slobode, muškarcima koji su sprovedeni u OŠ "Nikola Mačkić" gdje su bez ikakvog zakonskog osnova zatvoreni i zadržani, da bi poslije, mnogi od njih bili transportovani u neki od formiranih logora, nikada nije saopšten, i jedino s čim su isti mogli dovesti u vezu svoje lišenje slobode, jeste njihova nacionalna pripadnost. Takvo lišenje slobode, praćeno nehumanim tretmanom kojem su zatočeni muškarci bili podvrgnuti, nesumnjivo je protivno svim pravilima međunarodnog prava, a učinjeno u namjeri progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, kao zajedničkog cilja UZP-a, optužene, iako ne kao neposredne počiniocce navedenih zločina, nego kao

²⁰⁶ Svjedok je prethodno pojasnio da je riječ o punktu na magistralnom putu kod skretanja za ROPS, transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 23.03.2014. godine, iskaz svjedoka Čehić Ekrema, str. 20

²⁰⁷ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 23.02.2009. godine, iskaz svjedoka Čehić Ekrema, str. 24-25

osobe koji su se sa navedenim planom saglasili i preduzimali radnje radi ostvarenja istog, čini odgovornim i za navedene inkriminacije.

(b) Inkriminacije tačke 5.b) izreke osuđujućeg dijela presude

“5. b) negdje oko 28.05.1992.godine sa zadatkom čišćenja sela na pravcu Pudín Han – Vukovo selo – Humići – Plamenice – Prhovo – Peći, istjeruju muslimansko stanovništvo iz kuća, prijeteci da će ubiti svakoga ko se krije i ko krije naoružanje, pa vrše pretrese kao da traže naoružanje koje nije bilo predato i muškarce koji se kriju, potom dio vojno sposobnih muškaraca upućuju na ispitivanje policiji u osnovnu školu u Humiće, da bi u Vukovom selu ubili Čajić Šefika, a na Ljutića Brdu u prisustvu Adamović Marka, iako za to nije postojao zakonski osnov, lišili slobode Ljutić Hamera i Ljutić Muharema, koji su naknadno pronađeni ubijeni u obližnjoj šumi,“

391. Brojni svjedoci opisali su prolazak vojske kroz sela opštine Ključ, prijetnje i strah koji su u takvim prilikama iskusili, a posebno, mještani Vukovog sela, svjedočili su o ubistvu mladića Čajić Šefika “na njihove oči”, dok su stajali postrojani u koloni, te odvođenju Ljutić Hamera i Ljutić Muharema, nakon čega su pronađena njihova tijela. Određen broj materijalnih dokaza, također je uložen na navedene okolnosti.

392. Prije svega, Vijeće će se ponovo osvrnuti na dokaz T-196, Prilog za monografiju 1 KK, iz kojeg proizilazi da je Ključki bataljon, u čijem starješinskom sastavu, kao zamjenik komandanta je bio raspoređen Adamović Marko, je nakon 27.05.1992. godine, bio angažovan za napad na pravcu sela Rejzovići, Hadžići, Pudín Han, te redovne borbene izvještaje iz prve polovine juna 1992. godine, u čijem potpisu je ime optuženog Lukić Boška, a iz kojih proizilazi da su jedinice TO Ključ, dakle jedinice o čijem angažovanju on odlučuje, bile raspoređene na čišćenje terena u rejonu: sela Islamagići- Ljutići²⁰⁸, Golaja-Plamenice- selo Dubočani²⁰⁹, Vukovo selo²¹⁰, Ljutići- Islamagići- Gornje Prhovo, te Humići i Peći²¹¹, Islamagići- Prhovo²¹², Kamičak- Peći, Vrpolje-Sanica²¹³. O prolasku vojske kroz navedena sela svjedočili su brojni svjedoci.

²⁰⁸ Dokaz T-175 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-25/92 od 12.06.1992. godine

²⁰⁹ Dokaz T-177 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-12/92, od 10.06.1992. godine

²¹⁰ Dokaz T-178 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-05/92, od 07.06.1992. godine

²¹¹ Dokaz T-179 redovni borbeni izvještaj Komande 17.lpbr, strogo pov.br 1-31-5/92, od 17.06.1992. godine

²¹² Dokaz T-455/34, redovni borbeni izvještaj od 17.06.1992. godine

²¹³ Dokaz T-445/33, redovni borbeni izvještaj od 09.06.1992. godine

393. Kako je već opisano, prva sela opštine Ključ, koja su pretrpjela granatiranja, bila su Pudin Han i Velagići. Svjedok Smajić Zaim, istakao je da je nakon granatiranja Pudinog Hana, sa porodicom i 30-ak komšija, otišao u pravcu Vukovog sela. I neki drugi svjedoci²¹⁴, kako su to opisali u svojim iskazima, znajući da u Vukovom selu postoji pećina, pokušali su tamo naći spas od granata koje su počele padati. Međutim, kako je to opisao svjedok Smajić Zaim, kratko nakon njihovog dolaska u Vukovo selo, već 30.05.1992. godine, u selo ulazi vojska. Naređeno je da izađu iz kuća i postroje se uz cestu. Svjedok dalje opisuje da nakon što je prošao prvi dio vojske, maskiran sa kapuljačama i šatorskim krilima, tako da im se lica nisu mogla vidjeti, koji su zauzeli "kao neko obezbjeđenje sa uperenim puškama", naišao je drugi dio vojske koji je počeo premlaćivanje. Svjedok opisuje kako je jedan vojnik počeo tući Čajić Šefku, koji je impulsivno digao nogu, da bi se taj vojnik nekome obratio riječima "komandante, da ga ubijem". Ta osoba je odgovorila "ubij", pa je vojnik koji ga je prethodno tukao, Šefku odgurnuo na jednu "brinu" i pucao mu u stomak. Naknadno je jedan vojnik tražio dozvolu da ga dokrajči, te je Šefkino mrtvo tijelo ostalo ležati kraj puta. Vojska je naredila da mještani naprave bijele zastave i stave na kuće, a oni koji su u Vukovo selo došli iz susjednih sela, da s bijelom zastavom "idu odakle su došli". Kako svjedok ističe, jedna grupa vojnika ih je sačekala i sa bijelom zastavom, kako im je i naređeno, kreću da se jave na punkt u Došanima.

394. O prolasku vojske kroz Vukovo selo svjedočila je i Brkić Mimka. Kako je istakla, krajem maja, naišla je srpska vojska kroz Vukovo selo, koja od mještana traži da izađu i predaju se. Naređeno im je da dignu ruke u vis i postroje se.

"Pa oni su samo naišli i tako su nam govorili ne bojte se, nećemo vam ništa. Stanite dole, ruke u vis i gledajte u nas... I tako su prolazili. Bile su im crne mas..., one na očima kape, tako su prolazili jedni za drugim. Bilo ih je mnogo, mnogo... samo su nam rekli stanite i gledajte u nas... Digli smo ruke svi u vis. ...pa zato da se predamo... Držali su svi. Držala su djeca, ko je god mogo stajat na nogama... Moja majka bila 72 godine stara, i ona je morala dizati ruke. Drži ruke, pa kaže bole me, pustila bi, ja kažem, polako iza njenih leđa, ne smiješ to raditi..."²¹⁵

Iako su najprije rekli da im neće ništa, kako svjedokinja ističe, jedan vojnik, u plavoj čohanoj uniformi sa bijelim opasačem, prilazi njenom bratu Muhamedu, koji je bio invalid, te od njega traži da preda oružje. Njen brat je rekao da nema oružje, nakon čega ga je vojnik udario šakom i od siline udarca ga prebacio preko ograde, rekavši mu "što bježiš".

²¹⁴ Vidjeti npr. iskaz svjedoka Bečić Ajiza, transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 16.09.2009. godine

²¹⁵ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 27.05.2009. godine, iskaz svjedoka Brkić Mimke, str. 41-42

Brat je uspio ustati, da bi mu vojnik naredio da stane u vrstu pokraj nje, a on prilazi Čajiću²¹⁶, tražeći i od njega oružje. Čajić je odgovorio da nema oružje, nakon čega ga je vojnik pretresao. Iz džepa mu je izvadio čakiju²¹⁷, hljeb i luk, te se obratio komandantu riječima "komandante ubode me", pa ga upitao šta će s njim, da bi i svjedokinja Brkić Mimka, kao i svjedok Smajić Zaim, čula da je "komandant" rekao "ubij", poslije čega je vojnik Čajić Šefku odgurnuo u stranu, nekih 5 metara dalja, i pucali su u njega. Dječak Čajić, kako ga je svjedokinja Brkić u više navrata oslovljavala, jer je, kako je istakla bio vrlo mlad, je ostao živ, pa je jedan vojnik nešto kasnije prišao, kleknuo kraj njega i "opalio mu u sljepo oko" rekavši "ubijam ga da se ne pati". Tijelo Čajić Šefke je ostalo ležati kraj ceste. Vojska je nastavila prolaziti, prolazili su tenkovi, transporteri, kamioni. Nakon tih kamiona, svjedokinja je u grupi vojnika prepoznala Ključane koje je poznavala od ranije- Adamović Marka, Boška, učitelja sa Velagića, te Ribić Obrada. Istakla je da je Adamović Marko imao šarenu uniformu na kojoj su bile određene zvjezdice na džepu i ramenima.

395. Svjedok Brkić Bejrudin, kako je istakao u svom iskazu, u maju 1992. godine, zatekao se u Humićima (zaseok Bešići). 30.05.1992. godine, došla je vojska iz pravca Vukovog sela. Naređeno je da se predaju, da stave ruke iza glave i idu na postrojavanje. Rekli su da će ubiti one koji se budu krili. Određen broj mještana iz sela izdvojili su da ih tuku. Svjedok je među vojnicima koji su došli u selo prepoznao Adamović Marka, koji mu je bio učitelj u školi. Nakon postrojavanja i premlaćivanja pojedinaca, kako je svjedok istakao, naređeno im je da idu kućama, ali da se ne okreću. On ipak vidi da su kod trgovine u Humićima (zaselak Hamedovići) takođe postrojavali ljude i pretukli Refika Pudića. I tu kod trgovine svjedok je vidio Adamović Marka, kako ističe "komandovao je". Svjedok je istakao i da Adamović Marko nije dao da raketiraju njegovu kuću koju su htjeli dići transporterom. Vojska iz Humića odlazi prema Krantićima, pa dalje Ljutino brdo, Plamenice, Prhovo. Svjedok pojašnjava da je jedan dio puta mogao pratiti vojsku pogledom.

396. Svjedok C, u svom iskazu istakao je da se nakon ubistva Duće, čula pucnjava iz pravca Pudinog Hana i Velagića, a kasnije čuju da ide neka vojska iz pravca Vukovog sela. Kada vojska dolazi u njegovo selo, čuju povike "izlazite, nemojte da koga nađemo". Skupili su ih ispred kuće izvjesnog Čazima, pitali gdje su "zenge", pucali iznad glava, a

²¹⁶ svjedokinja se nije mogla sjetiti prezimena, ali kaže "Čajiću što je ubijen poslije...što je došao iz Šehića", te je jasno da je riječ o Čajić Šefiku

²¹⁷ mali preklopni nožić

onda je naređeno da se okrenu i dignu ruke u vis u kojem položaju su ih dugo držali dok je vojska prolazila. U jednom trenutku čuli su glas koji im je bio poznat, glas Adamović Marka, koji je rekao "ne bojte se komšije", te je rekao da stariji sjednu dok vojska nije prošla. Svjedok ističe da vojska odlazi u pravcu Krantića, Prhova, da se nije vratila. Nakon prolaska vojske, iz priče sa komšijama, saznaje da je Pudić Refik pretučen, da su pretučeni Jodanovići, a ubijen Čajić iz Vukovog sela.

397. Svjedok Krantić Salko, u svom iskazu opisao je prolazak vojske kroz njegovo selo 01.06.1992. godine, koji mu je ostao upečatljiv, kako po postrojavanju i strahu koji je taj prolazak vojske ostavio na mještane Krantića, ali iz sadržaja njegovog iskaza, proizilazi da je vojska i prije tog 01.06.1992. godine, prošla kroz Krantiće, ali su mještani te prilike uspjeli prethodno pobjeći i sakriti se. Određen broj mještana Krantića, uključujući i njega je odveden u školu u Humiće na ispitivanje, gdje zatiču ljude i iz susjednih sela, neki su tom prilikom i teško premlaćeni²¹⁸, da bi određen broj nakon ispitivanja bio pušten kućama, ali neki, poput Krantić Ajiza završavaju u logoru na Manjači.

398. Mnogi mještani Prhova, saslušani na glavnom pretresu kao svjedoci, opisali su da je već prije masakra u njihovom selu koji se desio 01.06.1992. godine²¹⁹, u subotu 30. maja, dolazila vojska u selo. Tada su tražili oružje, vršili pretres kuća, zapalili jednu kuću u selu, neki od mještana su premlaćeni, ali većih žrtava nije bilo. Kako je istakla svjedokinja Medanović Sadeta, oni su pobjegli u šumu, a kada su se vratili u selo, zbog prijenji da će pobiti one mještane koji su ostali u selu ukoliko se ne vrate oni koji su se krili po šumama, zatekli su razvaljena vrata, paljene kuće, vojsku u selu koja je pucala i tukla muškarce. Svjedokinja Medanović Nermina istakla je da je vojska došla u Prhovo, da su po 2-3 vojnika išla po kućama, mještane sproveli na sred sela, odakle su pojedini odvođeni kućama da predaju oružje, a neki muškarci pretučeni.

399. Hadžić Alem takođe je istakao da je 30. maja 1992. godine, u Prhovo ušla vojska, počeli su da ih maltretiraju da "dižu ruke za vrat". Kako je dalje istakao, mlađe su tukli, a starije "ganjali ruke za vrat i nikuda se okrenuti". Tom prilikom su tražili i naoružanje. Svjedok je prepoznao među vojnicima koji su došli u selo Adamović Marka, kojeg je poznao od ranije iz sela Peći. Kako svjedok ističe, nosio je vojničku košulju, ali svjedok

²¹⁸ Kako svjedok ističe, Krantić Ajiz pretučen je u prisustvu Adamović Marka koji nije na to premlaćivanje reagovao

²¹⁹ Vidjeti obrazloženje tačke 4 izreke presude

nije vidio da je Adamović Marko bilo koga maltretirao. Naime, vojnici su neke od mještana pretukli i zapalili jednu kuću.

400. Svjedok Hadžić Hamid, bio je van sela kada je vojska došla tog 30. maja 1992. godine, i njega i još par komšija, 5-6 vojnika presreću u povratku u selo, te ih sprovode "nasred sela", gdje je bilo već okupljeno oko 100 mještana, koji im u toj gužvi i komešanju objašnjavaju da su predali oružje koje su posjedovali u selu. Svi su "satjerani u jedan put", vojska je rekla da više neće dolaziti, ali 01.06.1992. godine, desio se događaj opisan u tački 4 izreke presude. Te prilike ispaljena je i zolja u kuću njegovog oca Hadžić Hameda.

401. Svjedokinja Mešić Kana, te svjedok Mešić Nevres, takođe opisuju taj prvi dolazak vojske u Prhovo krajem maja mjeseca, kada su svi "natjerani u jedan sokak", kako je to opisala svjedokinja Mešić Kana, određen broj muškaraca pretučen, a zapaljena kuća Hadžić Hamida. Svjedok Mešić Nevres istakao je da se sjeća kako je čuo da neko kaže: *"čovjek cijeli život gradi kuću i u trenu nestane"*. Svjedokinja Mešić Kana, istakla je da je vojska iz Prhova krenula u pravcu Peći, a jedan od vojnika je rekao: *"danas ste dobro prošli, za drugi put ne garantujem"*. Taj "drugi put" je bio pokolj počinjen 01.06.1992. godine.

402. Konačno na okolnost ubistva Ljutić Hamera i Ljutić Muharema, prilikom prolaska vojske kroz selo Ljutića Brdo, iskaz je dala svjedokinja Smajić Nafa, svjedok Pervić Senad, a pročitana je iskaz svjedokinje Ljutić Mine koja je u međuvremenu umrla²²⁰.

403. Svjedokinja Ljutić Mina opisala je u svom iskazu dolazak vojske u njeno selo. Naime, kako je istakla ona je bila kod kuće, dok su njena djeca, sin Hamir²²¹ i kći Nafa, te jedna Nafina drugarica Enisa, bili u njivi i kupili sijeno. Ona je najprije začula da u selu viču "eto vojske", pa je i ona izašla i vidjela da prema Ljutićima "ide vojska k'o mravi". Dozvala je djecu da dođu kući. Tom prilikom u selo je došlo oko 500 vojnika, među kojima je prepoznala Adamović Marka, učitelja i "zeta Đorđa", takođe učitelja iz Humića. Kako svjedokinja ističe, "iskupili su" sve muškarce iz sela i povelili ih sa sobom, uključujući i njenog sina Hamira. Svjedokinja je pitala Marka gdje i zašto joj vodi sina, da bi Marko rekao da mu neće ništa i da će se vratiti. Svjedokinja je, kako je u iskazu istakla, stalno

²²⁰ Dokaz T-122- Zapisnik o saslušanju Mine Ljutić KT-RZ-119/05 od 10.04.2008. godine, i izvod iz MKU za Minu Ljutić

²²¹ Svjedokinja Smajić Nafa pojasnila je da je njenom bratu ime bilo Hamer, ali da mu je nadimak bio Hamir

stajala na mjestu odakle je mogla vidjeti gdje su joj odveli sina i sjeća se da je ugledala svog sina Hamira kako dolazi u selo i kako ga ovi vojnici (prethodno je rekla da je vidjela četiri vojnika među kojima prepoznaje Vuković Stojana), ponovo vraćaju nazad, te da je rekla "odvedoše mi ga opet", nakon čega "se izgubila"²²².

404. Svjedokinja Smajić Nafa potvrdila je takav iskaz svjedokinje Ljutić Mine. Naime, ona je istakla da su po dolasku vojske u selo mještani razdvojeni na način da su odvojeni muškarci od žena. Kako je istakla "i dijete od 6 godina muško moralo je otići na stranu s muškarcima." To je, kako ističe, naredio Adamović Marko. Naime svjedokinja ističe da je među vojskom koja je došla u selo, prepoznala Adamović Marka, da ga je vidjela "nasred između vojske", te da se derao :

"da nam jebe Alijinu državu, da, da ovaj eto vam Alijina država, vi ste se povampirili ko Islamagić, vi meni pucate na vojsku, vi i puno još drugih riječi uvredljivih koje ja u tom momentu, evo ja sam se već uzrujala kad se toga sjetim, tako tih uvrednih riječi sve izgovorio nam je"²²³

Njena majka je, kako svjedokinja ističe, molila da ne vode Hamira. Marko je rekao da Hamiru neće "faliti dlaka s glave", ali ga vojnici odvede. Čula je da ih odvede u školu u Humiče na ispitivanje. Ona i prijateljica Enisa su ostale u kući njene majke. U jednom trenutku se majka onesvijestila. Dok ju je umivala vodom, majka je u jednom trenutku došla svijesti, čula je da kaže "*kud ga sad odvedoše?*", a kad se okrenula vidjela je da tri vojnika odvede njenog brata Hamira. Hamira je majka poslije našla ubijenog u Plamenicama, a ujedno je pronašla i tijelo Muharema Ljutića.

405. Mina Ljutić, u svom iskazu opisala je potragu za sinom Hamirom. Kako je istakla, tražila ga je svuda, te je obilazeći kuće po srpskim Plamenicama u potrazi za nekim ko bi znao gdje joj je sin odveden, na vratima kuće Vuković Ratka, vidjela njegovog sina te u njemu prepoznala jednog od vojnika koji je odveo Hamira. Svjedokinja, kako je istakla u svojoj izjavi, konačno u šumi, na Grabežu, nailazi na mrtvog čovjeka kojeg po odjeći prepoznaje kao Ljutić Muharema, a u povratku na jednom mjestu nalazi i tijelo sina Ljutić Hamira.

406. Svjedokinja Smajić Nafa opisuje da je među vojnicima koji su tog dana došli u selo prepoznala i Kuburić Radenka i Vranković Dragu, te Dević Boška, koji je prepoznao nju i

²²² Svjedokinja Smajić Nafa, pojasnila je da to „izgubila se“ znači da je pala u nesvijest

²²³ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 15.06.2009. godine, iskaz svjedoka Smajić Nafe, str. 11

Enisu, te im obećao da će ih pustiti da idu u svoje selo, ali u taj razgovor se umiješao Adamović Marko, koji je rekao da ne može on (Boško) puštati, jer nije komandant, te da ih pustiti može samo komandant, on lično, Adamović Marko.

407. Konačno, dokaz o ubistvu Hamira i Muharema Ljutića su i zapisnici o ekshumaciji i uviđaju, zapisnici o identifikaciji i obdukciji žrtava za Ljutić Muharema i Ljutić Hamera²²⁴, kao i iskaz svjedoka Pervić Senada koji je istakao da je nakon prolaska vojske kroz Ljutića Brdo, od majke Ljutić Hamera, saznao da je pronašla Hamera i Muharema mrtve, pa su on i nekoliko komšija otišli po tijela.

408. Konačno, ni optuženi Adamović nije sporio da se navedeni događaj i ubistvo desilo, ali je osporavao svoju vezu sa istim. Naime, optuženi nije sporio ni da je navedenog dana sa vojskom boravio u selu Ljutića Brdo, te je svoju odbranu gradio upravo na činjenici da se nakon što su vojnici u njegovom prisustvu odveli Ljutić Hamera u školu u Humiće, isti neozlijeđen vratio u selo, kada ga je majka vidjela da dolazi. Međutim, takvo prezenitranje događaja, po ocjeni ovog Vijeća, nesumnjivo predstavlja pokušaj optuženog da sam sebe ekskulpira, na način da navedeni događaj "izvadi" iz njegovog cjelokupnog konteksta. Naime, svjedokinja Ljutić Mina, upravo se optuženom obratila sa pitanjem gdje joj odvođe sina, a ne bilo kojem drugom vojniku. Svjedokinja Smajić Nafa ga je lično čula kako je naredio postrojavanje i odvajanje muškaraca od žena, kako "se dere nasred sela" i konačno, kako se sam pohvalio da je on "komandant" koji može jedini odlučiti i dati odobrenje da ide u svoje selo.

409. Na okolnost događaja u selu Plamenice, odbrana optuženog Lukića je pred Apelacionim vijećem uložila dokaz Akt Komande 2.KK, str.pov.2-69, od 03.06.1992. godine²²⁵ u kojem se navodi da "*muslimanski ekstremisti u s.Plamenice SO Kijuč neće da predaju oružje, što može dovesti do sukoba*". Međutim, iz prethodno analiziranih i međusobno saglasnih iskaza svjedoka, proizilazi da je stanovništvo navedenog i okolnih naselja, predalo naoružanje, da su muškarci još 01.06.1992. godine odvojeni od žena i odvedeni iz sela, te da nije bilo nikakvog otpora od strane Muslimana koji su tu živjeli, te dokument ovakve sadržine nije unio bilo kakvu sumnju u pogledu činjeničnih utvrđenja vezanih za ovu tačku izreke.

²²⁴ T-451

²²⁵ Dokaz AO-6, Akt Komande 2.KK, str.pov.2-69, od 03.06.1992. godine

410. Iz svega navedenog, po ocjeni ovog Vijeća, proizilazi da su i radnje opisane u ovoj tački izreke, a koje su rezultirale nezakonitim zatvaranjem većeg broja muškaraca, njihovim prelaćivanjem, izazivanjem osjećaja straha i poniženja kod mještana navedenih sela, a u kojim radnjama su se ostvarila obilježja drugih nečovječnih djela slične prirode, ali i ubistvom najmanje tri lica, dio plana progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ isključivo zbog njihove nacionalne pripadnosti, a sa izvršenjem kojeg plana su se saglasili i čije izvršenje htjeli i optuženi Lukić i Adamović.

(c) Inkriminacije iz tačke 5.c) izreke presude

“5.c) krajem maja 1992. godine svim muškarcima Donje i Gornje Sanice sa zaseocima naredili da predaju naoružanje, a potom da dođu na za to određena mjesta, pa su tako muškarci iz Donje Sanice morali doći na bivšu željezničku stanicu u Sanici, odakle su nakon ispitivanja prebačeni u osnovnu školu u Sanici, gdje su već zatvoreni muškarci iz Gornje Sanice, iako za to nije bilo zakonskog osnova, vrijeđani raznim pogrđnim psovkama, bez prava da znaju zašto su zatvoreni uz pojedinačna prelaćivanja što je kod zatočenih civila izazvalo veliki strah od neizvjesnosti za svoju i sudbinu svoje porodice, da bi sutradan neki bili pušteni kućama, a veliki dio transportovan u osnovnu školu „Nikola Mačkicić“ u Ključu“

411. Sudbina muslimanskog i hrvatskog stanovništva Sanice, koja ih je zadesila krajem maja 1992. godine, nije bila u bitnom drugačija od sudbine muslimanskog i hrvatskog stanovništva nastanjenog na ostalim područjima opštine Ključ. Iskaze na okolnosti ove tačke dali su svjedoci Džafić Atif, Kujundžić Ismet, Crnolić Huso, Šulić Esad, Dervišević Mirsad, Radulović Mile i Radojičić Željko.

412. Ni odbrane optuženih nisu osporavale dešavanja u rejonu Sanice, krajem maja 1992. godine, na način kako su opisana u ovoj tački izreke presude, nego su samo osporavale vezu optuženih sa inkriminiranim radnjama.

413. Džafić Atif, kako je istakao u svom iskazu, nakon što je prestao raditi u policiji, jer je odbio potpisati lojalnost kako je to novouspostavljena srpska vlast tražila, sa porodicom je otišao u Sanicu, gdje mu je živjela sva familija. Bila je nedjelja, 31. maj 1992. godine, kada je naišla vojska, pripadnici kako aktivnog tako i rezervnog sastava, koji su se zaustavljali ispred svake kuće i tražili da se muškarci pridruže “konvoju”, koloni koja je išla u pravcu OŠ “Sanica”. Ta grupa koja ih je uhapsila i sprovela u OŠ “Sanica” bila je, kako svjedok ističe, “mješavina vojske i policije”, a što je svjedok mogao razlikovati prema

uniformama koje su nosili. Vijeće takvu njegovu identifikaciju nalazi pouzdanom, obzirom da je svjedok imao status predratnog komandira PS "Ključ".

414. Rečeno im je da idu da se dogovore kako će dalje živjeti. Svjedok ističe da se koloni priključio dobrovoljno, međutim tu dobrovoljnost pojašnjava na sljedeći način:

"Pa dobrovoljno, ljudi naoružani. Onaj, pripadnik, moj prvi komšija Mandić Petar sa snajperom odozgo, naša je kuća ispod jednog brdašceta, odozgo nanišanio ovaj, na moju svu porodicu, majka, žena, dvoje djece, braća i ta., kako se ne bi ovaj, ja ovaj, nikakvog oružja, niti takvih namjera, ka., kako se neću predati, kad, kad prijeti ovaj, ubistvom i tako dalje."²²⁶

Kako ističe dalje, njih oko 150 Saničana koji su privedeni tog dana, svi Muslimani i jedan Hrvat u dobi između 18 i 60 do 70 godina, smješteni su u OŠ „Sanica“ u fiskulturnu salu, kada im se obraća Tomić Milan, koji je rekao da će doći isljednici iz Ključa da ih saslušaju, te da će pustiti one koji nisu krivi. Zatvoreni u toj školi, pod obezbjeđenjem rezervnih policajaca koji su bili naoružani dugim i kratkim cijevima, su prenoćili. Kako ističe, u sali u koju su bili smješteni, uslovi su bili loši, nije bilo strunjača, i izuzev par klupa na kojima su sjedili stariji ljudi, ostali su sjedili na podu. U wc nisu mogli izaći bez da se jave stražarima, a to nije bilo tako bezbjedno, jer su ti koji su izlazili u wc imali problem sa stražarima koji bi ih u tim prilikama udarali, pesnicom ili nogom, te im oduzimali prstenje i satove. Kako svjedok ističe:

"Pa bila je već takva atmosfera i, takvo ovaj, takvo stanje da se ovaj, i, i ovaj, mo., mogla izgubiti čim se izađe u mrak. Jer, jednostavno ovaj, t., tako se to osjećalo ovaj, taj strah, napetost i tako, maltretiranje..."²²⁷

Određen broj komšija, uglavnom starijih, koji su privedeni skupa s njim, su pušteni narednog dana, dok je njih najmanje 150 u tri puna autobusa prevezeno u Ključ²²⁸ u OŠ „Nikola Mačkić“. Svjedok, koji je kao policajac poznao procedure hapšenja, lišenja slobode i zatvaranja, ističe da mu nikada niko nije rekao zašto je uhapšen, niti prethodno udaljen s posla, kao ni zašto je toliko vremena proveo u zatočeništvu na Manjači u koji logor je naknadno prebačen. Prilikom ulaska u fiskulturnu salu, pretrešeni su, oduzeto im je sve što su imali „sat, burma, ključevi od kuće, auta“, a pripadnici aktivnog i rezervnog

²²⁶ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 29.10.2008. godine, iskaz svjedoka Džafić Atifa, str. 44

²²⁷ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 03.11.2008. godine, iskaz svjedoka Džafić Atifa, str. 10

²²⁸ Svjedok pojašnjava da je svaki autobus imao 50 mjesta, a bili su puni, pa je po tome izveo zaključak o broju ljudi koji su preveženi u Ključ

sastava milicije, vojni policajci su ih tukli i šamarali. Za vrijeme boravka u OŠ „Nikola Mačkić“, pretrpio je teška premlaćivanja, da bi poslije toga bio prebačen ponovo na Sitnicu, pa potom i na Manjaču.

415. Svjedok Kujundžić Ismet u maju 1992. godine živio je u Donjoj Sanici. Najprije u maju, kako je istakao u svom iskazu, dolazi patrola i traže da predaju oružje, te svjedok predaje pištolj koji je posjedovao uz dozvolu. Nakon toga, misli da je bio 31. maj 1992. godine, došli su u selo transporteri i svi muškarci su pozvani da dođu dati izjave. Okupilo se 60-70 muškaraca. Sa punkta na raskršću u koloni se kreću do željezničke stanice, gdje su ih prozivali i uvodili jednog po jednog u jednu prostoriju na ispitivanje. Došao je izvjesni Boro, za kojeg svjedok ističe da je s njim radio, ali je „sada bio vcjnik“, koji ga je odveo na ispitivanje. Poslije ispitivanja pod pratnjom su prebačeni u OŠ „Sanica“ u fiskulturnu salu. Kada njih dovode u fiskulturnu salu škole tu je već bilo dosta muškaraca iz Gornje Sanice, a sve su bili civili, kao i sam svjedok. Tu su, kako svjedok ističe, počela provociranja, ispitivanja i odvajanja muškaraca. Svjedok ističe da je u blizini škole bila i stanica milicije, ali na pitanje tužiteljice zašto nisu tražili zaštitu od milicije kada ih vojska sprovodi u tu školu kaže:

“Pa kako će da, milicija operacija kad pu., puškom nas je i automatima o, otim., sproveo nas u fiskulturnu salu. Nemaš ti s kim razgovarati nit ti ko dao da razgovaraš. Pusti to, nema priče nema raz., sve ti kada ta., u automat u tebe upire da ti ideš pitati gospodina policajca. Šta ti ima pričat, ko ti, kad ti neda niko. Oni upere automat i tu nema priče.”²²⁹

416. U jednom trenutku im je naređeno da izađu ispred škole, i tada im je aktivni policajac koji je stajao ispred vrata naložio da izbace sve što su imali kod sebe u džepovima jer im te stvari više neće trebati. Svjedok je imao vojnu knjižicu i 100 švajcarskih franaka koje izbacuje ispred sebe. Ispred škole, u školskom dvorištu su čekala 3 ili 4 autobusa, u koje im je naređeno da uđu, da bi prilikom ulaska u iste od vojnika u SMB uniformama koji su stajali pored, dobijali udarce kundacima puške, ili šakom u glavu. U autobusu im je naloženo da drže pognute glave u krilu i nisu znali kuda ih vode, ali kada se autobus zaustavio i kada su izvedeni, vidi da su dovedeni u Ključ, pred OŠ „Nikola Mačkić“, gdje ih kroz špalir vojnika i policajaca uvode u fiskulturnu salu.

²²⁹ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 24.02.2010. godine, iskaz svjedoka Kujundžić Ismeta str. 19

417. Svjedok Crnolić Huso, također je bio sproveden u OŠ „Sanica“, a potom u OŠ „Nikola Mačkić“. Kako ističe, krajem maja u njegovo selo dolaze vojska i policija. Raspoznaje ih po uniformama jer je policija imala plave standardne, a vojska SMB. Među tim vojnicima prepoznaje ljude iz Sanice koje je poznao od ranije. Svi mještani su izvedeni na put koji vodi prema Sanici, odvojili su muškarce od žena i djece, da bi potom muškarce, uglavnom one vojno sposobne, autobusima sproveli na jednu livadu gdje zatiču određen broj vojnika i policajaca, sa kojeg mjesta ih u koloni dva po dva, pješice, u pratnji policajaca i pripadnika rezervnog sastava, pješice odvođe do željezničke stanice u Sanici. Tu ih uvode na ispitivanje u dvije prostorije. Najprije odvođe one mlađe, ispituju ih, a prilikom tog ispitivanja bivaju pretučeni. Nakon ispitivanja u večernjim satima vode ih u OŠ „Sanica“, gdje ih smještaju u fiskulturnu salu u kojoj već zatiču veći broj ljudi iz Sanice koje je poznao. Kako svjedok ističe:

“U fiskulturnu salu kad sam unišo vidio sam ljudi iz Sanice koje sam lično poznao. I prosvjetnih radnika, i trgovaca ovaj, koji su bili pretu., pretučeni.”²³⁰

Negdje oko ponoći, autobusima ih prebacuju u OŠ „Nikola Mačkić“ u Ključu. Kako svjedok ističe, on u Sanici u fiskulturnoj sali škole, iako je primjetio da je tu bilo onih koji su pretučeni, nije dobio batine, izuzev prilikom ulaska u autobus kojim su transportovani u Ključ, jer su po dvojica stajali kraj autobusa i udarali one koji su ulazili u autobus. Svjedok navodi da su došla 4 autobusa, a svakim autobusom je preveženo 40-50 ljudi. Njima niko nije saopštio razlog zbog kojeg su lišeni slobode ili zatvoreni. Po dolasku pred OŠ „Nikola Mačkić“ u Ključu, morali su izbaciti iz džepova sve što su imali, a u fiskulturnoj sali u koju ih uvode i u kojoj su prenoćili, zatekli užasavajuće stanje:

“Sala je bila sva zaprljata, bila je od krvi, bila je ovaj, nema od čega nije bila... Pa vidio sam da su tu ovaj, već kad smo zatekli punu salu da su tukli ljude tu, da je tu bilo... Jedni su bili crni, jedni krvavi, jedni, nema šta nije bilo...”²³¹

Svjedok je dalje opisao da su, nakon što su prenoćili u OŠ “Nikola Mačkić” u Ključu, potrpani u autobuse koji su ih navodno trebali odvesti nazad kućama. Međutim, autobusi dolaze do punkta na Biljanima, koji je držala srpska vojska, rezervisti TO, pa ih vraćaju u Ključ u OŠ “Nikola Mačkić”.

²³⁰ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 14.10.2009. godine, iskaz svjedoka Crnolić Huse, str. 11

²³¹ Ibid, str 13

418. Svjedok Dervišević Mirsad koji se tog 01.06.1992. godine zatekao na punktu u Velagićima, rekao je da su naišli autobusi koji su prevozili muškarce iz Sanice, te da je u jednom od tih autobusa prepoznao Džafić Atifa, a koji su na punktu zaustavljeni i vraćeni u pravcu iz kojeg su došli. Da su autobusi s Muslimanima iz Sitnice sa punkta vraćeni ponovo u OŠ "Nikola Mačkić", proizilazi iz iskaza svjedoka Vujičić Sime²³².

419. Neki muškarci, primjerice Crnolić Huso, biva ipak, nekim zaobilaznim putem vraćen kući u Sanicu, dok za neke, poput Džafić Atifa, tu period zarobljeničtva tek počinje, obzirom da je prebačen na Sitnicu, a potom i u logor na Manjaču.

420. Imajući u vidu saglasne iskaze svjedoka o inkriminacijama opisanim u ovoj tački, a koji događaji nisu, kako je to već istaknuto, osporavani ni od odbrana optuženih, Vijeće je zaključilo da su se isti odigrali na opisani način. Nadalje, obzirom da je lišenje slobode i zatvaranje mještana Gornje i Donje Sanice, vršeno isključivo po osnovu njihove nacionalne pripadnosti, bez bilo kojeg zakonskog osnova koji bi opravdao takve radnje, kao i da muškarcima lišenim slobode, nikada nije saopšten razlog za isto, a posebno imajući u vidu nehuman tretman kojem su muškarci bili izloženi po zarobljavanju, nesumnjivo ukazuje na nezakonit karakter navedenih radnji koje su kao takve suprotne svim pravilima međunarodnog prava. Muškarcima lišenim slobode, kako to proizilazi iz njihovih saglasnih iskaza, nikada nije omogućeno izvođenje pred sud, niti su dobili bilo kakvu odluku iz koje bi se vidjeli razlozi takvog lišenja slobode i zatvaranja. I navedene radnje, po ocjeni ovog Vijeća, počinjene su u namjeri progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, kao zajedničkog cilja UZP-a, a optuženi, iako ne direktni počinioci inkriminacija opisanih u ovoj tački, sa navedenim planom su se saglasili i djelovali u pravcu njegovog izvršenja, pa ih to čini odgovornim i za navedene radnje koje predstavljaju dio tog zajedničkog plana.

(d) Inkriminacije iz tačke 5.d) izreke presude

"5.d) stanovnicima užeg gradskog jezgra Muslimanima i Hrvatima, putem radio „Ključ“ naređeno da se svi, žene, djeca i muškarci okupe na za to određenim mjestima kao što su tvornica mašina u Halinovskom Vrelu, fudbalski stadion u Ključu, što su ovi iz straha za živote i učinili, da bi nakon nekoliko sati žene i djecu pustili kućama, a muškarce ispitivali o posjedovanju naoružanja, pa nakon ispitivanja, veći broj muškaraca pustili kućama, ali njih najmanje 6, bez ikakvog zakonskog osnova i bez ikakvih prava zatvorili u SJB"

²³² Dokaz T-123, Zapisnik o saslušanju svjedoka Vujičić Sime broj KT-RZ-119/05 od 25.02.2008. godine, str.11-12 i Izvod iz MKU za Vujičić Simu

421. Brojni svjedoci, stanovnici Ključa muslimanske nacionalnosti, opisali su u svojim iskazima da je krajem maja, sa posebnim akcentom na 27. maj 1992. godine, došlo do kulminacije napetosti i straha, te da je život za muslimansko stanovništvo užeg gradskog jezgra postao nepodnošljiv.

422. Tako je svjedokinja Turkanović Senada, u svom iskazu opisala da je "čišćenje" počelo 27. maja 1992. godine. Naime, kako je svjedokinja istakla, putem radio Ključ je javljeno da Muslimani ne hodaju prema centru grada, posebno ne bez dokumenata, a potom je rečeno da ne izlaze iz kuća. 28. maja. 1992. godine, javljeno je da mještani Bebića, dijela grada u kojem je ona živjela, napuste kuće i da idu na gradski stadion, pri čemu je naloženo i da kuće ostave otvorene, jer će se vršiti pretresi. Na putu od kuće do gradskog stadiona na mostu primjećuje naoružanog rezervistu, a na samom igralištu, uniformisane i naoružane, njihove sugrađane Srbe iz Ključa koji su čuvali narod koji se okupljao. Poslije izvjesnog vremena koje su tu proveli naloženo je da muškarci ostanu na stadionu, da će biti ispitani, dok su žene i djeca pušteni kućama, ali im je rečeno da će se vršiti pretresi. Ona se s mamom vraća kući, dok je otac, zajedno sa ostalim muškarcima, ostao na stadionu. Policija je došla u pretres kuće, ali oružje ili bilo šta slično nije našla, jer njeni otac i braća, koji su već početkom maja otišli u Sloveniju, isto nisu posjedovali. Nakon pretresa, kući se vratio i otac. Iako je cijela porodica boravila kod kuće, na okupu, kako svjedokinja ističe bilo im je uskraćeno kretanje. Putem radio Ključa je javljeno da se "radi njihove bezbjednosti" ne kreću, čak je kako ističe, u određenim dijelovima dana bilo zabranjeno izlaziti i u dvorište. Međutim, ta zabrana kretanja, odnosila se, kako je to javljeno putem Radio Ključa, isključivo na muslimanski, bošnjački narod. Živjeli su u stalnom strahu, koji se pokazao opravdanim, jer negdje oko 20. juna 1992. godine, crveni policijski kombi dolazi ispred njihove kuće, iz kojeg izlazi 5-6 aktivnih i rezervnih policajaca, koji uz udarce²³³ odvođe njenog oca u policijsku stanicu Ključ. Sutradan su dobili informaciju da je umro u bolnici, međutim, od doktora Macana saznala je da je otac doveden mrtav iz policijske stanice, ali da je on morao napisati da je umro od bolesti od koje je bolovao.

²³³ svjedokinja ističe da je vidjela da su oca jednom udarili, ali je čula da ih on moli da ga ne tuku, da je bolestan, pa je pretpostavila da je zadobio više udaraca

423. I svjedokinja Filipović Merima, opisala je situaciju u gradu Ključu nakon 27. maja 1992. godine, kada prestaje raditi. Kako ističe, vidjela je tog dana da se u gradu nešto dešava, puno ljudi je išlo u pravcu TO, pa su se vraćali, došlo je do nekog komešanja. Ljude su počeli odvoditi na informativni razgovor. Pošto je njen muž, Filipović Omer otišao na Velagiće, djever je nju i djecu odveo svojoj kući. Bila je prisutna kada su izvršili pretres kako djeverove, tako i njene kuće, u potrazi za oružjem. Njenog djevera, Filipović Muhameda, sutradan odvođe na informativni razgovor. Muslimani grada Ključa su dobili naređenje da idu na igralište. Kako ističe, svi Muslimani iz tog dijela grada su bili na igralištu. Bilo je i muškaraca i žena i djece. Okolo su bili "pripadnici" u različitim uniformama sa naoružanjem, na udaljenosti od nekih 10 metara koji su ih čuvali. Oko podne su rekli da žene i djeca idu kućama. Muškarci su ostali na gradskom stadionu, svjedokinja ističe da ne zna šta je s njima dalje bilo. Kako je istakla, čula je da su i muškarce kasnije pustili.

424. Na gradski stadion u Ključu morala se sa porodicom javiti i svjedokinja Bajrić Hadžija. Saglasno svjedokinji Turkanović Senadi i ova svjedokinja ističe da su od 27.05.1992. godine, bili zatočeni u domaćinstvima, putem Radio Ključa je stalno oglašavano da Muslimani predaju oružje, da bi jedan dan (svjedokinja misli da je bio 01.06.²³⁴) došla dvojica komšija koji su ih odveli na stadion na kojem je bilo već okupljenih oko 2000 ljudi, uglavnom Muslimani i nešto Hrvata. Kako ističe, bilo je i muškaraca i žena i djece. Oko stadiona su bili raspoređeni pripadnici policije i ljudi u maslinasto sivim uniformama. U jednom trenutku megafonom se oglasio Stojčić Dragan koji je rekao da se odvoje muškarci od žena i djece, te da će muškarci ostati na stadionu, dok su žene i djecu pustili kućama. Kad se vratila sa kćerkama kući, dolaze osoba Dvizac, zv. Pančo, za kojeg je znala da je bio mobilisan u policiju i još nekoliko policajaca u pretres kuće. Jedan je bio mlađi i njena kćerka ga je čak pokušala pozdraviti kao školskog kolegu, na šta joj je on rekao da "od danas nisu kolege". Ispreturali su kuću, kako svjedokinja ističe "isprevrtali sve što je moglo, šutali stvari", da bi poslije 30-ak minuta, kada ništa nisu pronašli, otišli uz prijetnju da će se vratiti. Njen muž i sin se vraćaju sa stadiona istog dana oko 16 sati, ali tek tada "nastaju golgote svaki dan". Kako svjedokinja ističe:

„Kada su nam svaki dan, dolazilo se oko kuće. Bacale su se i zolje i bombe, patroliranja su bila. I bezbjednost nam je bila takoreći nikakva. Mi smo svi spavali

²³⁴ Međutim, očigledno je da je to bilo par dana ranije, obzirom da i sama svjedokinja ističe da se i Egrlić Asim oglašavao da predaju oružje, a on je posvjedočio da je lišen slobode 28.05.1992. godine

u jednom predulazu između špajza i klozeta, jer smo se plašili. Posle bačene dvije bombe pred kuću, plašili smo se onda da ćemo, nam biti životi ugroženi... Oni su zaista bili ugroženi, jer su već počeli, odvođenja muškaraca. Patrolirao je Golf crvene boje, patrolirao je i jedan kombi crvene boje. Mi smo ga u Ključu nazvali zloglasna vozila, jer su to bila vozila policijske stanice i koga bi god odvelo to vozilo, znalo se il' ide na Manjaču, il' idu u smrt...²³⁵

425. Drugo tzv. „sabirno mjesto“ na koje su pozvani stanovnici muslimanske i hrvatske nacionalnosti nastanjeni u užem gradskom jezgru Ključa, je bila fabrika mašina u Halinovskom vrelu.

426. Tako svjedok Banjalučkić Mehmed ističe da je u maju 1992. godine živio u naselju Halinovići, u kojem, kako ističe nije bilo granatiranja, ali su kupljeni muškarci žene i djeca. Kako ističe:

“došla je vojska Ključani. TO... I fino rekli da se svi izađemo na put i u Halinovsko vrelo ima jedna tvornica ovaj koja je pravljena prije rata i u tu su tvornicu svi bili. I poslije smo naveče taj smo dan bili do, do predveče...²³⁶

427. Kako navodi svjedok Banjalučkić, u tvorničkoj hali ih je bilo oko 200. Bilo je i mještana Rejzovića. U jednom trenutku došla su dva vojnika i ništa im ne objašnjavajući počeli su da odvajaju žene i djecu od muškaraca. Žene i djeca su pušteni kućama, a muškarci su zadržani na isptivanju. Kako svjedok ističe, pitali su ih za oružje. Svjedok je rekao da je lovačku pušku koju je imao, već prethodno predao na zahtjev policijske patrole koja je dolazila u selo. U večernjim satima pustili su i muškarce.

428. Svjedok Draganović Džemal, 27.05.1992. godine, kada je vidio da se u Ključu nešto čudno dešava, sa porodicom je pobjegao u šumu, međutim, nakon prospavane jedne noći pod vedrim nebom, supruga i on, odlučuju da se sa djecom vrate kući. Nakon što su se vratili kući, počela je pucnjava po okolini. Od svastike je saznao da je putem Radio Ključa javljeno da se svi trebaju javiti na određena „sabirna mjesta“, a to sabirno mjesto za njegovu mjesnu zajednicu je bila tvornica u Halinovskom vrelu, pa sa porodicom kreće u tom pravcu. Kako je istakao, rečeno je da ostave otvorene kuće, kako ne bi razvaljivali vrata jer će biti pretresi. Smještaju ih u tvorničku halu, dok su okolo bili raspoređeni ljudi u uniformama, s puškama, koji su ih čuvali. Nakon nekoliko sati pustili su žene i djecu kućama, a muškarci ostaju. Dolazi grupa ljudi u maskrinim uniformama sa šeširima koji ih isptuju. Kada je krenuo da se „prijavi“ toj četvorici koji su vršili ispitivanje,

²³⁵ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 11.03.2009. godine, iskaz svjedokinje Bajrić Hadžije, str.12

²³⁶ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 11.03.2009. godine, iskaz svjedoka Banjalučkić Mehmeda, str.21

kako svjedok ističe, zaustavio ga je Todorović Željko, jedan mlađi momak kojeg je poznao i za kojeg tada nije znao da je u policiji, te ga pitao „*Đems 'đe je puška?*“, te mu je rekao da ide tamo da se javi. Rekao je da je imao pušku, automatsku, koju je kupio na nagovor žene, jer su imali prodavnicu pa radi zaštite da je imaju, ali koja nikad nije upotrijebljena i koju je bacio kada se vraćao iz sela. Njih šestoricu odvajaju na jednu stranu. Skupa s njim ostaju Bajrić Ibrahim, Kojić Mustafa, Muslimović Refik, Muslimović Mustafa i još jedan Muslimović čijeg se imena nije mogao sjetiti. Dolazi Gajić Tode sa nekim policajcima, te njih šestoricu sa dva auta sprovode u policiju. Tu su pretrpjeli premlaćivanja, a nakon čega su smješteni u ćelije u podrumskim prostorijama, gdje ih je jedan komšija Srbin zaštitio da ih ne tuku, da bi ih u kasnim večernjim satima prebacili u Gradišku, a nakon 14 dana i na Manjaču.

429. Svjedok Bajrić Ibrahim također opisuje da je u ionako napetoj situaciji u Ključu, krajem maja 1992. godine, putem Radio Ključa upućen poziv da se jave u fabriku u Halinovskom vrelu. Kako ističe, Ključ je bio opkoljen srpskom vojskom i morali su se javiti, nisu imali izbora. To naređenje da se jave u fabriku bilo je naređenje Kriznog štaba. Kako svjedok ističe, kada dolaze u fabriku gdje su bili svi stanovnici Rejzovića, okolo je bila TO i to samo Srbi koji su ih obezbjeđivali. Nakon nekoliko sati došao je Gajić Tode i rekao da žene i djeca idu kućama, a da muškarci ostaju na ispitivanju. Kako svjedok ističe, nakon ispitivanja određen broj muškaraca pušten je kućama, a njih šestoricu su ostavili, prebacili u policijsku stanicu u ćeliju. Kako svjedok pojašnjava, dok su bili zatvoreni u toj ćeliji, bio je jedan „*užas od tuče, plača i galame, začepjali su uši od straha*“, međutim njih za vrijeme boravka u ćeliji nisu tukli. Iz SJB Ključ, policijskim kombijem su prebačeni u Gradišku, a 14 dana poslije i na Manjaču.

430. Niko od svjedoka, saslušanih na okolnosti ove tačke optuženja, nije rekao da je postojao ili im saopšten razlog zbog kojeg su lišeni slobode i zatvoreni. Za lišenje slobode nije postojao bilo kakav zakonski razlog, nisu o lišenju slobode i zatvaranju dobili potvrdu ili rješenje, niti su u bilo kojem trenutku, od momenta lišenja slobode i zatvaranja u neki od sabirnih centara, pa ni kasnije za vrijeme dok su najmanje šestorica muškaraca koji su zadržani, sprovedeni i zatvoreni u ćelije SJB Ključ, boravili u tom zatočeničkom objektu, bili izvedeni pred sudiju ili na drugi način bili upoznati sa razlozima lišenja slobode i zatvaranja. Takvo zatvaranje, kako to proizilazi iz iskaza svjedoka, temeljilo se na jednom isključivom razlogu, činjenici da su bili pripadnici muslimanskog naroda, a takvo lišenje slobode i zatvaranje, nesumnjivo je u suprotnosti sa temeljnim principima međunarodnog

prava.

431. Iako optuženi Lukić i Adamović, nisu neposredno učestvovali u aktivnostima lišenja slobode i zarobljavanje bilo kojeg od navedenih lica, ovo Vijeće nalazi da njihova uloga u istom, a time i krivica za navedene radnje, nesumnjivo postoji i to iz razloga što, kako to proizilazi iz izvedenih dokaza, i navedene radnje predstavljaju radnje izvršenja progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, a kao dio zajedničkog plana UZP-a. Kod takvog zaključka, Vijeće je prvenstveno imalo u vidu činjenicu da je obavijest, tačnije naređenje muslimanskom i hrvatskom stanovništvu opštine Ključ, da se jave na sabirna mjesta, upućeno putem Radio Ključa, a koji je, kako to proizilazi iz dokaza T-225²³⁷, bio pod kontrolom Kriznog štaba. Kako to proizilazi iz navedenog dokumenta, „*rad radio Ključa odvijat će se po uputama Kriznog štaba*“, a takvo stanje potvrđuju i zapisnici sa sjednica Kriznog štaba opštine Ključ²³⁸. Osim toga, takvo stanje stvari potvrđuje i iskaz svjedoka Bajrić Ibrahima, koji je rekao da je naređenje da se jave u fabriku mašina u Halinovskom vrelu, bilo naređenje Kriznog štaba.

432. U međuvremenu, kako je to istakla i svjedokinja Bajrić Hadžija, upućen je i proglas da svi Muslimani koji ostave imovinu mogu otići iz Ključa, a što je također bio jedan od zaključaka sa sjednica Kriznog štaba. Na taj način upućena je jasna poruka muslimanskom i hrvatskom stanovništvu da za njih u Ključu nema mjesta, nema života, te ionako zbog svih dešavanja u gradu i okolini koja su rezultirala osjećajem straha za vlastiti život i egzistenciju, i po cijenu napuštanja svega što su godinama sticali, odlučuju napustiti svoje domove. Svjedokinja Bajrić tako ističe da je tražila način kako spasiti djecu, za šta joj se ukazala prilika, ali tek u oktobru 1992. godine, napuštanjem grada Ključa.

433. Nadalje, svi svjedoci saglasno opisuju da u obezbjeđenje na mjestima koja su određena kao „sabitni centri“, poput fabrike u Halinovskom vrelu i gradskog stadiona u Ključu, vršili pripadnici TO, kako su mnogi svjedoci opisali „komšije Srbi“. Obzirom na to kakva je uloga optuženog Lukić Boška, u mobilizaciji i osposobljavanju TO i to na način da ista postaje jednonacionalna, sastavljena samo od pripadnika srpskog naroda, kao i optuženog Adamović Marka, u aktivnostima sa bataljonom sastavljenim od jedinica TO na terenu, upravo u tim prvim danima sukoba na području opštine Ključ, te činjenice, po ocjeni ovog Vijeća, na nesumnjiv način ukazuju da su obojica optuženih, iako nisu mogli

²³⁷ T-225 Prijedlog organizacione šeme rada opštinskih organa u ratnim uslovima, maj 1992 godine

²³⁸ T-229

biti prisutni na svakom mjestu u svakom trenutku, aktivno sudjelovali u provođenju politike „čišćenja“, kako ju je svjedokinja Bajrić Hadžija nazvala, odnosno progonu muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, između ostalog i radnjama lišenja slobode i zatvaranja, suprotnog osnovnim pravilima međunarodnog prava, uz oduzimanje prava na pravično i nepristrasno suđenje, da su se sa navedenim radnjama saglasili i njihovo izvršenje htjeli, i to na način kako je to opisano u ovoj tački izreke presude.

(e) Inkriminacije iz tačke 5.e) izreke presude

“5.e) počev od 26. juna 1992. godine izvršen je napad na nebranjena muslimanska sela Ramići, Krasulje sa zaseocima Hripavci i Ošiljak, kojom prilikom je stanovništvo istjerivano iz svojih kuća, zastrašivano pucanjem iz vatrenog oružja, psovka, prijetnjama, pa je tom prilikom ubijen najmanje 21 civil stanovnik ovih sela među kojima i Čarkić Sabro, Čarkić Husein, Čarkić Derviš, Husić Sabit, Husić Safet, Husić Omer, Husić Teufik, Vučkić Ifet, Kalabić Smajo, Jukić Mirsad, Delalović Šefik, Delalović Ibrahim, Đuzić Rezak, Đuzić Remzo, Đuzić Hakija, Salihović Sabit, Fazlić Aiz, Frmić Esad, Jamaković Mirsad, Bajraktarević Šukrija, a preživjeli muškarci iz Ramića privedeni u Osnovnu školu u Ramićima, a muškarci iz Krasulja u Osnovnu školu u Krasuljama kada je Adamović Marko priveo Safeta Sadikovića i Sadiković Edina, a nakon popisa i ispitivanja njih najmanje 90 nezakonito lišeni slobode, iako za to nije postojao zakonski osnov, prebačeni i zatvoreni u Osnovnu Školu „Nikola Mačkić“ u Ključu”

434. Kako je svjedok Kozarac Muhamed istakao u svom iskazu, 1992. godine, živio je u selu Hripavci sa majkom i bratom. Selo je bilo u okruženju i stanovništvo je živjelo u strahu od srpske vojske, koji se dodatno pojačava kada su početkom juna mjeseca, u Hripavce došli izbjeglice iz Prhova koji su pričali o pokolju koji je u Prhovu počinila vojska u kojoj je Adamović Marko bio glavni. Kako svjedok ističe oni su živjeli u selu, ali su se skrivali od srpske vojske da ne bi i njih pobili. Međutim, našli su se u kućama kada ih je srpska vojska okupirala, te pred njegovom kućom okupljaju njih dvadeset dvoje, uglavnom njegovu familiju Kozarce i Jusiće²³⁹, a kako ističe *“gore u Mušićima, pofatali su Mušiće i Muherine”*. Od stanovnika tih zaseoka, saznao je to kasnije prilikom boravka u logoru, da je sa vojskom koja ih je, kako svjedok ističe, “pofatala”, u Mušićima bio Adamović Marko. Svjedok dalje opisuje šta se dešavalo sa njih 22 koje je srpska vojska okupila tu pred njegovom kućom i ističe:

²³⁹ svjedok pojašnjava da su to bili muškarci sa tim prezimenima, iz te dvije familije

“Onda su nas počeli tući, uzeli su pa su nas gonili na klade, u mene je bila jedna septička, i tu su stavili kladu i tu su dovodili, prijetili su sikirama ko, štapom tuklo. Onda su palili motorke, i da odsiče glavu. Kaže sad ćemo Vam glave poodsijecati. I tu su nas dosta premlatili, ubili nas i onda su nas vodili u Musiče gore čekali da nas sve stacionira iz Balinića ljude, iz Musića, Muherina. Tu nas je stacioniralo u Musićima...”²⁴⁰

Tukli su čak i jednu ženu, Hasiju Kozarac, dok inače žene i djecu nisu dirali i ostavili su ih u selu. Nakon te torture i premlaćivanja, kako svjedok ističe, sve na tom mjestu okupljene muškarce iz Hripavaca, te ostalih zaseoka sela Krasulje poput zaseoka Balijagići, Musići, Muherine, Kozarac, sprovode na raskrnicu u Musićima, postrojavaju ih “*Ruke na glavu, nemaš di, nemaš dizat glave, ne smješ nigde na stranu ko i onda ide otuda, tuča, udaraju nas i sa puškama, kundacima po leđima, ubi sve...*”²⁴¹, te ih u pratnji naoružanih vojnika i transportera koji je išao za njima, uz prijetnju da će ubiti svakog ko pokuša pobjeći, sprovode u OŠ “Krasulje”. U OŠ “Krasulje”, kako svjedok ističe, izvode ih u kancelarije na ispitivanje, za vrijeme kojeg dobijaju batine. Niko im ne govori razlog lišenja slobode, ali svjedok objašnjava:

“Pa što sam Musliman, nisu oni meni rekli, ali zato su me i priveli... Pa čim su Muslimani i Hrvati, znači pofatani, znači zbog toga su nas doveli.”²⁴²

Svjedok dalje ističe da je nakon ispitivanja i premlaćivanja, vraćen na igralište ispred škole, gdje su se nalazili i ostali Muslimani lišeni slobode, te je mogao vidjeti kada i neke druge vode na ispitivanje, a nakon završenog ispitivanja “*su dogonili autobuse*”, kojima su oni vojno sposobni preveženi u Ključ, u OŠ “Nikola Mačkić”. Svjedok navodi da su i prilikom ulaska u autobus, a i po dolasku u školu “Nikola Mačkić”, gdje su smješteni u fiskulturnu salu, teško premlaćivani, te da je on lično bio svjedok kada su od dobijenih batina podlegli Vučkić Ifet, Delalović Ibrahim i Jukić Mirsad.

435. Dok su muškarci iz Krasulja sprovedeni, kako je to opisao svjedok Kozarac, u OŠ “Krasulje”, muškarci iz Ramića, nakon granatiranja i “okupiranja” tog sela od strane srpske vojske sprovedeni su u OŠ “Ramići”. Svjedoci Bajrić Ćazim i Bajrić Teufik dali su iskaz na te okolnosti.

436. Tako svjedok Bajrić Ćazim, opisuje situaciju koja je od kraja maja 1992. godine, zavlada u njegovim Ramićima, granatiranje sela, rušenje džamije, odvođenje

²⁴⁰ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 14.09..2009. godine, iskaz svjedoka Kozarac Muhameda, str.8

²⁴¹ Ibid, str.9

²⁴² Ibid, str. 11

muškaraca, uključujući i njega u policijsku stanicu u Ključu na ispitivanje. Kako dalje ističe, stanovnici sela su se povukli u šumu, ali kada su granate počele padati i po šumi, povlače se prema selu Ošiljak. Međutim, srpska vojska, koja je u to vrijeme već "hodala transporterima po selu" upućuje poziv da se vrate da će im biti bezbjedno, a potom određuju i jedan punkt za predaju naoružanja, te njih 60-70 vojno sposobnih, koji su posjedovali naoružanje, isto predaju. Bilo je, kako svjedok ističe, naređeno da se i muškarci i žene i djeca jave u školu u Ramićima, ali muškarci su zaustavljeni prethodno na punktu gdje je vršena predaja naoružanja. U međuvremenu, vojska vrši pretrese kuća za koje je naloženo da ih ostave otključane. Kako svjedok dalje ističe, nakon predaje naoružanja, rečeno im je da će žene i djecu, koji su bili u školi u Ramićima, pustiti, ali nakon što muškarci dođu u školu i oni odlaze. U školi ih dočekuju, kako svjedok ističe:

"Pa svi, svi ti ljudi što su na tim transporterima, sa nekim radio – stanicama na grudima. Neki su sa čarapama na glavama. Uglavnom to je, to je vojska, jel' policija, to, gospođo, mi nismo smjeli da gledamo bilo kome, mi smo već postali zarobljenici, mi nismo bilo kome da, smjeli da gledamo u oči, jer bi to bilo kraj tom čovjeku, kome bi pogledao u oči. Ono je već počela komanda saginji glavu dole, majku balijsku šta gledaš, u što gledaš, kud ideš. Eto, tako je, to su već počele strahote našeg toga zarobljavanja, tu smo već bili zarobljenici..."²⁴³

Iz škole u Ramićima, sa dva autobusa koji su bili puni, prebačeni su u OŠ "Nikola Mačkić" u Ključu, gdje po dolasku bivaju pretrešeni, morali su sve iz džepova, lične dokumente, ključeve, novac, baciti na hrpu i rečeno im je da im to više neće trebati. Smještaju ih u fiskulturnu salu, gdje su pretrpjeli teška premlaćivanja, ali i poniženja kao na primjer kada je isti natjeran da ljubi srpsku trobojku. Svjedok to poniženje koje je pretrpio opisuje na sljedeći način:

"To je za mene bilo totalno dno, znači poniženje da viš' nisam, da više ne može dalje od toga, zato što je to, za mene je bilo to nešto nepojmljivo i eto loše..."²⁴⁴

Sutradan su starije pustili kućama, a one koji su ostali, uključujući i njega, prebacuju u logor na Manjači.

437. Svjedok Bajrić Teufić, također je bio nastanjen u selu Ramići, te opisuje da je nakon granatiranja Pudinog Hana i Velagića, od stanovnika tih sela koji su izbjegli u Ramiće, saznao da je bilo dosta mrtvih i ranjenih, očevidac je odvođenja velikog broja ljudi u logore, pa oni, kada saznaju da su Ramići „na redu“, odlučuju da pokušaju zaštititi

²⁴³ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 09.09.2009. godine, iskaz svjedoka Bajrić Čazima, str.14

²⁴⁴ Ibid., str.16

stanovništvo, te prave improvizirano sklonište u šumi. Međutim, kada granate počinju padati i po šumi, muškarci iz Krasulja i Ramića pokušavaju izbjeći, ali dolaze samo do šume Golaje, i kada shvataju da ne mogu dalje, vraćaju se u selo. Tu saznaju da su žene i djeca zarobljeni u školi u Ramićima, a da su muškarci pozivani na megafon da predaju naoružanje, što oni tada i čine. Dvojica komšija ga odvođe u školu u Donjim Ramićima. Kako svjedok ističe, „*napravili su razmjenu*“, pustili su žene i djecu, da bi muškarce uveli. Poslije izvjesnog vremena došli su autobusi i prebačeni su u osnovnu školu u Ključu, gdje su smješteni u fiskalturnu salu, pretrpjeli premlaćivanja tokom ispitivanja na koja su vođeni, da bi na kraju bili prebačeni na Manjaču.

438. Svjedok Sadiković Safet, opisao je u svom iskazu da je krajem juna u njegovo selo došlo dosta vojske. Već prethodno vojska je odvela 12 ljudi sa ulaza u selo, a od ljudi je poslije čuo da se ti pokupljeni, nisu nikada vratili. Svjedok ističe da je bilo pucanja, puškaranja, da su kupili, ali za njega je razumljivo, najupečatljiviji i najtraumatičniji događaj kojeg se sjeća, njegovo zarobljavanje.

439. Kako je istakao, krajem juna 1992. godine, uhvaćen je u svojoj kući u Krasuljama, odvođe ga u drugi zaseok gdje ga premlaćuju i tada ga preuzima Buvač Ratko, koji ga je odveo u zaseok Čarkiće i predao optuženom Adamović Marku. Optuženi Adamović je njega i malodobnog Sadiković Edina odvezao i predao u osnovnu školu u Krasuljama, odakle je većina prebačena u OŠ „Nikola Mačkić“ u Ključ, kako je to u svom iskazu istakao i svjedok Kozarac Muhamed.

440. Iako su neki od saslušanih svjedoka, događaj zarobljavanja vezali za raniji period, kraj maja, Vijeće je na temelju iskaza svjedoka Sadikovića, a koji je siguran da se njegovo zarobljavanje desilo krajem juna 1992. godine, te materijalnih dokaza koji takav njegov iskaz potvrđuju²⁴⁵ zaključilo da događaj zarobljavanja svjedoka Sadikovića datira iz perioda kraja juna 1992. godine. Naime, kako proizilazi iz dokaza T-185, komandant 17.lpbr Samardžija Drago izdao je Naredbu broj strogo pov.br 01-93/92 od 25.06.1992. godine kojom određuje pretres i čišćenje terena u rejonu Velagići-Ramići-Ošijak i Krasulje, te da u tom pretresu treba učestvovati 1.bataljon 17.Lpbr, a odjeljenje vojne policije SJB Ključ, sa zadatkom da prihvate uhapšene, izvrše njihovu obradu i po potrebi ih upute u SJB Ključ na dalju obradu. Iz dokaza Priloga za monografiju 1.KK²⁴⁶ proizilazi da je Ratko Buvač

²⁴⁵ Dokaz T-185 Naredba broj: strogo pov br.01-93/92 od 25.06.1992. godine

²⁴⁶ Dokaz T-196

komandir 2. čete 1. bataljona 17.lpbr. Upravo on je, kako to proizilazi iz iskaza svjedoka Sadikovića, predao njega i mladobnog Sadiković Edina, optuženom Adamović Marku, koji je na navedenom lokalitetu u vrijeme čišćenja rejona Krasulja viđen i od strane svjedoka Kozarac Muhameda, a koji ih je potom sproveo u OŠ „Nikola Mačkić“

441. Svjedok je bio prisutan kada su u školi, od zadobijenih batina preminuli Delalović Muharem i Jukić Mirsad, a poznato mu je da su u selo Krasulje, nakon što su prethodno odvedeni, mrtvi vraćeni Čarkić Derviš i Fazlić Aiz. Svjedok je u grupi od oko 120 muškaraca, autobusom transportovan na Manjaču.

442. Pored imena onih čijoj smrti su neposredni svjedoci bili svjedoci Sadiković, Kozarac, Bajrić Teufik ili Bajrić Ćazim, zapisnik o obdukciji i identifikaciji iz pojedinačnih grobnica lokacija Krasulje I-VIII, sa priloženom fotodokumentacijom i crtežima lica mjesta²⁴⁷, potvrđuje stradanje lica poimenično nabrojanih u izreci presude.

443. Vijeće je analiziralo i sam događaj čišćenja sela Ramići, Krasulje sa zaseocima Hripavci i Ošiljak, iako odbrane optuženih u suštini navedena dešavanja nisu osporavale, nego su samo sporile vezu optuženih sa navedenim aktivnostima.

444. Tako se odbrana optuženog Adamović Marka temeljila na tvrdnjama da on u to vrijeme nije bio na terenu na području opštine Ključ, nego da je otišao na ratište u Jajce. Međutim, takvu njegovu odbranu ovo Vijeće nije našlo utemeljenom. Naime, Vijeće je našlo da se iskazu svjedoka Sadikovića, u cijelosti može pokloniti vjera, jer je isti, na uvjerljiv način identifikovao optuženog Adamovića kao osobu koja ga je nakon lišenja slobode preuzela i predala u OŠ “Nikola Mačkić”. Naime, svjedok je pojasnio da je optuženog poznavao još od 1970. godine, kada mu je u okviru predvojničkih vježbi bio pretpostavljeni. Osim toga, na pouzdanost iskaza navedenog svjedoka, po ocjeni ovog Vijeća, upućuje i činjenica što je identificirao osobu koja ga je predala optuženom Adamoviću, kao Buvač Ratka, komandira 2. čete istog bataljona kojem je pripadao i optuženi, a koji mu se, kako je istakao predstavio, iako ga od ranije nije poznavao. Dakle, svjedok nije imao bilo kakav osnov povezati optuženog sa komandrom Buvačem, nego isključivo iz razloga što se predmetni događaj desio na način na koji ga je svjedok opisao.

²⁴⁷ Dokaz T-455

445. Nadalje, Vijeće nije poklonilo vjeru odbrani optuženog Adamovića, koji je nastojao dokazati da je već od polovine juna 1992. godine, a u potpunosti od 20.06.1992. godine, ne boravi na području opštine Ključ, nego da je u to vrijeme već otišao na ratište u Jajce, tačnije u Magaljdol u sastav Taktičke grupe 2 (TG 2). Na te okolnosti odbrana je izvela dokaz saslušanjem svjedoka Popović Cvije, koji je potvrdio navedene tvrdnje, ali čijem iskazu ovo Vijeće nije poklonilo vjeru.

446. Naime, iskaz svjedoka Popović Cvije tužilaštvo je opovrglo kroz materijalne dokaze, uložene u okviru dokaza T-455²⁴⁸ i to niz naredbi iz kojih se nameće jasnim zaključak da čak ni 29.06.1992. godine, Ključki bataljon, u čiji sastav je ulazio optuženi Adamović, nije prešao u sastav TG2, u rejonu Magaljdola, nego je i dalje bio raspoređen i djelovao na području opštine Ključ. Osim toga, iskaz svjedoka Popovića Vijeće je cijeno kao isuviše pretenciozan i isforsiran u nastojanju da pomogne optuženom Adamoviću u izbjegavanju njegove krivične odgovornosti, pa tako svjedok optuženog Adamovića opisuje kao *“komunističkog emotivca”*, ističe *“da nije nikada učinio ništa loše i protivzakonito...da njegov mentalni sklop ne posjeduje nešto takvo”*.

447. Dakle, nasuprot iskazu svjedoka Popović Cvije, i optuženog Adamovića, koji je dao u svojstvu svjedoka, stoje, po ocjeni ovog Vijeća, čvrsti i uvjerljivi materijalni dokazi tužilaštva, čijom analizom se nameće zaključak u potpunosti suprotan tvrdnjama koje je zastupala odbrana ovog optuženog.

448. Tako iz materijalnih dokaza tužilaštva, proizilazi da je naredbom komandanta 2.KK, pukovnika Borić Gruje od 16.06.1992. godine²⁴⁹ formirana taktička grupa 1 (TG 1) od jedinica 1.brigade Drvar, a u čiji sastav ulaze: dio komande 1. brigade, komande stana 1. i 2.pb, hab 105 mm i dijela pozadinske čete, a za komandanta te TG 1 postavljen je kapetan 1. klase, Popović Cvijo. Navedena TG imala je zadatak sprovođenja akcije “Pliva 92”, radi čijeg izvršenja je i formirana. U sastavu TG 1 nisu nikada, kako to proizilazi iz izvedenih dokaza, ni bile jedinice 17.lpbr.

449. Kad je riječ o TG2, svjedok Popović Cvijo je istakao da je za komandanta TG 2 koja je bila raspoređena na rejonu Magaljdola, postavljen polovinom aprila (13.aprila 1992. godine), te da je na toj poziciji ili funkciji ostao jedan mjesec, a da je optuženi Adamović,

²⁴⁸ Dokazi Tužilaštva uloženi kao dokazi replike

²⁴⁹ Dokaz T-455/10

još za vrijeme njegovog obnašanja funkcije komandanta te TG, došao u istu i ostao i po njegovom odlasku. Međutim, takve tvrdnje nisu potkrijepljene bilo kojim dokazom. Naprotiv, na temelju izvedenih dokaza Vijeće je zaključilo da podaci o TG 2, raspoređenoj u rejonu Magaljdola, datiraju tek iz Redovnog borbenog izvještaja od 25.06.1992. godine²⁵⁰ koji je komandi 2. KK uputio komandant Popović Cvijo. Iz navedenog dokaza dakle proizilazi, suprotno iskazu svjedoka Popovića, da je on i krajem juna i dalje na funkciji komandanta TG 2, ali i da u to vrijeme u okviru TG 2 još uvijek nisu prisutne i raspoređene jedinice 17. Ipbr. Naime, iz navedenog dokumenta proizilazi da komandant Popović izvještava da je stanje morala u jedinici problematično i da jedinice traže da budu zamijenjene na položajima, a što je, putem Izvještaja od 29.06.1992. godine²⁵¹, komandant Grujić Boro prenio Glavnom štabu RS-a.

450. Tek nakon tog datuma, dolazi do zamjene jedinica na terenu, ali Redovni borbeni izvještaj upućen od strane 2. KK Glavnom štabu RS 01.07.1992. godine, potvrđuje da se i tada snage 17.Ipbr Ključ još uvijek nalaze na širem rejonu opštine Ključ²⁵².

451. Sve navedeno, kada se dovede u vezu sa iskazom svjedoka Sadikovića, a koji je sa sigurnošću prepoznao optuženog Adamovića kao osobu koja ga je preuzela po zarobljavanju i sprovela u OŠ "Nikola Mačkić", po ocjeni ovog Vijeća, sa sigurnošću potvrđuje njegovo, ali i prisustvo jedinica Ključkog bataljona u rejonu Krasulja i Ramića u inkriminisanom periodu obuhvaćenom ovom tačkom izreke presude.

452. Osim toga, iz iskaza svjedoka koji su svjedočili na okolnosti opisane u ovoj tački izreke, proizilazi da je napad na sela Ramići i Krasulje sa zaseocima Hripavci i Ošiljak dio progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, dakle nastavak aktivnosti opisanih u prethodnim tačkama, a u kojima je Vijeće detaljno opisalo ulogu optuženih. Na takav zaključak posebno upućuje iskaz svjedoka Bajrić Teufika, a koji je rekao da su saznali da su "*Ramići na redu*" u čišćenju koje je već prethodno započeto u drugim selima. Dakle, i napad na sela Ramići i Krasulje, predstavlja dio plana UZP-a u kojem su značajnu ulogu i doprinos dali optuženi. Učešće bataljona 17.Ipbr u kojoj je u komandnoj strukturi bio i optuženi Adamović, kao i njegovo lično učešće na terenu u hapšenju muslimanskog

²⁵⁰ Dokaz T-455/1

²⁵¹ Dokaz T-455/9

²⁵² Dokaz T-455/8

stanovništva, a radi protivpravnog zatvaranja u OŠ "Nikola Mačkić", ne ostavlja sumnju u pogledu njegove krivice.

453. Na osnovu svega izloženog, Vijeće nalazi da se u opisanim radnjama optuženih Lukić Boška i Adamović Marka stiču sva bitna obilježja krivičnog djela - Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav (1) tačka h) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 180. stav 1. istog Zakona, za koje djelo ih je i oglasio krivim.

X. PRIMJENA ZAKONA

454. Tužilaštvo je izmijenjenom optužnicom, optuženima stavilo na teret izvršenje krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, u vezi sa članom 180. stav 1. istog zakona.

455. Odbrane obojice optuženih, tokom cijelog postupka su isticale da zakon koji treba primjeniti u konkretnom slučaju, jeste preuzeti KZ SFRJ, kao zakon koji je važio u vrijeme izvršenja krivičnog djela.

456. Apelaciono vijeće je, polazeći od temeljnih principa krivičnog prava, rukovođeno odredbom člana 7. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (EKLJP), te odredbama članova 3., 3a, 4. i 4a) KZ BiH, a imajući u vidu kako stav tužilaštva, tako i prigovore odbrane u pogledu primjene materijalnog zakona, razmotrilo koji se zakon ima primjeniti u konkretnom slučaju.

457. Vremenski period obuhvaćen optužnicom tužilaštva je period od aprila do decembra 1992. godine, dok su optuženi oglašeni krivim za radnje preduzete u periodu od aprila do kraja juna 1992. godine. U navedenom periodu, na snazi je bio preuzeti KZ SFRJ iz 1976. godine, a djelo koje je optuženima stavljeno na teret kvalifikovano je po KZ BiH koji je stupio na snagu 2003. godine.

458. Članom 7. EKLJP propisano je :

"Niko ne može biti proglašen krivim za krivično djelo počinjeno činom ili propustom koji, u času počinjenja, po unutrašnjem ili po međunarodnom pravu nisu bili predviđeni kao krivično djelo. Isto se tako ne može odrediti teža kazna od one koja je bila primjenjiva u času kada je krivično djelo počinjeno."

459. EKLJP, ne samo da ima primat u primjeni nad svim ostalim zakonima, nego je navedena odredba, gotovo doslovno preuzeta u domaće krivično

zakonodavstvo, kroz član 3. KZ BiH, u kojem je sadržan princip zakonitosti koji propisuje da nikome ne može biti izrečena kazna ili druga krivičnopravna sankcija za djelo koje, prije nego što je učinjeno, nije bilo zakonom ili međunarodnim pravom propisano kao krivično djelo i za koje zakonom nije bila propisana kazna.

460. Nadalje, odredbom člana 4. KZ BiH, propisano je da se na učinioca krivičnog djela primjenjuje zakon koji je bio na snazi u vrijeme njegovog učinjenja, a ako se nakon učinjenja krivičnog djela jednom ili više puta zakon izmijeni, primjenit će se zakon blaži za učinioca.

461. Član 7. EKLJP, dakle, iako propisuje princip zakonitosti, te opšti princip po kojem se zabranjuje teža kazna od one koja je bila primjenjiva u vrijeme izvršenja krivičnog djela, iako ne i primjena najblažeg zakona. Nadalje, u članu 7. stav 2. propisano je da „ovaj član ne spriječava suđenje ili kažnjavanje bilo koje osobe za neki čin ili propust koji je u času počinjenja predstavljao krivično djelo u skladu sa općim načelima prava priznatim od civiliziranih naroda“, a navedeni princip je na gotovo istovjetan način sadržan i u članu 15. stav 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (u daljem tekstu MPGPP). I EKLJP i MPGPP predstavljaju akte koje je BiH, kao nasljednica bivše SFRJ ratifikovala, pa navedeni propisi imaju obavezujući karakter.

462. Navedeni član 7. stav 2. EKLJP, preuzet je i u važeće zakonodavstvo Bosne i Hercegovine i to kroz odredbu člana 4.a) KZ BiH, a iz koje odredbe proizilazi da, i pored prohibicija sadržanih u članovima 3. i 4. KZ BiH, navedene odredbe ne spriječavaju suđenje i kažnjavanje nekog lica za činjenje ili nečinjenje koje se u vrijeme počinjenja smatralo krivičnim djelom u skladu sa opštim principima međunarodnog prava.

463. Prema principu univerzalne nadležnosti, običajno međunarodno humanitarno pravo obavezuje svaku državu u svijetu, bez obzira da li je ratifikovala odgovarajuće međunarodne pravne instrumente, tako da je svaka država obavezna da krivično goni i izruči (*aut dedere aut judicare*) sve osobe za koje se sumnja da su izvršile povredu običajnog međunarodnog humanitarnog prava. Bilo kakvo ograničenje koje nametne država u vezi sa izručenjem osobe koja se tereti da je prekršila međunarodno običajno humanitarno pravo, predstavlja kršenje međunarodnih obaveza te države.

464. Ratni zločini, uključujući i zločine protiv čovječnosti, kao djelo koje je stavljeno na teret optuženima u konkretnom slučaju, bez sumnje predstavljaju zločine i u skladu sa odredbama međunarodnog prava, te se u navedenom smislu imaju podvesti pod

„opšta načela međunarodnog prava“, kako to propisuje član 4.a) KZ BiH, odnosno „opšta pravna načela koja priznaju civilizovani narodi“, kako to propisuje član 7. stav 2. EKLJP, a uslijed čega je opravdana primjena KZ BiH u konkretnom slučaju, kako je to i tužilaštvo navelo u optužnom aktu.

465. U kontekstu prethodno navedenog potrebno je još spomenuti i da je 10.04.2012. godine, vijeće Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu donijelo presudu po aplikaciji osuđenog Bobana Šimšića, odbivši istu kao neosnovanu, a u kojoj presudi je istaknuto slijedeće:

“Sud opaža da je sadašnji aplikant bio osuđen 2007. godine za progon kao zločini protiv čovječnosti s obzirom na djela koja su desila 1992. godine. Kako pobijana djela nisu sadržavala zločine protiv čovječnosti prema domaćem pravu sve do stupanja na snagu Kaznenog zakona, evidentno je iz dokumenata citiranih u gore navedenim stavcima od 8-13 da su pobijana djela, u vremenu kada su bila počinjena, sadržavala zločine protiv čovječnosti prema međunarodnom pravu. U tom smislu, primjećuje se da su svi sastavni elementi zločina protiv čovječnosti ispunjeni u ovom slučaju: pobijana djela su izvršena u kontekstu šireg i sistematičnog napada s ciljem na civilno stanovništvo i aplikant je bio svjestan ovih napada (suprotno slučaju Korbely, gore navedeni stavci, §§ 83-85).

1. Aplikant je tvrdio da nije mogao predvidjeti da su njegova djela mogla sadržavati zločine protiv čovječnosti prema međunarodnom pravu. Primijećeno je, također, da je aplikant počinio ova djela kao policijski službenik. Sud drži da se osobe koje obnašaju profesionalnu dužnost moraju procesuirati s najvećim stupnjem opreza slijedeći njihovo zanimanje, te se može očekivati da dobiju posebnu pažnju u procjeni rizika koju je ta aktivnost povlačila za sobom (vidjeti Kononov, gore navedeno, § 235) Nadalje, imajući u vidu strahovitu, nezakonitu prirodu njegovih djela, koja uključuju ubistva i mučenja Bošnjaka unutar konteksta šireg i sistematičnog napada Bošnjačkog civilnog stanovništva Opštine Višegrad, čak bi i površna reakcija od strane aplikanta navela da su djela riskantna sadržavajući zločine protiv čovječnosti za koje bi se on mogao držati odgovornim.

2. Sud zaključuje da su djela aplikanta, u vremenu kada su izvršena, sadržavala kazneno djelo definirano s dovoljno dostupnosti i predvidivosti prema međunarodnom pravu.

Ova je žalba, zbog toga, očigledno neosnovana i mora se odbiti prema članu 35. stavkama 3(a) i 4. Konvencije.”

466. Osim navedenog, iako krivično djelo zločina protiv čovječnosti nije bilo propisano u KZ SFRJ kao posebno djelo, na način kako ga propisuje novi zakon, oblici izvršenja predmetnog krivičnog djela bili su obuhvaćeni pojedinačnim inkriminacijama u članovima 136., 141. do 147., 154., 155. i 186. KZ SFRJ. Iz navedenog proizilazi da su ta krivična djela bila kažnjiva i po, u to vrijeme važećem krivičnom zakonu, koji nije zahtijevao da se dokažu svi elementi zločina protiv čovječnosti, što govori u prilog činjenici da

je opravdana primjena KZ BiH, kako je to utvrdilo i ovo Vijeće.

XI. ODLUKA O KAZNI

A. SVRHA KAŽNJAVANJA

467. Odredbom člana 2. stav 1. KZ BiH, propisano je da se krivična djela i krivičnopravne sankcije propisuju samo za ona ponašanja kojima se ugrožavaju i povrijeđuju osobne slobode i prava čovjeka, kao i druga prava i društvene vrijednosti zajamčene i zaštićene Ustavom BiH i međunarodnim pravom, a čija zaštita ne bi bila moguća bez primjene krivičnopravne prinude. Shodno navedenom, nameće se zaključak da svrha primjene krivičnopravne prinude, odnosno svrha kažnjavanja, predstavlja zaštitu tih osobnih sloboda i prava čovjeka, odnosno drugih prava i društvenih vrijednosti, dakle, zaštitu društva od određenih društvenoopasnih djelatnosti. Nadalje, u stavu 2. člana 2. KZ BiH, propisano je da kazna mora biti neophodna i srazmjerna prirodi i jačini opasnosti po zaštićena dobra.

468. Krivični zakon u članu 39., svrhu kažnjavanja definiše kroz sljedeće: *a) da se izrazi društvena osuda učinjenog krivičnog djela²⁵³; b) da se utiče na učiniteja da ubuduće ne čini krivična djela i podstakne njegov preodgcj (specijalna prevencija) ; c) da se utiče na ostale da ne čine krivična djela (generalna prevencija); i d) da se utiče na svijest građana o pogibejnosti krivičnih djela i o pravednosti kažnjavanja učiniteja.*

469. Na navedeni način postavljena svrha kažnjavanja, iziskuje da se prilikom odmjeravanja kazne vodi računa da se izrekne kazna koja je adekvatna, ili tačnije, neophodna i srazmjerna ciljevima i okolnostima koji su već uzeti u obzir u vezi sa samim djelom i uticajem na zajednicu, ali istovremeno i prilagođena potrebama prevencije počinjenja novih krivičnih djela i preodgoja konkretnog počinioca.

470. Kod odmjeravanja kazne, vijeće mora voditi računa o zakonom propisanim granicama kazne za to krivično djelo, svrsi kažnjavanja, ali i svim okolnostima koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti).

²⁵³ zabrana vršenja krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti, propisana je i nizom međunarodnih dokumenata i u međunarodnom pravu predstavlja svojevrsan *ius cogens* od kojeg nema odstupanja

471. Okolnosti koje su rukovodeće za vijeće u odabiru kazne u cilju ostvarenja svrhe predogoja i prevencije počinjenja novih krivičnih djela od strane konkretnog počinioca su između ostalih i stepen odgovornosti, ponašanje počinioca prije izvršenja krivičnog djela, neposredno prije njegovog izvršenja ili u vrijeme samog preduzimanja kriminalnih radnji, kao i nakon izvršenja krivičnog djela, motiv, karakteristike ličnosti učinioca, a koje okolnosti, mogu uticati na vrstu i visinu kazne, krećući se u svakom slučaju u zakonskim okvirima, ovisno o tome da li su navedene okolnosti cijenjene kao otežavajuće ili olakšavajuće.

B. PRAVILA ZA ODMJERAVANJE KAZNE I INDIVIDUALIZACIJA KAZNI

472. U cilju ostvarenja svrhe kažnjavanja, zakonodavac, kroz odredbu člana 48. KZ BiH propisuje i opća pravila za odmjeravanje kazne, osobito stepen krivice, pobude iz kojih je djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinioca, njegove osobne prilike i držanje nakon učinjenog krivičnog djela, kao i druge okolnosti koje se odnose na osobu učinioca. Sve navedene okolnosti, cijenjene su od strane ovog Vijeća, prilikom odmjeravanja kazni optuženima Lukiću i Adamoviću.

473. Vijeće je najprije imalo u vidu da su za prdmetno krivično djelo propisane najstrožije kazne- kazna zatvora od najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Nadalje, Vijeće je cijenilo da su optuženi oglašeni krivim za progon muslimanskog i hrvatskog civilnog stanovništva opštine Ključ, koje su počinili kao učesnici udruženog zločinačkog poduhvata, nizom nezakonitih radnji koje predstavljaju teška kršenja međunarodnog prava. Veliki broj civila je stradao, mnoge porodice su ostale bez svojih najbližih, a posljedice, kako fizičke, tako i psihičke onih koji su preživjeli golgotu kroz koju su prošli, su trajne, nesagledive i ne jenjavaju sa protekom vremena. U kontekstu povrede zaštićenog dobra, Vijeće je s posebnom pažnjom cijenilo svojstvo i broj žrtava, odnosno da se radilo o civilima, muškarcima, ali nerijetko i ženama i djeci, koji ni na koji način nisu doprinijeli izvršenju zločina. Naime, sigurno je da će oštećeni-preživjele žrtve, sa doživljenim patnjama osjećati trajne i duboke posljedice tokom života u smislu njihove traumatizacije, psihičkog i fizičkog bola, te gubitaka svojih najmilijih.

474. Nadalje, Vijeće je imalo u vidu da su predmetna krivična djela učinjena prema muslimanskom stanovništvu i manjem broju Hrvata opštine Ključ, u situaciji kada su oni živjeli u stalnoj atmosferi straha, a optuženi su, u određenim situacijama čak i zloupotrijebili povjerenje koje su građani Ključa i okolnih sela imali u njih, kao

mještane i pri tome prosvjetne radnike, te su uzeli direktno učešće ili dali svoj značajan doprinos izvršenju predmetnih zločina. Kod takvog zaključka Vijeće je prije svega imalo u vidu iskaze svjedoka Mešić Kane, koja je po dolasku vojske u Prhovo, osjetila olakšanje vidjevši Adamović Marka, jer ga je kako je istakla, poznavala od ranije kao prosvjetnog radnika, pa je mislila da im neće ništa, međutim, kako je opisano u okviru tačke 4. izreke, uslijedio je pokolj u selu u čijem izvršenju je optuženi Adamović dao doprinos koji je od odlučujućeg značaja. Isto tako, kada je riječ o optuženom Lukiću, svjedok Omerović Jusuf, opisao je kako su mještani njegovog sela, povjerovali u garancije date od strane optuženog Lukića, da im se, ukoliko se predaju, neće desiti ništa, pa su to i učinili, a završili su teško premlaćeni i mnogi od stanovnika njegovog sela, uključujući i njega, u logorima. Svjedokinja Brkić Mimka, koja je pri prolasku vojske kroz Vukovo selo prepoznala određen broj tih vojnika, među kojima i učitelje Lukića i Adamovića, ističe u svom iskazu „iako ih znamo, ništa nam ne govore“.

475. Sve to po ocjeni ovog Vijeća ima karakter otežavajućih okolnosti.

476. Vijeće je imalo u vidu i da su se optuženi pred sudom korektno držali, uredno odazivali svim pozivima, ali navedene okolnosti, po ocjeni ovog Vijeća, nemaju karakter olakšavajućih okolnosti, budući da se ovakvo ponašanje očekuje i da je jedino prihvatljivo.

477. Posebnih olakšavajućih okolnosti, na strani optuženih, Vijeće nije našlo, izuzev da je riječ o osobama starije životne dobi kao i da nisu ranije osuđivani.

478. Ipak, Vijeće je cijeneći ulogu i doprinos svakog od optuženih, zaključilo da je doprinos optuženog Adamovića, posebno u konkretnim radnjama preduzetim na terenu znatno veći, te da ne ostavlja mjesta izricanju kazne blaže od kazne dugotrajnog zatvora u trajanju od 22 godine. S druge strane, optuženi Lukić, dao je doprinos koji također ima karakter odlučujućeg i značajnog, ali ipak, po ocjeni ovog Vijeća, stepen njegove krivice je niži, te će se i kaznom u trajanju od 14 godina zatvora, po ocjeni ovog Vijeća, ostvariti svrha kako specijalne tako i generalne prevencije.

479. Vijeće je imalo u vidu da svaki zločin, mora biti kažnjen na adekvatan način, ali da kod ovakvog krivičnog djela, posebno za oštećene i članove porodica žrtava, nijedna kazna nije dovoljna, niti adekvatna. Ipak, iako je svaki zločin koji ima za posljedicu smrt jedne, a kamoli velikog broja osoba, kao i teška premlaćivanja ili prisilno preseljenje i stanovništva, stravičan, nužno je imati u vidu da i kod kazne zatvora i kazne dugotrajnog zatvora mora postojati određena gradacija, vezana za ulogu i stepen krivice, kako kada

je riječ o optuženima u jednom predmetu, tako i kod kazni izrečenih u različitim predmetima, različitim licima i za različite zločine. Nažalost, iako je riječ o zločinu koji je izuzetno težak, postoje i zločini koji su za posljedicu imali veći broj stradalih, naredbodavnu ulogu optuženih ili komandnu odgovornost, pa se imajući u vidu zakonom propisani okvir kažnjavanja, mora ostaviti prostora da kažnjavanje lica kod kojih se utvrdi i veći stepen krivice ili teže posljedice djela od konkretnih, odgovara principu pravednosti.

XII. OSLOBAĐAJUĆI DIO PRESUDE

A. TAČKA 5. IZMIJENJENE OPTUŽNICE

“Od aprila mjeseca 1992. godine do kraja decembra 1992. godine, u okviru širokog i sistematičnog napada Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, policije Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske, usmjerenog na civilno stanovništvo Hrvate i Muslimane opštine Ključ, a kao učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu sa planom progona civilnog muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, optuženi Lukić Boško, u svojstvu komandanta opštinskog štaba Teritorijalne odbrane opštine Ključ, a Adamović Marko u svojstvu zamjenika komandanta bataljona Teritorijalne odbrane Ključ i Komandanta odbrane grada, odnosno pomoćnika komandanta za moral i vjerska pitanja 17.Lpbr počinili:

5. Dana 10.07.1992.godine nakon što je vojska u sadejstvu sa policijom ušla u nebranjena sela i zaseoke opštine Ključ, Donji Biljani, Botonjići, Domazeti, Brkići, Jabukovica, sve zatečene muškarce bez pravnog osnova priveli u prostorije osnovne škole u Donjim Biljanima, gdje je policija izvršila popis zatočenih, nakon čega su izvođeni i ubijani, dio muškaraca potrpan u autobuse, odvezen u nepoznatom pravcu i ubijen, dio proganjan i ubijan na različitim lokalitetima u navedenim zaseocima, pa je tako taj dan ubijeno najmanje 219 lica, među kojima i Botonjić Najil, Dervišević Husein, Omeradžić Džemal, Jašarević Almir, Dervišević Aiz, Botonjić Rifet, Hodžić Osman, Mulahmetović Smajil, Zukanović Hazim, Zukanović Salih, Avdić Nijaz, Domazet Zijad, Čehić Elvir, Džaferagić Safet, Čehić Adnan, Botonjić Ćamil, Botonjić Feriz, Kapidžić Jasmin, Botonjić Ramiz, Džaferagić Vehbija, Jašarević Sabit, Mujezinović Hamdija, Čehić Nedžad, Botonjić Zuhdija, Mujezinović Muharem, Botonjić Hilmo, Kapidžić Bećir, Jašarević Kemal, Mujezinović Nail, Domazet Mehmed, Jašarević Enes, Balagić Avdo, Jašarević Besim, Domazet Fadil, Botonjić Muharem, Avdić Fuad, Domazet Asmir, Mujezinović Asim, Balagić Vehbija, Botonjić Husein, Omanović Enid, Šušnjar Almedin, Botonjić Aiz, Domazet Derviš, Džaferagić Ahmet, Mujezinović Ismet, Jašarević Raif, Avdić Emsud, Mešanović Suad, Avdić Hajrudin, Dervišević Omer, Omanović Saudin, Domazet Rifet, Domazet Safet, Botonjić Saim, Domazet Hamid, Kuburaš Muharem, Avdić Feriz, Balagić Abid, Čajić Ale, Avdić Smail, Mujezinović Zifad, Balagić Fikret, Botonjić Sadik, Avdić Hakija, Avdić Šefko, Botonjić Hikmet, Čehić Efrajim, Čehić Sulejman, Pehadžić Šerif, Mešanović Muhamed, Botonjić Sulejman, Sinanović Lejla, Mujezinović

Osman, Čehić Ahmo, Zukanović Husein, Hodžić Adil, Avdić Muharem, Botonjić Hamid, Domazet Hamdija, Čehić Rasim, Hodžić Derviš, Botonjić Hamed, Omanović Adil, Čehić Suad, Botonjić Suad, Omanović Hilmo, Botonjić Zijad, Čehić Asim, Botonjić Sabahudin, Kuburaš Nihad, Botonjić Sabrija, Domazet Hamed, Čehić Miralem, Avdić Habir, Domazet Meho, Domazet Islam, Avdić Nail, Avdić Asim, Omanović Omer, Botonjić Mujo, Subašić Fadil, Domazet Nail, Mešanović Asim, Botonjić Ejub, Avdić Smajil, Botonjić Nijaz, Botonjić Vehbija, Subašić Izedin, Džaferagić Hamdija, Avdić Enes, Avdić Besim, Hodžić Abid, Čehić Teufik, Botonjić Omer, Domazet Fahrudin, Čehić Nail, Bajrić Ibrahim, Domazet Fuad, Mujezinović Emir, Omanović Elkaz, Omanović Mustafa, Botonjić Džafer, Čehić Latif, Omanović Zuhdija, Omanović Abid, Mulahmetović Samir, Jašarević Bego, Avdić Abid, Omeradžić Salko, Omanović Omer, Sinanović Azra, Džaferagić Mehmed, Zukanović Smail, Džaferagić Besima, Domazet Hajrudin, Šušnjar Meho, Botonjić Fadil, Crnalić Mesud, novorođenče Džaferagić Amila, dijete Džaferagić Almir, Avdić Abid, Avdić Sead, Avdić Refik, Avdić Ermin, Mešanović Asmir, Botonjić Hamdija, Avdić Ibrahim, Botonjić Nail, Zukanović Mujaga, Domazet Asim, Domazet Husein, Mujezinović Smail, Čehić Hamdija, Mujezinović Hasib, Domazet Fajka, Botonjić Ćazim, Šljivar Sabit, Omanović Asim, Omanović Tehvid, Omanović Šefkija, Omanović Pašo, Džaferagić Abid, Jašarević Ejub, Jašarević Juso, koji su ekshumirani iz masovnih grobnica „Lanište I“ i „Crvena zemlja“;

480. Na okolnosti dešavanja 10. jula 1992. godine, u Gornjim i Donjim Biljanima, sa zaseocima Botonjići, Domazeti, Brkići, Jabukovica, Tužilaštvo je saslušalo niz svjedoka. Tako su međusobno saglasno i uvjerljivo, o ulasku pripadnika vojske i policije u nebranjena muslimanska sela, pretresima kuća i privođenju muškaraca muslimanske nacionalnosti u školu u Biljanima, te ubistvu većeg broja muškaraca prethodno lišenih slobode, svjedočili Kričković Lazo, Dervišević Feriz, Čajić Mujo, Mešanović Makbula, Vukić Dragan, Džaferagić Šmeso, Zukanović Ismet, Crnolić Ahmet, Radulović Mile, Vučkić Asim, Botonjić Naila i svjedok B, a na temelju čijih iskaza je ovo Vijeće zaključilo da su se opisani događaji desili upravo na način opisan u tački 5. izmijenjene optužnice tužilaštva.

481. Naime, svjedoci saglasno opisuju da su nakon maja mjeseca stanovnici Biljana, živjeli u strahu, da je dolazilo do pretresa kuća, pucanja, držale su se straže. Situacija je kulminirala 10.07.1992. godine. Kako to proizilazi iz iskaza saslušanih svjedoka sela su opkoljena od strane srpske vojske i policije. Svjedok Vukić Dragan, koji je bio pripadnik rezervnog sastava policije, istakao je da je 10.07.1992.godine, bilo čišćenje terena, a tom prilikom ubijen je i njegov komšija Čehić Hamdija. Svjedok je dalje u iskazu istakao da je leševa bilo svuda, da su vojska i policija privodili civile muškarce koje su držali u osnovnoj školi u Biljanima, te da je na lokalitetu iznad škole u Biljanima vidio tri do četiri leša.

482. Da je bilo čišćenje terena u rejonu Biljana, upravo u navedenom periodu, proizilazi i iz Naređenja za dalja dejstva od 09.07.1992.godine²⁵⁴, a kojim komandant Samaržija Drago naređuje:

“...izvršiti potpunu blokadu, pretres i čišćenje terena u s.D.Biljani, Domazeti, Botonjići, Jabukovac, Brkići...”

a iz kojeg dokumenta dalje proizilazi da je izviđački vod raspoređen na teren u izviđanje 09.07.1992. godine, a da se sa “čišćenjem terena”, kako su svjedoci i opisali, počinje 10.07.1992. godine, te da se u rejonu škole D. Biljani formira “*punkt za dalju obradu sumrjivih*”.

483. Svjedok Čajić Mujo, opisao je u svom iskazu da je nakon što je u maju 1992. godine, kao uposlenik milicije koji je odbio potpisati lojalnost, kada je razdužio uniformu i naoružanje, živio u stalnom strahu, uz ograničeno kretanje, da bi 10. jula 1992. godine, prije svitanja, bilo naređeno da dođu na “zbornu mjesto”, gdje ih je dočekala srpska vojska i komšija Samardžija Marko, učitelj kojeg je od ranije poznao, kojem se vojska obraćala, a odakle su uz premlaćivanja sprovedeni u školu u Biljanima.

484. I svjedokinja Makbula Mešanović, opisala je da su 10. jula 1992. godine, u ranim jutarnjim satima, na vrata kuće došla 2 vojnika i jedan policajac, te su naredili da muškarci izađu van. Pretražili su kuću, a muža i sina odveli. Sa sprata kuće vidjela je da je u selu bilo jako puno vojnika i policajaca, te je sa prozora svoje kuće mogla vidjeti kako “muče” Mujezinović Smaila i čula je “*krik kao lava*”. Vidjela je kako je Smail pao i pretpostavila da je mrtav. To se pokazalo tačnim, jer je sutradan vidjela njegovu majku i ženu da kopaju nešto u bašti i deku u koju su ga vjerovatno umotale, a poznato joj je da je ekshumiran sa tog mjesta. Od zaove, koja je imala kuću u blizini osnovne škole u Biljanima, čula je da su muškarce, uključujući i njene muža i sina, prethodno sprovedene u školu, iz škole izveli, da su isti morali proći kroz špalir u kojem su tučeni, te da su uvedeni u dva autobusa, ali da su tada bili živi.

485. Svjedoci, neposredni očevici događaja u školi u Biljanima, a koji su preživjeli ta dešavanja, opisali su šta se dešavalo nakon njihovog zarobljavanja. Tako saglasno ističu da je u školi u Biljanima bilo zatvoreno oko 200 muškaraca, a kako su opisali preživjeli svjedoci Džaferagić Šemso, Čajić Mujo, svjedok B, tu su popisani. Jedan dio muškaraca

²⁵⁴ Dokaz T-187 Naređenje za dalja dejstva str.pov.br.03-135 od 09.07.1992. godine

međutim, izveden je iz škole i ubijen u neposrednoj blizini, dok je jedan dio potrpan u autobuse i odvežen u nepoznatom pravcu. Svjedok Džaferagić Šemso, koji igrom slučaja nije završio niti u jednom od dva autobusa u koje su muškarci iz škole potrpani, bio je svjedok izvođenja nekih, uglavnom starijih muškaraca iz škole, kojima je rečeno "*danas je petak, idite klarjat džumu*", da bi bili "otjerani" u pravcu džamije, ali na kojem lokalitetu su kasnije ekshumirani, dakle, gdje su i ubijeni.

486. Svjedok B bio je u jednom od dva autobusa u koje su potrpani muškarci iz škole u Biljanima. Autobusi su bili pretrpani. Svjedok je opisao da je autobus krenuo u pravcu Ključa, ali nakon 50-ak metara, vozač je rekao da "mora smanjiti broj putnika u autobusu". Iz autobusa izvode petoricu muškaraca, među kojima i svjedoka B, te ih dvojica specijalaca sprovode do iza jedne kuće. Svjedok dalje ističe da su na tom mjestu vidjeli četiri mrtva tijela, te su, shvativši da će i oni biti ubijeni, počeli bježati, a specijalci koji su bili u njihovoj pratnji su počeli pucati.

487. Svjedok dalje opisuje da je potrčao zajedno sa izvjesnim Besimom, ali jedan rafal je pokosio Besima. Nakon što Besim pada pogođen smrtonosnim hicem u leđa, svjedok ističe da mu noge počinju klecati, pa i on pada. Svjedok dalje čuje jauke izvjesnog Rufada, koji je pao takođe pogođen hicima, te glas iz pravca ceste gdje su specijalci koji su ih iz autobusa izveli ostali, koji kaže: "*onaj u šarencj majici još ti je živ*", nakon čega se čuje ponovo rafal ispaljen u pravcu Rufada. Svjedok dalje čuje glas "*hajte vas dvcjica, trebamo ići za Kjuč*", i oni odlaze, a svjedok ostaje ležeći na toj livadi živ, krije se po kukuruzima, te u noći odlazi svojoj kući.

488. Dok se krio u kukuruzima čuo je bagere i kamione koji su došli da pokupe leševe, a što je saglasno potvrdio i svjedok Džaferagić, koji je istakao da se u krugu 1 km oko njegove kuće, a to je lokalitet oko škole, od leševa nije moglo proći, te da su isti pokupljeni bagerima i kamionima.

489. Muškarci koji su živi izvedeni iz škole u Biljanima, te potrpani u dva autobusa, ekshumirani su iz masovnih grobnica "Lanište I" i "Crvena zemlja II"²⁵⁵. Naime, tužilaštvo je kao dokaz uložilo spisak zarobljenih lica u OŠ Biljani na dan 10.07.1992. godine²⁵⁶, a sa kojeg spiska se imena u velikom broju podudaraju sa imenima ekshumiranih iz navedenih

²⁵⁵ Dokaz T-451 i T-452

²⁵⁶ Dokaz T-421

masovnih grobnica, kako to proizilazi iz dokaza T-451 i T-452. Osim toga, svjedok B istakao je da su sva imena, koja je spominjao u iskazu, kao muškarce koji su bili skupa s njim u školi, a potom i autobusu, ekshumirani na lokaciji Crvene zemlje, u dva navarata po 15 tijela, te na Laništu, u jami Bezdan oko 150 tijela.

490. Dakle, na temelju saglasnih iskaza saslušanih svjedoka, a koji su potkrijepljeni izvedenim materijalnim dokazima, Vijeće je zaključilo da se događaj u selu Biljani, 10.07.1992. godine, odigrao upravo na način opisan u tački 5. optužnice, a koji događaj kao takav, nisu dovodile u pitanje ni odbrane optuženih Adamovića i Lukića, izuzev što su osporavale njihovu vezu sa navedenim događajem. Takvu vezu, ni ovo Vijeće nije moglo, na osnovu izvedenih dokaza utvrditi, a o čemu će dati razloge u "zaključku" u pokledu svih inkriminacija za koje su optuženi oslobođeni optužbe. (poglavlje XII D. presude)

B. TAČKA 6. IZMIJENJENE OPTUŽNICE

(a) Tačka 6.d) izmijenjene optužnice

"6. d) nastavili da upadaju u nebranjene zaseoke Gornje i Donje Sanice, Šljivare, Bašiče, Botonjiće, Domazete, Gornji i Donji Budelj, Biljane, gdje su vršili teror i zastrašivanja pucanjem po selu, pretresima kuća i oduzimanjem imovine, paljenem objekata i ubistvima najmanje 30 civila među kojima i Harambašić Mehmed, Čehić Bečo, Konjević Mehmed, Babović Hašim, Džafić Hazim, Omeragić Rasim, Kučuković Derviš, Keranović Edhem, Pehadžić Miralem i sin mu Pehadžić Dinko, Kučuković Husein, Medić Šukrija, Harambašić Kemal, Karadžić Fikret, Huskić Čamka, Huskić Mustafa, Karadžić Supha, Karadžić Avdo, Vinc Horst, Šljivar Ibrahim, Šljivar Fehim, Bosnić Rasim, Kožanjić Ramiz, Šljivar Smajo, Šljivar Čamil, Šljivar Arif, Crnalić Emin, Botonjić Abid, Šljivar Mujo, Šljivar Muharem, Fazlić Hasan, Lović Osme i Bečić Mehmed, koji su ekshumirani i identifikovani u grobnicama pronađenim u navedenim naseljima,"

491. Ovom tačkom optužnice, obuhvaćena su kasnija dešavanja, upadi vojske i policije u sela opštine Ključ, koja se kontinuirano nastavljaju nakon onih prvih dešavanja krajem maja i u prvim danima mjeseca juna 1992. godine, pa sve do kraja te godine.

492. Na okolnosti opisane u ovim tačkama iskaze su dali svjedoci Šljivar Hasiba, Crnolić Ahmet, Šulić Esad, Džaferagić Šemso, Kujundžić Ismet, Botonjić Naila, Radulović Mile i neki drugi.

493. Napad na ova sela, upadi srpske vojske i policije, odvođenje muškaraca, pretresi, pljačkanja i paljenje kuća, počeli su kao i u drugim selima opštine Ključ već krajem maja 1992. godine, ali takva dešavanja, kako su svjedoci opisali, ne prestaju, nego psihoza

straha prati stanovništvo tih naselja i kroz drugu polovinu 1992. godine, samo što u određenim fazama dolazi do smjene jedinica koje su vršile upade u sela i zastrašivale stanovništvo.

494. Tako je svjedok Kujundžić Ismet u svom iskazu, a što je detaljnije opisano u okviru tačke 5.c) osuđujućeg dijela presude, opisao da 31. maja 1992. godine, dolaze transporteri u Donju Sanicu, koji staju tačno ispred njegove kuće, pozivaju muškarce da se okupe na određenim "sabirnim mjestima", da bi određen broj vojnika otišao u selo Botonjiće, gdje takođe kupe muškarce i sprovode ih u školu u Sanici. Svjedokinja Botonjić Naila, opisala je haos koji tada nastaje, komšije Srbe koje prepoznaje u toj vojsci, te dešavanja koja su uslijedila. Međutim, kako proizilazi iz iskaza navedene svjedokinje, kasnije dolazi i neka druga vojska u ispomoć, a naređuju da stanovništvo koje je ostalo u selu, dakle osim muškaraca koji su odvedeni u Sanicu, bude prebačeno u Crnoliće, susjedno selo.

495. Svjedokinja Šljivar Hasiba, nastanjena u zaseoku Šljivari u okviru Donje Sanice, također je opisala napad na njeno selo. Opisuje da su stanovnici sela Šljivari protjerani, te da se kriju uglavnom u susjednom selu Crnolići. Selo Šljivari, ostaje izloženo srpskoj vojsci i policiji, koja pljačka, a potom i pali kuće.

496. Po povratku nekih starijih stanovnika Šljivara iz logora Manjača²⁵⁷, prema iskazu svjedokinje, oni ponovo pokušavaju organizovati život u selu, međutim, kako svjedokinja ističe vojska nastavlja vršiti upade u selo, zastrašivanja i uznemiravanja stanovništva. Konačno, jednog dana, koji svjedokinja nije mogla vremenski odrediti, ali očigledno je iz njenog iskaza da se odigrao nakon svih prethodno opisanih dešavanja, u večernjim satima, vojska dolazi u selo. Ta vojska je sa maskama, kako je svjedokinja istakla, ušla u selo, opkolila mještane držeći u njih uperene automatske puške, a svjedokinja primjećuje da su uz put poredani i oni stanovnici sela koji su prethodno vraćeni sa Manjače. Svjedokinja opisuje strah i beznađe u kojem su se stanovnici Šljivara našli. Naime, kako proizilazi iz iskaza svjedokinje, obratio joj se Šljivar Muharem, koji ju je upitao: "*Hasiba zar niste otišli?...odoše žene i djeca niz put...*" Šljivar Muharemu se obraća potom vojnik, naređuje mu da klekne, psuje i govori "*noćas ćemo se vaše krvi napiti,*" a Muharem, kako

²⁵⁷ Dokaz T-190 akt Komande 1.KK str.pov.br.21-50 od 06.08.1992. godine, iz kojeg proizilazi da je zatraženo da se izvrši selekcija ratnih zarobljenika na Manjači, te da se „oslobodi dio prostora“ i selkcija lica koja se mogu otpustiti kućama i lica koja moraju i dalje ostati u logoru Manjača, te Dokaz T-285 nalog CSB od 19.08.1992. godine, iz kojeg proizilazi da se tek 20.08.1992. godine u Logor upućuju operativni timovi radnika radi selekcije zarobljenika

svjedokinja ističe na to samo kaže *“hoću vodniče kleknuću!”*. Pored Šljivar Muharema bio je “poredan” njen brat, Fazlić Hasan i drugi muškarci. Niti jedan od njih nije preživio.

497. Ženama i djeci je naloženo da idu za Crnoliće, što one i čine, a kako svjedokinja Šljivar Hasiba opisuje, dok su odlazile iz sela, vide da gori kuća ispred koje su ostavili okupljene muškarce. Njena snaha je povikala *“Hasan mcj gori!”*, a sutradan, po povratku u selo, kraj kuće Bašić Omera gdje su muškarci ostali sa vojskom, nalaze izgorjela tijela Šljivar Ibrahima, Bosnić Rasima, Kozanić Rasima i Šljivar Smaje.

498. Svjedok Radulović Mile, potvrdio je navode svjedoka oštećenih o dešavanjima u Sanici. Naime, kako svjedok ističe u svom iskazu, sigurnost muslimana nije bila zagarantovana, nisu imali nikakvih prava, i čak i kada su dobijali dozvole za kretanje, koje im je dakle bilo uskraćivano, živjeli su u strahu. Njihov život je bio ugrožen, a do ubijanja mještana muslimanske nacionalnosti dolazilo je i u njihovim kućama, dvorištima, njivama. Svjedok je nabrojao imena onih za koje je znao da su ubijeni, ali za čiju smrt, kako je istakao niko nikada nije odgovarao²⁵⁸.

499. Odbrane optuženih ni događaje opisane u ovoj tački optužnice nisu osporavale, izuzev osporavanja bilo kakve povezanosti optuženih sa inkriminiranim radnjama. Takvu vezu nije našlo ni Vijeće, a razlozi za to bit će dati u zaključku za ovaj, oslobađajući dio presude.

(b) Tačka 6. g) optužnice

“g) muškarce sa područja opštine Ključ koji su pokupljeni u svojim naseljima i selima i koji su bez ikakvog zakonskog osnova zatvarani u Osnovnu školu „Nikola Mačkić“, nakon što bi prošli kroz špalir sačinjen od Srba, civila, vojnika, žena, građana Ključa, koji su ih raznim predmetima udarali, bili bi smješteni u fiskulturnu dvoranu, bez ikakvih uslova za boravak, gdje su boravili na golom parketu, odakle su izvođeni na ispitivanje uz fizičko premlaćivanje nogama, rukama, raznim predmetima, kundacima puške po svim dijelovima tijela, tražeći da priznaju da su bili organizatori muslimanske vlasti ili vojske, da su pripremali različite vrste zlodjela prema Srbima ili sačinjavali spiskove za njihovu likvidaciju, suočeni sa potpunim ograničenjem osnovnih ljudskih potreba kao što je hrana, lična higijena, bez prava na pravično suđenje, što je izazivalo osjećaj poniženja i povrede ljudskog dostojanstva i ulijevalo dodatni strah za vlastiti život i život porodica, nakon čega je jedan dio pušten kućama, a njih oko dvjesto muškaraca je transportovano u Osnovnu školu na Sitnici gdje su nekoliko dana tu boravili, na golom podu, bez prostirke i pokrivača, bez dovoljno hrane, bez uslova za ličnu higijenu, u stalnom strahu za život, da bi bili postrojeni u kolonu i najmanje 20 km

²⁵⁸ Harambašić Mehmed, Konjević Mehmed, Omeragić Rasim, Babović Hašim, Džafić Hazim, Kučuković Derviš, Keranović Edhem koji je ubijen na njivi dok je vadio krompir, Pehadžić Miralem i njegov sin Dinko, Medić Šukrija, Harambašić Kemal

pješačili po makadamskom putu u logor na Manjači, pa je tako najmanje 1160 zatvorenika transportovano na razne načine u logor „Manjača“ na Manjači, kojom prilikom je odmah po dolasku u logor podlegao Delalović Husein, a Filipović Omer i Bender Esad ubijeni premlaćivanjem, da bi nakon rasformiranja logora decembra mjeseca 1992. godine zatvorenike deportovali van teritorije Bosne i Hercegovine, a jedan manji broj transportovali u logor „Batković“ u Bijeljini.”

500. Kako to proizilazi iz dokaza tužilaštva²⁵⁹, naredbom komandanta generala – potpukovnika Vuković Vladimira, str.pov. broj 15-1 od 07.01.1992. godine, formirani su sabirni logori za ratne zarobljenike i to “sabrini logor za ratne zarobljenike u prostorijama bivšeg KPD Stara Gradiška, kao i “rezervni logor za ratne zarobljenike u objektima VU »Karađorđevo«, na poligonu »Kozara« u s.Dobrnja- Manjača.“ U istoj naredbi konstatovano je da će se *prerještanje logora za ratne zarobljenike iz rejona Stara Gradiška (bivši KPD) na rezervni, vršiti po odobrenom naređenju na prerještanje*. Logor na Manjači je predstavljao krajnje odredište za veliki broj nezakonito zatvorenih Ključana u periodu od kraja maja, juna i u narednim mjesecima, gdje su mnogi od njih pretrpjeli različite torture, a određen broj i okončao život.

501. Dok je grupa Ključana, koji su lišeni slobode u periodu 27. i 28.05.1992. godine, kako je to već opisano u okviru tačke 1. izreke osuđujućeg dijela presude, nakon lišenja slobode i zarobljavanja, za koje nije postojao bilo kakav zakonski osnov, te provedenih jednog do dva dana u prostorijama SJB Ključ, gdje su bili izloženi isljeđivanjima kod radnika SJB Gajić Tode, Aničić Lake, ali i nekih drugih svjedocima nepoznatih isljednika, bili prebačeni u logor u Staroj Gradiški, da bi nakon 15-ak dana provedenih u tom logoru, autobusima preveženi u logor na Manjači, jedan broj Ključana je nakon što su, jednako tako nezakonito lišeni slobode i zatvoreni, u logoru Manjača završio nakon izvjesnog vremena provedenog u OŠ “Nikola Mačkić” u Ključu i OŠ “Sitnica”.

502. Svjedoci Ćemal Fahrudin, Omerović Jusuf, Bajrić Teufik, Šehić Mujo, Šulić Esad, ali i mnogi drugi, opisali su u svojim iskazima način na koji su sprovedeni u OŠ” Nikola Mačkić” u Ključu, te torturu koju su za vrijeme boravka u navedenoj školi prošli. Kako to proizilazi iz iskaza navedenih svjedoka, OŠ “Nikola Mačkić” bila je jedan od sabirnih centara za zarobljene muškarce muslimanske i hrvatske nacionalnosti iz grada Ključa i njegove okoline. Muškarci su tu dovoženi pretežno autobusima, nakon što bi, kako su svjedoci opisali, bili pozvani da se okupe na određenim mjestima radi predaje naoružanja,

²⁵⁹Dokaz T-128

dobijanja potvrda za slobodno kretanje, ili pak pod krinkom dogovora na koji način će dalje živjeti.

503. Svjedok Ćemal Fahrudin bio je među grupom od prvih 500 zarobljenih, koji su sa Pudinog Hana dana 28.05.1992. godine, sprovedeni u OŠ "Nikola Mačkić". Kako je istakao, najprije su pretrešeni, oduzet im je novac, a potom su uz tuču i maltretiranje sprovedeni u fiskulturnu salu, gdje su boravili na golom parketu, bili podvrgnuti ispitivanjima, fizičkom i psihičkom zlostavljanju. Razlog lišenja slobode i zatvaranja, im nije nikada saopšten. Iz OŠ "Nikola Mačkić" prebačeni su u logor u Gradišci, a potom nakon 14 dana, prebačeni autobusom na Manjaču.

504. Premlaćivanje prilikom ulaska u fiskulturnu salu OŠ "Nikola Mačkić", u svom iskazu opisao je i svjedok Hrnčić Ćerim. Kao je istakao, od autobusa iz kojeg su morali izaći, pa do ulaza u salu škole, napravljen je kordon od srpske vojske i civila, koji su ih tukli i vrijeđali. Kako je istakao prepoznao je "ženu iz apoteke" koja je psovala "baljsku majku i Alju", te izvjesnog Bajić Dragana, koji je stajao sa okrenutim kundakom puške, te udarao ljude u lice, tako da je mnogima raskrvario arkadu.

505. I ostali svjedoci koji su doveženi u OŠ "Nikola Mačkić", na sličan način su opisali pretres, oduzimanje ličnih stvari, prolazak kroz "špalir" policajaca i civila u kojem zadobijaju udarce nogama, rukama, kundacima pušaka ili drugim predmetima, a potom uvođenje u fiskulturnu salu gdje su sjedili na parketu, a potom i teška premlaćivanja, fizička i psihička zlostavljanja kojima su bili podvrgnuti.

506. OŠ "Nikola Mačkić", bila je jedan od sabirnih centara, u kojem je vršena, moglo bi se reći, primarna "trijaža" zarobljenih muškaraca, Muslimana i Hrvata, odakle je manji broj njih pušten kućama²⁶⁰, dok je veći broj na tom mjestu prvobitno zatvorenih muškaraca, transportovan u druge sabirne centre ili logore.

507. Svjedoci Hrnčić Ćerim i Hadžić Edin, su bili u grupi muškaraca koja je autobusima iz OŠ "Nikola Mačkić" prebačena najprije u OŠ "Sitnica", gdje su, kako to svjedoci saglasno opisuju, bili zatvoreni otprilike 5 dana, za koje vrijeme su ih čuvali naoružani policajci. Uslovi na Sitnici su bili takođe loši, sjedili su na parketu, nisu imali uslove za zadovoljavanje higijenskih potreba, a hrana je bila jako loša- po jedan mali sendvič

²⁶⁰ Primjerice svjedok Hrnčić Ćerim, transkript iz predmeta X-KR-05/119 pd 10.12.2008. godine

dnevno, tako da su, kako je svjedok Hrnčić opisao, naglo mršali. Nakon 5-6 dana provedenih u školi u Sitnici sprovedeni su pješice u logor na Manjači. Grupa starijih muškaraca, uglavnom iz sela Prhova prevežena je autobusom.

508. Svjedok Aničić Lako, potvrdio je iskaze navedenih svjedoka, istakavši da je on, kao policajac pripadnik SJB "Ključ" imao zadatak da zarobljene civile čuva na Sitnici i sprovede u logor na Manjači. Naime, svjedok Aničić izjavio je da su ta lica *"nakon neuslovnog boravka od nekoliko dana u OŠ Sitnica, iscrpjeni, umorni i isprebijani, prepješaćili put do logora Manjača."*

509. Logor na Manjači, formiran kao "rezervni logor za ratne zarobljenike", bio je logor u koji je sprovedeno najmanje 1160 zatvorenika sa opštine Ključ²⁶¹. U logor Manjača zatvorenici su dovođeni nakon što su već prethodno bili izloženi različitim torturama, teško premlaćeni, u strahu za vlastiti život, dakle u cjelokupno izuzetno lošem psihofizičkom stanju. Pojedini su preminuli odmah po dolasku na Manjaču, kao primjerice Delalović Esad²⁶². Po dolasku u logor na Manjači, zatvorenici bi najčešće odmah bili podvrgnuti jednoj turi premlaćivanja, o čemu su saglasno svjedočili svi saslušani svjedoci, a potom smješteni u, za život ljudi u potpunosti neuslovne prostorije-štale, predviđene za smještaj goveda, ali koje su oni, kako je svjedok Bajrić opisao, nazivali "paviljonima", a u kojima su ležali na golom betonu. Kako je svjedok Filipović Muhamed u svom iskazu opisao, hladan beton im je "izvukao uboje", pa iako je boravak u štalama bio izuzetno nehuman i neljudski tretman zarobljenika, možda im je, po ocjeni svjedoka Filipovića, upravo ležanje na hladnom betonu pomoglo da ostanu živi.

510. Osim nehumanih uslova za boravak gdje su doslovce muškarci bili smješteni u štale za držanje stoke, zbog izuzetno loše hrane, mnogi su izgubili značajno na tjelesnoj težini, a mnogi su, i za vrijeme boravka u logoru Manjača bili podvrgnuti teškim premlaćivanjima, što su, bez izuzetka potvrdili svi saslušani svjedoci. Tako su od batina preminuli Bender Esad i Filipović Omer, kojeg brat Muhamed posljednji put u julu 1992. godine na Manjači vidi živog, a potom i čuje njegove jauke, dok ga ispred štale u kojoj su boravili, na smrt premlaćuju.

²⁶¹ Dokaz T-331, Akt SJB Ključ, broj 11-8/01-S1/92 od 29.08.1992. godine, Spisak svih zarobljenih lica sa područja opštine Ključ

²⁶² Vidjeti transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 09.09.2009. godine, iskaz svjedoka Bajrić Ćazima, str 24- svjedok ističe vezano za ubistvo Delalovića „...Delalović, jedan krupan momak, tin momak, jedno 25 do 30

511. Sprovođenje zarobljenih muškaraca, iz različitih sabirnih centara, u logor na Manjači, kako to proizilazi iz iskaza saslušanih svjedoka, vršila je uglavnom policija SJB Ključ, a policajci su, što su svjedoci također potvrdili, čak i naknadno dolazili u sam logor da ih isljeđuju.

512. Zarobljeni muškarci u logoru na Manjači ostaju nekoliko mjeseci. Nakon obilaska logora od strane predstavnika MKCK, uslovi su se u određenoj mjeri poboljšali, najviše u pogledu hrane koja je bila nešto bolja, ali to i dalje nije bilo ni blizu normalnih uslova za život. Određen broj zarobljenika, nakon nekoliko mjeseci provedenih u logoru, a nakon što je sam logor raspušten, bivaju pušteni, ali bez mogućnosti da se vrate kućama, nego uslovljeni da idu u treće zemlje, dok za jedan dio zarobljenih, period logorovanja tu ne završava, nego ih prebacuju u logor Batković.

513. Dakle, na okolnosti opisane u ovoj tački optuženja, međusobno saglasne, uvjerljive, i ničim dovedene u pitanje, iskaze je dalo više od 40 svjedoka optužbe. Ni odbrane optuženih navedene događaje nisu dovodile u pitanje, pa ni Vijeće nije imalo razloga ne pokloniti iskazima svjedoka optužbe vjeru, te je bez dvojbe zaključeno da su se događaji odigrali upravo na opisani način. Međutim, Vijeće je cijeno da su navedeni događaji dijelom već opisani kroz tačke optuženja za koje su optuženi oglašeni krivima, i koje su se po ocjeni ovog Vijeća, ulazile u sferu njihove svijesti i znanja, odnosno navedeni događaji kao takvi, bili obuhvaćeni njihovim umišljajem. Međutim, kasnija dešavanja u logoru na Manjači, a posebno odvođenje jednog broja zarobljenika u logor Batković, predstavljaju po ocjeni ovog Vijeća isuviše udaljene događaje, za koje su optuženi vjerovatno znali, ali kojima više nisu svojim radnjama doprinosili na način da bi se za iste mogla uspostaviti njihova odgovornost tj. krivnja. Za ove radnje postoje konkretni počinioci koji su ih preduzeli samostalno ili u okviru nekog drugog udruženog zločinačkog poduhvata, i kao takvi moraju i trebaju odgovarati

514. Kada je riječ o radnjama protivpravnog lišenja slobode i nezakonitog zatvaranja muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, uključujući i zatvaranje u OŠ "Nikola Mačkić", kao dijela progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva u cilju realizacije zajedničkog plana UZP-a, optuženi su već za te radnje oglašeni krivima u okviru pojedinih tačaka izreke osuđujućeg dijela presude (tačke 4., 5.a), c) i e)). Osim toga, inkriminacije

godina, taj je momak imo. Ali je on usput, ili, ili njega su ubili, on je samo živio dvi' noći i te dvi' noći nikako n,je jezik uvlačio u usta, preječo je, odvalili su mu bubrege i taj je čovjek umro na Manjači..."

ove tačke, više predstavljaju modalitet dešavanja, sam tok događaja na području opštine Ključ, bez konkretnog vremenskog okvira i konkretnih počinitelaca, odnosno konkretnih radnji vezanih za pojedine počinioce, da bi se u tom smislu mogla razmatrati krivica optuženih. Zbog toga je u odnosu na ovu tačku optuženja, Vijeće našlo cjelishodnim donijeti oslobađajuću presudu u odnosu na optužene Lukića i Adamovića.

(c) Tačka 6 h) optužnice

“h) za vrijeme i nakon udruženog napada sistematski su razarana ili oštećivana naselja i sela nastanjena muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, među njima muslimanski dio grada Ključa, Pudin Han, Velagići, Biljani, Plamenice, Prhovo, Krasulje, Crljeni i Sanica kao i imovina uključujući domove, poslovne prostore, pomoćne gospodarske objekte, pljačkana pokretna imovina ubijenih, zatvorenih u zatočeničke objekte i logore, iseljenih sa teritorije opštine, koja je organizovano sakupljana u skladišta ratnog plijena i sa kojom je rukovano uz uputstva Kriznog štaba opštine, pod kontrolom policije, a svo stanovništvo koje nije lišeno slobode ili zatvoreno, organizovano je iseljavano sa područja opštine, nakon što bi potpisali da teritoriju opštine napuštaju trajno, a svu svoju imovinu ostavljaju dobrovoljno vlastima, sve dok su to smatrale potrebnim opštinske vlasti, “

515. Na okolnosti opisane u ovoj tački izreke presude, tužilaštvo je saslušalo niz svjedoka uključujući i Muratagić Ismeta, Sadiković Safeta, Bajrić Ćazima, Kozarac Muhameda, Bajrić Teufika, te izvelo određen broj materijalnih dokaza iz kojih nesumnjivo proizilazi da su se navedeni događaji odigrali upravo na način opisan u tački 6.h) optužnice.

516. Naime, iz saglasnih iskaza saslušanih svjedoka, proizilazi da je nakon prvobitnih upada vojske i policije u muslimanska naselja grada Ključa ili okolna sela na opštini Ključ (Pudin Han, Velagići, Biljani, Plamenice, Prhovo, Krasulje, Crljeni i Sanica), te lišenja slobode i zarobljavanja muškaraca, njihovog odvođenja u neki od sabirnih centara i/ili logora, nastavljeno sa upadima vojske u selo, pretresima kuća, pljačkanjem imovine, te kontinuiranim zastrašivanjem stanovništva, koje zbog toga nije moglo mirno živjeti kod svojih kuća.

517. Tako svjedok Duranović Ramo, vjerski službenik iz Velagića, u svom iskazu ističe da je nakon što je mještanima Velagića, koji nisu odvedeni u neki od logora, omogućeno da se vrate kućama, zatiču popaljeno i opljačkano selo. Kako ističe, vjerske obrede jedva da je mogao u kući obaviti, a okupiti ljude nije smio. Živjeli su u stalnom strahu. Kako svjedok ističe *“ta vjerska kcja je harala...od njih smo bili više nego ugroženi.”* Takvo stanje rezultiralo je da sve veći broj muslimanskog i hrvatskog stanovništva sa opštine Ključ,

počinje tražiti način da pobjegnu. Kako je svjedok Duranović istakao, i putem radija je javljano da onaj ko želi napustiti opštinu Ključ, mora doći u SUP u Ključu po potvrdu, gdje su se morali izjasniti da se odriču cjelokupne imovine, i tada su mogli konvojima napustiti Ključ. Svjedok je 22.09.1992. godine, uspio pribaviti potvrdu u SUP-u, te sa porodicom napušta Ključ i odlazi u pravcu Travnika.

518. Svjedok Hrnčić Ćerim, opisao je da je nakon lišenja slobode i zarobljavanja, te ispitivanja u školi "Nikola Mačkić" u Ključu, on pušten kući. Kako ističe, dobio je potvrdu "da nije kriv i da može napustiti Dubočane bez problema..." Svjedok Hrnčić se kako je opisao, vratio u svoje selo, gdje je ostao do 09. septembra 1992. godine. Međutim, to nije bio miran i siguran život. Kako svjedok ističe, policija je "držala" selo, patrole su stalno obilazile. Iako iz njegovog sela nije bilo više odvođenja, od supruge je saznao da je njihov dobar prijatelj iz Velečeva, Lemeš Alija, odveden i ubijen. Svjedok u selu ostaje do 9. septembra 1992. godine, kada pribavlja potvrdu i izlazi jednim od organizovanih konvoja. Kako je svjedok istakao, "nije bio problem za otići...samo se morala pribaviti potvrda za vjčno sposobna lica", te "otić' u opštinu i pokloniti sve svcje imanje Republici Srpskoj, opština Ključ".

519. I stanovnici ostalih naselja opštine Ključ, opisali su na isti način razloge i uslove za napuštanje svojih domova. Tako svjedokinja Brkić Mimka ističe da je nakon prvih prolazaka vojske kroz selo, zločina koji su se tada desili, zastrašivanja i poniženja koje su pretrpjeli, u svojoj kući ostala živjeti do 15. septembra 1992. godine. Međutim živjeli su u stalnom strahu, vojnici su se i dalje pojavljivali, dolazili su u manjim grupama, odnosili zlato, pare, stoku, bez pitanja i odobrenja. To je rezultiralo da svjedokinja, kada je saznala da Muslimani i Hrvati uz pribavljene potvrde mogu napustiti opštinu Ključ, odlazi u Humiće da bi kako za sebe, tako i za brata, koji kao muškarac nije imao slobodu kretanja, izvadila potvrdu, te daje izjavu „*da napušta dobrovoljno grad Ključ, ostavlja svu svcju imovinu [Srpskoj republici BiH] i potpis*“. Konvoj kojim je izašla, brojao je oko 30 vozila, autobusa, kamiona, a izlazili su samo Muslimani i Hrvati, uglavnom žene i djeca i manji broj muškaraca.

520. Svjedokinja Turkanović Senada, opisala je pretrese kuće od strane vojske i policije, kada je jedne prilike odveden i njen otac koji je ubijen. Ona sa majkom u Bebićima, dijelu Ključa nastanjenom muslimanskim stanovništvom, nastavlja živjeti do septembra 1992. godine, kada izlazi prvim konvojem koji je organizovan za iseljavanje muslimanskog stanovništva. Kako ističe, ona i majka, kao i svi koji su izašli tim

konvojem, morali su potpisati izjavu da poklanjaju svu imovinu opštini Ključ, da sa tom imovinom jednostavno nemaju više ništa.

521. Navedeno su potvrdili i brojni drugi saslušani svjedoci.

522. Dakle, za iseljavanje stanovništva sa područja opštine Ključ, postojao je, kako to proizilazi iz saglasnih iskaza brojnih saslušanih svjedoka, jedan jedinstven obrazac. Policija i vojska su "upadali" u kuće, pljačkali, u to vrijeme već sporadično odvodili pojedine preostale muslimane muškarce, te stvarali atmosferu straha za muslimansko stanovništvo i mali broj Hrvata koji su živjeli na području opštine Ključ, da bi im potom, pod prividom dobrovoljnog, omogućili napuštanje opštine konvojima koje je vlast organizovala, ali pod uslovom da potpišu izjave o ostavljanju imovine Srpskoj Republici BiH.

523. Takve izjave svjedoka tužilaštvo je potkrijepilo i učinilo nespornim i ulaganjem Zaisnika o uzimanju izjava od lica²⁶³ da "*dobrovoljno i trajno napuštaju opštinu Ključ*", a u kojima se navodi i imovina koju posjeduju i ostavljaju opštini, a shodno odluci Ratnog predsjedništva broj 05-01-136 od 30.07.1992. godine.

524. Iako nema dileme da su svjedoci davali izjave o dobrovoljnom napuštanju opštine Ključ, jasno je da u takvim odlukama nije bilo dobrovoljnosti, nego da su područje opštine Ključ odlučili napustiti jer su uslovi života postali nepodnošljivi, te da zapravo nisu imali mogućnost izbora. Takvo stanje u opštini, potvrdio je svojim iskazom svjedok Ristić Miladin, koji je rekao da su stanovnici opštine Ključ muslimanske i hrvatske nacionalnosti bili u stalnoj neizvjesnosti za vlastiti život i sigurnost svojih porodica. Naime, kako je svjedok istakao:

"Svjedok: Šenlučilo se i noću i šta ja znam, i pucalo se. I to je pucalo da, da, da, da Bošnjaci donesu odluku da, da idu na sigurnije mjesto... [Tužiteljica: Ipak se treba pokrenuti sa svog ognjišta jel', treba postojati puno veći razlog za to?] Svjedok: Pa vjerovatno nepostojanje sigurnosti u to vrijeme za njih..."²⁶⁴

525. Svjedok Ristić je sa stanjem u gradu Ključu, a posebno kada je riječ o pitanju nezakonitog oduzimanja imovine i iseljavanja stanovništva muslimanske nacionalnosti, nesumnjivo bio upoznat, obzirom da je obnašao dužnost predsjednika Centralne komisije za ratni plijen, te je i sam izjavio da je zadatak komisije bio briga o pokretnim stvarima koje

²⁶³ Dokaz T-387

²⁶⁴ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 26.08.2009. godine, iskaz svjedoka Ristić Miladina, str.16

su bile u vlasništvu Muslimana i Hrvata opštine Ključ, dodavši da je ta imovina bila oduzimana i lagerovana u skladištu u blizini opštine. Te pokretne stvari, koje su lagerovane, obuhvatale su i traktore, freze, kosilice i druge poljoprivredne mašine, motorna vozila, namještaj i niz drugih predmeta. Dakle, činjenica da je formirana posebna komisija²⁶⁵, kao i lager za na navedeni način oduzetu imovinu od muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, ukazuje na masovnost takvog nezakonitog oduzimanja imovine.

526. Iako dakle događaji opisani u tački 6h) optužnice nisu sporni, pri čemu na navedeni način vršeno oduzimanje imovine i organizovano iseljavanje muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, nisu sporile ni odbrane optuženih, iz provedenih dokaza proizilazi da su navedene aktivnosti na području opštine Ključ inicirane i organizovane od strane Ratnog predsjedništva opštine Ključ. Iz Zapisnika o uzimanju izjava od lica da "dobrovoljno i trajno napuštaju opštinu Ključ", proizilazi da su opisani uslovi koje je muslimansko i hrvatsko stanovništvo te opštine moralo ispuniti da bi moglo napustiti njenu teritoriju, definisani u odluci Ratnog predsjedništva broj 05-01-136 od 30.07.1992. godine. Iako ta odluka nije uložena u spis, iz saglasnih iskaza svjedoka potkrijepljenih navedenim zapisnicima, jasno se da zaključiti šta su ti uslovi podrazumjevali.

527. I pored navedenih nespornih činjenica, Vijeće nije moglo optužene dovesti u vezu sa navedenim aktivnostima. Naime, sva ta dešavanja oko oduzimanja imovine, kako pokretne, tako i nepokretne, odigrala su u odlučujućoj mjeri (iako je određenih pljački bilo i ranije) nakon juna 1992. godine. Također, Ratno predsjedništvo, koje, iako je naslijedilo Krizni štab kao najviši organ opštinske vlasti, tačnije Krizni štab je prerastao u ovaj novi organ civilne vlasti, nema dokaza da su optuženi Lukić i Adamović bili članovi ili aktivno učestvovali u aktivnostima ovog tijela. To je period, kada optuženi Lukić i Adamović imaju druga svojstva i druge funkcije, a njihova uloga kakvu su na početku ratnih dešavanja na području opštine Ključ imali, nesumnjivo slabi, kao i njihova involviranost u ta dešavanja, obzirom da optuženi Lukić, sa mjesta komandanta štaba TO, te jedno vrijeme komandanta 17.lpbr, sa dolaskom Samardžija Drage na tu funkciju, sasvim sigurno gubi ulogu kakvu je

²⁶⁵ Dokaz T-70a Rješenje o imenovanju komisije za prijem ratnog plijena stečenog na drugi način broj 05-01-96/92 od 13.07.1992. godine

u prvim fazama napada imao, dok optuženi Adamović, u to vrijeme već sa jedinicom biva premješten na ratište na području Jajca.

528. Iz navedenih razloga vijeće nije moglo uspostaviti direktnu vezu između radnji optuženih i inkriminiranih događaja vezanih za protivpravno oduzimanje imovine, zbog čega ih nije ni oglasilo krivim po ovoj tački optuženja.

(d) Inkriminacije iz tačke 6.i) optužnice

“i) dana 08.08.1992.godine iz zaseoka Botonjići stanovništvo koje je preživjelo 10. juli 1992. godine istjerali iz kuća, potom odvojili najmanje sedam muškaraca, dva maloljetna dječaka, tri žene i povelih ih u pravcu lokaliteta „Kamen“, usput su ubili starca Botonjić Abida, a ostale ubili i zapalili u štali Botonjić Hilme, preživjele žene i djecu protjerali u susjedno selo Crnalići,“

529. Na okolnost ove tačke optuženja, tužilaštvo je izvelo dokaz saslušanjem svjedoka Botonjić Naile, Crnolić Huse, Crnolić Ameta, Džaferagić Šemse, Kričković Laze i Radulović Mileta. Osim toga, da su se ubistva stanovnika naselja Botonjići desila na lokalitetu “Kamen” potvrđeno je Zapisnikom o uviđaju, ekshumaciji i identifikaciji masovne grobnice na lokalitetu sela Botonjići, zv.”Kamen” sa popratnom dokumentacijom i skicom lica mjesta²⁶⁶ kao i Izvod iz MKU sa popisa od rednog broja 48 do 59²⁶⁷.

530. U okviru tačke 5. izreke oslobađajućeg dijela presude, ovo Vijeće se već osvrnulo na iskaze svjedoka koji su opisali da su muškarci iz Botonjića 10. jula 1992. godine, bili sprovedeni u OŠ “Biljani”, gdje je veliki broj njih i ubijen, koji događaj nije osporavala odbrana optuženih Lukića i Adamovića, jednako kako nisu osporavali ni događaj opisan u ovoj tački izreke presude.

531. Ipak, za mještane Botonjića, koji su ostali u selu, pored masovnog odvođenja muškaraca 10. jula 1992. godine, još jedan traumatičan događaj ostao je u neizbrisivom sjećanju. To je događaj od 08. avgusta 1992. godine.

532. Kako je to u svom iskazu opisala svjedokinja Botonjić Naila, u večernjim satima tog 08.08.1992.godine, ona se sa šesnaestogodišnjim sinom i njegovim rođakom i školskim drugom, vršnjakom, nalazila u kući Botonjić Ibrahima, kada u selo dolazi vojska, lupaju na vrata, te naređuju stanovništvu da izađe van. Vojska vrši odvajanje ukupno 12

²⁶⁶ Dokaz T-451

²⁶⁷ Dokaz T-452

lica, među kojima i njenog malodobnog sina i njegovog druga Teufika, kao i tri žene Botonjić Ajšu, Botonjić Esmu i Botonjić Azeminu. Tu grupu koju su odvojili odvođe u pravcu "Kamena", dok preostalim stanovnicima sela naređuju da krenu u pravcu Crnolića. Svjedokinja dalje opisuje da se sa "Kamena" tu noć čula pucnjava, strašan plač tih ljudi koji su odvedeni, a jedina kuća koja do tog dana nije bila spaljena, je cijelu noć gorjela. Svjedokinja je opisala da lokalitet "Kamen" nije puno udaljen od sela Crnolići, da *"kad bi dobro zovn'o čovjek, mogao bi ga razurjjeti tu na Kamenu iz Crnolića, šta je rek'o..."* Jednog starca, iz grupe tih ubijenih, našli su sutradan ispod mosta u rijeci, sa odsječena tri prsta, dok su žene, koje su sutradan otišle u Crnoliće, rekle da su u toj jedinjoj preostaloj kući na Kamenu, koja je tu noć zapaljena, vidjele da su u njoj zapaljeni ljudi. Kako je opisala, pričale su da se osjećao izuzetan smrad koji nije od zapaljenog drveta, a vidjele su i lobanju kako gori. Svjedokinja Botonjić Naila, međutim, kosti sina nije nikada pronašla, i on je i u vrijeme njenog svjedočenja i dalje vođen na listi nestalih.

533. I svjedok Crnolić Huso, bio je svjedok dešavanja 08.08.1992. godine na lokalitetu Kamena. Jednako kao i svjedokinja Botonjić Naila, opisao je plač i galamu koji su tu noć dopirali iz sela Botonjići, a prepoznao je i glas Botonjić Abida koji je na mostiću u neposrednoj blizini njegove kuće, nekome rekao *"nemcj me Mile"*, nakon čega se čuo pucanj. Naredno jutro, u selo je došla policija, i po nalogu policije svjedok Crnolić Huso je iz vode izvukao mrtvo tijelo Botonjić Abida, te ga zajedno sa njegovim zetom ukopao.

534. Svjedok Crnolić Ahmet, opisao je u svom iskazu dešavanja od kraja maja u njegovom selu Crnolići, kada je i on sa grupom mještana bio lišen slobode i odveden najprije u fiskulturnu salu škole u Sanici, potom u Ključ, ali je uz potvrdu pušten kući. Ipak, život u selu u tim danima nakon njegovog povratka, nije bio nimalo bezbjedan. Kako je opisao dešavalo se da dolaze grupe "njihovih vojnika" u selo, "traže stoku, naftu, šta god im padne na pamet." Znao je da potvrda koju je dobio ne znači ništa, pa se zajedno sa muškarcima iz Crnolića, koji su preživjeli ta prvobitna odvođenja, krio u šumi. Svjedok je istakao da je šuma u koju su bježali, ta koja ih je spasila, jer kako je istakao:

"svi ostali koji nisu mogli se, imali mogućnost da se kriju pobijeni su. Evo u Botonjićima, to je mjesto koje nije moglo ići u šumu. I svi ti ljudi koji su dobili potvrde oni su poslije pobijeni, poslije tog datuma, e zato tvrdim."²⁶⁸

²⁶⁸ Transkript iz predmeta X-KR-05/119 od 07.12.2009. godine, iskaz svjedoka Crnolić Ahmeta, str.33

Svjedok je naime opisao da su Botonjići, selu Crljeni susjedno selo, odvojeno samo rijekom Sanom. Kako je istakao, oni su iz šume u kojoj su se krili, mogli čuti šta se dešavalo stanovništvu Botonjića kada je vojska u večernjim satima upala u selo. Ne samo da su čuli, kako je svjedok istakao, nego su i glasove prepoznali. Tako svjedok Crnolić Ahmet, saglasno svjedoku Crnolić Husi, opisuje da su čuli glas Mileta Škrbića, zvanog Marijan, kada su na mostu Botonjić Abida ubili pa bacili u vodu. Naime, svjedok opisuje da se čuo glas Botonjić Abida koji je *"pomagao, aj braćo, pa ništa vam nismo krivi, što nas dirate, što bi za nama "*, a potom glas tog Mile koji mu psuje *"majku baljsku"*, potom se čuju pucnji i padanje tijela u vodu. Sutradan je, kako ističe, čuo da je došla policija, da su rekli da se tijelo izvadi iz vode i da se sahrani. Zet ga je sahranjivao.

535. Ubistva 12 civila iz sela Botonjići u rejonu "Kamena", potvrdili su i drugi svjedoci, među kojima i svjedoci Radulović Mile i Kričković Lazo. Svjedok Radulović je toga dana bio na punktu i primjetio je vojsku koja se vraćala iz tog pravca, dok je svjedok Kričković Lazo, kao policajac SJB Ključ, išao sa uvidajnom ekipom na lokalitet "Kamena", radi ubistva nekih ljudi. Svjedok je istakao u svom iskazu, da su na tom mjestu ubijeni neki ljudi i zapaljena *pcjata*, ali da počiniozi zločina nikada nisu otkriveni.

C. TAČKA 7 . IZMIJENJENE OPTUŽNICE

"7. Bez vojnih potreba, a da bi trajno onemogućili povratak izbjeglog stanovništva i osigurali progon sa opštine Ključ, te kako bi uništili tragove postojanja drugih religijskih grupa poduzeli su aktivnosti kojima su minirane i srušene katolička crkva i džamije među kojima: džamija u Tičevićima selo Velagići, džamija u Krasuljama, nova džamija u Velagićima, džamija u Biljanima, gradska džamija u Ključu"

536. U okviru ove tačke optuženja opisana su uništenja vjerskih objekata na području opštine Ključ, i to katoličke crkve i više džamija i to: džamije u Tičevićima selo Velagići, Krasuljama, nova džamija u Velagićima, džamija u Biljanima, gradska džamija u Ključu. Da su navedeni vjerski objekti srušeni, potvrdili su brojni svjedoci, kroz svoje iskaze, a navedene činjenice nisu sporile ni odbrane optuženih. Čak je i optuženi Adamović, u svom iskazu datom u svojstvu svjedoka, opisao da je usljed rušenja gradske džamije u Ključu, krajem maja 1992. godine, oštećena kuća, tačnije baraka u kojoj je živio sa porodicom, nakon čega prelazi u stan Zupčević Murfete.

537. Na okolnost rušenja gradske džamije u Ključu, u svojim iskazima govore su i svjedokinje Bajrić Haždija i Zukanović Fikreta, opisale da je poslije 27.05.1992. godine oko 3:00 sata ujutro, nakon što je prethodno minirana, srušena gradska džamija u Ključu.

538. Svjedok Muratagić Safet lično je vidio rušenje džamije u Humićima.

539. Zaštićeni svjedok A posmatrao je i granatiranje i rušenje džamije u Velagićima, dok je svjedok Duranović Ramo, u svom iskazu opisao, da je po povratku u Velagiće, nakon nekoliko dana izbjivanja iz svoje kuće, negdje početkom juna mjeseca, zatekao porušeno i popaljeno selo, uključujući i njegovu kuću pored džamije u kojoj je kao mjesni vjerski službenik živio i samu džamiju koja je bila srušena.

540. Svjedok Zukić Kemal, kao direktor Centra za islamsku arhitekturu, nakon 1995. godine obilazio je područje opštine Ključ, te je sačinio obimnu fotodokumentaciju zatečenog stanja. Fotografije obuhvaćene dokazom T-120 prikazuju porušene religijske objekte, između ostalih i džamije u Ključu, Velagićima, Krasuljama i Biljanima.

541. Navedeni svjedoci potvrdili su da je u gradu Ključu zapaljena i srušena i katolička crkva-Crkva presvete bogorodice Marije, a što proizilazi i iz pisma biskupa Franje Komarice predsjedniku opštine Banjac Jovi²⁶⁹ u kojem se navodi da je *“bezumno, ničim opravdano i ničim izazvano, u noći između 1. i 2. sječnja 1993. godine”* zapaljena navedena crkva, što potvrđuje dojam biskupa o *“fašoidnom etničkom čišćenju”* na području opštine Ključ koje je bilo u toku, kao i službene zabilješke broj Kri 1/93 od 2.01.1993. godine²⁷⁰ u kojoj se konstatuje da je prethodne noći izgorjela katolička crkva u Ključu.

542. Neki od objekata su minirani, kao što je slučaj sa gradskom džamijom u Ključu, što su, kako je istaknuto, potvrdile svjedokinje Bajrić Hadžija i Zukanović Fikreta, a što je potvrdio i svjedok Šulić Esad, koji je za vrijeme boravka na Manjači čuo od stražara, da je džamiju u Ključu eksplozivom srušio izvjesni “Stijak”, dok su neki od vjerskih objekata, kako je to primjerice u svom iskazu istakao svjedok Salihović Enes, granatirani sa istih lokacija sa kojih se dejstvovalo po Ključu i okolini.

²⁶⁹ Dokaz T-274

²⁷⁰ Dokaz T-439

543. Iako Vijeće, na temelju provedenih dokaza, koji su međusobno saglasni i podudarni, na nesumnjiv način zaključuje da je do rušenja vjerskih objekata u navedenim naseljima došlo, te iako je zaključilo da je i rušenje vjerskih objekata predstavljalo dio svijesti učesnika UZP-a, zbog čega je i navedenu radnju izvršenja ostavilo u okviru *chapou* dijela izreke osuđujućeg dijela presude za svakog od optuženih, cijenilo je da bi, oglašavanje krivim optuženih za radnje opisane u ovoj tački, predstavljalo nedopušteno proširivanje principa individualne odgovornosti, a dijelom i dvostrukog kažnjavanja. Primjerice, za artiljerijski napad na Velagiće, u okviru kojeg je srušena i džamija u tom selu, optuženi Lukić i Adamović oglašeni su krivim u okviru tačke 2. izreke presude. Jednako tako utvrđena je njihova odgovornost za napad na sela Krasulje i Ramiće, dok su oslobođeni odgovornosti za napad na selo Biljane zbog toga što navedeni događaji izlaze iz vremenskog okvira za koji je utvrđena njihova krivica. Nadalje, za rušenje katoličke crkve u Ključu, u januaru 1993. godine, nikako se ne može govoriti o odgovornosti optuženih, jer taj vremenski period, a što će biti posebno obrazloženo u zaključku, izlazi iz domena njihove odgovornosti. Konačno za miniranje ili postavljanje eksploziva radi dizanja u zrak gradske džamije u Ključu, ne mogu se smatrati odgovornim optuženi Lukić i Adamović, obzirom da nema dokaza o tome ko je navedenu radnju preduzeo, niti bilo kakve veze optuženih sa navedenim nepoznatim počiniocima.

544. Pri tome, kada je riječ o optuženom Adamoviću, iz njegovog iskaza, ali i iskaza svjedokinje Zubčević Murfete, proizilazi da je kuća optuženog značajno oštećena upravo rušenjem gradske džamije u Ključu, i to u mjeri da je ista postala neuslovna za život, pa je nerealno očekivati da bi on učestvovao u aktivnostima kojima bi doveo u opasnost živote članova svoje porodice koji su u toj kući zajedno s njim stanovali.

545. Iako je tužilaštvo, kroz izvedene dokaze, nastojalo dokazati da je optuženi "uzurpirao" stan Zupčević Murfete, upravo nakon oštećenja barake u kojoj je živio prilikom miniranja gradske džamije, te je kroz tu, lično ostvarenu korist implicirana i njegova umješnost u rušenje same džamije, Vijeće takvu tezu optužbe nije našlo dokazanom. Naime, Vijeće je našlo nespornim da je optuženi Adamović zaista prešao u stan Zupčević Murfete, što ni on sam nije sporio. Pri tome, Vijeće nije našlo uvjerljivom, a imajući u vidu cjelokupna dešavanja u gradu Ključu i okolini, tvrdnju optuženog da je Zupčević Murfeta sa porodicom dobrovoljno napustila grad Ključ. Ta dobrovoljnost, kako to proizilazi iz iskaza svjedokinje Zupčević, nastala je kao rezultat svih dešavanja u gradu Ključu i njegovoj okolini, u kojem za građane muslimanske nacionalnosti, a kojoj nacionalnosti je i ona

pripadala, nije bilo mjesta. Svjedokinja Zupčević, nije sporila ni da je optuženi Adamović, njoj i mužu, pomogao da napuste grad Ključ, jer im je organizovao prevoz za Banja Luku, no cijeno je da se isti time nastojao odužiti za ustupljeni stan. Ipak, Vijeće nije našlo dokazanim niti da je svjedokinja Zubčević sa porodicom napustila Ključ zbog prijetnji i ucjena od strane Adamović Marka, jer bi u tom slučaju bilo nelogično da se upravo njemu obratila da joj pomogne oko prevoza pri izlasku, a niti da je optuženi učestvovao u miniranju i rušenju gradske džamije, na koji način bi nanio štetu vlastitoj imovini, a posljedično i protjerao porodicu Zupčević da bi uzurpirao njihov stan.

546. Dakle, kada je riječ o rušenju vjerskih objekata na području opštine Ključ, Vijeće je cijeno da nije sporno da su se navedeni događaji desili, kao i da su oni preduzeti u cilju progona muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, no ipak konkretno opisane u ovoj tački, nije bilo moguće utvrditi krivicu optuženih Lukića i Adamovića.

D. ZAKLJUČAK U ODNOSU NA TAČKE OPTUŽENJA ZA KOJE SU OPTUŽENI OSLOBOĐENI OPTUŽBE

547. Kada je riječ o oslobađajućem dijelu presude, ovo Vijeće je cijeno da događaji, opisani u tačkama 5., 6.d), g), h) i i), te tački 7. izmijenjene optužnice, nesumnjivo jesu događaji koji su sljedili isti obrazac i imali isti cilj, progon muslimanskog i hrvatskog stanovništva opštine Ključ, ali i događaji koji se ne mogu direktno i neposredno, u dovoljnoj mjeri, dovesti u vezu sa radnjama optuženih.

548. Kada je riječ o optuženom Lukiću, njegova uloga u svim inkriminiranim radnjama, vezuje se za funkciju koju je on obavljao, kako je to već prethodno opisano, i to najprije komandanta štaba TO, a potom i prije dolaska na funkciju komandanta 17.lpbr, Samardžija Drage, vršioca te dužnosti. Međutim, kako to proizilazi iz izvedenih dokaza, nakon što je 17. lpbr formirana 4. juna 1992. godine, već 09.06.1992. godine, naredbom komandanta 2 KK 2. KK²⁷¹, Samardžija Drago raspoređen je na funkciju komandata te 17 lpbr, no ipak, a što proizilazi iz redovnih borbenih izvještaja, on faktički na navedenu funkciju ne dolazi prije 17. juna 1992. godine. Kao dokaz za takvo činjenično utvrđenje,

²⁷¹ Dokaz T-455/49 Naredba komandanta 2.KK, pov.br 11/28-201 od 09.06.1992. godine, u potpisu pukovnik Borić Grujo

tužilaštvo je uložilo, a ovo Vijeće ocijenilo pouzdanim, redovne borbene izvještaje²⁷², u čijem potpisu se nalazi ime majora Lukića, a govori o aktivnostima pretresa terena od strane jedinica u čijem formiranju i angažovanju odlučuje optuženi Lukić, a koje aktivnosti su podudarne iskazima svjedoka, mještana brojnih sela opštine Ključ, o napadu jedinica srpske vojske na njihova sela, što je analizirano u okviru osuđujućeg dijela presude.

549. Međutim, od 17.06.1992. godine, na redovnim borbenim izvještajima, naredbama za pretres terena i drugoj dokumentaciji, u potpisu više nije major Lukić Boško, kao što je to slučaj sa istovrsnom dokumentacijom do navedenog datuma, nego je jasno da je funkciju komandovanja 17.lpbr, na koju je formalno raspoređen 09.06.1992. godine, faktički preuzeo Samardžija Drago.

550. Cijeneći navedeno, Vijeće je zaključilo da uloga optuženog Lukić Boška u tim aktivnostima nesumnjivo slabi. Dakle, jedinice vojske Srpske Republike BiH koje su bile u formiranju, dobijaju svoje ustrojstvo i strukturu, i osim toga, dolazi do formiranja posebne vojne vlasti. Krizni štab opštine Ključ, u kojem je utvrđeno članstvo Lukić Boška, kao i njegova aktivna uloga u aktivnostima tog organa, kako kroz prisustvo sjednicama tako i kroz redovno informisanje sa terena²⁷³, također gubi ulogu koju je imao u prvim danima sukoba, kao najviši organ vlasti. Nadalje, u julu 1992. godine i Krizni štab opštine Ključ, mijenja naziv u Ratno predsjedništvo, ali podataka o daljem članstvu optuženog u tom organu vlasti, za navedeni dalji period, nema.

551. Kada je riječ o optuženom Adamović Marku, njegova odbrana se temeljila na tvrdnji da je on već polovinom juna mjeseca otišao na ratište u Jajce, tačnije da je prešao u TG 2 smještenu u rejonu Magaljdol, a koju tezu je odbrana pokušala dokazati kroz iskaz svjedoka Popović Cvije, koji ovo Vijeće, kako je to već obrazloženo u paragrafima 443-448 nije našlo uvjerljivim. Naime, kako je to konstatovano u paragrafu 447., podaci o TG2, datiraju tek iz perioda jula mjeseca.

552. Iako su svjedoci odbrane optuženog Adamovića, Radojičić Drago, Dragić Dušan i Prolić Dušan, pokušali osigurati alibi optuženom, kroz tvrdnje da je on već 20. jula 1992. godine, sa bataljonom bio u rejonu Mrkonjić Grada, tačnije u okviru TG 2, lokalitet Magaljdol, takvi iskazi za ovo Vijeće nisu bili uvjerljivi. Naime, svjedok Prolić Dušan ističe

²⁷² Dokazi od 175 do 179, kao i dokazi u okviru dokaza T-455

²⁷³ Dokaz T-229

da je on prešao u Kulu, ali mu je navodno poznato da je bataljon krajem juna otišao u rejon Magaljdol radi vojnih operacija u Jajcu. Ipak, kroz iskaz dalje i sam ističe, da su operacije u Jajcu bile u julu, a ne junu 1992. godine.

553. Svjedok Kosić, koji je, kako je istakao, bio vozač optuženog Adamovića, i trebao mu je osigurati alibi kroz tvrdnje da ga je već u periodu od 10. do 20. juna 1992. godine, u više navrata vozio u Jajce i nazad, po ocjeni ovog Vijeća, u svom iskazu nije bio uvjerljiv. Naime, svjedok dalje, govoreći o pozitivnim karakteristikama ličnosti optuženog Adamovića, ističe da je on bio u dobrim odnosima sa stanovnicima muslimanske nacionalnosti, te su se on i optuženi, u tim prilikama kada su se vozili od Ključa do Jajca, zaustavljali u selima Kozarci i Krasulje, gdje je optuženi posjećivao izvjesne mještane muslimanske nacionalnosti. Međutim, sam svjedok, na pitanje tužiteljice kakva je situacija u to vrijeme bila u navedenim selima, ističe *“da je sve bilo normalno, da su mještani bili tu”*, a što, imajući u vidu sva dešavanja u navedenim selima već od kraja maja mjeseca, kada je u svim tim selima odvedeno praktično cjelokupno muško muslimansko stanovništvo, o čemu su u svojim iskazima govorili brojni saslušani svjedoci, predstavlja tvrdnje koje nemaju bilo kakvo uporište, pa je njegov iskaz ovo Vijeće cijenilo kao očigledan pokušaj pomoći optuženom Adamoviću u izbjegavanju, ili bar umanjenju, njegove krivične odgovornosti.

554. Ipak, iako je optuženi, da bi izbjegao krivičnu odgovornost, nastojao dokazati da je u rejon Magaljdola otišao znatno ranije nego što jeste, Vijeće nije imalo dileme da je do njegovog odlaska na to ratište došlo, ali u nešto kasnijem periodu, faktički već krajem juna ili čak početkom jula 1992. godine, kada se i pojavljuju informacije o aktivnostima TG2. Naime, kako je to već konstatovano, iz dokaza T-455/1 Izvještaja komande TG2 2 za dan 24/25.06.1992. godine, proizilazi da je tek kroz navedeni izvještaj upućen Komandi 2.KK, ista obaviještena da “vojnici traže zamjenu na položajima u roku od nekoliko dana”, dok Izvještaj komande 2.KK, broj Str.pov.br.2-174 od 01.07.1992. godine, potvrđuje prisustvo 17.lpbr u širem rejonu Ključa, dakle još 01.07.1992. godine

555. Sve to po ocjeni ovog Vijeća, ukazuje da, iako nesumnjivo i u odnosu na navedene događaje, postoji određen odjek ponašanja i aktivnosti osoba koje su bile ključne u prvim fazama napada na civile, ta veza postepeno jenjava. Tako, po ocjeni ovog Vijeća, događaji iz jula ili avgusta 1992., a posebno do kraja godine, moglo bi se reći, predstavljaju predvidivu posljedicu, tačnije optuženi su mogli imati svijest o mogućem nastupanju tih događaja, ali ovo Vijeće ne nalazi dokazanim da su optuženi svjesno

djelovali u pravcu njihovog izvršenja, tačnije njihova vlast nad tim zločinima, u toj fazi znatno slabi, do mjere da se za iste ne mogu uspostaviti svi elementi za krivnju optuženih.

556. Cijeneći navedeno, a rukovođeno temeljnim principima krivičnog postupka, principom nevinosti i *in dubio pro reo*, Vijeće je donijelo odluku kao u izreci oslobađajućeg dijela presude. Naime, Vijeće je imalo u vidu da sve činjenice koje idu na štetu, *in peius* po optužene, moraju se sa sigurnošću utvrditi ili će se smatrati da iste i ne postoje. S druge strane, one činjenice koje idu u korist, *in favorem* optuženima, uzimaju se kao utvrđene i onda kada su utvrđene kao vjerovatne, te s tim u vezi i odredbu člana 3. stav 2. ZKP BiH, koja propisuje da “sumnju u pogledu postojanja činjenica koje čine obilježja krivičnog djela ili o kojima ovisi primjena neke doredbe krivičnog zakonodavstva, sud rješava presudom na način koji je povoljniji po optuženog”.

557. Polazeći od citiranih odredaba, kao i odredbe člana 284. tačka c) ZKP BiH koja propisuje da ako nije dokazano da je optuženi počinio krivično djelo za koje se optužuje, sud će donijeti presudu kojom se optuženi oslobađa od optužbe, a imajući u vidu da na osnovu savjesne ocjene svih izvedenih dokaza, koja je izvršena u skladu sa odredbom člana 281. stav 2. ZKP BiH, Vijeće nije na nesumnjiv način moglo utvrditi konkretnu vezu optuženih Lukića i Adamovića sa radnjama opisanim u tačkama 5., 6.d), g), h), i) i tački 7. izmijenjene optužnice, a za koje radnje nije moglo utvrditi ni njihovu krivicu, ne dovodeći u pitanje same događaje koji su se, kako je to od strane ovog Vijeća i utvrđeno, odigrali na u optužnici opisani način, optužene Lukića i Adamovića je temeljem člana 284. tačka c) ZKP BiH, oslobodilo od optužbe.

XIII. ODLUKA O TROŠKOVIMA KRIVIČNOG POSTUPKA

558. U skladu sa odredbom člana 188. stav 4. ZKP BiH, Vijeće je, cijeneći lične i porodične prilike optuženih, te njihovo imovinsko stanje, odlučilo da se optuženi Lukić Boško i Adamović Marko, oslobađaju obaveze plaćanja troškova krivičnog postupka, koji padaju na teret budžetskih sredstava suda, jednako kao i troškovi nastali u odnosu na oslobađajući dio presude, temeljem odredbe člana 189. stav 1. ZKP BiH.

ZAPISNIČAR

PREDSJEDNIK VIJEĆA

S U D I J A

Nevena Aličehajić

Azra Miletić

POUKA O PRAVNOM LIJEKU: Na osnovu odredbe člana 317.a stav 1. ZKP BiH, protiv dijela presude u kojem su optuženi oglašeni krivim, dozvoljena je žalba trećestepenom vijeću Apelacionog odjeljenja ovog Suda u roku od 15 dana od dana dostavljanja presude.

XIV. ANEX 1

A. DOKAZI TUŽILAŠTVA

1. Svjedoci tužilaštva

Svjedok	Datum svjedočenja
1.Fahrudin Ćemal	25.09.2008. godine
2.Muhamed Filipović ^{*274}	29.09.2008. godine 06. i 08.10.2008. godine
3.Asim Egrlić*	13.10.2008. godine 15.10.2008. godine 20.10.2008. godine
4.Jusuf Omerović*	22.10.2008. godine 27.10.2008. godine
5.Atif Džafić	29.10.2008. godine 03.11.2008. godine 05.11.2008. godine 10.11.2008. godine
6.Luka Brkić	12.11.2008. godine
7.Mustafa Lepirica	24.11.2008. godine
8.Hilmija Hamedović	01.12.2008.godine 03.12.2008. godine
9.Ćerim Hrnčić	10.12.2008. godine
10.Fahrudin Krivić	15.12.2008. godine
11.Behrem Šarić	12.01.2009. godine 15.01.2009. godine
12.Enes Salihović*	15.01.2009. godine 26.01.2009. godine 04.02.2009. godine
13.Ibrahim Bajrić	09.02.2009. godine
14.Džemal Draganović	11.02.2009. godine
15.Ekrem Čehić	23.02.2009. godine 25.02.2009. godine
16.Ramo Duranović	04.03.2009. godine
17.Senada Turkanović	09.03.2009. godine
18. Hađija Bajrić	11.03.2009. godine
19. Adnan Teminović	16.03.2009. godine

²⁷⁴ Oznaku zvjezdice imaju svjedoci čiji iskazi su reprodukovani na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja

20. Senad Draganović	18.03.2009. godine
21. Mirsad Dervišević	23.03.2009. godine
22. Lako Aničić	30.03.2009. godine
23. Ismet Bilajac	01.04.2009. godine
24. Radomir Radinković	06.04.2009. godine
25. Salihović Latif	08.04.2009. godine
26. Salihović Hasan	13.04.2009. godine
27. svjedok A	15.04.2009. godine
28. Vitomir Gajić	06.05.2009. godine
29. Miljević Marinko	11.05.2009. godine
30. Radojčić Željko	11.05.2009. godine
31. Enes Lemaš	13.05.2009. godine
32. Nikola Savanović	13.05.2009. godine
33. Zlatan Medić	18.05.2009. godine
34. Hamida Hadžić	18.05.2009. godine
35. Mirsad Puškar*	20.05.2009. godine
36. Devla Halep-Pehadžić	20.05.2009. godine
37. Lazo Kričković	25.05.2009. godine
38. Zaim Smajić	27.05.2009. godine
39. Mimka Brkić *	27.05.2009. godine
40. Bedrudin Brkić	01.06.2009. godine
41. Salko Kranić	01.06.2009. godine
42. Hrgić Milorad	08.06.2009. godine
43. Kuburić Radenko*	08.06.2009. godine 10.06.2009. godine
44. svjedok C*	10.06.2009. godine
45. Nafa Smajić*	15.06.2009. godine
46. Muharem Islamagić	15.06.2009. godine
47. Senad Pervić	17.06.2009. godine
48. Elvir Jusić	17.06.2009. godine
49. Alem Hadžić*	22.06.2009. godine
50. Senad Medanović*	22.06.2009. godine 29.06.2009. godine
51. Hamid Hadžić	29.06.2009. godine
52. Sadeta Medanović	01.07.2009. godine
53. Nermina Medanović	01.07.2009. godine
54. Kana Mešić*	06.07.2009. godine
55. Nevres Mešić	06.07.2009. godine
56. Edin Hadžić	10.08.2009. godine
57. Safet Muratagić	24.08.2009. godine

58. Miladin Ristić	26.08.2009. godine	
59. Ismet Muratagić	07.09.2009. godine	
60. Sadiković Safet*	07.09.2009. godine	
61. Bajrić Ćazim	09.09.2009. godine	
62. Kozarac Muhamed	14.09.2009. godine	
63. Ajiz Bečić	16.09.2009. godine	
64. Bajrić Teufik	23.09.2009. godine	
65. Naila Botonjić	07.10.2009. godine	
66. Zubčević Murfeta	12.10.2009. godine	
67. Huse Crnalić	14.10.2009. godine	
68. Šemso Džaferagić	26.10.2009. godine	
69. Ismet Zukanović	28.10.2009. godine	
70. Feriz Dervišević	02.11.2009. godine	
71. Zaštićeni svjedok B	04.11.2009. godine	
72. Čajić Mujo	09.11.2009. godine	
73. Makbula Mešanović	11.11.2009. godine	
74. Vukić Dragan	18.11.2009. godine	
75. Šljivar Hasiba	30.11.2009. godine	
76. Crnolić Ahmed	07.12.2009. godine	
77. Fikreta Zukanović	14.12.2009. godine	
78. Šehić Mujo	14.12.2009. godine	
79. Mlađenović Milenko	16.12.2009. godine	
80. Mile Radulović	16.12.2009. godine	
81. Banjalučkić Mehmed	21.12.2009. godine	
82. Marinko Vejin	23.12.2009. godine 27.01.2010. godine 22.02.2010. godine	
83. Kujundžić Ismet	24.02.2010. godine	
84. Stevan Karač	08.03.2010. godine	
85. Begić Mehmed	10.03.2010. godine	
86. Hazim Lošić	15.03.2010. godine	
87. Esad Šulić	17.03.2010. godine	
88. Leopold Flat	22.03.2010. godine	
89. Merima Filipović	24.03.2010. godine	
90. Kemal Zukić	12.04.2010. godine	
91. Nermin Kapetanović	19.04.2010. godine	
92. Asim Vučkić	21.04.2010. godine	
93. Enes Mršić*	26.04.2010. godine	
94. svjedok D *	18.04.2011. Tužilaštva	replika

2. Materijalni dokazi tužilaštva

Dokaz T-1- Zapisnik o saslušanju svjedoka Fahrudina Ćemal broj KT-RZ-119/05 od 4.4.2007.godine

Dokaz T-2- Zapisnik o saslušanju svjedoka Muhameda Filipovića broj KT-RZ-119/05 od 2.4.2007.godine

Dokaz T-3- Mapa Ključa, dokument sa ovjerom MKSJ

Dokaz T-4- Saopštenje za javnost SDA-a, Gradski odbor SDA Ključ, broj 33/91 od 21.09.1991. godine

Dokaz T-5- Inicijativa za održavanje skupa dobre volje pripremljenog za srijedu 25.9.1991. godine, MBO, Općinski odbor MBO Ključ, broj 35/91 od 23.09.1991. godine

Dokaz T-6- Naredba SDS Sarajevo, broj 45487 SOKLJ YU, 45135 SO CEL YU

Dokaz T-7- Službeno saopćenje MBO, Općinski odbor Mbo Ključ, SDA, Gradski odbor Ključ, br. 44/91 od 31.01.1991. godine

Dokaz T-8- Akt pod nazivom „Opština Bosanski Ključ“, broj dokaza MKSJ 00595279 (relevantna prva strana, ostale uložene zbog ovjere MKSJ-a)

Dokaz T-9- Video zapis „Ključ 1992“ sa popratnom dokumentacijom kao dokaz da snimak potiče iz MKSJ-a

Dokaz T-10- Zapisnik o saslušanju svjedoka Egrić Asima, broj KT-RZ-119/05 od 01.04.2007. godine

Dokaz T-11- Zapisnik o saslušanju svjedoka Jusufa Omerovića, broj KT-RZ-119/05 od 08.04.2007. godine

Dokaz T-12- Topografska mapa opštine Ključ (jednog dijela)

Dokaz T-13- ovjerena fotokopija knjige primopredaje dežurstva od 28.2.1992. godine- SJB Ključ (dokaz se nalazi u posebnoj kutiji u ormaru)

Dokaz T-14 - ovjerena fotokopija radne liste za maj 1992-septembar 1993. godine (dokaz se nalazi u posebnoj kutiji u ormaru)

Dokaz T-15 - Zapisnik o saslušanju svjedoka Atifa Džafića broj KT-RZ-119/05 od 31.1.2008. godine

Dokaz T-16 - zapisnik o saslušanju svjedoka Brkić Luke broj KT-RZ-119/08 od 4.4.2007 godine

Dokaz T-17 - Zapisnik o saslušanju Lepirica Mustafe broj KT-RZ-119/05 od 02.04.2007. godine

Dokaz T-18- zapisnik o saslušanju svjedoka Hamedović Hilmije broj KT-RZ-119/05 od 04.06.23007 godine

Dokaz T-19- zapisnik o saslušanju svjedoka Ćerima Hrnčića broj KT-RZ-119/05 od 5.4.2007. godine

Dokaz T-20- zapisnik o saslušanju svjedoka Fahrudina Krivića broj KT-RZ-119/05 od 22.11.2007. godine

Dokaz T-21- zapisnik o saslušanju svjedoka Behrema Šarića broj KT-RZ-119/05 od 29.01.2008. godine

Dokaz T-22-zapisnik o saslušanju svjedoka Enesa Salihovića br. KT-RZ-119/05 od 26.12.2007

Dokaz T23-Zapisnik o saslušanju svjedoka Ibrahima Bajrića br. 05-1/08-1-145/08 od 22.02.2008

Dokaz T24-Zapisnik o saslušanju svjedoka Džemala Draganovića br. KT-RZ-119/05 od 03.12.2007.

Dokaz T25- Zapisnik Tužilaštva BiH br. KT-RZ-119/05 od 26.12.2007 o saslušanju svjedoka Ekrema Čehića

T26-Zapisnik Tužilaštva BiH br. KT-RZ 119/05 od 27.12. 2007 o saslušanju svjedoka Rame Duranovića

T 27-Zapisnik br. 05-1/08-1-144/08 od 22.02.2008 o saslušanju svjedoka Senade Turkanović

T28-Zapisnik SIPA-e br 17-11/3-04-2-126/06 od 05.04.2006 o saslušanju svjedoka Hađije Bajrić

T28a -Zapisnik Tužilaštva BiH br. KT-RZ-119/05 od 24.01.2008 o saslušanju svjedoka Hađije Bajrić

T29 -Zapisnik Tužilaštva BiH br. KT-RZ-119/05 od 04.06.2007.o saslušanju svjedoka Adnana Teminovića

T30 -Zapisnik Tužilaštva BiH br. KT-RZ-119/05 od 14.12.2007.o saslušanju svjedoka Senada Draganovića

T31 – Zapisnik o saslušanju svjedoka Mirsada Derviševića data Trećoj policijskom upravi, broj 05-1/8-1-682/07 od 08.12.2007. godine

T32 – knjiga primopredaje dežurstava u peridu od 01.08.1992. godine do 07.10.1992. godine

T33 – zapisnik o saslušanju svjedoka Lake Aničića dat Tužilaštvu BiH dana 24.01.2008. godine

T-34 – zapisnik o saslušanju svjedoka Radinković Radomira dat Tužilaštvu BiH dana 24.12.2007. godine

T-35- službena zabilješka koju je sačinio Radinković Radomir 30.07.1992. godine na okolnosti umiranja Filipović Omera i Enesa

T-36– zapisnik o saslušanju svjedoka Latifa Salihovića dat Tužilaštvu BiH dana 05.12.2007. godine

T-37– zapisnik o saslušanju svjedoka Hasana Salihovića dat Tužilaštvu BiH dana 30.11.2007. godine

T-38– zapisnik o saslušanju svjedoka A dat Tužilaštvu BiH dana 03.04.2007. godine

T-39– 4 službene zabilješke od 05.06.1992. godine sačinjene od strane Vitomira Gajića

T-40– zapisnik o saslušanju svjedoka Vitomira Gajića dat Tužilaštvu BiH dana 29.02.2008. godine

T-41– zapisnik o saslušanju svjedoka Miljević Marinko dat Tužilaštvu BiH dana 25.02.2008. godine

- T-42-** zapisnik o saslušanju svjedoka Radojčić Željka dat Tužilaštvu BiH dana 17.12.2007. godine
- T-43-** zapisnik o saslušanju svjedoka Lemeš Enesa dat Tužilaštvu BiH dana 23.01.2008. godine
- T-44-** zapisnik o saslušanju svjedoka Nikole Savanovića dat Tužilaštvu BiH dana.2008. godine
- T-45** Službena zablješka 16.07.1992. godine sačinjena u stanici milicije Ribnik.
- T-46-** zapisnik o saslušanju svjedoka Zlatana Medića dat Tužilaštvu BiH dana 07.02.2008. godine
- T-47-** zapisnik o saslušanju svjedoka Hamide Hadžić dat Tužilaštvu BiH dana 23.01.2008. godine
- T-48-**zapisnik o saslušanju svjedoka Puškar Mirsada dat Tužilaštvu BiH dana 27.12.2007. godine
- T-49-**zapisnik o saslušanju svjedoka Devle Halep-Pehadžić dat Tužilaštvu BiH dana 26.12.2007. godine
- T-50-**zapisnik o saslušanju svjedoka Laze Kričkovića dat Tužilaštvu BiH dana 05.02.2008. godine
- T-51-**zapisnik o saslušanju svjedoka Zaima Smajića dat Tužilaštvu BiH dana 09.04.2008. godine
- T-52-**zapisnik o saslušanju svjedoka Mimke Brkić broj 05-1/08-1-320/08 od 10.08.2008.godine
- T-53-**zapisnici o saslušanju svjedoka Bedrudina Brkića od 30.03.2007. godine i 07.06.2007. godine.
- T-54-**zapisnik o saslušanju svjedoka Krantić Salka od 29.03.2006. godine
- T-55-**zapisnik o saslušanju svjedoka Hrgić Milorada od 12.05.2008. godine
- T-56-**zapisnik o saslušanju svjedoka Kuburić Radomira od 23.05.2008. godine
- T-57-**zapisnik o saslušanju svjedoka Nafe Smajić od .2008. godine
- T-58-**zapisnik o saslušanju svjedoka Muharem Islamagić od 09.04.2008. godine
- T-59-**zapisnik o saslušanju svjedoka Senada Pervić od 09.04.2008. godine
- T-60-**zapisnik o saslušanju svjedoka Elvira Jusića od 13.04.2008. godine
- T-61-**zapisnik o saslušanju svjedoka Alema Hadžića od. godine
- T-62-**zapisnik o saslušanju svjedoka Senada Medanovića od. godine
- T-63-**zapisnik o saslušanju svjedoka Hamida Hadžića od. godine
- T-64-**zapisnik o saslušanju svjedoka Sedete Medanovića od 08.04.2008. godine
- T-65-**zapisnik o saslušanju svjedoka Nermine Medanovića od 08.04.2008. godine
- T-66-**zapisnik o saslušanju svjedoka Kane Mešić od 14.04.2006. godine
- T-67-**zapisnik o saslušanju svjedoka Nervesa Mešića od godine
- T-68-** zapisnik o saslušanju svjedoka Safeta Muratagića 08.04.2008. godine
- T-69-** zapisnik o saslušanju svjedoka Ristić Miladina od 21.12.2007.godine
- T-70a-** rješenje o imenovanju komisije za prijem ratnog plijena, 05-01-96/92 od 13.07.1992. godine
- T-70b-** potvrda o prijemu predmeta izdata od CSB Banja Luka, stanica Ključ.

T-71- zapisnik o saslušanju svjedoka Ismeta Muratagića 21.11.2007.

T-72- zapisnik o saslušanju svjedoka Sadiković Safeta 21.11.2007.

T-73- zapisnik o saslušanju svjedoka Bajrić Ćazim od 04.12.2007. godine

T-74 zapisnik o saslušanju svjedoka Muhameda Kozarca od 30.11.2007. godine

T-75 zapisnik o saslušanju svjedoka Ajiza Bečića od 25.12.2007. godine

T-76 zapisnik o saslušanju svjedoka Teufika Bajrića od 04.12.2007. godine

T-77 zapisnik o saslušanju svjedoka Naile Botonjić od 26.12.2007. godine

T-78 zapisnik o saslušanju svjedoka Zubčević Murfete od 28.01.2008. godine

T-79 zapisnik o saslušanju svjedoka Huse Crnalića od 05.12.2009. godine

T-80 a zapisnik o saslušanju svjedoka Šemse Džabegagića od 15.07.2005. godine (ovjerena kopija)

T-80 b zapisnik o saslušanju svjedoka Šemse Džabegagića od 31.01.2008. godine

T-81 a zapisnik o saslušanju svjedoka Ismeta Zukanović od 16.07.2005. godine (ovjerena kopija)

T-81 b zapisnik o saslušanju svjedoka Ismeta Zukanovića od 04.02.2008. godine

T-82-a- Zapisnik o saslušanju svjedoka Dervišević Feriza broj KT 160/97-RZ od dana 11.05.2005. godine,

T-82-b- Zapisnik o saslušanju svjedoka Dervišević Feriza broj KT-RZ-119/05 od 25.12.2009.

T-83-a Zapisnik o saslušanju svjedoka B od 11.07.2005.POVJERLJIVI

T-83-b Zapisnik o saslušanju svjedoka B od 27.12.2007. POVJERLJIVI

T-84 Zapisnik o saslušanju svjedoka Čajić Muje KT-RZ-4/05 od dana 28.07.2005.godine.

T-85 Zapisnik o saslušanju svjedoka Vukić Dragana broj KT-RZ-4/05 od dana 11.08.2005. godine

T-87-Personalni upitnik Mup-a RS-a povjerljivo,za Kondić Vinka,od 19.10.1992. ovjerena kopija,

T-88- Krizni štab SDS-a Ključ, fotografije na kojima se vidi Vinko Kondić i Boška Lukića , ovjerena kopija,

T-89-Spisak članova izvršnog i opštinskog odbora SDS-a Ključ od 1990. godine, na kojem se nalazi ime Kondić Vinka,ovjerena kopija,

T-90-Spisak članova izvršnog odbora SDS-a Ključ, sa imenom Kondića-ovjerena kopija,

T-91-Spisak aktivista SDS-a gdje se nalazi Lukić Boško i Kondić Vinko, ovjerena kopija,

T-92-Odluka o obrazovanju ratnog predsjedništva opštine Ključ od 13.07.2009.godine, pod tačkom broj 8 nalazi se Kondić Vinko,ovjerena kopija

T-93-Spiskovi o evidenciji prisustva na sjednicama SDS-a pisan rukom-ovjerena kopija,

T-94- Depeša načelnika CJB Prijedor Sime Drljače 14-227-6/95 od 02.08.1995. godine imenovanje štaba u kojem je bio Vinko Kondić-ovjerena kopija,

- T-95-** Izvod iz Službenog glasnika RS str.82 od 08.03.1996.godine, Rješenje o postavljenju pomoćnika ministra zdravlja i socijalne zaštite, Vinka Kondića se imenuje kao pomoćnik.
- T-96-** Izvod iz Službenog glasnika kojim Gojko Kličković, str.638 od 30.08.1997. godine, za šefa kabineta imenuje Vinka Kondića, ovjerena kopija,
- T-97-** Dokument Mupa-RS Mrkonjić Grad, Službena zabilješka od dana 16.03.1994. godine-povjerljivo, ovjerena kopija,
- T-98-** Mup Sarajevo, dana 27.04.1994. godine Mićo Stanišić donosi Rješenje o postavljenju Vinka Kondića za zamjenikanačelnika CJB Prijedor- ovjerena kopija,
- T-99-** Mup CJB Prijedor odluka o dodjeli pištolja 11-17-210-210 od 27.06.1994. godine,
- T-100-** Izvod iz službenog glasnika Rješenje o imenovanju čl. Izvršnog odbora gdje se imenuje Vinko Kondić za načelnika
- T-101-** Rješenje o imenovanju Kondića broj 08/1-134-3525 od 20.10.1995. godine ovjerena kopija,
- T-102-** Molba Stojana Župljanjin u kojoj moli da se Vinku Kondiću odobri odlazak u SFRJ broj 10/835, ovjerena kopija,
- T-103-** Akt Mupa CJB prijedor broj 14-105 od 30.10.1995. godine obrazloženje za vanredno unapređenje Vinka Kondića, ovjerena kopija
- T-104-** Službeni glasnik br. 14 od 03.jula 1996. godine kada Gojko Kličković imenuje Kondića za ministra rada i socijalne zaštite, ovjerena kopija,
- T-105-** Zapisnik o saslušanju svjodoka Crnolića broj KT-RZ-119/05 od 04.02.2008.godine.
- T-106-** Zapisnik o saslušanju svjedoka Zukanović Fikrete broj KT-RZ-119/05 od 25.12.2007. godine
- T-107-** Zapisnik o saslušanju svjedoka Šahić Muje broj KT-RZ-119/05 od 06.04.2007. godine
- T-108-** Zapisnik o saslušanju svjedoka Mlađenović Milenko broj KT-RZ-119/05 od 24.12.2007. godine
- T-109-** Zapisnik o saslušanju svjedoka Mile Radulovića broj KT-RZ-119/05 od 26.05.2007. godine
- T-110-** Zapisnik o saslušanju svjedoka Mehmeda Banjalučkića broj KT-RZ-119/05 od 26.12.2007. godine
- T-111-** knjiga primopredaje dežurstava 07.10.1992. godine do 18.12.1992. godine
- T-112-** zapisnik o saslušanju svjedoka Marinka Vejina od 22.01.2008. godine
- T-113-** zapisnik o saslušanju svjedoka Ismeta Kujundžića
- T-114-** zapisnik o saslušanju svjedoka Stevana Karača
- T-115-** zapisnik o saslušanju svjedoka Mehmeda Begića
- T-116-** zapisnik o saslušanju svjedoka Hazima Lozića od 3.12.2007. godine
- T-117-** zapisnik o saslušanju svjedoka Esada Šulića od 30.11.2007. godine
- T-118-** zapisnik o saslušanju svjedoka Loopold Flata
- T-119-** zapisnik o saslušanju svjedoka Merime Filipović
- T-120-** CD sa fotografijama porušenih vrerskih objekata

- T-121-** zapisnik o saslušanju svjedoka dušana stanarevića od 28.01.2008. godine, i izvod iz MKU za dušana stanarevića
- T-122-** zapisnik o saslušanju Mine Ljutić od 10.04.2008. godine, i izvod iz MKU za Minu Ljutić
- T-123-** zapisnik o saslušanju svjedoka Simu Vujičića od 25.02.2008. godine, i izvod iz MKU za Simu Vujičića
- T-124** zapisnik o saslušanju svjedoka Nermina Kapetanovića broj KT-RZ-119/05 od 03.04.2007. godine
- T-125** Akt Izvršenog odbora SDS BIH broj: 804-02/91 od dana 22.oktobra 1991. godine,
- T-126** Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u BiH u vanrednim okolnostima primjerak broj 0-96 od dana 19.12.1991. godine,
- T-127** Zaključak Skupštine autonomije regije Krajina Banja Luka broj:03-09/92 od dana 03.02.1992. godine,
- T-128** Naredba za formiranje Sabirnog logora za ratne zarobljenike br.15-1 od 07.01.1992. godine,
- T-129** Odluka o pristupanju opštine ključ Autonomnoj regiji "Bosanska Krajina" broj 05-023-3/92 od dana 16.01.1992. godine
- T-130** Naredba komanda Petog korpusa Op.Str.pov.br.24-3 od dana 18.02.1992.godine,
- T-131** Mišljenje o prijavljenim kandidatima za izbor sudija i javnog tužioca SDS-a opštine Ključ broj: 01/1-2-92 od 26.02.1991. godine,
- T-132** Službeni glasnik Srpskog naroda u BiH godina I- broj I, od dana 15.januara 1992. godine
- T-133** Službeni glasnik Srpskog naroda u BiH godina I- broj 3, od dana 16.marta 1992. godine,
- T-134** Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH Sl. glasnik str.866 broj 22 od dana 26.novembra 1993. godine,
- T-135** Službeni glasnik Republike Srpske godina I – broj I, od dana 31. decembra 1992. godine
- T-136** Deklaracija o državnom i političkom uređenju države Službeni glasnik Srpske Republike godina I – broj 14, dana 07.septembra 1992. godine,
- T-137** Odluka o povratku iseljenih lica na teritoriju Srpske Republike BiH Sl. glasnik Srpskog naroda u BiH od 08.juna 1992. godine
- T-138** Zakon o odbrani Sl. glasnik godina I – broj 7, od dana 1.juna 1992. godine
- T-139** Odluku o javnoj mobilizaciji Sl. Autonomne regije Krajina god. I – broj 2. od dana 05.06.1992. godine,
- T-140** Službeni list Republike Bosne i Hercegovine godina I – broj I od dana 09. aprila 1992. godine
- T-141** odluka o proglašavanju ratnog stanja, Sl. list R BiH broj 7, strana 234 od dana 20.juna 1992. godine
- T-142** Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda od dana 27. marta 1992.

godine,

T-143 Izvještaj o formiranju 13. part. br, od dana 23.03.1992.godine broj 60

T-144 akt komande druge vojne oblasti 5. korpusa strogo pov. broj 273-3 od 03.04.1992. godine.

T-145 akt komande 30. partiznaske divizije

T-146 Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova, akt vlade RS

T-147 – zapisnik sa sjednice savjeta za nacionalnu bezbjednost od 27.04.1992. godine

T-148 – Saopštenje za javnost skupštine srpskog naroda u BiH od 04.04.1992. godine

T-149 – Zapisnik sa proširenog sastanka savjeta za nacionalnu bezbjednost održanog 22.04.1992. godine

T-150 – odluka autonomne regije bosanska krajina broj 01-1/92 od 04.05.1992. godine

T-151 – akt komande 5. korpusa, strogo pov broj 44-1/130 od 07.05.1992. godine, redovni borbeni izvještaj

T-152 – komanda banjalučkog korpusa pov broj 420-1 od 08.05.1992. godine

T-153– akt komande 6. partizanske brigade bez datuma, u potpisu Branko Basara

T-154 zapsnik sa 16. sjednice skupštine srpskog naroda od 12.05.1992. godine održanog u Banja Luci

T-155 zapisnik sa sastanka sa predstavnicima opštinama u zoni odgovornosti od 14.05.1992. godine, potpis kapetan Dmitrović Momčilo

T-156 akt komanda 30. partiznaske divizije, stroga pov. broj 174-140 od 16. 05. 1992. godine

T-157 zapisnik sa sjednice vlade srpske republike bosne i hercegovine od 23.05.1992. godine

T-158 uputstvo vlade o organizvanju i radu predsjedništva u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti.

T-159 akt komandi 1. krajiškog korpusa, vojna tajna – šifrovano od 27.05.1992. godine

T-160 akt komande 1. partiznaske brigade šipovo od 28.05.1992. godine broj I-121/92, redovni borbeni izvještaj,

T-161 akt komande 1. krajiškog korpusa, strogo pov. broj 44-1/92 od 29.05.1992. godine, redovni borbeni izvještaj , vojna tajna

T-162 odluka o obrazovanju ratnih predsjedništava u opštinama u vrijeme neposredne ratne opasnosti

T-163 akt komande 1. krajiškog korpusa od 31.05.1992. godine

T-164 akt komande 30. partiznanske divizije 939-1 od 31.05.1992. godine

T-165 komanda I krajiškog korpusa strogo pov. broj 44-1/ od 02.06.1992. godine, redovni borbeni izvještaj, vojna tajna

T-166 komanda I krajiškog korpusa strogo pov. broj 44-1/160 od 02.06.1992. godine, redovni borbeni izvještaj, vojna tajna

T-167 krivična prijava vojne pošte banja luka vojnom tuziocu od 05.06.1992. godine pod brojem KU-33/92

T-168 pritužba na bespravno lišenje slobode, upućena komadantu korpusa generalu Taliću

T-169 izjava Unčanin Boška data ovlastenom službenom licu vojne policije

T-170 izjava Račić Svetislava data ovlastenom službenom licu vojne policije

T-171 izjava Krčmar Ilije data ovlastenom službenom licu vojne policije

T-172 Službena zabilješka od 03.06.1992.godine VP 4627

T-173 Zaključci sa sastanka Sub regije (politični predstavnici opština) od 07.06.1992.god

T-174 zapovijest komadanta II krajiškog korpusa za dalja dejstva, stogo pov broj 90-1 od 08.06.1992. godine

T-175 dnevni zvještaj 17. lake pješadijske brigade Ključ str.pov.br.01-25/92 od 12.06.1992.god.

T-176 dnevni izvještaj 17.lake pješadijske brigade Ključ str.pov.br.01-31/92 od 13.06.1992.godine

T-177 dnevni izvještaj 17.lake pješadijske brigade Ključ str.pov.br.01-12/92

T-178 dnevni izvještaj 17.lake pješadijske brigade Ključ str.pov.br.01/5-92

T-179 borbeni izvještaj 17.lake pješadijske brigade Ključ str.pov.br.01-31-5/92 od 17.06.1992.god

T-180 Akt Komande 1.Korpusa Op.str.pov.br.44-1/180 od 14.06.1992.god

T-181 Akt Komande 1.Korpusa Op.str.pov.br.505-2 od 14.06.1992.god

T-182 Akt Komande 1.Korpusa Op.str.pov.br.482-1 od 01.06.1992.god.

T-183 Akt Komande 1.Korpusa broj 535-1 od 19.06.1992. godine

T-184 dnevni izvještaj 17.lake pješadijske brigade Ključ str.pov.br.01-31-8/92 od 23.06.1992.god.

T-185 Naredba za dalja dejstva 17.lake pješadijske brigade strogo.pov.br.01-93/92 od 25.06.1992.god.

T-186 Akt Komande 1.Krajiškog korpusa str.pov.br.44-1/201 od 27.06.1992.god.

T-187 Naređenje za dalja dejstva vojne pošte Ključ str.pov.br.03-135 od 09.07.1992.god

T-188 Uputstvo Vlade Srpske republike Bosne i Hercegovine od 13.07.1992. godine, spovođenje odluke o obaveznoj predaji ratnog plijena

T-189 Izvještaj o radu Komande 17.lake pješadijske brigade Ključ od 28.07.1992.god

T-190 Komanda 1.Krajiškog Korpusa - Selekcija ratnih zarobljenika LRZ „Manjača“ broj: 21-50 od 06.08.1992.god.

T-191 Izvještaj komisije o obilasku sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj Regiji Krajina 17.08.1992.god

T-192 Naredba Komande 1.Krajiškog Korpusa , str.pov.br 765-1/92 , od 15.12.1992.godine

T-193 Odluka Narodne skupštine Republike Srpske o prestanku važenja odluke o obrazovanju ratnih povjereništava u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, broj:02-1978/92 od 17.12.1992.god.

T-194 Izvještaj Komandi I Krajiškog Korpusa, pov. broj: 01-326-22/93 od 16.02.1993.godine

T-195- akt komande II krajiškog korpusa, str.pov, broj:3-93 od 07.03.1993.godine

- T-196** Prilog za monografiju I Krajiškog korpusa Banja luka
- T-197** Analiza aktivnosti po elementima borbene gotovosti u 1992. godine komande I Krajiškog korpusa iz februara 1993.godine), pod oznakom vojna tajna, strogo povjerljivo,
- T-198** Analiza borbene gotovosti i aktivnosti VRS u 1992.godini(Han Pijesak,1993)
- T-199** akt komande 1.Krajiškog korpusa, redovni borbeni izvještaj op.pov broj: 44-1/151 od 28.05.1992.godine
- T-200** Zapisnik sa sastanka na kojem prisustvuje Vinko Kondić od 26.03.1991.godine,
- T-201** Evidencija službenih putovanja SDS Ključ za period od 01.04.1991.godine (nema naznake do kada)
- T-202** Prvo zajedničko saopštenje za javnost MBO i SDA
- T-203** Zapisnik sa sastanka Izvršnog odbora SDS-a i predsjednika Mjesnih odbora SDS-a od 09.05.1991.godine
- T-204** Zapisnik sa sastanka izvršenog odbora SDS i predsjednika mjesnih odbora od 15.05.1991.godine
- T-205** Zapisnik sa 7. sjednice Skupštine Opštine Ključ od 05.07.1991.godine
- T-206** Prijedlog Izvršnog odbora SDS Ključ predsjedniku Savjeza za narodnu odbranu Ključ, za komadanta štaba Teritorijale odbrane Ključ, broj:01/1-24/91 od 15.10.1991.godine
- T-207** Zapisnik sa 3. sjednice Izvršnog odbora SDS Ključ od 02.10.1991.godine
- T-208** Zapisnik sa 4.sjednice Izvršnog odbora SDS Ključ od 14.10.1991.godine
- T-209** Zapisnik sa 5. sjednice Izvršnog odbora SDS dana 24.10.1991.godine
- T-210** Zapisnik sa 6. sjednice izvršnog odbora SDS Ključ od 23.12.1991.godine
- T-211** Zapisnik sa 7. sjednice izvršnog odbora SDS Ključ od 25.02.1992.godine
- T-212** Zapisnik sa 8. sjednice Izvršnog odbora SDS Ključ OD 06.03.1992.godine
- T-213** Zapisnik sa 9. sjednice Izvršnog odbora SDS Ključ od 12.03.1992.godine
- T-214** Zapisnik sa 10. sjednice Izvršnog odbora Ključ od 23.03.1992.godine
- T-215** Zapisnik sa 11 sjednice Izvršnog odbora SDS Ključ od 30.03.1992.godine
- T-216** Zapisnik sa 12 sjednice opštinskog odbora SDS Ključ od 14.07.1992.godine
- T-217** Zapisnik sa 3.sjednice Opštinskog odbora SDS Ključ od 02.09.1991.godine
- T-218** Zapisnik sa 5. sjednice Opštinskog odbora i kluba odbornika SDS Ključ od 22.01.1992.godine
- T-219** Zapisnik sa 6.sjednice Opštinskog Odbora SDS Ključ od 18.02.1992.godine
- T-220** Zapisnik sa 8.sjednice Opštinskog odbora SDS Ključ od 29.04.1992.godine
- T-221** Zapisnik sa sjednice predsjedništva Opštinskog odbora SDSa od 10.12.1992 godine
- T-222** Izvod iz zapisnika sa sjednice Opštinskog odbora SDSa Ključ održane 23.01.1993 godine
- T-223** Akt o informisanju javnosti sa sjednica Skupštine opštine i Izvršnog odbora Ključ od oktobra mjeseca 1991.godine
- T-224** Informacija za javnost sa sjednica Skupštine Opštine Ključ od 29.12.199. godine
- T-225** Prijedlog Kriznog štaba Skupštine Opštine Ključ o organizacionoj šemi rada

opštinskih organa u ratnim uslovima, maj 1992.godine

T-226 U rukopisu spisak pripadnika teritorijalne obrane Ključ sa sastanka od 03.04.1992.godine

T-227 Naredba Predsjednika Savjeta za narodnu odbranu Skupštine Opštine Ključ broj: 05- 01-45/92 od 05.05.1992.godine

T-228 Saopštenje za javnost Kriznog štaba opštine Ključ, u potpisu Jovo Banjac

T-229 Knjiga zapisnika sa sjednica Kriznog štaba Skupštine Opštine Ključ

T-230 Saopštenje za javnost Kriznog štaba i komande odbrane opštine Ključ broj: 6/92 od 02.06.1992.godine

T-231 Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba Skupštine Opštine Ključ održane 13.i 14.05.1992.godine

T-232 Naredba Kriznog štaba Skupštine opštine Ključ str. pov.broj: 02/92 od 15.05.1992.godine, u potpisu Jovo Banjac

T-233 Naredba Kriznog štaba Skupštine opštine Ključ str. pov broj: 22/92 od 25.maja 1992.godine

T-234 Naredba Kriznog štaba opštine Ključ str.pov.broj: 01/92 od 27.maja 1992.godine

T-235 Naredba Kriznog štaba opštine Ključ od 28.05.1992.godine

T-236 Naredba komande odbrane opštine Ključ od 29.05.1992.godine

T-237 Zaključak Kriznog štaba opštine Ključ broj:66/92 od 18.06.1992.godine

T-238

1. Informacija glavnog štaba opštine Ključ od 03.06.1992 godine
2. Upozorenje i informacije glavnog štaba opštine Ključ
3. Saopštenje glavnog štaba opštine Ključ
4. Depeša centra službe javne bezbjednosti Banja Luka
5. Odluka o iseljenju Ratnog predsjedništva opštine Ključ
6. Obavještenje Kriznog štaba opštine Ključ od 08.06.1992 godine
7. Obavještenje Kriznog štaba opštine Ključ od 09.06.1992 godine
8. Komanda brigade upozorenja od 15.06.1992 godine
9. Akt službe javne bezbjednosti Ključ
10. Akt Kriznog štaba opštine Ključ o borbenim aktivnostima
11. Dnevni izvještaj Kriznog štaba opštine Ključ od 27.06.1992 godine
12. Akt Službe javne bezbjednosti od 06.08.1992 godine
13. Raport Stanice javne bezbjednosti o sprovođenju konvoja
14. Redovni raport Stanice javne bezbjednosti od 07.07.1992 godine
15. Akt Sjednice ratnog predsjedništva odražane 22.07.1992 godine
16. Izvještaj stanice javne bezbjednosti o rušenju džamije u Ključu
17. Izvještaj stanice javne bezbjednosti o nemirima u gradu Ključ
18. Izvještaj ratnog predsjedništva opština Ključ o bezbjednosnoj situaciji prilikom početka školske godine

T-239 Naredba Kriznog štaba Spupštine Opštine Ključ, broj: 19/92 od 04.06.1992.godine

T-240 Saopštenje Kriznog štaba Skupštine Opštine Ključ broj: 20/92 od

04.06.1992.godine

T-241 Obračanje biskupskog ordinarijata Banja Luka upućeno Banjac Jovi broj:577/92 od 13.08.1992.godine

T-242 akt firme „ŠIP“ Ključ, dostava podataka Skupštini Opštini Ključ o rukovodnim kadrovima broj: 02-483/92 od 21.06.1992.godine

T-243 akt firme „ŠIP „ Ključ, dostava podataka o rukovodnim kadrovima SO-e Ključ broj: 01-737/92 od 23.06.1992.godine

T-244 Skupština opštine Ključ - Pregled rukovodnih radnih mjesta na kojima su radili radnici muslimanske nacionalnosti od 26.06.1992.god

T-245 Izvod iz zapisnika sa sjednice Ratnog predsjedništva Skupštine Opštine Ključ od 10.07.1992.godine

T-246 Odluka Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ broj: 05-01-93/92 od 13.07.1992.godine

T-247 Zaključak Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ broj: 05-01-99/92 od 13.07.1992.godine

T-248 Zaključak sa sjednice ratnog Predsjedništva Skupštine opštine Ključ od 10.07.1992. godine

T-249 Zaključak Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ broj: 05-01-100/92 od 15.07.1992.godine

T-250 Izvod iz zapisnika sa II sjednice Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ, održane 21.07.1992.godine

T-251 Rješenje o razrješenju predsjednika Izvršnog odbora opštine Ključ od 21.07.1992.godine, Rješenje o razrješenju direktora Opštinske uprave za geodetske i imovinsko pravne poslove i katastar nekretnina od 21.07.1992.godine, Rješenje o razrješenju sekretara Opštinskog sekrearijata za opštu upravu od 21.07.1992.godine, Rješenje o razrješenju sekretara Izvršnog odbora opštine Ključ od 21.07.1992.godine, Rješenje o razrješenju potpredsjednika Skupštine opštine Ključ od 21.07.1992.godine, Odluka o razrješenju sudije osnovnog suda u Ključu broj:05.03-7/92 od 2.7.1992.godine, Odluka o razrješenju sudije Opštinskog suda za prekršaje u Ključu broj 05-03-4/92 od 01.07.1992. godine

T-252 Odluka o imenovanju V.D. Predsjednika Osnovnog suda u Ključu broj:05-03-5/92 od 01.07.1992.godine, Odluka o imenovanju sudija osnovnog suda u Ključu broj:0503-6/92 od 01.07.1992.godine

T-253 Odluka Ratnog predsjedništva Skupštineoptšine Ključ o prestanku radnog odnosa sa svim radnicima koji se nisu odazvali na opštu mobilizaciju od 21.07.1992.godine

T-254 Odluka Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ broj:05.01-118/92 od 21.07.1992.godine, Odluka Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ broj:05.01./92 od 21.07.1992.godine

T-255 Izvod iz zapisnika sa III sjednice Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ od 22.7.1992.godine

T-256 Izvod iz Zapisnika Ratnog predsjedništva Skupštin opštine Ključ sa IV Sjednice

od 28.7.1992.godine

T-257 Odluka Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ o kriterijima za mogućnost iseljenja sa područja opštine Ključ od 30.7.1992.godine

T-258 Zapisnik sa 13. sjednice Skupštine opštine Ključ od 31.07.1992.godine

T-259 Zapisnik komisije za prikupljanje podataka za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj 05-01-135-14/92 od 31.07.1992.godine, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-59/92 od 03.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-40/92 od 03.08.1992.god, Zapisnik komisije za prikupljanje podataka za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-130/92 od 04.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-183 od 03. augusta 1992. god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-298/92 od 07.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka vezanih za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-367/92 od 10.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka vezanih za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-470/92 od 10.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka vezanih za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-753/92 od 17.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka vezanih za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-155-787/92 od 19.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka vezanih za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-139763/92 od 17.08.1992.god, - Zapisnik komisije za prikupljanje podataka vezanih za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-784/92 od 18.08.1992.god, Zapisnik komisije za prikupljanje podataka vezanih za iseljenje stanovništva sa područja opštine Ključ broj: 05-01-135-1350/92 od 08.09.1992.god

T-260 Izvještaj o radu Kriznog štaba Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ u periodu od 15.05.1992.godine do danas

T-261 Izvještaj o radu Izvršnog odbora Skupštine opštine Ključ u periodu od 31.05.1992.godine

T-262 Izvod iz zapisnika sa 6. sjednice Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ od 07.08.1992.godine

T-263 Naredba Ratnog predsjedništva Skupštine Opštine Ključ od 07.08.1992.godine

T-264 Odluka o obrazovanju disciplinske komisije broj: 103/92

T-265 Rješenje Osnovnog suda u Ključu broj SU: 110/92 od 18.08.1992.godine i Rješenje Osnovnog suda u Ključu broj SU: 108/92 od 18.08.1992.godine.

T-266 Zahtjev Osnovnog suda u Ključu za pokretanje postupka disciplinske odgovornosti radnika Džaferagić Smajila i drugih broj: 104/92 od 17.08.1992.godine

T-267 Dopis šumsko industrijskog preduzeća "Ključ" Skupštini opštini Ključ, broj 01-934/92 od 04.09.1992. godine

T-268 Odluka Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ broj 05-01-194/92 od

07.09.1992. godine

T-269 Zapisnik sa 14. Sjednice Skupštine opštine Ključ od 29.12.1992.godine

T-270 Zapisnik sa XII sjednice Ratnog predsjedništva Skupštine opštine Ključ, održane 23.12.92.godine

T-271 Zapisnik sa 15. Sjednice Skupštine opštine Ključ od 28.1.1993.godine

T-272 Informacija Opštinskog Odbora SDS Ključ, Izvršnom odboru SDS Pale, broj:01/1-32/93 od 27.10.1993.godine

T-273 Zapisnik sa 19. Sjednice Skupštine Opštine Kjuč od 30.07.1993.godine

T-274 Pismo banjalučkog biskupa predsjedniku skupštine opštine Ključ od februara 1993.godine

T-275 Zabilješka pod naslovom "Štab" od 05.10.1991.godine

T-276 Akt Centra službi bezbjednosti Banja Luka broj: 11-128 od 31.7.1991.godine, predmet – zaključci stručnog savjeta

T-277 Dogovor o udruživanju u zajednicu opština Bosanske Krajine od 29.04.1991.godine

T-278 Naredba Ministarstva unutrašnjih poslova broj: 01-1/92 od 15.05.1992.godine

T-279 Zaključci sa sjednice savjeta centra u proširenom sastavu održane dana 06.05.1992. godine, Centar službi bezbjednosti broj 11-144 od 20.05.1992. godine

T-280 Depeša Centra službi bezbjednosti banja luka broj 11-1/01-6 od 01.07.1992. godine

T-281 Depeša Centra službe bezbjednosti Banja Luka broj:11-170 od 20.07.1992.godine

T-282 Depeša Centra služne bezbjednosti Banja Luka, broj: 11-1/02-1-301 od 31.07.1992.godine

T-283 Srpska Republika Bosna i Hercegovina, MUP Sarajevo, Rezime sa sastanka rukovodnih radnika MUP-a od 11.07.1992.godine,

T-284 Srpska Republika Bosna i Hercegovina, MUP Sarajevo, informacija o nekim aspektima dosadašnjeg rada i naredni zadaci od 17.07.1992. godine

T-285 Depeša Centra službe bezbjednosti Banja Luka broj: 11-1/01-od-439 od 19.08.1992.godine

T-286 Uputstvo o osposobljavanju i upotrebi ratnih jedinica Centra službi bezbjednosti Banja Luka broj: 11-08-262/92 od 25.08.1992.godine

T-287 Zapisnik sa sastanka od 11.02.1992.godine održanog u Banja Luci

T-288 depeša Centra službi bezbjednosti Banja Luka broj 11-1/01-72 od 27.08.1992. godine

T-289 Naredba Ministarstva za unutrašnje poslove Srpske Republike broj: 10-293/92 od 06.09.1992.godine

T-290 Depeša Centra službi bezbjednosti broj 11-/01-4 od...1992. godine

T-291Depeša Centra službi bezbjednosti Banja Luka broj 11-183 od 18.09.1992. godine

T-292 Izvještaj o radu za period jul-septembar 1992. godine, Republika Srpska, MUP, primjerak broj 31, Sarajevo oktobar 1992. godine

- T-293** Izvještaj o radu za period april - decembar 1992. godine, Republika Srpska, MUP, Bijeljina januar 1993. godine
- T-294** Izvještaj o analizi rada Stanice javne bezbjednosti u 1992. godini na području centra službi bezbjednost Banja Luka, Banja Luka mart 1993. godine
- T-295** Skupština AP Krajina, opštinski sekretarijat za narodnu odbranu Banja Luka, spisak imena otpuštenih i pomilovanih lica, broj 347/400 od 07.10.1992. godine
- T-296** Pregled odseljenih i doseljenih građana na područja koja pokriva sektor CSB Banja Luka
- T-297** depeša centra službi bezbjednosti Banja Luka broj 11-1/01-48 od 28.05.1992. godine
- T-298** Depeša centra službi bezbjednosti Banja Luka broj 11-1/01-54 od 12.06.1992. godine
- T-299** Depeša stanice javne bezbjednosti Ključ, broj 88/91 od 07.10.1991. godine
- T-300** Operativni plan rada Centra služni bezbjednosti Banjaluka za Centar javne bezbjednosti Ključ a mjesec februar 1992.godine
- T-301** Izvještaj Stanice javne bezbjednosti Ključ od 24.10.1992.godine
- T-302** Akt Stanice javne bezbjednosti Ključ upućen opštinskom sekretarijatu za narodnu odbranu, broj:11-8/08-83-16/92 od 19.03.1992.godine
- T-303** Spisak zarobljenika u logoru Stara Gradiška
- T-304** Spisak novo primljenih zarobljenika u Staru Gradišku, sa spiskom po kategorijama
- T-305** Pregled brojnog sastava u logoru „Stara gradiška“ po kategoriji lica
- T-306** Spisak ratnih zarobljenika za logor Manjača, datum 15.06.1992. godine
- T-307** Spisak ratnih zarobljenika iz ključa (za otpuštanje) i spisak ostalih ratnih zarobljenika
- T-308** Spisak radnika milicije i ostalih službenih službenih lica koji su potpisali svečanu izjavu
- T-309** Spisak radnika rezervne milicije angažovanih u SJB Ključ za mjesec juli 1992. godine
- T-310** Spisak ovlaštenih radnika SJB Ključ koji su dobili službene značke
- T-311** Spisak rezervista koji su potpisali svečanu zakletvu
- T-312** Plan popune ratne organizacije i sistematizacije Stanice javne bezbjednosti Ključ
- T-313** Fotografije / 21/ pripadnika Stanice javne bezbjednosti Ključ
- T-314** akt Stanice javne bezbjednosti Ključ broj 11-8/08-80-280/92 od 23.10.1992. godine, spisak rezervnog sastava SM BS
- T-315** akt Stanice javne bezbjednosti Ključ od 04.07.1992. godine
- T-316** akt Stanice javne bezbjednosti Ključ broj 11-8/08-80-96/92 od 04.08.1992. godine
- T-317** Spisak angažovanih pripadnika RSM-Gornji Ribnik za juli 1992.godine
- T-318** Spisak lica koja su zadužila naoružanje, spisak je sačinjen od načelnika Stanice javne bezbjednosti Ključ, Vinka Kondića
- T-319** Depeša Centra službi bezbjednosti Banja Luka broj: 11-1/01-180 od

22.10.1992.go, kao i spisak rezervnog sastava milicije – sastavljen od strane načelnika Stanice javne bezbjednosti Ključ, Vinka Kondića

T-320 Spisak pritvorenih lica iz mjesta Ključ, nije potpisan.

T-321 Stanica javne bezbjednosti Ključ - Spisak lica pritvorenih 29.05.1992.godine.

T-322 SJB Ključ- Spisak lica privedenih u SRN Sanica na daljnju obradu 14.06.1992.godine.

T-323 Stanica javne bezbjednosti Ključ -Spisak vojnika neprijateljskih formacija privedenih sa područja Sanice od 16.06.1992.godine

T-324 Akt Stanice javne bezbjednosti Ključ upućen komandi logora „Manjača“, broj: sl/92 od 24.06.1992.godine

T-325 Akt Stanice javne bezbjednosti Ključ - dva spiska lica koji su privedeni prilikom čišćenja terena Skupštine opštine Ključ broj: S1/92 od 27.06.1992.godine.

T-326 Traženje saglasnosti Stanice javne bezbjednosti Ključ od Izvršnog odbora SDS, broj: 11-8/01-01-20/92 od 30.06.1992.godine

T-327 Službena zabilješka Stanice javne bezbjednosti Ključ od 10.07.1992.godine

T-328 Akt Stanice javne bezbjednosti Ključ - Spisak lica koji se upućuju u logor „Manjača“ od 22.07.1992.godine

T-329 Informacija o radu i aktivnostima Stanice javne bezbjednosti Ključ za vrijeme borbenih dejstava na području opštine Ključ broj 9/92, juli 1992.godine

T-330 Akt Stanice javne bezbjednosti Ključ upućen Centru službi bezbjednosti Banja Luka, broj: 437/92 od 05.08.1992.godine

T-331 Akt Stanice javne bezbjednosti Ključ - Spisak zarobljenika sa teritorije opštine Ključ u LRZ „Manjača“ broj: 11-8/01-01-SJ/92 od 29.08.1992.godine

T-332 Depeša Stanice javne bezbjednosti Ključ Centru službi bezbjednosti Banja Luka broj.770/92 od 25.09.1992.godine

T-333 Informacija o izvršenim krivičnim djelima na području opštine od izbijanja oružane pobune 27.5.1992 broj:17/92 od 28.09.1992.godine

T-334 Službena zabilješka sektora Nacionalne bezbjednosti ratnog odjeljenja Ključ od 29.09.1992.godine

T-335 Depeša Centra službi bezbjednosti Banja Luka, broj 11-1/02-1-441 od 17.11.1992.godine, i akt Stanice javne bezbjednosti Ključ

T-336 Depeša Stanice javne bezbjednosti Ključ, broj:860/92 od 24.11.1992. godine

T-337 Depeša Stanice javne bezbjednosti Ključ broj:859/92 od 24.11.1992.godine

T-338 Stanica javne bezbjednosti Ključ - Plan rada na otkrivanju Diverzantsko teroristične grupe na području“Galaja“ st.pov.broj:3/93 od 01.12.1992.godine

T-339 Depeša Stanice javne bezbjednosti Ključ broj:3/93 od 06.02.1993.godine

T-340 Izvještaj o radu Stanice javne bezbjednosti Ključ za I tromjesječje, april 1993.godine

T-341 SJB Ključ - Prilog za izradu monografije o učešću radnika milicije u ratu, broj:1112/01-80-25/93 od 1.10.1993.godine

T-342 Depeša Stanice javne bezbjednosti Ključ upućen centru službe bezbjednosti Banja Luka od 3.5.1993.godine

- T-343** Stanica javne bezbjednosti Ključ - Spisak radno sposobnih muslimana od 25.05.1993.godine, na zahtjev ministarstva odbrane
- T-344** akt Stanice javne bezbjednosti Ključ broj 7/93 od 04.07.1993. godine
- T- 345** Akt osnovnog javnog Tužilaštva upućen SJB Ključ od 01.02.1993 godine
- T-346** Akt Osnovnog javnog tužilaštva Ključ upućen SJB Ključ i to od: 01.02,24.11,24.07 i 10.08.1992 godine kao i 18.02,23.11,28.07 i 01.02.1993 godine
- T-347** Depesa javne bezbjednosti Ključ bez broja od 05.01.1991 godine upućen CSB Banja Luka
- T-348** Depeša SJB Ključ upućena CSB Banja Luka kojom se odgovara na Depesu CSB Banja Luka od 04.02,08.02 i 16.02.1994 godine - tri dokumenta
- T- 349** Lista osoba iz Ključa za koje treba da se izvrši transver od 03.03.1994 godine
- T-350** Akt SJB Ključ Depeša od 11.03.1994 godine kojom se odgovara na akt CSB Banja Luka
- T-351** Dokument SJB Ključ od 01.11.1993 godine odnosno Depešu u kojem se obrazlaže uspostavljanje radnog odnosa u policiji
- T-352** Depeša SJB Ključ od 26.03.1993 godine upućen CJB Banja Luka
- T-353** Plan rada o oduzimanju putnickih vozila građana srpske nacionalnosti koja su bila dužna predati opštinskoj komisiji od 1994 godine
- T-354** Službena zabilješka od 17.11.1992 godine kojom zelimo dokazivati pljačku muslimana.
- T-355** Komisija za zaplijenjenu robu, Odobrenje ratnog predsjedništva opštine Ključ
- T-356** Odluka Ratnog predsjedništvo srpske opštine Ključ od 16.11.1992 godine
- T-357** Izvještaj o radu SJB Ključ o suzbijanju kriminala za treće tromjesece
- T-358** Informacija Odbora IZ Ključ o kulturocidu od marta 1998 godine
- T-359** Statisticki bilten popisa stanovništva od 1991 godine
- T-360** Rokovnik sa pet stranica u rukopisu, nepoznatog autora kao i osam stranica kucano na masini Manjača 1992 godine
- T- 361** Dokument 30 partizanske divizije strogo pov od 09.06.1992 godine
- T-362** Fotodokumentacija odsjeka specijalističko kriminalističke policije Sanski Most od 10.01.2008 godine, fotodokumentacija zgrade opštine Ključ od 10.01.2008 godine, fotodokumentacija fudbalskog igrališta od 10.01.2008 godine, fotodokumentacija općinskog suda u Ključu od 10.01.2008 godine, fotodokumenatacija vjerskih objekata Ključ od 10.01.2008 godine, fotodokumentacija Šipad komerca Ključ od 10.01.2008 godine i fotodokumentacija SJB Ključ sa prostorijama od 10.01.2008 godine
- T - 363** Personalni karton na ime Lukić Boška
- T-364** Uvjerenje o podacima PIO - MIO koji se odnosi na Lukić Boška
- T-365** Personalni karton na ime Adamović Marko, zatim uvjerenje PIO – MIO od 1991 godine
- T-366** Stenografske bilježnice konstituirajuće sjednice skupštine srpskog naroda u BiH od 24.10.1991 godine
- T – 367** Akt SDA i MBO gradskog odbora Ključ, Proglas od 21.09.1991 godine
- T-368** Akt okružnog štaba teritorijalne odbrane od 18.02.1991 godine o nacinu popune

TO opština Ključ

T-369 Akt okružnog štaba teritorijalne odbrane od 26.08.1991 godine korištenje poslovnog prostora opštinskog štaba teritorijalne odbrane

T-370 Zapisnik sa prve sjednice ratnog predsjedništva Ključ od 05.11.1994 godine u potpisu Banjac Jovo

T-371 Informacija vojne pošte Ključ o civilnim poslovima od 19.05.1993 godine sa popratnim aktom upućen skupštini opštine Ključ

T-372 Rješenje o formiranju komisije o imenovanju unutar srpske opštine Ključ koja se odnosi na Lukić Boška kao i Potvrda kojom se dozvoljava Lukić Bošku materijalno obezbjeđenje

T - 373 Spisak građana iz Kopljenice koji su predali naoružanje od 22.11.1994 godine

T - 374 Odluke kriznog štaba skupstine opštine Ključ od 06.07.1992 godine

T - 375 Akt komande 17 lake brdske brigade od 30.07.1995 godine

T-376 Odluka o obrazovanju ratnog predsjedništva opštine Ključ od 31.07.1995 godine

T-377 Akt SJB Ključ o sistematizaciji mjesta u policiji od 24.09.1991 godine upućen CJB Banjaluka

T -378 Sprovodno pismo skupštine opštine Ključ od 27.08.1992 godine

T-379 Zahtjev za dodjelu za korištenje poslovnog lokala u opštinei Ključ

T- 380 Akt Kriznog staba opštine Ključ,ovjera haskog tribunala

T- 381 Zapisnik opštinskog štaba teritorijalne odbrane opštine Ključ,zaštitno štabna četa Ključ od 25.10.1991 godine

T - 382 Akt MBO opštinskog odbora i stranke SDA od 24.12.1992 godine

Saopštenje MBO Ključ od 18.09.1991 godine

T - 383 Obavjest SDSa opštinskom odboru SDS Ključ

T -384 Dokument Skupstine opštine Ključ i autonomne regije Krajina od 27.03.1992 godine

T - 385 Akt Izvršnog odbora opštine SDS Ključ od 24.09.1991 godine

T-386 Prijedlog kandidata za informisanje,moral i vjerska pitanja SDS, Pristupnica Adamović Marka SDS RSa od 20.01.1991 godine

T-387 Zapisnik izdat od strane Skupstine opštine Ključ na ime Jakundić Ivana, Zapisnik o imovnom stanju Blazević Slavka, Zapisnik o imovnom stanju Mešić Ismeta, Zapisnik o imovnom stanju Mešić Kane, Zapisnik o imovnom stanju Perdić Suada, Zapisnik o imovnom stanju Brković Kadira

T - 388 Spisak za lica koja treba privesti iz Humića

T -389 Akt stanice javne bezbjednosti Ključ, Spisak lica koja su zarobljena 01.06.1992 godine

T -390 Spisak zarobljenika neprijateljskih formacija od 26.06.1992 godine, na spisku je evidentirano 7 lica

T - 391 Spisak zarobljenih lica u sali, napisan svojeručno, spisak sadrži 60 lica

T - 392 Naredba Kriznog štaba i komande Ključ od 30.05.1992 godine.

T -393 Spisak SJB Ključ o licima koji su pružali otpor Srbskim snagama od 11.06.1992 godine

T-394 Akt SJB Ključ od 20.07.1992 godine, Spisak lica koja se upućuju u logor ratnih zarobljenika Manjača, navedeno je 9 lica

T-395 Akt SJB Ključ od 30.08.1992 godine, Izvještaj djelovanja ekstremista zelienih beretki

T-396 Spisak SJB Ključ neobrađenih lica iz naseljenog mjesta Krasulje, spisak lica neprijateljskih formacija zarobljenih dana 09.06.1992 godine, spisak lica neprijateljskih formacija zarobljenih dana 23.06.1992 godine, spisak lica zarobljenih iz Rejzovića 12.06.1992 godine, spisak lica neprijateljskih formacija zarobljenih u Velagićima, spisak lica sa područija Ramića I Krasulja saslušanih dana 31.05.2010 godine, spisak lica otpuštenih iz logora ratnih zarobljenika

T-397 Akt komande 13 partizanske brigade opštine Ključ od 18.03.1992 godine, selo Baraci

T-398 Akt Ministarstva odbrane odjeljenje Ključ upućen SJB Ključ od 24.05.1993 godine

T-399 Akt JP radio Ključ od 12.08.1992 godine ministarstvo za informisanje srpske republike BiH, Akt JP radio Ključ od 05.02.1993 godine, Akt JP radio Ključ od 19.07.1992 godine

T-400 Službeno saopštenje MBO, opštinski odbor Ključ od 01.08.1991 godine, Službeno saopštenje MBO, opštinski odbor Ključ od 08.10.1991 godine, Akt SDSa opštinski odbor Ključ od 10.08.1991 godine, Akt V Kapetanovića o petogodišnjici zločina nad srpskim narodom, službeno saopštenje skupštine opštine Ključ, Akt presjednika SOe Ključ, radio Ključ.

T-401 Odluka o opštoj javnoj mobilizaciji srpskog naroda opštine Ključ

T-402 Odluka o neprihvatanju udruživanja opštine Ključ, autonomna regija Bos. Krajina

T-403 Naredba kriznog štaba skupštine opštine Ključ o oduzimanju određenje imovinske koristi od 30.05.1992

T-404 Akt štaba odbrane Ključ, u potpisu Boško Lukić

T-405 Potvrda komande vojne pošte Ključ od 28.09.1992 godine

T-406 Saopštenje za javnost kriznog štaba skupštine opštine Ključ

T-407 Akt Skupštine opštine Ključ od 08.05.1992 godine upućen skupštini opštine Prijedor

T-408 Akt opštinskog štaba teritorijalne odbrane od 06.03.1992 godine, Naredsbu komandanta TO opštine Ključ od 06.03.1992 godine Viđinović Ranko, Naredbu komandanta TO opštine Ključ od 06.03.1992 godine Ivanović Drago, Naredbu komandanta TO opštine Ključ od 06.03.1992 godine Macanović Drago, Naredbu komdanta TO opštine Ključ od 06.03.2010 godine Savanović Zoran

T-409 Akt Osnovne škole Nikola Mačkić i Zapisnik o pregledu opštinske zgrade Ključ od 26.06.1992 godine

T-410 Spisak pisan vlastoručno o broju automackog naoružanja na spisku je navedeno 101 lice

T-411 Dokument upućen okružnom štabu Banja Luka upućen od republičkog štaba Dokument sačinjen od 1 krajiškog korpusa od 17.05.1992 godine

T-412 Akt komande 30 partizanske brigade od 28.04.1992 godine

T-413 Akt SDS OO Ključ, Imenovanje komandanta štaba TO od 06.11.1991 godine

T-414 Akt komande 17 brdske brigade od 15.06.1995 godine, Informacija o potčinjenim jedinicama od 07.07.1995 godine, Informacija o potčinjenim jedinicama od 06.07.1995 godine, Informacija o potčinjenim jedinicama od 23.06.1995 godine, Informacija o potčinjenim jedinicama od 07.07.1995 godine, Naređenje 17 brdske brigade za izvršavanje borbenih dejstava od 17.06.1995 godine, Naređenje komande 2 KK za poduzimanje mjera odsudne odbrane

T-415 Akt kriznog štaba skupštine opštine Ključ od 05.10.1992 godine, Naredba o početku rada JP UKUS Ključ

T-416 Odluka skupštine opštine Ključ od 29.12.1992 godine, službeni oglasnik opštine Ključ

T-417 Odluka predsjednika skupštine opštine Ključ

T-418 Borbeni izvještaj komande 17 partizanske lake brigade od 18.06.1992 godine

T-419 Dva lista vlastoručno pisana koji se evidentiraju događaji koji su se desavali na području opštine Ključ

T-420 Zakon o opšte narodnoj odbrani objavljen u službenom listu od 09.02.1984 godine

T-421 Spisak zarobljenih lica u školi Biljani pisan vlastoručno, Fotokopija sveske od 10.07.1992 godine u OS Biljani.

T-422 Naredba saveznog sekretarijata narodne odbrane od 28.11.1991 godine

T-423 Naređenje tehničke uprave SSNO pov.br.2268-1 od 30.12.1991.godine

T-424 akt komande 2.vojne oblasti broj 31/103-6-1 od 09.01.1992. godine

T-425 Plan mobilizacije Teritorijalne odbrane SR BiH, str.pov.broj 05/1898-4/87 od 08.12.1989. godine sa tabelarnim pregledom

T-426 Zaključci i zadaci sa sjednice Vojnog savjeta SSNO od 23.05.1991.god.

T-427 zahtjev jugoslovanskoj narodnoj armiji broj 02-52/91 od 11.12.1992. godine,

T-428 Naređenje Komande 2.vojne oblasti str.pov.broj 09/63-56 od 07.03.1992. godine, Zaključci Komande 2.Vojne oblasti od 20.03.1992.godine, Naređenje Komande 2.vojne oblasti str.pov.broj 09/80-23 od 04.04.199.godine, Naređenje Komande 2.vojne oblasti DT broj: 12/82-16 od 10.03.1992.godine

T-429 Odluka Skupštine srpskog naroda od 24.10.1991.godine

T-430 Odluka Skupštine srpskog naroda o formiranju Vojske srpske Republike BiH broj: 03-234/92 od 12.05.1992. godine

T-431 Akt Komande 30. partizanske divizije SP br.865-2 od 16.05.1992.godine,

T-432 dokument sa tabelama (Spisak jedinica 2.Vojne oblasti, SSNO i RV i PVO na teritoriji 2.Vojne oblasti

T-433 Akt Komande 2.vojne oblasti 31/104-40-1 od 24.aprila 1992.godine,

T-434 Tabela pregleda organizacijsko-formacijske strukture 2.vojne oblasti

T-435 Akt Komande 2.vojne oblasti str.pov.br. 31/101-230 od 07.04.1992.godine

T-436 naređenje za dogradnju organizacije Teritorijalne odbrane OS SFRJ za period 1990-1995.

T-437 Naređenje za prikupljanje i predaju naoružanja str.pov.br. 06/1-79-121 od 23.10.1990.godine

T-438 Zabilješka sa sastanka zastupnika Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu u vezi informacije Komande 2.vojne oblasti

T-439 Službena zabilješka Osnovnog suda u Ključu broj: Kri 1/93 od 02.01.1993.godine (o paljenu katoličke crkve)

T-440 Spisak (tabela) lica obrađenih i zatvorenih iz Prhova

T-441 Odluka Republičkog ministarstva NRO broj 1/92 od 16.aprila 1992.godine

T-442 Izvod iz obrasca Vob-8 za Adamović Marka i Vojna knjižica na ime Adamović Marko

T-443 Lični profil za optuženog Lukić Boška - Izvod iz obrasca Vob-8 za Lukić Boška, Akt Lukić Boška upućen Ministarstvu za odbranu opštine srpski Ključ (Ribnik), Dozvola na ime Lukić Boško broj: 01-38-RP/95, Rješenje o postavljenju pov.broj: 08/511-1 od 05.12.1991.godine, Potvrda broj: 05-023-2039/96 od 17.09.1996.godine Izvršnog odbora Ključ izdata na ime Lukić Boško

T-444 Naredba komandanta Glavnog štaba Vojske Republike Srpske Str.pov.br. 30/18-25 od 03.07.1992.godine

T-445 Naredba Ratnog predsjedništva opštine Ključ broj: 05-01-104/94 od 08.11.1994.godine

T-446 Evidencija privedenih u odjeljenje milicije Sanica-92

T-447 Presuda MKSJ u predmetu Krajišnik broj: IT-00-39, Presuda MKSJ u predmetu Brđanin broj: IT-99-36, Presuda MKSJ u predmetu Kordić i Čerkez, broj: IT 95-14/2 , dostavljene na CD-u

T-448 Krizni štabovi bosanskih Srba, istraživački izvještaj Dorothea Hanson, 30.07.2002. i 26.11.2004. godine

T-449 Vojna situacija u Bosanskoj Krajini 1992.godina, analiza situacije, vojni analitičar Ewan Brown. 27.11.2002. godine

T-450 Rukovodstvo bosanskih Srba 1990-1992. godine, dodatak strukture vlasti u Autonomnoj pokrajini krajina 1991., 1992., istraživački izvještaj Patrick J.Treanor.

T-451 Popis dokumentacije sa prilogom CD na kojem se nalazi skenirana fotodokumentacija sa izvršenih ekshumacija

T-452 Popis dokumentacije sa prilogom CD na kojem se nalazi skenirani izvodi iz matičnih knjiga umrlih

T-453 – dnevnik svjedoka "D"

T-454 / replika / zapisnici o saslušanju svjedoka "D" dati Tuzilaštvu Bosne i Hercegovine broj KT-RZ-50/08 od 17.10.2008. I broj KT-RZ-50/08 od 10.10.2008. godine

T-455 grupa od 61. dokaza, materijalnim dokazima koji su nabrojani u aktu Tuzilastva bih od 15.04.2011. godine, kako slijedi:

1. Akt komande tg-2 od 25.06.1992.god.
2. Akt komande tg-2 od 02.10.1992.god.
3. Akt komande tg-2 od 21.10.1992.god.

4. Akt komande tg-2 od 29.09.1992.god.
5. Akt komande tg-2 od 27.09.1992.god.
6. Akt komande tg-2 od 24.09.1992.god.
7. Akt komande tg-2 od 22.09.1992.god.
8. Akt komande 2.Krajiškog korpusa Drvar St.pov.br. 2-174 od 01.07.1992.god.
9. Akt komande 2.Krajiškog korpusa Str.pov.br. 2-168 od 29.06.1992.god
10. Akt Komande 2.Krajiškog korpusa str.pov.br. 90-5 od 16.06.1992.god.
11. Akt komande 1.Drvarske brigade Stogo pov.br. 90-4 od 15.06.1992.god
12. Akt Komande 2.Krajiškog korpusa str.pov.br. 2-113 od 17.06.1992.god.
13. CD – PLIVA 92
14. Akt komande 1.Drvarske brigade Pov.br. 18-13 od 16.06.1992.god.
15. Akt komande 17.lpbr.kljuc str.pov.br. 01-31-8/92 od 20.06.1992.god.
16. Akt komande 17.lpbr.kljuc str.pov.br. 01-31-8/92 od 23.06.1992.god.
17. Akt Komande V.P.2207 Ključ str.pov.br. 01-31-18 od 11.07.1992.god.
18. Akt Komande VP 2207 Ključ str.pov.br. 01-31-23 od 16.07.1992.god.
19. Akt Komande V.P. 7327 Ključ str.pov.br. 01-31-05 od 05.08.1992.god.
20. Akt Komande V.P. 2207 Ključ str.pov.br. 01-31-32 od 28.07.1992.god.
21. Akt Komande 7227 Ključ str.pov.br. 01-31-17 od 17.08.1992.god.
22. Akt Komande 7327 Ključ strogo pov. 01-31-15 od 15.08.1992.god.
23. Akt Komande 2.Krajiškog korpusa str.pov.br. 303-1 od 04.08.1992.god.
24. Izvod iz ratnog dnevnika 17.lpbr
25. Zapovest komande 17.lpbr str.pov.br. 01/257 od 09.08.1992.god.
26. Zapovijest komande tg-2 s.Magalj Dolj od 01.09.
27. Akt Komande tg-2 17.lpbr str.pov.br. 01/436 od 12.10.1992.god.
28. Akt Komande 17.lpbr od 24.10.1992.god.
29. Akt Komande 30.Krd str.pov.br. 174-544 od 22.09.1992.god.
30. Akt Komande tg-2 str.pov.br. 1/372/92 od 22.09.1992.god.
31. Akt Komande 2.Krajiškog korpusa Drvar broj: str.pov. 2/1-122 od 27.10.1992.god.
32. Akt komande 2.inzp str.pov.br. 384-124 od 09.06.1992.god.
33. Akt komande 17.lpbr.kljuc str.pov.br. 01/08/92 od 09.06.1992.god.
34. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-1/92 od 05.06.1992.god.
35. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01/5-92
36. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01/5-1-92 od 07.06.1992.god.
37. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-06-2/92
38. Akt komande 17.lpbr.kljuc str.pov.br. 01-12/92
39. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-20/92 od 11.06.1992.god.
40. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-25/92 od 12.06.1992.god.
41. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-20-2/92 od 12.06.1992.god.
42. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31/92 od 13.06.1992.god.
43. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31-2/92 od 13.06.1992.god.
44. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31-1/92 od 15.06.1992.god.
45. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31-2/92 od 15.06.1992.god.

46. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-39-1/92 od 15.06.1992.god.
47. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31-3/92 od 16.06.1992.god.
48. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31-5/92 od 17.06.1992.god.
49. Naredba Pov.br. 11/28-201 od 09.06.1992.god.
50. Naredba Pov.br. 11/28-197 od 09.06.1992.god.
51. Akt komande VP 7327 Ključ str.pov.br. 01-31-20 od 20.08.1992.god.
52. Akt Komande 2.Krajiškog korpusa st.pov.br. 12/26-5 od 15.06.1992.god.
53. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31-6/92 od 18.06.1992.god.
54. Akt komande 17.lpbr.ključ str.pov.br. 01-31-7/92 od 18.06.1992.god.
55. Akt komande 17.lpbr od 13.12.1992.god. u 24,00 časova
56. Naredba pov.br. 11/27-187 od 13.09.1992.god.
57. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o narodnoj odbrani
58. Odluka broj: 0-5 od 19.05.1992.god.
59. Naredba Pov. br. 380-1 od 17.09.1992.god.
60. Naredba Povr. br. 01/365 od 21.09.1992.god.
61. Akt Komande 1.KK Pov. br. 174-652

B. SVJEDOCI ODBRANE

1.	Optuženi Lukić Boško saslušan u svojstvu svjedoka*	25.10.2010. godine 03.11.2010. godine
2.	Jurišić Slobodan*	08.11.2010. godine 07.02.2011.godine
3.	Rajko Kalabić*	15.11.2010. godine
4.	Stevan Jovičić*	17.11.2010. godine
5.	Malešević Rade	17.11.2010. godine
6.	Dvizac Vito	22.11.2010. godine
7.	Svjedok D	24.11.2010. godine
8.	Optuženi Adamović Marko saslušan u svojstvu svjedoka*	29.11.2010. godine 01.12.2010. godine
9.	Drago Radojčić*	06.12.2010. godine
10.	Dragić Dušan*	08.12.2010. godine
11.	Prolić Dušan	13.12.2010. godine
12.	Kosić Mirko	15.12.2010. godine
13.	Grabež Dušan	15.12.2010. godine
14.	Rajko Kalabić*	20.12.2010. godine
15.	Bodiroža Milorad	22.12.2010. godine
16.	Popović Cvijo*	10.01.2011. godine
17.	Škavić Cvijo	12.01.2011. godine
18.	Ćenanović Ahmed	24.01.2011. godine

19	Kuburić Radenko*	24.01.2011. godine
20.	Kosić Boro	26.01.2011. godine
21	Jurišić Slobodan	07.02.2011. godine
22	Vještak Radomir Lukić (vještak I i II optuženog)	28.02.2011. godine
23	Vještak Slobodan Kosovac (vještak I i II optuženog)	21.03.2011. godine 23.03.2011. godine 13.04.2011. godine

C. MATERIJALNI DOKAZI ODBRANE OPTUŽENOG LUKIĆ BOŠKA

1. Dokazi prihvaćeni iz prvostepenog postupka

O1-1 - stručno mišljenje prof. dr. Radomira Lukića, februar 2011. godine

O1-2- ekspertski izvještaj " Sistem odbrane u RS, Ključ " stručno mišljenje vojnog eksperta Slobodana Kosovca, 27.02.2011. godine.

2. Dokazi prihvaćeni na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja

AO-1 Redovni borbeni izvještaj Komanda 2. Krajiškog korpusa od 27.05.1992. godine

AO-2 Redovni borbeni izvještaj Komande 2. Krajiškog korpusa od 28.05.1992. godine

AO-3 Redovni borbeni izvještaj Komande 2. Krajiškog korpusa od 29.05.1992. godine

AO-4 Redovni borbeni izvještaj Komande 2. Krajiškog korpusa od 02.06.1992. godine

AO-5 Redovni borbeni izvještaj Komande 2. Krajiškog korpusa od 03.06.1992. godine, stanje u 14:00 časova

AO-6 Redovni borbeni izvještaj Komande 2. Krajiškog korpusa od 03.06.1992. godine, Stanje u 18:00 časova

AO-7 Naredba komandanta 2. Krajiškog korpusa od 09.06.1992. godine

- AO-8 Ukinute naredbe za rezervne oficire od 06.03.1992. godine
- AO-9 Naredba komandanta TO opštine Ključ od 06.03.1992. godine
- AO-10 Naredba komandanta TO opštine Ključ od 06.03.1992. godine
- AO-11 Naredba komandanta TO opštine Ključ od 06.03.1992. godine
- AO-12 Naredba komandanta TO opštine Ključ od 06.03.1992. godine
- AO-13 Tabela evidencije imena broj 00528275, 00528276, 00528278, 00528277, 00914549
- AO-14 Podnesak advokata Trbojević D. Milana od 28.02.2013. godine
- AO-15 (T-226) Lista evidencije imena broj 00574372, 00574373, 00574375, 00574377
- AO-16 (T-264) Naređenje komande 2. Krajiškog korpusa od 05.06.1992. godine

D. MATERIJALNI DOKAZI ODBRANE OPTUŽENOG ADAMOVIĆ MARKA

- O2-1 –uvjerenje vojne poste 7041 Mrkonjić Grad broj 19-505 od 20.11.1995. godine o smrtnom stradanju vojnog obaveznika Marković Miodraga
- O2-2 - stručno mišljenje prof. dr. Radomira Lukića, februar 2011. godine
- O2-3 ekspertska izvještaj “ Sistem odbrane u RS, Ključ “ stručno mišljenje vojnog eksperta Slobodana Kosovca, 27.02.2011. godine

XV. ANEX 2

A. UTVRĐENE ČINJENICE

559. Primjenom odredbe člana 4. Zakona o ustupanju predmeta, Sud je rješenjem od 27.03.2009. godine po službenoj dužnosti prihvatio kao dokazane činjenice utvrđene u pravosnažnoj prvostepenoj presudi MKSJ- Tužilac protiv Radoslava Brđanina br. IT-99-36-T od 1. septembra 2004. godine u opsegu kako slijedi :

I

1. “U novembru 1990. održani su prvi višestranački izbori u BiH, na kojima su birani Skupština SRBiH, Predsjedništvo SRBiH te opštinske i lokalne skupštine u svim opštinama u BiH. SDA, SDS i HDZ zajedno su osvojili ogromnu većinu glasova . Glasovi su tačno odražavali tadašnju situaciju polarizovanih stanovišta različitih etničkih zajednica u BiH. U skladu sa sporazumom o podjeli vlasti postignutim prije izbora, SDA, koji je dobio većinu glasova na nivou republike, imao je pravo imenovati predsjednika sedmočlanog Predsjedništva. Na taj položaj imenovan je Alija Izetbegović. SDS je imenovao predsjednika Skupštine SRBiH, Momčila Krajišnika, a HDZ predsjednika Izvršnog vijeća, tj. premijera Juru Pelivana”. (paragraf 56)

2. “U početku su tri nacionalne stranke sarađivale dobro, čak i s poletom i oduševljenjem, u euforiji koja je uslijedila nakon poraza Saveza komunista. Međutim, raspad SFRJ koji je počeo 1991. doveo je do pogoršanja kako opšte situacije u BiH, tako i odnosa između etničkih grupa. Skupštine Slovenije i Hrvatske proglasile su 25. juna 1991. nezavisnost, što je dovelo do oružanih sukoba u obje republike koje su se otcijepile. Iz Slovenije JNA se povukla nakon desetodnevnog rata. U Hrvatskoj je rat trajao duže. Hrvatskoj vojsci suprotstavile su se JNA i lokalne paravojne skupine koje su organizovali hrvatski Srbi i Srbi iz Republike Srbije. Neprijateljstva u Hrvatskoj privremeno su zaustavljena 2. januara 1992. sporazumom o prekidu vatre između JNA i Hrvatske. Razmještene su snage UN-a (Zaštitne snage Ujedinjenih nacija – UNPROFOR) kako bi održavale mir. Evropska zajednica je 15. januara 1992. priznala nove države Sloveniju i Hrvatsku.” (paragraf 57)

3. “Rat i otcjepljenje Slovenije, i osobito Hrvatske, značajno su uticali na

društveno-političku situaciju u BiH. Počev od kraja ljeta 1991. mnogi vojno sposobni muškarci u BiH dobili su poziv za mobilizaciju u JNA radi borbi u Hrvatskoj. Odazvao se veliki broj bosanskih Srba, no bosanski Muslimani i bosanski Hrvati, uz podršku svojih vođa, uglavnom nisu odgovarali na poziv. To je dovelo do porasta napetosti između nacionalnih grupa, osobito u regiji Bosanske krajine uz granicu s Hrvatskom”. (paragraf 58)

4. “Od jeseni 1991. ponašanje vojnika koji su se vraćali s ratišta u Hrvatskoj postao je još jedan razlog za strah i napetost među ljudima u Bosanskoj krajini. Ti vojnici često su se ponašali prijeteći prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima. Vrijeđali su ljude i pucali u kuće, trgovine i vjerske objekte. U nekim opštinama radnje i privatne kuće u vlasništvu bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata bile su dignute u vazduh ili spaljene. Bilo je više incidenata u kojima su vojnici koji su se vraćali s ratišta, bosanski Srbi, ubili bosanske Muslimane”. (paragraf 59)

5. “U takvoj atmosferi napetosti tri glavne nacionalne stranke – s različitim nacionalnim programima i suprotstavljenim interesima – nisu uspijevale pomiriti svoje razlike i počele su se razvijati u suprotnim smjerovima. Do najvećeg razmimoilaženja u stavovima došlo je povodom pitanja ustavnog položaja BiH. Dok su SDA i HDZ zagovarali otcjepljenje SRBiH od SFRJ, SDS se čvrsto zalagao za očuvanje Jugoslavije kao države kako bi svi Srbi i dalje živjeli zajedno u jednoj državi i kako ne bi postali manjina u nezavisnoj bosanskoj državi. Predsjednik SDS-a Radovan Karadžić održao je 15. oktobra 1991. strastveni govor u Skupštini SRBiH u Sarajevu i najavio da bi bosanski Muslimani mogli nestati kao zajednica ako proglase nezavisnost SRBiH od SFRJ. Predsjednik SDA Alija Izetbegović odgovorio je da Karadžićeva prijeteća poruka i njegov način izlaganja pokazuju zašto će SRBiH možda biti prisiljena da se odvoji od SFRJ. Nakon što je Skupština SRBiH završila s radom za taj dan, a delegacija SDS-a otišla, delegati HDZ-a i SDA ponovo su se sastali bez njih i usvojili Deklaraciju o nezavisnosti, učinivši korak bliže nezavisnosti SRBiH.” (paragraf 61)

6. “Poslanici SDS-a u Skupštini SRBiH osnovali su 24. oktobra 1991. na sastanku svog kluba zasebnu Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Skupština Srpske Republike BiH) i izabrali Momčila Krajišnika za njenog predsjednika. Skupština Srpske Republike BiH usvojila je odluku o plebiscitu srpskog naroda u BiH u vezi s pitanjem ostanka BiH u Jugoslaviji. Bosanski Srbi su

9. i 10. decembra 1991. velikom većinom glasova odlučili da ostanu dio SFRJ.”(paragraf 62)

7. “Početkom 1992. SDA je pojačao pritisak za proglašenje nezavisnosti SRBiH od SFRJ. Referendum o pitanju nezavisnosti održan je 29. februara i 1. marta 1992. Bosanski Srbi su u velikom broju bojkotovali referendum, na kojem je velikom većinom izglasana nezavisnost BiH. S obzirom na rezultat referenduma, Evropska zajednica je 6. aprila 1992. priznala BiH kao nezavisnu državu. Priznanje od strane SAD-a uslijedilo je 7. aprila 1992.” (paragraf 63)

Istim rješenjem činjenice utvrđene u pravosnažnoj prvostepenoj presudi u predmetu MKSJ-a Tužilac protiv Radoslava Brđanina br. IT-99-36-T od 1. septembra 2004. godine prihvaćene su kao dokazane u opsegu kako slijedi :

II

1. “U septembru 1990. JNA je naredila da se oružje povuče iz skladišta pod kontrolom lokalnih jedinica TO-a i premjestila ga u vlastita skladišta oružja. {...}Međutim, krajem 1991. i početkom 1992. sve tri nacionalne stranke počele su se naoružavati.“ (paragraf 87.)

2. “Skupština Zajednica opština Bosanska Krajina (u daljem tekstu: ZOBK-a) se na svojoj 7. sjednici, održanoj 16. septembra 1991., transformisala u Autonomnu Regiju Krajina (dalje u tekstu: ARK). U toj odluci o transformiranju objavljuje se osnivanje ARK-a kao „neodvojivog dijela Savezne države Federativne Jugoslavije i sastavnog dijela Federativne jedinice BiH“. Istog dana usvojen i Statut ARK-a, koji je bio gotovo identičan Statutu ZOBK-a. Sjedište ARK-a, kao i ZOBK-a, bilo je u Banjoj Luci.” (paragraf 166.)

3. “U jesen 1991., u SRBiH su osnovane još četiri srpske autonomne oblasti. To su bile Srpska Autonomna Oblast Hercegovina, Srpska Autonomna Oblast Romanija-Birač, Srpska Autonomna Oblast Semberija i Srpska Autonomna Oblast Sjeverna Bosna. Dana 21. novembra 1991., Skupština srpskog naroda u BiH (dalje u tekstu: Skupština Srpske Republike BiH) je na svojoj 2. sjednici verificovala osnivanje ARK-a i još četiri srpske autonomne oblasti. Tom ratifikacijom su ARK i druge četiri

srpske autonomne oblasti postale sastavni dijelovi Srpske Republike BiH. Skupština Srpske Republike BiH imenovala je Jovana Čizmovića, člana Ministarskog savjeta Skupštine Srpske Republike BiH, za koordinatora vlada ARK-a i ostalih srpskih autonomnih oblasti. {...}" (paragraf 167.)

4. "ARK je bio nadležan za širok spektar poslova. To je bilo političko tijelo kojem su data ovlaštenja koja su pripadala opštinama, uključujući ona na polju odbrane. Shodno svom Statutu, ARK je, pored ostalog, bio nadležan za ostvarivanje društveno-političkih ciljeva. U pravnom rječniku bivše Jugoslavije, društveno-političke zajednice su označavale organe vlasti. Regionalna zajednica opština, kako je bila propisana zakonom, nije bila organ vlasti, tako da nije mogla biti nadležna za poslove odbrane, koji su pripadali isključivo društveno-političkim zajednicama, među kojima su bili republički i opštinski organi vlasti." (paragraf 173.)

5. "ARK je, međutim, imao nadležnost i u oblasti odbrane. Njegov Statut je predviđao da ARK "prati stanje i koordinira aktivnosti na organizovanju i sprovođenju priprema za opštenarodnu odbranu u skladu sa Zakonom, planovima odbrane opština i planom odbrane Republike". U Statut ARK-a bila je ugrađena i odredba prema kojoj Skupština ARK-a ima stalni "Politički savjet", koji se bavi "pitanjima razvoja političkog sistema", i stalni "Savjet za narodnu odbranu", koji se bavi "pitanjima iz oblasti narodne odbrane od interesa za Autonomnu Regiju Krajina." {...}(paragraf 174.)

6. "Savjet SDS-a raspravljao je 15. oktobra 1991. o strategiji uspostave srpske vlade, što je obuhvatalo formiranje paralelnih organa vlasti, regionalizaciju BiH i vojnu organizaciju." (paragraf 66.)

7. "U govoru održanom povodom plebiscita srpskog naroda u Sarajevu u novembru 1991. godine, Radovan Karadžić je predstavnicima opština, članovima SDS-a, dao uputstvo da u svojim opštinama, regijama i mjesnim zajednicama uvedu vlast koja će se u potpunosti sastojati od bosanskih Srba. Skupština srpskog naroda u BiH izglasala je 11. decembra 1991. preporuku za osnivanje posebnih srpskih opština. Otvoreno proklamovani cilj ove odluke bio je "razvaljivanje postojećih opština gdje Srbi nisu u većini." (paragraf 68.)

8. "Glavni odbor SDS-a objavio je 19. decembra 1991. dokument pod naslovom "Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i

Hercegovini u vanrednim okolnostima” (dalje u tekstu: Uputstvo s varijantom A i B). To uputstvo propisuje na koji način će biti provedene određene utvrđene aktivnosti u svim opštinama u kojima žive Srbi, a u suštini se radi o nacrtu za preuzimanje vlasti od strane bosanskih Srba u opštinama u kojima oni predstavljaju većinu stanovništva (dalje u tekstu: Varijanta A) i opštinama gdje su u manjini (dalje u tekstu: Varijanta B). Formulirani cilj Uputstva s varijantom A i B bio je “provođenje plebiscitarne odluke kojom se srpski narod u Bosni i Hercegovini opredijelio da živi u jedinstvenoj državi” i “povećanje mobilnosti i spremnosti za odbranu interesa srpskog naroda”. (paragraf 69.)

9. “Uputstvo s varijantom A i B sadržavalo je, između ostalog, i direktivu prema kojoj će opštinski odbori SDS-a formirati krizne štabove srpskog naroda u svojim opštinama. “Zadaci, mjere i druge aktivnosti” o kojima se govori u Uputstvu s varijantom A i B provodiće se isključivo po nalogu predsjednika SDS-a.” (paragraf 70.)

10. “Početkom 1992., dok su trajali međunarodni pregovori kojima se pokušavalo riješiti pitanje statusa BiH, rukovodstvo bosanskih Srba provelo je svoj plan da teritorije koje su smatrali svojim odvoje o postojećih struktura SRBiH i stvore zasebnu državu bosanskih Srba. Skupština Srpske Republike BiH proglasila je 9. januara 1992. Srpsku Republiku BiH, koja će 12. avgusta 1992. biti preimenovana u Republiku Srpsku (dalje u tekstu: RS), ona se sastojala od tzv. srpskih autonomnih regija i oblasti, među kojima je bila i Autonomna Regija Krajina.” (paragraf 71.)

11. “{...}Dana 4. marta 1992., Skupština ARK-a je na svojoj 15. sjednici usvojila odluku da osnuje Centar službi bezbjednosti (dalje u tekstu: CSB) ARK-a sa sjedištem u Banjoj Luci. Za načelnika CSB-a postavljen je Stojan Župljanin. Dana 27. aprila 1992., Skupština ARK-a je donijela odluku da u okviru CSB-a osnuje “Odred milicije za posebne namjene.” (paragraf 175.)

12. “{...}Dana 27. marta 1992., Skupština Srpske Republike BiH osnovala je srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova (dalje u tekstu: MUP). Zakon o MUP-u stupio je na snagu 31.marta 1992., kada je imenovan ministar koji je bio odgovoran Skupštini Srpske Republike BiH. Tokom proljeća i ljeta 1992., većina nesrba je otpuštena iz policije. Tako su policijske snage transformisane u policijske snage bosanskih Srba.” (paragraf 211.)

13. “Dana 7. aprila 1991., Regionalni odbor SDS-a je donio odluku da se osnuje Zajednica opština Bosanske Krajine (dalje u tekstu: ZOBK). Za predsjednika Skupštine ZOBK-a izabran je Vojo Kuprešanin, dok je za prvog potpredsjednika izabran optuženi Radoslav Brđanin a za drugog potpredsjednika Dragan Knežević. ZOBK je činilo šesnaest opština iz Bosanske Krajine i bosanski Srbi su u svim tim opštinama izuzev opštine Ključ predstavljali znatnu većinu stanovništva {...} Za razliku od Zajednice opština Banja Luka (dalje u tekstu ZOBL) koja je postojala ranije, mandat ZOBK-a je obuhvatao jaku odbrambenu komponentu. Odluke Skupštine ZOBK-a i zapisnici sa njenih sjednica pokazuju da je to bila zajednica koja je trebala da koordinira sve glavne oblasti uprave u opštinama koje su se pridružile ZOBK-u, te da je njen program bio političke prirode.” (paragraf 165.)

14. “Na opštinskom nivou, komandanti jedinica TO-a, koje su kasnije postale lake pješadijske brigade, bili su ili stalni članovi opštinskih kriznih štabova ili članovi koji su po službenoj dužnosti prisustvovali sastancima kako bi izvijestili krizne štabove ili druge organe vlasti o trenutnoj vojnoj situaciji i odvijanju borbenih operacija. Odluke koje su donosili krizni štabovi prenošene su vojsci.” (paragraf 218.)

15. “{...}Ministarstvo narodne odbrane Srpske Republike BiH 16. aprila 1992. donijelo je odluku o tome da Teritorijalna odbrana (dalje u tekstu: TO) predstavlja oružanu snagu Srpske Republike BiH, te da komandovanje i rukovođenje TO-om vrše opštinski, oblasni i regionalni štabovi, kao i štab TO-a Srpske Republike BiH. Istom odlukom Ministarstvo narodne odbrane proglasilo je neposrednu ratnu opasnost i naredilo opštu javnu mobilizaciju TO-a na cjelokupnoj teritoriji Srpske Republike BiH. Pored toga, naređeno je i formiranje štabova TO-a u novoosnovanim opštinama bosanskih Srba.” (paragraf 73.)

16. “{...} odluke o razoružavanju od 4. i 9. maja 1992. izričito su se odnosile na “paravojne formacije” i “pojedince koji nelegalno posjeduju naoružanje”. Dana 18. maja 1992., Krizni štab ARK-a je pobliže objasnio koje pojedince treba razoružati:

Sve formacije koje nisu u sastavu vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine ili Centra službi bezbjednosti Banjaluka na području Autonomne Regije Krajina smatraju se paravojnim i moraju se razoružati.

Svi oni koji se ne nalaze u sastavu oružanih snaga Srpske Republike Bosne i

Hercegovine i njene milicije moraju vratiti oružje.

U ovoj odluci, CSB-u je izdata i uputa da sastavi pismena uputstva za razoružavanje paravojnih formacija. Za provođenje te odluke bile su zadužene vojna i civilna policija. U skladu s tom odlukom, načelnik CSB-a Stojan Župljanin naredio je svim SJB-ovima da izvještavaju CSB o toku operacija razoružavanja. U toj naredbi nalazila su se detaljna uputstva o tome šta ti izvještaji treba da sadrže. Opštinski SJB-ovi su, shodno tom naređenju, podnosili izvještaje CSB-u o operacijama koje su provedene u njihovim zonama odgovornosti." (paragraf 246)

17. "Na 16. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 12. maja 1992., kada je oružani sukob već započeo, Radovan Karadžić je iznio šest strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Prvi {...} cilj bilo je "razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice – državno razdvajanje". Drugi ciljevi bili su uspostava koridora između Semberije i Krajine, uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, formiranje granice na rijekama Uni i Neretvi, podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio i konačno – pristup moru za Srpsku Republiku BiH." (paragraf 75.)

18. "U proljeće 1992. od svih zaposlenih u lokalnoj Službi javne bezbjednosti (dalje u tekstu: SJB) i u drugim javnim službama zatraženo je da potpišu izjavu o lojalnosti vlastima bosanskih Srba. Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati koji su odbili potpisati izjavu o lojalnosti otpušteni su. Oni koji su izjavu potpisali, mogli su zadržati radna mjesta. Međutim, u junu 1992. politika se promijenila. Za početak, otpušteni su svi nesrbi na rukovodećim položajima i umjesto njih su imenovani bosanski Srbi. Bosanski Muslimani i bosanski Hrvati otpušteni su iz sudstva, lokalnih preduzeća, medija, bolnica, policijskih snaga i vojske. Do kraja 1992. gotovo svi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili su otpušteni sa radnih mjesta. Mnogi koji su se tokom tog razdoblja pojavili na poslu odbijeni su i nije im bio dopušten pristup radnom mjestu. Ljudi su generalno slani kućama, bilo im je rečeno da se ne vraćaju i ubrzo nakon toga dobili bi otkaz." (paragraf 85.)

20. "{...}u Bosanskoj Krajini {...} do kraja 1992. godine, skoro svi bosanski Muslimani i bosanski Hrvati su otpušteni s posla, između ostalog u medijima, vojsci, policiji, parvosuđu i javnim preduzećima. Nad bosanskim Muslimanima u bosanskim Hrvatima izvršeni su brojni zločini uključujući ubistvo, mučenje, premlaćivanje, silovanje, pljačkanje i razaranje imovine. Sela su granatirana, a kuće su paljene i

pljačkane. U proljeće 1992. godine, širom ARK-a je osnovano više zatočeničkih logora u kojima su civili, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati masovno hapšeni i držani u zatočeništvu. U nekoliko navrata izvršeno je masovno ubijanje civila. {...} Bosanski Srbi su silom protjerali desetine hiljada bosanskih Muslimana i Bosanskih Hrvata iz ARK-a i prevezli ih konvojima autobusa i vozovima na teritorije u BiH koje su držali bosanski Muslimani ili u Hrvatsku. {...}" (par. 159.)